

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
Карпатський біосферний заповідник
Державна служба туризму і курортів України
Ужгородський національний університет
Карпатський інститут підприємництва
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЕКОТУРИЗМ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК У КАРПАТАХ

МАТЕРІАЛИ
міжнародної науково-практичної конференції
10 – 12 жовтня 2007 р.

Рахів – 2007

**Ministry for Environmental Protection of Ukraine
Carpathian Biosphere Reserve
Government service of tourism and resorts of Ukraine
Uzhgorod National University
Carpathian Institute of Business
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University**

ECOTOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CARPATHIANS

PROCEEDINGS
of the International Conference
October 10 – 12, 2007

Rakhiv – 2007

УДК 379.85:574:57.017.64(477-924.52)

ЕКОТУРИЗМ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК У КАРПАТАХ. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 10-12 жовтня 2007 року).
Ред. кол.: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2007. – 406 с.

Матеріали збірника присвячені розгляду проблем розвитку екологічного туризму в Карпатах як складової сталого розвитку регіону. Детально аналізуються впливи екотуризму на соціально-економічний розвиток, особливості менеджменту екотуристичної діяльності, а також пов'язані з ними проблеми збереження біорізноманіття, зокрема на територіях об'єктів природно-заповідного фонду.

Для науковців, фахівців з охорони природи, спеціалістів у галузі туризму й рекреації, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

Редакційна колегія: Гамор Ф.Д., д.б.н. (відповідальний редактор), Беркела Ю.Ю., к.ф.-м.н., Бундзяк В.В., Бундзяк Й.Й., Волощук М.І., Гетьман В.І., Довганич Я.О., Калуцький І.Ф., д.с.-г.н., Кризь О.П., к.б.н., Левицька А.Р., Покин'черета В.Ф., Поп С.С., д.ф.-м.н., Столпник В.М., Сухарюк Д.Д., к.б.н.

ECOTOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CARPATHIANS. Proceedings of the International Conference (Rakhiv, October 10-12, 2007)

Editorial Board: Fedir Hamor (executive editor) et al. – Rakhiv, 2007. – 406 p.

Proceedings of the Volume consider the problems of ecological tourism in the Carpathians as a component of the sustainable development of the whole region. Ecotourism impact upon the socio-economic development and the associated problems of biodiversity conservation, within protected areas in particular, are studied.

For scientists, nature conservation specialists, specialists in tourism and recreation, students and the wide public.

Editorial Board: Dr. sc. (biology) Hamor F.D. (executive editor), Ph.D. (physics and mathematics) Berkela Yu.Yu., Bundzyak V.V., Bundzyak Yo.Yo., Voloshchuk M.I., Hetman V.I., Dovhanych Ya.O., Dr. sc. (agriculture) Kalutskyi I.F., Ph.D. (biology) Kryz O.P., Levytska A.R., Pokynchereta V.F., Dr. sc. (physics and mathematics) Pop S.S., Hubko V.M., Ph.D. (biology) Sukharyuk D.D.

ISBN 966-7524-59-0

© Карпатський біосферний заповідник

**СПІВРОБІТНИЦТВО ПРИРОДООХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
З ВЛАДНИМИ СТРУКТУРАМИ, ОСВІТНИМИ ЗАКЛАДАМИ,
ГРОМАДСЬКІСТЮ В СФЕРІ ЕКОЛОГО-ОСВІТНЬОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ ЦЬОГО ПРОЦЕСУ
ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ**

В.П. Андріюк

Національний природний парк «Гуцульщина», Косів, Україна

Andriyuk V.P. Collaboration of nature protection organizations with power institutions, educational establishments, community in the sphere of ecology-educational work and sense this process for the eco-tourism development

The paper tells about the collaboration of nature protection organizations with the bodies of power, educational establishments and community in the sphere of ecological education and the importance of this process for the eco-tourism development.

На сучасному етапі розвитку уявлень про охорону довкілля надзвичайно актуальним є формування ідеології гуманістичного ставлення людини до природного середовища, що базується на глибоких екологічних знаннях та принципах екологічної етики. Згідно нормативно-правової бази функціонування національних природних парків, одним з їхніх пріоритетних завдань є здійснення еколого-освітньої, просвітницької та пропагандистської діяльності. В цьому контексті надзвичайно великі перспективи в плані формування екологічної культури населення має співпраця природоохоронних організацій з владними структурами, освітніми закладами, громадськістю, про що свідчить і закордонний досвід.

Після міжнародної конференції у Швейцарії (1971 р.) було рекомендовано країнам Європи включити принципи охорони природи в програми навчальних дисциплін на всіх рівнях навчання. При цьому брався за взірець досвід освітніх закладів США, де, крім спеціальних курсів, проводиться підготовка на міжпредметній основі, тобто оволодіння екологічними знаннями при вивченні усіх навчальних дисциплін. Такий міждисциплінарний підхід у теорії і практиці екологічного навчання вже тоді вважався цілком виправданим. У таких програмах передбачені у курсах історії відомості про уроки, що їх одержує суспільство, яке порушує баланс рівноваги між людиною і природним середовищем, у курсі цивільнознавства – головні принципи виховання відповідальності за збереження планети.

Екологічна освіта в Німеччині будується на міждисциплінарному рівні, а в її реалізації беруть участь місцеві університети, які розробляють програми

поєднання основ екології зі спеціалізацією конкретних навчальних закладів. Такі програми в основному мають універсальний характер.

В Англії для закріплення уявлень про природне середовище, його проблеми та перспективи, створюються книги з різних питань екології, природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, його поліпшення, цінності для людини і тваринного світу. Видання містять багато ілюстрацій і вже зовнішнім виглядом пробуджують інтерес до природи. Однак проблеми є й там. Експерт ЮНЕСКО А. Ейхслер формулює три причини, що гальмують розвиток екологічного навчання, а саме:

- а) антиекологічність багатьох матеріалів засобів масової інформації;
- б) недостатність коштів на природозберігальну освіту;
- в) труднощі у співставленні екологічної проблематики з іншими навчальними дисциплінами [3].

Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)» у розділі «Національне виховання» серед пріоритетних напрямів реформування виховання називає «формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою». Серед принципів реалізації програми називається гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. У шляхах реформування змісту гуманітарної освіти виокремлено «формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури, утвердження пріоритетів здорового способу життя». Екологічний розвиток дитини поряд з іншими названий серед стратегічних завдань реформування загальної середньої освіти.

Екологічна освіта – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток в учнів екологічної культури. Результатом екологічної освіти і виховання має бути сформована екологічна культура людини, що характеризується різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи та свого здоров'я, набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому рівні), безпосередньою участю у природоохоронній роботі, передбаченням можливих негативних наслідків природоперетворювальної діяльності людини тощо [Фіцула М.М. Педагогіка. – К., 2000].

Вирішення питань охорони природи у майбутньому залежить від формування способу життя молодого покоління, його ціннісних орієнтацій. Необхідною умовою ефективної природоохоронної роботи учнівської та студентської молоді є виховання високої екологічної культури.

Культура особистості формується у процесі виховання, шляхом гармонійної взаємодії особистості з природою і соціальним середовищем, а також самою системою освіти і виховання. Екологічна культура є специфічним способом організації і розвитку людської життєдіяльності, який

відбувається як раціональне перетворення людиною зовнішньої природою, соціальних відносин, так і свого внутрішнього світу. Особистість, організовуючи свою діяльність і розкриваючи в ній свою індивідуальність, сприяє розкриттю життєвих сил природи, її багатогранних якостей і потенційних можливостей, а природа, у свою чергу, сприяє формуванню екологічного світогляду людини. Таким чином, екологічна культура є і метою, і результатом екологічної освіти і виховання [5].

Яке ж значення системи комплексної, доступної і результативної екологічної освіти для розвитку екотуризму? Наскільки це його важлива складова?

Же сам термін «екотуризм» (тобто, «екологічний туризм») свідчить про те, що в цій галузі туристичної індустрії рекреанти повинні звертати увагу на екологічні особливості відповідної рекреаційної території, відпочивати так, щоб не відчувався їхній вплив на ті екосистеми, в яких вони перебувають, або хоча б, принаймні, не погіршувати екологічний стан конкретного природного середовища. В той же час далеко не всі потенційні туристи, зокрема і Карпатського регіону, володіють всією повнотою інформації про природу того краю, куди вони їдуть відпочивати, а також, якщо так можна висловитись, «екологічними правилами відпочинку». І тут значення якісно організованої екологічної освіти для розвитку екотуризму і, що особливо хочеться підкреслити, для профілактики негативного впливу туризму на природні екосистеми, тобто збереження туристичного потенціалу певного регіону, важко переоцінити.

Згідно методичних рекомендацій Міністерства охорони навколишнього природного середовища, основними напрямками еколого-освітньої роботи національних природних парків можна назвати такі:

- тісне співробітництво з освітніми закладами, органами державної влади та місцевого самоврядування;
- робота із засобами масової інформації;
- рекламно-видавнича діяльність: виготовлення аншлагів, буклетів, листівок, плакатів, кіно-, відео-, слайдо- та фотопродукції, інформаційних баз даних;
- організація візит-центрів, музеїв;
- розробка та прокладення екологічних стежок;
- організація та проведення конференцій, семінарів, конкурсів, екскурсій, виставок, свят та ін.;
- розвиток екологічного туризму, в тому числі – шкільних екологічних таборів, експедицій, шкіл молодих екологів тощо.

За об'єктом, на який спрямована екологічна освіта, можна виділити два типи еколого-освітньої роботи:

- з туристами;
- з місцевим населенням (потенційними подавачами туристичних послуг), особливо зі студентською та учнівською молоддю.

Ефективна еколого-освітня робота, спрямована на туриста, може здійснюватись, на мій погляд, двома основними шляхами:

1. Виготовлення та встановлення інформаційних щитів, стендів, аншлагов тощо, на яких були б:

- інформація про еколого-пізнавальні стежки, туристичні маршрути, цікаві природні чи історико-культурні об'єкти та ін.;

- пропагандистські заклики, нагадування щодо необхідності збереження природних екосистем;

- правила поведінки в навколишньому середовищі.

2. Інформаційно-видавнича діяльність як засіб популяризації певної території, підвищення її туристичного потенціалу: тиражування і розповсюдження буклетів, листівок, плакатів, створення кіно-, відео-, слайдо- та фотопродукції, інформаційних баз даних, інтернет-сторінок тощо.

Що стосується еколого-освітньої роботи з місцевими жителями, то тут поле для діяльності набагато ширше. І саме в цій сфері можна організувати системне співробітництво різних установ та організацій, як державних, так і громадських. Формування екологічної свідомості суспільства має ґрунтуватися на глибокому розумінні усіма верствами та групами населення наукової, природоохоронної, культурної та рекреаційної ролі природоохоронних територій.

Які ж нові форми і методи екологічної освіти, засновані на вже згаданій співпраці, використовуються фахівцями Національного природного парку «Гуцульщина» в Косівському районі?

З цією метою у структурі Парку створений відділ рекреації та екологічної освіти, діє центр еколого-освітньої роботи, в якому є бібліо-, відео-, фототека, фотоекспозиції, картографічний матеріал. В еколого-освітньому центрі відбуваються засідання НТР, семінари, тренінги з питань екології, наради з питань охорони, збереження та примноження природних ресурсів. Тут проводяться лекції, бесіди на екологічну тематику з учнями, відвідувачами та гостями, демонструються власні відеофільми та відеопрограми з питань охорони довкілля та про діяльність НПП «Гуцульщина». З метою вдосконалення еколого-освітньої роботи спільно з регіональною громадською екологічною організацією «Спадщина Гуцульщини» створено пересувний еколого-освітній центр, який впроваджує різні проекти. Один з них – спільний проект НПП „Гуцульщина” та відділу освіти Косівської РДА за сприяння дирекцій та педколективів шкіл – еколекторій „Довкілля Косівщини”. В рамках роботи цього еколекторію відбуваються виїзди фахівців Парку в загальноосвітні навчальні заклади району, їх виступи та бесіди з учнями на різні теми екологічного характеру з використанням мультимедійних ТЗН, демонструються власні відеофільми, фототеки, школам надаються поліграфічна продукція, інформація та матеріали з питань охорони природи на паперових та електронно-оптичних

носіях, проводяться екологічні інтелектуальні ігри, дебати, спеціальне анкетування учнів та ін.

В приміщенні Косівського природоохоронного науково-дослідного відділення НПП “Гуцульщина” облаштовано кімнату-музей природи, де нараховується більше 500 експонатів. Тут проводяться екологічні заняття з учнями загальноосвітніх шкіл району, його відвідують учасники різних екологічних форумів, які відбуваються на Косівщині.

З часу створення НПП „Гуцульщина” у співпраці з відділами освіти, сім’ї та молоді РДА, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями організовано та проведено близько 60-ти екологічних акцій, конкурсів, свят, ряд семінарів, нарад з проблем екологічного виховання молоді, в тому числі міжнародні екологічні форуми „Екотопія – 2003”, „Ленд - Арт – Шоу – 2004”, „Шешори – 2005”, «Шешори – 2006». Щорічно проводяться:

- молодіжний екологічний фестиваль «Гірська веселка»;
- молодіжні екологічні табори;
- районний екологічний КВК «За чисте довкілля»;
- районні конкурси: «Мій рідний край», новорічно-різдвяних композицій та букетів, актуального зоологічного і ботанічного спрямування та ін.;
- екологічні акції: «Збережемо лісову красуню», «Посади дерево», «Весняна екологічна толока», «Першоцвіт», «Марш Парків», «Благоустрій України», «Жива вода» тощо;
- свята: «Коляда», «День Довкілля», «День Землі», «Ой хто, хто Миколая любить», «Рости ялинко»;
- екскурсії еколого-пізнавальними стежками.

Видаються методичні рекомендації, буклети, плакати-календарі, листівки, книги, наукові монографії. Публікуються матеріали в районних, обласних та всеукраїнських виданнях, щоквартально виходить інформаційний вісник НПП „Гуцульщина”. На обласному телебаченні “Галичина”, УТ-1, 1+1, ICTV, Інтері, СТБ та інших телеканалах демонструються відеопрограми та відеосюжети про діяльність Парку, спеціальні випуски передач передаються по всеукраїнському та обласному радіо.

Надається допомога молодим науковцям, які виконують наукові-дослідні роботи в рамках конкурсів Малої Академії Наук (МАН) України. Здійснюється методичний менеджмент у створенні та співпраці зі шкільними лісництвами, окремими обдарованими учнями в сфері виконання ними навчально-дослідних робіт, матур на екологічну тематику.

Новинкою є створення учнівських природоохоронних науково-дослідних відділень (ПНДВ). Це об’єднання школярів, учнівської молоді, які функціонують як структурний підрозділ навчальних закладів на спеціально виділеній території НПП «Гуцульщина» і забезпечують потребу учнів у

здобутті знань, умінь, навичок у галузі охорони навколишнього природного середовища, сприяють вихованню свідомого ставлення до праці, до збереження природи, використання та відтворення природних ресурсів, вибору майбутньої професії. Парк виділяє спеціалістів, відповідальних за роботу учнівського ПНДВ, виробничо-господарську, навчально-дослідницьку та інші види діяльності, а також створює умови для виконання юними природоохоронцями всього комплексу навчально-виробничих завдань. Навчання дітей здійснюється за спеціальними програмами і навчальними планами, в яких передбачено теоретичні теми, практичні заняття та дослідницька робота учнів різних вікових категорій.

Однією з унікальних перспективних форм екологічної освіти і пропаганди є організація екологічних стежок. У даному випадку вони ілюструють конкретними прикладами знання, отримані з географії, ботаніки, зоології, екології, ґрунтознавства, кліматології, історії, краєзнавства тощо, що дає змогу пов'язати теоретичні поняття з практичними навичками. На території НПП «Гуцульщина» діють такі екологічні стежки: «На гору Клифу», «На Рокиту», «На гору Михалкову», «На хребет Каменистий», «На хребет Брусний», «Дубина» та ін. Спільно з Уторопською ЗОШ І-ІІІ ст. створено екологічну навчально-пізнавальну стежку «Уторопчанка», у стадії розробки знаходяться ще три нові: «До сірководневого джерела «Волійця», «До Сріблястих водоспадів», «До сірководневого джерела на горі Зіняків верх».

В 2005 році за ініціативою Всеукраїнського і районного товариств «Гуцульщина», підприємства «Райагроліс» та НПП «Гуцульщина», за підтримки Косівських районної ради і райдержадміністрації, було створено Духовно-екологічний центр «Здвижин». Він розташований на високій горі у дубовому лісі біля села Кобаки Косівського району Івано-Франківської області. Тут знаходиться пам'ятний хрест, а також збудовані: духовний Храм, капличка, статуя Матері Божої, Хресна дорога, екологічна стежка. Для відпочинку відвідувачів встановлені лавочки, альтанка-кіоск з продажу літератури. До цього центру ведуть паломницькі та туристичні маршрути, зокрема: автомобільний маршрут Косів – Кути – Кобаки – „Здвижин”, автомобільно-піший маршрут Косів – Рожнів – Кобаки – „Здвижин”, автомото-вело-кінно-піший маршрут Косів – Сморна – „Здвижин”, пішохідний маршрут Кобаки – „Здвижин”, пішохідний маршрут Сморна – „Здвижин”.

В рамках еколого-освітньої діяльності НПП «Гуцульщина» найбільш активно співпрацює з методичним кабінетом відділу освіти Косівської РДА, Косівським районним та Яблунівським центрами дитячої творчості, школами, сектором у справах молоді і спорту Косівської РДА, Косівським інститутом прикладного і декоративного мистецтва Львівської національної академії наук, громадськими організаціями «Спадщина Гуцульщини», «Паросток» та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що лише в спільній, узгодженій діяльності освітніх закладів, природоохоронних організацій, владних структур, громадськості можна створити систему комплексної, доступної і результативної екологічної освіти та досягти високого рівня екологічної свідомості населення, що, безперечно, сприятиме вирішенню регіональних екологічних проблем, інтенсивнішому розвитку екотуризму.

1. Борейко В. Прорыв в экологическую этику. – К., 2005.
2. Гуцуляк Г.Д., Данилик І.М. та ін. Засади сталого розвитку Косівщини. – Чернівці, 2005.
3. Костицька І. Екологічна освіта в розвинутих країнах світу // Рідна школа. – 1996. – № 2. – С. 69.
4. Лосюк П. Науково-методичне забезпечення екологічного виховання школярів Гуцульщини // Гуцульська школа. – 1999. – № 1. – С. 53.
5. Пророчук В.В., Костюк В.В. та ін. Формування екологічної культури молоді. – Косів, 2006.
6. Стойко С., Трибун П. Національні парки та заповідники Гуцульщини, їх значення для збереження природної, культурної та історичної спадщини // Історія Гуцульщини. – Т 4. – Львів, 1999. – С. 25.

УДК 379.85:574(477-924.52)

ЕКОТУРИЗМ У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

А.Ю. Антал, Ж.І. Бучко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

Antal A.Yu, Buchko Zh.I. Ecotourism in Transcarpathian region: tendencies, problems, perspectives

The preconditions of ecotourism development in Transcarpathian region are considered. The opportunities of nature protected areas for creating ecotourist routs are analyzed. The peculiarities of tourist industry ecologization are analyzed on basis of sustainable development conception are motivated. The advantages of ecological tourism and its importance for harmonization of mutual relation of the man and nature are considered.

Однією з найбільш вдалих форм гармонійного співіснування людини й природи у процесі туристично-рекреаційної діяльності є екотуризм. Він сприяє збереженню цілісності природного середовища, надходженню до місцевих бюджетів, є важливим чинником екологічного виховання та ефективним засобом попередження екологічних лих від антропогенного

навантаження, що робить екотуризм актуальним для Закарпаття. Але його популяризація пов'язана з багатьма труднощами, насамперед мотиваційними та організаційними. Запровадження екотуризму могло би сприяти збереженню природної та культурної спадщини (як ресурсного потенціалу розвитку туризму) та формуванню екологічної культури безпосередніх учасників екотурів (особливо молоді) і місцевого населення, що залучається до сфери обслуговування екотуристів.

Закарпатська область володіє одним із найбільших в Україні туристичним потенціалом. Тут на відносно невеликій території сконцентрована значна кількість об'єктів і пам'яток природи, історії, архітектури та культури. В області непогано розвинена мережа природно-заповідного фонду, об'єкти якого є базовими для організації цього виду діяльності. Центрами розвитку й популяризації екотуризму є території природної спадщини: Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки Ужанський та Синевир, 43 заказники, 16 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ, 1 парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва, 1 ботанічний сад Ужгородського національного університету загальною площею майже 150 тис. га [2].

До об'єктів культурної спадщини належить понад 700 пам'яток історії та культури, більше 100 пам'яток архітектури. Окремі з них мають більше ніж тисячолітню історію. Тому об'єктами екотуризму в області можуть бути як природні та культурні визначні місця, так і природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям.

Останніми роками зріс інтерес до етнокультурної спадщини, яка ще збереглася на Закарпатті. Найкращим втіленням етнічних традицій є організація свят та фестивалів. Зокрема в м. Рахові щорічно відбувається етнічний фестиваль "Гуцульська бриндзя", музично-етнічний "Європа-центр", тричі проходив Міжнародний гуцульський фестиваль. В с. Нижнє Селище Хустського району проводиться фольклорно-етнографічний фестиваль "Селиська співанка", в с.м.т. Міжгір'я - фестиваль солонини, а в с. Синевирська Поляна щорічним є фестиваль "На Синевир трембіти кличуть". В м. Мукачеве щорічно восени проходить фестиваль вина, а в с. Лазещина з 2006 року започатковано фестиваль ріпи. Список фестивальних заходів щороку поповнюється, що безперечно позначається на туристичному іміджі регіону та урізноманітнює напрямки екотуристичної діяльності. Актуальність екотуризму полягає ще в тому, що він не суперечить традиційному побуту місцевого населення, а в окремих випадках навіть стимулює його відродженню та сприяє покращенню добробуту, спонукає підтримувати й відтворювати етнокультурні традиції природокористування.

У Закарпатській області є досвід створення екотуристичних маршрутів та екостежок. Найкраще розгорнута мережа еколого-освітніх та науково-пізнавальних маршрутів у Карпатському біосферному заповіднику. Найпопулярнішими є екомаршрути "На гору Говерла з Лазещини",

"Кевелівськими пралісами на Петрос", "Буковими пралісами Великої Угольки", "На Соколине Бердо" [6].

Таблиця 1

Екотуристські маршрути Карпатського біосферного заповідника

Назва	Протяжність	Перепад висот	Тривалість переходу	Об'єкти природи й культури
"На гору Говерла з Лазещини"	16 км	1350 м	5 годин в один кінець	р. Лазещина, сірководневе джерело, г. Говерла (2061м)
"Кевелівськими пралісами на Петрос"	12 км	660 м	4 години в один кінець	потік Кевелів, сірководневе джерело, г. Петрос (2021м)
"Буковими пралісами Великої Угольки"	5 км	400 м	3 години туди й назад	гідрокарбонатне джерело, букові праліси, вапнякові скелі, карстова печера "Молочний камінь"
"На Соколине Бердо"	4 км	370м	3,5-4 години	музей природи, залишки мисливського палацу Габсбургів, водоспад (2 м), доломітові штольні, вапнякові скелі, ділянка тиса

В Ужанському НПП найбільш відвідуваними є такі екомаршрути: "Чорні млаки", "с. Кострино – г. Явірник", "с. Ставне – г. Черемха", "с. Жорнава – урочище Парашинський", "Щербин – Ужоцький перевал", "с. Верховина Бистра – г. Плішка – с. Лубня", "Кременець" [1]. Особливості маршрутів представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Екотуристські маршрути Ужанського НПП

Назва	Протяжність	Об'єкти природи й культури
"Чорні млаки"	14 км	геологічна пам'ятка природи, скелі, рідкісні рослини
"с. Кострино – г. Явірник"	8 км	буковий праліс, моніторингові ділянки лісу, г. Явірник (1017м)

Назва	Протяжність	Об'єкти природи й культури
"с. Ставне – г. Черемха"	7 км	урочище Багно з рідкісними рослинами, г. Черемха (1130м)
"с. Жорнава – урочище Парашинський"	5 км	гідрологічний пункт, потік Парашинський, ділянки рідкісних рослин
"Щербин – Ужоцький перевал"	7 км	Ужоцький перевал (889 м), військове кладовище
"с. Верховина Бистра – г. Плішка – с. Лубня"	11 км	г. Плішка (1066 м), скелі
"Кременець"	9 км	буковий праліс, г. Кременець, точка, де сходяться кордони України, Польщі, Словаччини

В НПП "Синевир" також створена мережа маршрутів екотуризму. Тут діють 3 кінні маршрути: Красний – озеро Синевир – Озірна – Бірок – Красний (протяжністю 12 км); Красний – Слобода – Буковинка – Ростока – Красний (12 км); Остріки – Гедешова – Дике Озеро – Музей лісосплаву – Остріки (12 км). Розроблені два велосипедні: Остріки – озеро Синевир – Остріки; Остріки – Колочава – гребля ГЕС – Остріки [1]. Вдало оформлена пішохідна екостежка довкола озера, що містить усі необхідні елементи: місця для відпочинку, обладнане джерело питної води, смітники, інформаційні аншлаги.

Незважаючи на значні досягнення адміністрації заповідних територій у напрямку створення маршрутів екотуризму, ця діяльність обмежується низкою проблем:

- низьким рівнем екологічної освіти як туристів, так і місцевого населення;
- недотриманням норм поведінки на природно-заповідних територіях;
- недостатнім рівнем (а часто й відсутністю) контролю за поведінкою груп на маршрутах;
- недоліками облаштування маршрутів (відсутність обладнаних бівуаків, кострищ, смітників);
- недостатнім інформаційним забезпеченням екотуристських маршрутів (стендів, схем, буклетів).
- Створення та функціонування маршрутів екотуризму в Закарпатській області повинне вирішити ряд проблем, зокрема:
  - збереження об'єктів природної та культурної спадщини;
  - екологічного виховання, навчання та освіти туристів;
  - зростання зацікавленості місцевого населення у збереженні й відновленні природи та розвитку туризму;
  - забезпечення сталого розвитку області.

Організація маршрутів екотуризму в Закарпатській області є найбільш оптимальним способом використання природно-заповідних територій для туризму й рекреації. Але цього можна досягнути лише за умов його наукового обґрунтування й дотримання принципових умов розвитку екотуризму.

1. Гетьман В.І. Екотуризм у національних парках Українських Карпат // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2005. – №29-30 (418-419). – С.37-47.
2. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Додаток до атласу об'єктів природно-заповідного фонду України. – К.: Київський університет, 2003. – 119 с.
3. Мовчан Я.І., Іваненко І.Б., Фишко Н.М., Безусько А.Г., Бондаренко Ю.В. Карпатська конвенція: від ідеї до впровадження (політика, наука, практика) //Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Рахів, 2005. – С.9-15.
4. www.carpathia.gov.ua
5. www.carpathians.org.ua
6. cbr.nature.org.ua

УДК 502.63:551.5+551.58:379.85(234.86)

КЛІМАТОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ПЛАНУВАННЯ ТУРИЗМУ І УПРАВЛІННЯ ЕКОСИСТЕМАМИ НА ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ

В.В. Антюфєєв

Нікітський ботанічний сад – Національний науковий центр, Ялта, Україна

Antyufeyev V.V. Climatological reasons for planning the tourism and for managing ecosystems on mountainous territories

Special features of distribution of insolation's characteristics, the recreation-comfort weather conditions' frequency in mountainous Crimea are considered; these are meteorological values, which are needed for rational organization of tourism and nature conservation. Cards of a fire hazard of mountainous landscapes depending of a wind direction are presented.

Безпосереднім завданням даного повідомлення є ознайомлення колег з дослідженнями в галузі кліматологічного обґрунтування рекреаційного освоєння і природоохоронних заходів на території Гірського Криму, який має як дуже специфічні, так і загальні з Карпатським регіоном риси. Актуальність роботи, її мета впливають зі змісту поняття «екологічний туризм», зв'язаного з активними формами відпочинку на природі при мінімальному негативному впливі на неї. Очевидно, що в управлінській діяльності з планування екотуризму, з організації заповідних територій необхідно

враховувати не окремі складові природного комплексу, а усі його елементи. Однак з числа останніх, коли справа доходить до підготовки проектів створення і розвитку рекреаційних та природоохоронних зон, у багатьох випадках парадоксальним чином випадає клімат. Це обумовлено, напевно, «особливими» властивостями кліматичної складової ландшафту, яка є категорією імовірнісною, у зв'язку з чим В.Н. Солнцев [5] влучно назвав клімат «дивним геокомпонентом».

Природоохоронне значення і місце кліматичного компонента в ландшафтних комплексах досить важливі [1], і клімат треба розглядати не тільки як умову рекреаційної діяльності (рис. 1), але і як рекреаційний ресурс (рис. 2а). Показники інсолюваності і зволоженості є критерієм стійкості ландшафтів (рис. 2б), їхнього рекреаційного потенціалу [2], вони використовуються для прогнозування пожежної небезпеки (рис. 3).

Середні багаторічні значення повторюваності погоди, у різному ступені сприятливої для активних форм відпочинку, розраховані щомісячно (рис. 1) на основі клімато-фізіологічного підходу [4]. Розглянуто контрастні ландшафтні райони Гірського Криму: приморська смуга південного макросхилу (метеостанція Ялта) і яйла (плоска верхова поверхня, станція Ай-Петрі). Не тільки абсолютне число комфортних днів у двох районах істотно розрізняється, але і вид кривих, що відображає характер річного ходу, говорить, що закономірності формування погоди мають різну природу. Це важливо при плануванні в рекреаційній сфері економіки. Максимум комфортних днів приходить не на середину літа, а на початок осені. У цілому ж тривалість сприятливого періоду (комфортні і субкомфортні дні) дорівнює в горах 130 – 180 дням і залежить від положення місцевості на схилі, а у приморській частині – 200 – 220 дням.

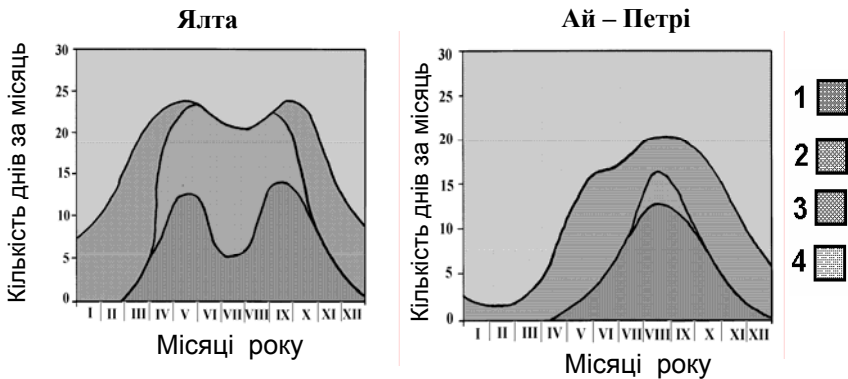

Рис. 1. Повторюваність рекреаційних типів погоди в Гірському Криму в приморській смузі (Ялта, висота 45 м) і на плато Ай-Петрі (1200 м).

Умовні позначки: 1 - комфортна погода; 2 - жарка субкомфортна; 3 - прохолодна субкомфортна; 4 - дискомфортна для відпочинку погода.

Сонячна радіація є енергетичною основою всіх метеорологічних і біологічних процесів, вона безпосередньо «споживається» відпочиваючими, це є природний рекреаційний ресурс не тільки в широкому сенсі слова, але й у тісному його значенні (подібно, наприклад, мінеральним водам).

Необхідність враховувати при організації курортно-рекреаційної діяльності не тільки суми радіації, але й тривалість інсоляції (ТІ), особливо в горах, де ТІ дуже піддана локальним трансформаціям, давно і переконливо доведена [3]. На рис. 2а показані особливості інсоляції центральної частини Гірського Криму (від Ялти до Алушти вздовж ізогіпси 200 м). Раніше [2] ми давали карту ТІ для усього Гірського Криму для січня, тут же ТІ наводиться для теплого сезону в цілому, з урахуванням різної тривалості останнього в різних точках.

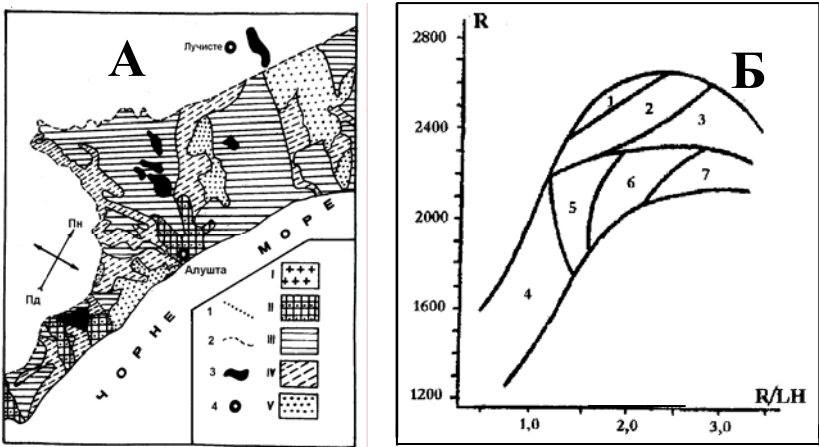

Рис. 2. Ресурси сонячної радіації на території Гірського Криму.

Ліворуч (А) – тривалість інсоляції за період з температурою вище $+5^{\circ}$ на південному макросхилі, праворуч (Б) – співвідношення складових радіаційно-теплого і водяного балансів у ландшафтних районах.

Умовні позначки на карті А: 1 – межа між кліматичними районами; 2 – межа приморської зони; 3 – скелі й обриви; 4 – населені пункти. Тривалість інсоляції (сума годин за зазначений період при середній багаторічній кількості хмарності): I – від 2120 до 2190; II – від 1970 до 2120; III – від 1840 до 1970; IV – від 1700 до 1840; V – від 1400 до 1700.

Умовні позначки на діаграмі Б: вертикальна вісь – радіаційний баланс R ($\text{МДж}\cdot\text{м}^{-2}\cdot\text{рік}^{-1}$); горизонтальна вісь – радіаційний індекс сухості М.І. Будико R/LH (H – річна сума опадів, $L = 0,07 \text{ Вт}\cdot\text{година}\cdot\text{мм}^{-1}$); цифри від 1 до 7 – ландшафтні райони: 1 - захід Південного берега Криму (ПБК), 2 - центр ПБК, 3 - схід ПБК, 4 - яйла, 5 - долини північного макросхилу, 6 - центр північного макросхилу, 7 - західне узбережжя.

Як доведено нами раніше [2], кліматологічні параметри можна використовувати у якості абіотичних оцінювальних критеріїв стійкості екосистем, для ранжирування біогеоценозів за здатністю витримувати рекреаційний вплив, що засновано на найважливішому положенні структурно-динамічного ландшафтознавства: ступінь відзивності природних комплексів на втручання ззовні залежить від стану найбільш мобільних геокомпонентів, до числа яких належать і гідрометеорологічні.

З огляду на те, що найменш піддані деградації ландшафтні комплекси, що існують при достатньому зволоженні, але одночасно і при високому, але не надмірному, значенні радіаційного балансу R , у Гірському Криму їх можна ранжувати за зростанням іманентної стійкості так (цифри в дужках відповідно до рис. 2б): схід Південного берега Криму, ПБК (3) – західне узбережжя (7) – захід ПБК (1) – центр ПБК (2) – середина північного макросхилу (6) – долини північного макросхилу (5) – яйла (4). З комплексу кліматичних факторів, включаючи радіаційні, низкою переваг з погляду можливості сполучити рекреацію і природоохоронні заходи відрізняються Байдарська і сусідні з нею долини-грабени (відносно висока стійкість). На ПБК (рис. 2а) природа найбільш вразлива, тут треба розвивати субтропічне рослинництво і санаторно-курортну галузь, але не масову рекреацію.

Кліматологи можуть указати площі і періоди, що відрізняються підвищеною імовірністю селів, лавин, повеней, пожеж та інших зв'язаних з метеорологічними процесами явищ, шкідливих і небезпечних для туристів, для заповідних угідь, і в цьому напрямку досягнуті відомі успіхи.

В управлінні екотуристичною галуззю треба брати до уваги погодні аномалії дуже малої повторюваності: 5%, а іноді 1 – 2 %. Розрахункові методи дозволяють оцінити ймовірність небезпечних явищ погоди у будь-якому районі. Так, одинадцятибальна буря відбувається за 15 років на півдні Гірського Криму один раз, а на заході – тричі (співвідношення статистичних ймовірностей 1:3). При іншій швидкості вітру співвідношення інше – 1:5 для десятибального шторму і 1:2 для дванадцятибального урагану.

Прокладаючи туристські маршрути, важливо пам'ятати про пожежну безпеку і визначати їх з урахуванням просторової мінливості вітрового режиму, оскільки при побільшенні сили вітру від 1 до 3 м·с⁻¹ зростання площі лісової пожежі прискорюється в 5 разів. У Криму це стихійне лихо лише в 2 – 12% випадків відбувається по природних причинах, тому ми у своїх дослідженнях головну увагу приділяли не передбаченню загорянь, а прогнозованому картуванню швидкості їхнього поширення з урахуванням вітру і рельєфу (просування вогневого фронту різко прискорюється зі зростанням крутизни навітряного схилу). Така карта (рис. 3) – це модель, що дозволяє виконувати сценарний аналіз і прогнозувати динаміку процесу розвитку уже виниклої пожежі.

Втручання у функціонування лісових екосистем з метою управління ними включає крім протипожежних й інші заходи, що вимагають

метеорологічного і кліматологічного забезпечення. Ступінь іманентної стійкості геокомплексів важлива для проектування природних парків, але відсутність метеорологічної інформації по деяких ландшафтних районах ускладнює оцінку стабільності біогеоценозів.

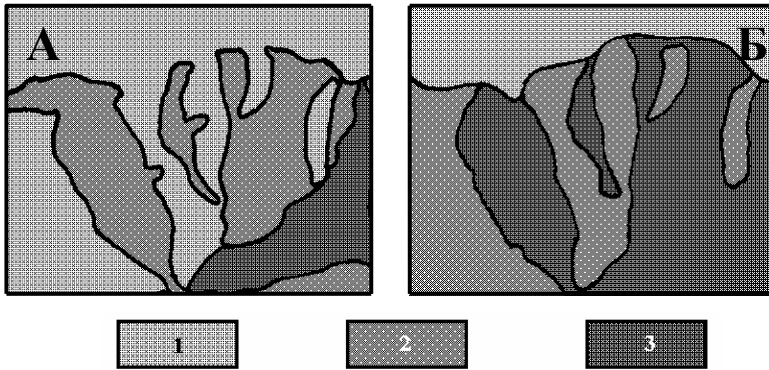

Рис. 3. Коефіцієнт зростання швидкості просування лісової пожежі (К) з урахуванням рельєфу при північно-західному (А) і південно-західному (Б) вітрі помірної сили на одній і тій же території Кримських гір.

Умовні позначки: 1 – $K = 1,5 - 2,0$; 2 – $K = 2,0 - 4,0$; 3 – $K = 4,0 - 9,0$

Кліматолог не повинний давати вказівки керівникам, що відповідають за стан рекреаційних та заповідних угідь, щодо конкретних дій по їхньому збереженню і розвитку, але його обов'язок звернути увагу названих фахівців на ті метеорологічні фактори, що можуть зробити істотний або визначальний вплив на функціонування цих об'єктів у режимі сталого розвитку.

1. Антюфеев В.В. Природоохранное значение и место климатического компонента в ландшафтных комплексах заповедников // Заповедники Крыма: Материалы 3-й научн. конф. – Симферополь: Экология и мир, 2005 – С. 11 – 16.
2. Антюфеев В.В., Антюфеева Л.И. Инсоляваність та зволоженість території як показники рекреаційного потенціалу і сталості ландшафтів (на прикладі Гірського Криму) // Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат: Матеріали міжнар. наук.-практич. конф. – Яремче: КНПП, 2005 – С. 3 – 7.
3. Белинский В.А. Необходимость учета продолжительности солнечного освещения в горах при курортном строительстве // Информ. сборн. Междунар. Геофиз. Года. - № 8 - М.: Изд-во МГУ, 1962. - С. 27 – 36.
4. Данилова Н.А. Климат и отдых в нашей стране. – М.: Мысль, 1980 – 158 с.
5. Солнцев В.Н. Контактные и массивные геокомпоненты // Географические границы – М.: Изд-во МГУ, 1982 – С. 115 – 125.

ЕКОТУРИЗМ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МАРМАРОШУ

Т.І. Божук

Львівський державний інститут новітніх технологій та управління
імені В. Чорновола, Львів, Україна

Bozhuk T.I. Ecotourism in the territory of Ukrainian Marmarosh

The possibilities of organization of ecotourist activity in the territory of Ukrainian Marmarosh, Rakhiv district, Zakarpattya region, have been considered. In particular, tourist map, which presents ecologic and informative routes within this territory, has been draw up, their characteristics have been presented.

Український Мармарош – це територія, яка входить до складу Рахівсько-Ясінянського рекреаційного району Карпатського регіону (згідно районування [3]). Займає територію вздовж берегів Чорної і Білої Тиси, межує із Свидівцем і Чорногорою в Рахівському районі Закарпатської області. Володіє рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонують санаторно-курортні об'єкти, різні види активного відпочинку (екотуризм, сільський зелений туризм, культурно-пізнавальний і сакральний тощо). Рекреаційна діяльність тісно пов'язана із використанням місцевих етнокультурних традицій, побуту і звичаїв гуцулів.

Український Мармарош – край настільки багатий і різноманітний, що навіть найвибагливіший і обізнаний турист тут зможе відкрити для себе цікавий непізнаний куточок. Разом із тим, його рекреаційний потенціал ще вивчається. На території Українського Мармарошу є велика кількість мінеральних джерел, зустрічається половина видів червонокнижних рослин і тварин Українських Карпат. Великими є запаси грибів, дикоростучих плодів і ягід, кількість цінних мисливських звірів. На високогірних луках випасаються чималі отари овець та корів, виробляється екологічно чиста продукція тваринництва.

Туристичні маршрути Українським Мармарошем за аналогією з іншими територіями можна поділити за:

- *видами* (екологічний, сільський зелений, релігійний або сакральний, культурно-пізнавальний та ін.);
- *тривалістю*: (одноденні або кількаденні);
- *складністю* – легкі (одноденні по добре облаштованих маршрутах із незначними амплітудами висот); середні (дводенні з ночівлею в облаштованому приміщенні); складні (тривалістю більше двох днів, значні перепади висот, повний комплект туристичного спорядження, ночівля в наметах);

- *головною метою*: спортивний інтерес – сходження на заздалегідь вибрану вершину (одну або декілька); огляд території (з хребтів); ознайомлення із об'єктами природи (давньольодовиковими карами, скелями, високогірними озерами, місцями зростання цікавих рослин) чи пам'ятками історико-культурної спадщини;

- *сезонністю* (літні, зимові).

Оскільки, частина території Українського Мармарошу є прикордонною (проходить українсько-румунський кордон) і заповідною (належить до Карпатського біосферного заповідника), тому для організації туристичної діяльності існують певні обмеження. Якщо розглядати зонування території біосферного резервату, то лише в буферній зоні, де можуть бути розташовані туристичні бази та в зоні традиційного природокористування (або антропогенних ландшафтів) дозволено влаштувати намети і розводити вогнища і т.д. [2].

Що стосується проходження екологічними стежками заповідною територією Українського Мармарошу, то тут існує система спеціальних дозволів: прикордонної служби і Карпатського біосферного заповідника, де вказано дати, тривалість і рух маршруту, кількість осіб і мету перебування. Відповідно прикордонниками та працівниками заповідника проводиться інструктаж про необхідність дотримання правил поведінки рекреантів на прикордонних і заповідних територіях [4].

На сьогодні на території Українського Мармарошу існують туристичні маршрути, як одноденні, так і на декілька днів, з якими можна ознайомитися на картах [5].

Для прикладу, *протягом одного дня* туристи можуть ознайомитися із гірським містечком Рахів, відвідати Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах, а також побувати на місці, що символізує географічний центр Європи і відвідати музей-колибу, подивитися унікальний сакральний об'єкт – дерев'яну Успенську церкву в селищі Ділове 1750 р. (Рис. 1, маршрут 1). Характеристика цього маршруту наводилася нами раніше [1].

Гірські екологічні туристичні маршрути, крім спеціальних дозволів, описаних вище, вимагають спеціального спорядження і фізичної підготовки. Їх умовно поділяємо на *трансмармароські* (на рис. 1 номери 2А і 2Б) і *радіальні* (рис.1, маршрути 3-7). Трансмармароські маршрути охоплюють всю територію Українського Мармарошу і мінімальна їх тривалість при сприятливій (без дощу) погоді і добрій фізичній підготовці учасників групи становить три дні. Однак, залежно від мети походу, може тривати 5-7 днів. Радіальні маршрути розраховані для проходження протягом дня, або можливо із однією ночівлею. Радіальні маршрути доповнюють трансмармароські. Таким чином, допитливий турист протягом 7-10 днів зможе милуватися природою Українського Мармарошу.

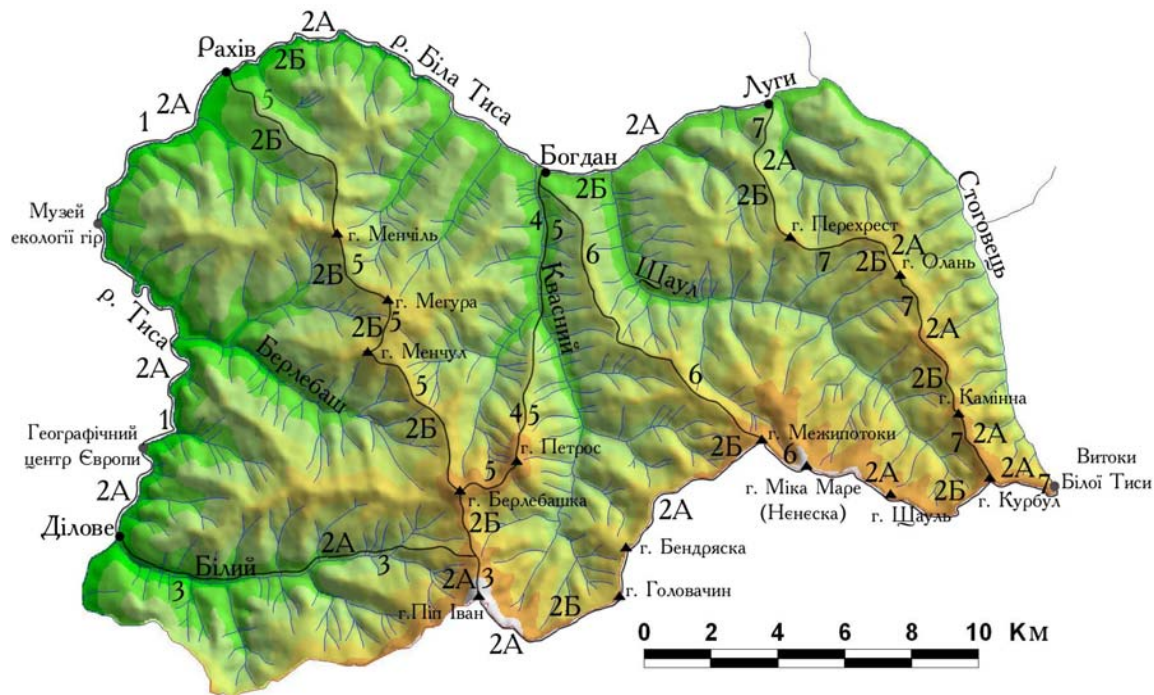

Рис. 1. Еколого-пізнавальні маршрути Українського Мармарошу
Умовні позначення: 1, 2А, 2Б, 3, 4, 5, 6, 7 - маршрути

Прикладами трансмармароських маршрутів є 2А і 2Б:

2А Рахів – Костилівка – Ділове – Контрольно-пропускний пункт “Трибушанське лісництво” – долина потоку Білий – полонина Лисича – г. Піп Іван Мармароський (1936) – вздовж лінії державного кордону і головного вододільного хребта, охоплюючи вершини г. Головач (1549) – г. Межипотоки (1713) – г. Міка Маре (1815) – г. Курбул (1696) – витоки Білої Тиси (1400) – г. Курбул – г. Камінна (1571) – г. Олань (1441) – г. Перехрест (1317) – Луги – Богдан - Рахів.

2Б Рахів – Відричка – Богдан – Луги – долина Білої Тиси – долина потоку Стоговець – витоки Білої Тиси (1400) – г. Курбул (1696) – вздовж лінії державного кордону і головного вододілу, охоплюючи г. Щауль (1759) – г. Міка Маре (1815) – г. Межипотоки (1713) – г. Бендряска (1567) – г. Головачин (1549) – Піп-Іван (1938) – полонина Лисича – г. Берлебашка (1733) – г. Менчул (1497) – г. Мегура (1497) – г. Менчіль (1385) – Рахів.

Радіальні маршрути можна здійснювати такі:

3 На Піп Іван: Ділове Контрольно-пропускний пункт “Трибушанське лісництво” – долина потоку Білий – полонина Лисича – Піп Іван Мармароський (1938) і назад.

4 На Петрос: Богдан – долина потоку Квасний – хребет Радомир Грунь – г. Петрос (1780) і назад.

5 Из Богдана до Рахова: Богдан – долина потоку Квасний – хребет Радомир Грунь – г. Петрос (1780) – г. Берлебашка (1733) – г. Менчул (1497) – г. Мегура (1497) – г. Менчіль (1385) - Рахів.

6 На Міка Маре: Богдан – Межипотоки (1713) – Міка Маре (1815)

7 До витоків Білої Тиси: Луги - Перехрест (1317) – Олань (1441) – Камінна (1571) - Курбул (1696) – витоки р. Біла Тиси (1400).

Найціннішим і найпривабливішим об’єктом є найвища вершина Українського Мармарошу – г. Піп Іван (1938 м), відома ще як Піп Іван Мармароський або Піп Іван Богданський. Його призматична вершина сформована кристалічними породами (переважно гнейсами). Північні схили характеризуються наявністю льодовикового цирку. Завдяки цьому місцевість має альпійський вигляд і характеризується круто посіченими скелястими стінками, вузькими гребенями міжкаркових хребтів, глибоко опущеними днищами карів із потужними відкладами щебеню, добре вираженими троговими долинами та пологими горбистими поверхнями основних і стадіальних морен. Кари простягаються з північного заходу на південний схід і охоплюють абсолютні висоти 1500-1800 м, хоча тильні стінки окремих сягають 1900 м. З вершини г. Піп Іван відкривається чудесний вид на долину Квасного з Петросом, на весь Чорногірський хребет, Свидовець і Чивчини; крім цього спостерігаємо мармароські ландшафти на території Румунії.

Серед визначених пунктів спостережень, з яких максимально відкриватиметься вся можлива панорама, слід виділити і вершину Петросу (1780 м). Звідси, дивлячись на південь, око милується льодовиковим цирком Попа Івана: сукупність гострих скелястих вершин і гребенів із плямами снігу, а також яскраві полонини, темні кущі криволісся жерепу і леличу створюють неповторну картину високогірного ландшафту. Повернувшись на північ, бачимо долину р. Біла Тиса, місце впадіння в неї потоку Квасного; присілки селища Богдана, а вдалині – Черногору; глянувши на захід прослідковуємо долину Квасного, Румунський Мармарош з вершиною Феркеу.

З полонини Маслокрут відкривається панорама Петрос – Піп Іван, охоплюючи західну область живлення Квасного із залісненим хребтом Чорного Груня на передньому плані.

На підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок про доцільність більш повного використання у всіх складових туристичного бізнесу природно-рекреаційного потенціалу Українського Мармарошу, а це значить, що потрібно працювати над розробкою нових туристичних маршрутів, що в свою чергу зможе покращити соціально-економічну ситуацію в регіоні.

1. Божук Т.І. Рекреаційно-туристичний потенціал Рахівщини та особливості використання етнокультурно-атракційної спадщини гуцулів // Збірник наукових праць 6-ої міжнародної науково-практичної конференції “Розвиток сфери розваг – основа сучасної концепції підвищення ефективності туристичного бізнесу”, 29 вересня – 1 жовтня 2006 р. у м. Святогірськ. - Донецьк, 2006. – С. 95-98.
2. Гетьман В.І. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку) Матер. міжнар. конф. – Рахів, 2002. – Т.1. – С. 304-312.
3. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. – Чернівці: “Прут”, 1995. – 72 с.
4. Праліси в центрі Європи: путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника / Брендлі У.-Б., Довганич Я. – Бірменсдорф, Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу і ландшафтів (WSL); Рахів, Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), 2003. – 192 с.
5. Східні Карпати (Свидовець, Черногора, Рахівські гори): туристична карта та карти населених пунктів (масштаб 1:50000). – Будапешт, 2001.

ТУРИЗМ І ЗАГРОЗИ БІОРІЗНОМАНІТТЮ ЛІСІВ КАРПАТ

В.Д. Бондаренко

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Bondarenko V.D. Tourism and threats to a biodiversity of Carpathians forests

Priority of organizational and ecologic-educational actions with the purpose of preservation of a biodiversity at an intensification of tourism are considered.

Прагнення до активного спілкування з живою природою, до оздоровлення організму з допомогою природних чинників середовища – яскраво виражене соціальне явище нашого часу. Науковці окреслюють його терміном екологічний туризм. В Україні тільки тепер здійснюються реальні заходи для розвитку туризму взагалі і екологічного туризму зокрема: формується необхідна правова база та інфраструктура, освоюються туристичні технології, визначаються учасники туристичного бізнесу і напрямки співпраці з Всесвітньою туристичною організацією, поширюються інформаційні та рекламні матеріали.

Серед європейських територій, де вплив діяльності людини відносно помірний – Карпатська гірська система. Поряд з Альпами та Балканами вона характеризується найбільшою біологічною різноманітністю, Всесвітнім фондом природи (WWF) Карпати визнані одним з 200 найвизначніших природних регіонів (екорегіонів) планети. В Карпатах поєднується неповторне різноманіття живої природи з самобутньою історико-культурною спадщиною, зумовленою особливостями життя в гірських умовах (господарство з домінуванням скотарства, традиційні вірування та ритуали, музика і танці, архітектура). У флорі Карпат - третина всіх видів рослин Європи, тут ще живуть тварини, яких не зустріти в багатьох інших регіонах континенту.

Українські Карпати – це 6% території України, але близько 20% лісового фонду держави, понад 30% її водних ресурсів. В 3756 карпатських населених пунктів проживає 6 млн. чоловік – 12% української людності. Протягом тривалого часу тут сформувався індустріально аграрний тип господарського комплексу. Дальший розвиток регіону екологи, економісти, соціологи пов'язують з розвитком в його межах рекреації та екологічного туризму, наголошують на потребі формування збалансованої системи природокористування і адекватної структури ресурсно-виробничого потенціалу економіки. Загалом, Українські Карпати мають великі реальні

можливості для розвитку екологічного туризму, для поширення вітчизняного екотуристичного продукту і на внутрішній, і на міжнародний туристичний ринок.

Середня лісистість Українських Карпат 38%. Площа лісів регіону 2,3 млн. га, з них 1,6 млн. га мають обмежений, тобто охоронний, режим лісокористування. Сукупність лісових фітоценозів (генофонд лісів) представлена 16 формаціями та 80% описаних в Україні асоціацій, що майже удвічі більше, ніж у рівнинних лісах. За оцінкою Інституту ботаніки НАНУ 174 рідкісні лісові асоціації віднесені до найвищого національного созологічного рівня: угруповання, утворені видами з Європейського червоного списку та угруповання на межі ареалу і висотного поширення. Рідкісні національного та регіонального созологічного рівня асоціації становлять, загалом, 77% лісоценофонду. Сучасному масовому екологічному та інших напрямків туризму сприятиме дальший розвиток лісового та мисливського господарства, організаційні заходи місцевих органів влади, створення відповідної інфраструктури, обладнання туристських шляхів, регулювання потоків туристів, благоустрій місць відпочинку.

Проблема стабільності природного середовища (в контексті сучасних еколого-економічних і соціальних проблем) – це проблема виживання людства в окремих регіонах і на планеті загалом. Біорізноманіття з багатофункціональними зв'язками між його складовими забезпечує стабільність середовища і є одним з напрямків концепції збалансованого розвитку, яка передбачає оптимізацію економічних, екологічних та соціальних векторів управління природними системами.

Серед факторів, що реально загрожують біорізноманіттю – туризм і рекреація. Інтегральний ефект дії надмірних туристичних та рекреаційних навантажень на природне середовище виявляється в руйнуванні спочатку окремих компонентів середовища, а з часом і всього природного комплексу. Так чи інакше, а туристи і рекреанти витоптують траву, збирають окремі рослини для букетів, пошкоджують дерева, формують мережу стежок і стоянок, ловлять комах, пташенят, звірят, знищують притулки тварин. За дослідженнями, О.Федонюк (2006,2007) загроза, наприклад, для земноводних і плазунів зростає прямо пропорційно інтенсивності рекреації, лісогосподарської та ін. діяльності. Діапазон ризиків для біорізноманіття загалом – від зменшення чисельності і зникнення окремих видів до повного руйнування екосистеми. Першими зникають найвразливіші види рослин і тварин, звільнену екологічну нішу займають види менш вразливі (скажімо, територію рисі займає лисиця).

Ризики для біорізноманіття найбільше пов'язані з відсутністю туристично-рекреаційної інфраструктури, з самодіяльним (стихійним)

туризмом, з нестачею елементарних екологічних знань, нерозумінням загроз для біорізноманіття, неефективною політикою щодо його збереження.

Проблема збереження біорізноманіття Карпат загалом і лісів Карпат зокрема потребує комплексного підходу, складовими частинами такого підходу є:

- екологічно безпечне використання туристично-рекреаційних ресурсів, необхідні організаційні заходи для цього, розвиток інфраструктури і сфери послуг;

- діагностика стану і тенденцій змін туристично-рекреаційних об'єктів, розробка нормативів використання цих об'єктів відповідно їх природному потенціалу;

- еколого-освітні заходи для всіх груп населення (від дітей у дитячих садках до мандрівників-пенсіонерів);

- пропаганда екологічних знань через традиційні інформаційні джерела (журнал „Зелені Карпати”, науково-популярні книжки і кінофільми, листівки і т.п.) та в нетрадиційний спосіб (фестивалі, футболки, наклейки тощо).

Відповідну роль мають відіграти інформаційні центри, еколого-освітні та науково-пізнавальні маршрути природоохоронних установ (заповідників, національних парків) і держлісгоспів, єдиний в Україні музей екології гір та історії природокористування Карпатського біосферного заповідника та регіональні краєзнавчі музеї.

УДК 502:37:(581.9+591.9)

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ РОБОТА З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЯК СКЛАДОВА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ

В.В. Бундзяк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Bundziak V.V. Ecological education for pupils as component part of conservation of biodiversity

Characteristics of ecological education for pupils at the Carpathian Biosphere Reserve are in the article. The list of normative documents which regulate educational sphere of action at the institution contains in this article also.

Екологічна освіта в установах природно-заповідного фонду України покликана на підвищення рівня екологічних знань та формування екологічної культури населення, туристів, гостей регіону. Високий рівень обізнаності

щодо екологічних проблем регіону, його рідкісних видів флори і фауни сприяє збереженню довкілля, формуванню активної природоохоронної позиції у вищезгаданих цільових групах.

Еколого-освітня діяльність Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) регулюється Положенням про КБЗ, Менеджмент-планом (Проектом організації території), Положенням про еколого-освітню діяльність заповідників та національних парків України, Положенням про відділ пропаганди, екоосвіти та рекреації заповідника.

Для здійснення еколого-освітньої діяльності адміністрацією установи створено окремий структурний підрозділ – відділ пропаганди, екоосвіти та рекреації. Його робота здійснюється відповідно до щорічного Плану про еколого-освітню діяльність Карпатського біосферного заповідника, який затверджується директором установи та погоджується Державною службою заповідної справи Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Екоосвітні заходи, що спрямовані на досягнення певної мети (цільові), а також такі, що організуються у рамках природоохоронних акцій, проводяться за окремим, більш детальним, плануванням та узгоджуються із районними відділами освіти та навчальними закладами в зоні діяльності Карпатського БЗ (Рахівський, Тячівський, Хустський райони Закарпатської області). Основними природоохоронними акціями є «Первоцвіт», День довкілля, «Зелений паросток майбутнього», «Всесвітній день захисту навколишнього природного середовища», День заповідника та інші.

У здійсненні еколого-освітньої діяльності найбільшої уваги надається роботі з учнівською молоддю. При цьому враховуються програма шкільного курсу природничих дисциплін – біології та географії, вікові особливості психології школярів, методологічні основи освітнього процесу, проведення екскурсій у природне середовище, позашкільної освіти учнівської молоді. А також використовується матеріально-технічна база та інтелектуальний потенціал Карпатського біосферного заповідника, як науково-дослідної установи. Зокрема, до проведення більшості екоосвітніх заходів долучаються співробітники наукового відділу, використовується обладнання лабораторій.

Щороку на базі центральної садиби Карпатського біосферного заповідника у рамках відзначення Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища (5 червня) та шкільних практик організовується низка масових екоосвітніх заходів.

За мету у даній формі роботи ставиться доповнення знань учнів, отриманих на уроках біології та географії, додатковими відомостями про природу рідного краю. Завданнями є: набуття практичних навичок у здійсненні спостережень за навколишнім середовищем; знайомство із

основними методами ведення наукових досліджень; залучення до природоохоронної роботи.

Зокрема проводяться такі заходи: День Води, День птахів, День ентомолога, День флори, День знайомства із роботою сейсмостанції «Рахів». Всі «Дні» проходять на базі центральної садиби заповідника та наукових лабораторій. З учнями працюють спеціалісти наукового відділу відповідного профілю, співробітники відділу пропаганди, екоосвіти та рекреації.

Цільова група – учні середньої ланки загальноосвітніх закладів Рахівщини. Щороку учасниками заходів стають 350-600 школярів.

Із учнями старшого шкільного віку проводяться учнівські семінари і конференції. Однак, долучаються також і учні 7-8 класів. У процесі такої роботи школярі навчаються узагальнювати інформацію, викладати результати власних спостережень у доповідях, працювати з літературними джерелами. Тематика учнівських конференцій і семінарів обирається відповідно до вимог часу і конкретних подій чи екологічних проблем регіону. Яскравим прикладом тут є учнівська конференція «Катастрофічні природні явища у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви)», проведена за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції з однойменною назвою, що проходила у Рахові після катастрофічної повені на Закарпатті.

Поширеними формами роботи є також лекції, екологічні уроки, еколінійки, диспути тощо.

Експерсії у природу проводяться у заповідні масиви – на г. Говерлу, Долиною нарцисів, географічний Центр Європи та на форелеве господарство та ін. Експерсії також використовується, як засоби здійснення екологічної освіти школярів при організації масових екоосвітніх заходів (День птахів, День ентомолога тощо). Важливим аспектом даного виду роботи разом з набуттям практичних знань про природу є формування активної природоохоронної позиції і навичок поведінки у заповідній природі.

У період шкільних канікул на базі Карпатського біосферного заповідника проводяться літні екологічні табори. Всеукраїнський екологічний наметовий табір-експедиція «Ойкос» організовується спільно із Закарпатським обласним еколого-натуралістичним центром і має виражений еколого-освітній та ековиховний характер. Протягом всього таборування юннатам проводяться науково-пізнавальні експерсії у природоохоронні науково-дослідні відділення (ПНДВ) заповідника: Трибушанське (ур. Підділ, географічний Центр Європи, форелеве господарство), Чорногірське (маршрут “Чорногірськими пралісами на Говерлу”, моніторингова ділянка, фенопункт №2, г. Менчул), Угольське (букові праліси, карстовий міст). Під керівництвом науковців, працівників екоосвітнього відділу юннати вивчають природу Карпат, її флору і фауну. Однак, найважливішою складовою програми табору є екологічне виховання, навчання правильної поведінки у

заповідній природі. Формуванню етичного ставлення до природи в “Ойкосі” надається особливої уваги. На досягнення максимального ековиховного ефекту спрямовано також відвідування Музею екології гір, перегляд відеофільмів про природно-заповідний фонд України, природу Карпат тощо. Мандрівки колекційною ділянкою заповідника та до місця злиття Білої і Чорної Тиси доповнюють програму знайомства із природою Рахівщини. Цього року «Ойкос» вже 15-й раз збирав юннатів з різних областей і куточків України.

Наметовий табір Рахівського районного осередку Всеукраїнської скаутської організації “Пласт” проводиться щороку на базі Трибушанського ПНДВ (ур. Ліщинка). Екологічне виховання не визначено серед основних цілей Статутом організації «Пласт», однак шанобливе ставлення до природи рідної держави є надзвичайно важливою складовою у формуванні активної життєвої позиції, патріотичної гідності молодого покоління, які є серед пріоритетних виховних цілей організації. Отже, у програмі «пластового» табору на базі КБЗ завжди зазначаються екологічні заняття та екопізнавальні екскурсії стежками Кузій-Свидовецького масиву, а також на г. Говерла, Піп Іван Марамороський та ін.

Співпраця Карпатського біосферного заповідника із навчальними закладами Рахівщини не обмежується лише проведенням масових заходів і акцій, ведеться також інша робота, у тому числі спрямована на розвиток зацікавлених та обдарованих дітей. У 2007 році започатковано гурткову роботу при заповіднику. Спільно із Закарпатським обласним еколого-натуралістичним центром на базі заповідника відкрито гуртки еколого-натуралістичного напрямку, що працюють за рекомендованими Міносвіти програмами для творчих об’єднань позашкільних та загальноосвітніх закладів: «Юні друзі природи», «Юні орнітологи» та «Юні екологи». Обдаровані учні, що займаються дослідницькою роботою (Мала Академія наук, Всеукраїнські конкурси «Історія міст і сіл України», «Краса і біль України» та ін.), отримують консультаційну та методичну допомогу, літературні джерела тощо.

Важливим центром пропагандистської та екоосвітньої роботи є Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах. Екскурсії проводяться протягом навчального року та шкільних канікул. Щороку понад 60% відвідувачів Музею екології гір – школярі, у т.ч. близько 15% – учні з різних районів Закарпаття. Для активізації шкільних відвідувань та популяризації заповідника як еколого-освітньої та природоохоронної установи на базі Музею організовуються Дні відкритих дверей, Тижні безкоштовних екскурсій. Музей екології гір відіграє роль інформаційного візит-центру, що дозволяє здійснювати не лише екоосвітню, але й рекреаційну діяльність. Заповідником розпочато створення мережі

аналогічних візит-центрів у різних масивах: «Музей нарцису» (Долина нарцисів, Хустський район), «Музей природи» (Кевелівське ПНДВ), «Центр Європи» (Трибушанське ПНДВ). Система візит-центрів дозволить підняти еколого-освітню діяльність заповідника на більш високий якісний рівень, адже створяться можливості для охоплення більш широкій аудиторії шкільної молоді, гостей регіону, туристів. Це у свою чергу сприятиме зростанню екологічної свідомості та опосередковано – збереженню біологічного розмаїття.

Важливе значення у справі формування екологічної культури та свідомості має також пропагандистська робота за допомогою друкованих видань. Зокрема, Карпатським біосферним заповідником з 1992 року видається Всеукраїнський екологічний науково-популярний журнал «Зелені Карпати», у 2006 році започатковано друк регіональної екологічної газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника», регулярно видаються буклети, ліфлети тощо. Освітні заклади та громадські бібліотеки, що розташовані у зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника, забезпечуються вищезгаданою літературою. Це дозволяє популяризувати діяльність установи, зробити її публічною і відкритою.

До слабких місць у здійсненні екологічної освіти школярів, на нашу думку, можна віднести роботу із дітьми молодшого шкільного віку та дошкільними закладами. З молодшими школярами проводяться екологічні ігри, вікторини, екскурсії, конкурси малюнків, міні-творів, виробів з природного матеріалу. Однак, робота не має систематичного характеру. Із дошкільними закладами був досвід започаткування освітньої програми «Лелеченька» для дітей 6-7-го року життя, яка була розроблена працівниками екоосвітнього відділу. Однак, програма пройшла один курс у 1999-2000 рр. і не отримала продовження. Робота із дітьми дошкільного віку ускладнюється у тому числі у зв'язку відсутністю Програм, затверджених Міністерства і розроблених саме для здійснення екологічної освіти і виховання дошкільнят, а також спеціалістів, які би володіли методикою роботи з цією віковою категорією.

Для покращення результативності еколого-освітньої роботи з учнівською молоддю варто підвищити системність здійснення заходів, більше надавати уваги роботі з територіально відділеними (сільськими) навчальними закладами, особливо Тячівського, Хустського і Виноградівського районів. Зокрема, слід розробляти і виконувати еколого-освітні програми, розраховані на різні вікові групи. Слід також глибше вивчити світовий досвід із втілення еколого-освітньої роботи з учнівською молоддю за допомогою екологічних програм.

У світлі прогресуючого розвитку екотуризму у Карпатському регіоні екологічна освіта молоді набуває особливо важливого значення. По-перше,

стан збереження довкілля, який не в останню чергу залежить від рівня екологічної культури населення, має прямий вплив на розвиток галузі. По-друге, екотуристична галузь потребуватиме спеціалістів із добрими знаннями про природу регіону, навичками проведення спостережень за нею та добрим усвідомленням норм поведінки у природному середовищі та на природно-заповідних територіях зокрема.

УДК 379.85:574.004(477-924.52)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ (НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА)

Й.Й. Бундзяк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Bundziak Yo.Yo. Features of development of ekotourism are on territories of nature protections (on the example of Carpathian biosphere reserve)

Basic documents after which tourist activity is carried out in the Carpathian Biosphere Reserve are resulted. The ecological routes of reserve and short description are given. Measures are described for diminishing of anthropogenic pressure on natural complexes on routes.

У Карпатському біосферному заповіднику в процесі становлення, як провідної природозаповідної установи Карпатського регіону, поступово вдосконалювались і методи та підходи проведення екологічного туризму.

Основними напрямками розвитку туризму на заповідних територіях стали: 1) регулювання кількості та якості потоку рекреантів; 2) залучення нових територій у рекреаційну діяльність; 3) облаштування та впорядкування екологічних маршрутів для покращення умов рекреантам та зменшення шкоди довкіллю.

Документами, що регламентують рекреаційну діяльність на заповідній території, є Закон України про туризм, Закон України про проіродо-заповідний фонд України, а також Положення про Карпатський біосферний заповідник та Проекту організації території, охорони, відтворення і ефективного використання природних комплексів Карпатського біосферного заповідника. Останній розробляється раз на десять років, і у ньому чітко обумовлюються екологічні маршрути заповідника, їх протяжність та розраховуються норми рекреаційного навантаження на природні комплекси.

Загальна площа Карпатського біосферного заповідника становить 53 600 га, він розміщений в межах 4 адміністративних районів Закарпатської області. На території заповідника представлені як унікальні, так і типові природні комплекси південно-західного мегасхилу Українських Карпат. Для максимального представлення ландшафтного та біологічного різноманіття структура заповідника є кластерною і складається з восьми ізольованих масивів. Кожен з масивів характеризує різний ландшафт Карпат, від високогір'я з альпійським та субальпійським поясами, до Закарпатської низовини. Саме це і обумовило створення екотуристичних маршрутів по різних масивах (див. Табл. 1). У той же час різна кількість маршрутів у різних масивах залежить, і від насичення стежками та дорогами, і від історії туристичного освоєння територій. Відповідно, найбільш активно використовувані маршрути у Черногірському та Кевелівському ПНДВ. Навантаження на природні комплекси на цих маршрутах поступово наближається до гранично допустимих, особливо на деяких ділянках.

Поряд з цим низка маршрутів практично не використовується. Зокрема, це маршрути більш віддалених масивів (Широколужанське ПНДВ, Марамороське ПНДВ, Кузій-Свидовецьке ПНДВ), за винятком маршруту на Соколине Бердо. Слабко використовуються рекреантами і маршрути Трибушанського ПНДВ та Угольського ПНДВ, тут основними відвідувачами є науковці та екологи. Окремо слід відмітити використання маршруту в ПНДВ "Долина Нарцисів", де вплив рекреантів відбувається сезонно, протягом цвітіння нарцису вузьколистого, а в інші періоди маршрут практично не використовується.

Такий нерівномірний розподіл кількості рекреантів веде до активного антропогенного тиску на одні природні комплекси, які перебувають на межі незворотніх деградаційних процесів, і значної рекреаційної ємності на інших маршрутах.

Таблиця 1

Екотуристичні маршрути на території Карпатського біосферного заповідника

Номер маршруту	Напрямок маршруту	Протяжність маршруту, км	Примітка
		В т.ч. за межами ПЗФ	
Широколужанське ПНДВ			
1	Контрольно-перепускний пункт (КПП) - ур.Полянка-мінеральне джерело	3,4	R*
		2,2	
Угольське ПНДВ			
2	КПП „Мала Уголька” - насадження псевдотсуги Мензиса - постійні пробні площі, моніторингова площадка, фенологічні пункти - пол. Менчул	9,5	N, R

Номер маршруту	Напрямок маршруту	Протяжність маршруту, км	Примітка
		В т.ч. за межами ПЗФ	
3	КПП „Мала Уголька” - ур.Карстовий міст - під скелею - КПП „Мала Уголька”	3,5	К
4.	КПП „Велика Уголька” - ур.Молочний камінь	2,2	R
Кузій-Свидовецьке ПНДВ			
5	КПП „Кісва” - пол.Флантус - г.Близнаця	6,3	R
6	КПП „Кузій” - ур.Соколине Бердо	2,1	R
Свидовецьке лісництво Ясінянського ДЛМГ			
7	КПП „Свидовець”- пол. Драгобрат - КПП „Драгобрат” - оз.Герешеска	15,5	R
		5,5	
Кевелівське ПНДВ			
8	КПП „Кевелів” - потік Гропинець - пол.Гропа - г.Близнаця - КПП „Драгобрат” - оз.Герешеска - КПП „Драгобрат” - пол. Драгобрат – потік Свидовець - КПП „Свидовець”	33,8	R, K
		5,5	
8а	Повторює маршрут №8 тільки у зворотному напрямку (КПП „Свидовець” - КПП „Драгобрат” - оз. Герешеска - КПП „Драгобрат” - КПП „Кевелів”	-/-	-/-
9	КПП „Кевелів” - біостаніонар Львівського держуніверситету - г.Петрос	13,8	R
Богдан-Петроське ПНДВ			
10	КПП „Усть-Рогнеска” - пол. Рогнеска - пол.Гармонеска -г.Петрос - пол.Скопеска-ур. Перемичка - г.Говерла	20,3	R
Чорногірське ПНДВ			
11	КПП „Білий” - пол.Брескул - ур.Перемичка - г.Говерла	14,8	R
12	КПП „Білий” - пол.Туркул - г.Бребенеска	13,0	R
13	КПП „Білий” – потік Бребенескул - оз.Бребенеска	10,7	R
Марамороське ПНДВ			
14	Потік Квасний до мінерального джерела в ур.Головач	6,6	R
Трибушанське ПНДВ			
15	Лісопарком і колекційною ділянкою	0,5	R
16	Культурологічний комплекс „Центр Європи” - форелеве господарство	1,0	R
		0,7	
17	КПП „Трибушанське л-во” - с.Ділове - Білий потік - пол. Лисичий - г. Поп Іван	21,7	R
		4,5	
ПНДВ „Долина нарцисів”			
18	Долиною нарцисів	1,9	R
	ВСЬОГО	214,4	
		21,7	

*)Примітка: R-радіальний, N – науковий, K-круговий

Основними заходами які спрямовані на усунення антропогенного навантаження є:

1. Насичення інформацією про менш використовувані маршрути, видання буклетів, проспектів, тощо. Також ведеться робота по поширенню інформації про атрактивні місця маловідомих маршрутів.
2. Обладнання маршрутів для створення максимально зручних умов перебування рекреантів.
3. Зміна концепції використання маршруту, насичення інформаційного простору безпосередньо на маршруті.

Успішним впровадженням такого підходу можна вважати маршрут №6 у Кузій-Свидовецькому ПНДВ. Цей маршрут був обладнаний вказівниками, інформаційними стендами, місцями відпочинку, також був виданий буклет на українській та англійській мові. Це сприяло збільшенню популярності цього маршруту, що дало змогу регулювати потік відвідувачів заповідника.

На двох маршрутах, №18 у ПНДВ “Долина нарцисів” та №16 у Трибушанському ПНДВ, створюються еколого-інформаційні візит-центри. Особливо важливим є створення візит-центру на маршруті у Долині нарцисів, оскільки він дасть змогу використовувати його протягом року.

Звичайно, проблеми використання екологічних маршрутів на території заповідника залишаються відкритими. Цьому надзвичайно сприяють низька екологічна культура значної частини відвідувачів, мізерне фінансування даного напрямку роботи, тощо. Але одне з основних завдань заповідника – екологічну освіту вони (екомаршрути) виконують найкраще.

1. Проект організації території, охорони, відтворення і ефективного використання природних комплексів Карпатського біосферного заповідника.//Державна служба заповідної справи. Міністерство екології та природних ресурсів України. Ірпінь - 2002р.

УДК 379.85:574(477-924.52)

ЕКОТУРИЗМ, ЯК ШЛЯХ ДО ПОКРАЩЕННЯ ДОБРОБУТУ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД (КОНЦЕПЦІЯ МЕРЕЖІ ТУРИСТИЧНИХ ШЛЯХІВ „ЗАКАРПАТСЬКИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ШЛЯХ”)

Н.М. Волошина

Швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства в
Закарпатті FORZA, Ужгород, Україна

Voloshyna N.M. Ecotourism as a tool for local communities livelihood improvement (Concept of hiking trails network “Transcarpathian Hiking Trail”)

Article 9 of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development in Carpathians declares: «The Parties shall take measures to promote sustainable tourism in the Carpathians, providing benefits to the local people, based on the exceptional nature, landscapes and cultural heritage of the Carpathians, and shall increase cooperation to this effect»

GENERAL INFORMATION

Concept of THT was developed as a framework document of so-called “conscious” tourism development with protection of natural, landscape and historical-cultural peculiarities of the region. One of the main tasks of THT development is to facilitate livelihood improvement in local village communities through their participation in the processes of rural tourism development, supplementary services production, revival of traditional peoples handicrafts, souvenir production, development of social entrepreneurship.

Initiated by FORZA project, the Concept of Transcarpathian Hiking Trail, which covers hiking trails of different length, types and complexity level, was formulated back in 2004 by the working experts group. In 2005-2006 some 110 km of the main THT route was signed and marked on the territory of Rakhiv and Volovetsj districts, under support of the FORZA project and Eurasia Foundation. Besides this a series of related activities were implemented with purpose to push the process of the Concept realization and involvement of stakeholder into THT development.

Статтею 9 Рамкової конвенції з охорони та сталого розвитку Карпат визначено наступне: «Сторони вживають заходів для сприяння сталому туризму в Карпатах, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють з цією метою співпрацю.»

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Концепція ЗТШ розроблялася як рамковий документ розвитку так званого „свідомого туризму” з збереженням природних, ландшафтних, історико-культурних особливостей краю. Однією з основних задач розвитку ЗТШ є сприяння підвищенню добробуту місцевих громад через їх участь у процесах розвитку сільського зеленого туризму, надання супровідних послуг, відродження народних промислів, виробництво сувенірної продукції, розвитку соціального підприємництва.

Ініційована проектом FORZA Концепція Закарпатського Туристичного Шляху, яка охоплює туристичні маршрути різної довжини, видів та рівнів складності, була вперше сформульована у 2004 році робочою групою експертів.

Основними вимогами до Закарпатського Туристичного Шляху, які пізніше знайшли своє відображення в Концепції, стали наступні:

Привабливість та зручність:

- включає унікальні природні об'єкти, історично-архітектурні, культурні та інші пам'ятки
- використовує існуючу інфраструктуру: проходить через місця, де є туристичні стоянки, притулки, зелені садиби, ін.

Безпека:

- означає безпечне перебування туриста на маршрутах;
- безпека маршруту для довкілля та збалансоване рекреаційне навантаження.

Універсальність:

- включає маршрути і стежки різної протяжності, складності, призначення і типу;
- включає мережу вже існуючих місцевих маршрутів.

Транскордонність:

- передбачає інтеграцію ЗТШ в міжнародну мережу туристичних шляхів;
- пов'язаний з існуючими регіональними шляхами.

ПЕРШІ РЕЗУЛЬТАТИ

3 метою стимулювання роботи зацікавлених сторін в напрямку реалізації концепції ЗТШ та для наочної демонстрації окремих складових концепції, протягом 2005 та 2006 років за підтримки проекту FORZA було проведено низку взаємопов'язаних заходів:

1. Проведено навчання для маркувальників туристичних шляхів та спеціалістів з підготовки технічних завдань з маркування туристичних стежок;
2. Підготовлено детальні технічні завдання для поетапного облаштування двох відтинків основної нитки ЗТШ у Рахівському районі;
3. Облаштовано близько 80 кілометрів основної нитки ЗТШ у Рахівському районі, силами партнерських організацій: Карпатського біосферного заповідника та Рахівського лісгоспу;
4. Облаштовано близько 20 кілометрів туристичного маршруту до витоків р. Чорна Тиса;
5. Створено Рахівський туристично-інформаційний центр, який став вузловим пунктом інформаційної та промоційної роботи туристичних можливостей району та ЗТШ;

Туристично-інформаційний центр "Гуцульська світлиця"

Туристично-інформаційний центр "Гуцульська світлиця" знаходиться в найбільш високогірному місті України – Рахові, одному з найбільш характерних центрів гуцульської історії та культури. Географічне розташування центру пов'язане з крайньою точкою (точкою початку або закінчення) основної нитки Закарпатського Туристичного Шляху.

Діяльність туристично-інформаційного центру спрямована в першу чергу на інформування туристів про різноманітні можливості відпочинку на Рахівщині. Інша сторона роботи центру - це збір та використання інформації про послуги, які можуть надаватися туристам. Основні групи завдань центру - це:

- Інформування туристів про визначні місця, нічліжну та гастрономічну базу, сервісні послуги (прокат спорядження, транспортне сполучення, провідництво);
- Резервація місць в нічліжній базі за телефонними та Інтернет-замовленнями;
- Безкоштовне надання інформаційних бюлетенів для потреб туристів, консультаційної допомоги з питань подорожування, інформація про Закарпатський Туристичний Шлях, інформаційна та маркетингова підтримка ЗТШ;
- Розповсюдження туристичних путівників, інформаційних буклетів, карт, традиційних гуцульських сувенірів;
- Тісна співпраця з спеціалістами рятувальної служби.

6. Проведено два навчальні семінари для власників сільських садиб та осіб, які бажають розпочати власну справу у сфері надання послуг сільського зеленого туризму;

7. Підтримано ініціативу села Костилівка зі створення туристичного притулку на полонині Берлебашка, який слугуватиме для розвитку громади через збереження природної та культурно-етнографічної спадщини;

Полонинське господарство села Костилівка

Спеціально створене полонинське господарство, що знаходиться у селі Костилівка Рахівського району Закарпатської області взялося зберегти та популяризувати традиції гуцулів.

На полонині Берлебашка, що знаходиться на території Карпатського біосферного заповідника і через яку проходить Закарпатський Туристичний Шлях, силами сільської ради села Костилівка за фінансової підтримки проекту FORZA організоване традиційне вівчарське господарство. На полонині гості вівчарського господарства можуть власними руками приготувати овечий сир – бринзу та вурду; зварити та скуштувати страви гуцульської кухні; під полонинські наспіви запалити ватру; переночувати у новозбудованому туристичному притулку або на запашному сні, під зоряним небом; одягнути справжнє гуцульське вбрання: лейбан, кожух, запаску, вишиванку, крисаню. А вистави народного театру дозволять відпочиваючим краще ознайомитися з гуцульською культурою, обрядами та традиціями.

8. Видано низку рекламно-інформаційних видань, зокрема: буклет про Закарпатський Туристичний Шлях українською, англійською та німецькою мовами, двомовний українсько-англійський буклет „Сільський туризм

Закарпаття”, брошуру про ЗТШ, Рахівський туристично-інформаційний центр та туристичні атракції села Костилівка; Рахівським туристично-інформаційним центром розроблено та видано двомовні карти-листки основних маршрутів Рахівського району, подарункові набори листівок, буклети про ЗТШ та маршрути Рахівського району;

9. Підтримано участь представників сільського зеленого туризму та Рахівського туристично-інформаційного центру у виставкових заходах, зокрема найбільшій всеукраїнській виставці-ярмарку „Українське село запрошує”;

10. Розроблено технічне завдання для маркування туристичних маршрутів у Хустському районі;

11. Створено та розміщено рекламно-інформаційні стенди про пілотні громади проекту, Рахівський туристично-інформаційний центр, туристичний притулок, туристичний маршрут до витоків р. Чорна Тиса;

12. Надається постійна інформаційна та консультативна підтримка партнерам та зацікавленим особам, така як публікації в газетах та журналах національного та обласного рівня, представлення концепції ЗТШ на конференціях, консультації з питань маркування туристичних маршрутів для сторонніх зацікавлених організацій, технічна підтримка партнерів.

Завдяки активним організаціям, які працювали над створенням концепції та її впровадження, зокрема ГО „Туревроцентр” та „Шипот”, та за підтримки фонду Євразія та фонду міжнародної співпраці уряду Республіки Польща було ознаковано більше 180 кілометрів туристичних стежок різної довжини і складності у Воловецькому районі, з них майже 100 кілометрів – маршрути ЗТШ. Крім цього, в рамках даних проектів було проведено навчання гірських провідників, семінар-тренінг з розробки та маркування туристичних шляхів, видано довідник для гірських провідників.

Важливим кроком в напрямку реалізації концепції ЗТШ стало обговорення питання утримання туристичних маршрутів, яке, після тривалих зустрічей ініціативної групи, залишається відкритим викликом для всіх зацікавлених осіб.

ОСНОВНІ ВИКЛИКИ

Незважаючи на те, що концепція є детальним описанням комплексного туристичного продукту, призначеного, перш за все, для створення можливостей сталого розвитку сільських громад через розвиток екологічного туризму, який базується на збереженні та захисті природного різноманіття та історично-культурного спадку місцевого населення, залишається дуже багато знаків запитань, відповіді на яких наразі не знайдено:

1. Питання управління та утримання ЗТШ. Враховуючи дуже велику кількість зацікавлених сторін, їх форму власності та ступінь влади, інтерес у розвитку чи використанні концепції ЗТШ та результатів її впровадження

поряд з нечіткістю нормативно-правових документів, які визначають питання розвитку екологічного, сільського зеленого, активних видів туризму, надзвичайно важкою задачею виявилось питання розробки механізму управління та утримання ЗТШ.

2. Пасивність основних бенефіціантів. Основними отримувачами вигод від впровадження концепції ЗТШ громади гірських сіл, але в зв'язку з тривалою пасивністю жителів сіл та іншими традиціями і знаннями щодо управління та розвитку, ми отримали ситуацією, коли громади не спроможні самотужки ініціювати та розвивати екотуризм з усіма його складовими на території своєї громади;

3. Невизначеність єдиного стандарту або затвердженої системи маркування туристичних шляхів: на даний час існує кілька систем маркування туристичних шляхів в межах України, і навіть в межах Українських Карпат. Така ситуація по-перше, створює незручності для туриста на шляху, а по-друге, гальмує сам розвиток активного та екологічного туризму в регіоні.

УДК 379.823:581.5(477-924.52)

ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ РЕКРЕАЦІЇ НА РОСЛИННІСТЬ ГОРИ ПІП ІВАН МАРМАРОСЬКИЙ

М.І. Волошук, М.В. Кабаль, Т.М. Антосяк, Д.Д. Сухарюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Voloschuk M.I., Kabal M.V., Antosyak T.M., Sukhariuk D.D. Investigation of recreation pressure upon the vegetation of Pip Ivan Marmoroskyi Mt.

The article deals with the problem of recreation pressure upon the Marmorosh highland (the Carpathian Biosphere Reserve) – Pip Ivan Marmoroskyi Mt. With the purpose to investigate this issue some estimation of anthropic pressure upon flora and vegetation in the given massif has been done for the tourist trail 1.5 km long. There are recommendations elaborated as for the allowed amount of recreation activities within the natural complexes of the Pip Ivan Marmoroskyi Mt.

Мармароський масив Карпатського біосферного заповідника площею 8990 га розміщений на північному мегасхилі Мармароського кристалічного хребта Українських Карпат в діапазоні висот 750-1940 м н.р.м. В геологічному відношенні це один із найстаріших кристалічних масивів в Українських Карпатах. Особливостями його є виходи мармурових вапняків

юрського періоду, що обумовлює специфічні риси рельєфу, рослинного і тваринного світу. Рельєфу Мармароського масиву властиві глибокі міжгірні долини, чисельні скелясті гребені, які мають естетичну цінність. Найвищими вершинами даного масиву є г. Піп Іван Мармароський (1940 м н.р.м.), П'єтрос Мармароський (1780 м н.р.м.), г. Латундур (1733 м н.р.м.) та інші.

Довгий час дана територія була недоступна для рекреації, оскільки тут проходить державний кордон. В останні роки частково дозволено відвідувати цей унікальний куточок.

Рослинний покрив має своєрідні особливості. На нижчих гіпсометричних рівнях широко поширені мішані ліси, сформовані буком, смерекою, ялицею білою, кленом-явором, грабом та ін. Вздовж берегів потоку Білий зростають зарості вільхи сірої. В межах висот 800-1100 м н.р.м. розташовані значні площі буково-ялицево-смерекових пралісів. Чисті клімаксові смеречники зростають від 1200 м н.р.м. і до верхньої межі лісу, яка проходить на висоті 1600-1700 м н.р.м. Вище розташовані субальпійські та альпійські луки, вкриті криволісям, чагарничковими та трав'янистими формаціями рослинності [6].

Найбільшу привабливість для туристів має г. Піп Іван, внаслідок чого вона зазнає найбільший антропогенний вплив. Він виражається в рекреаційному навантаженні, випасанні худоби та заготівлі дикорослих ягід і грибів.

Найбільша відвідуваність туристами спостерігається в теплий період року. Згідно наших підрахунків за сезон на гору Піп Іван виходить приблизно чотири тисячі відвідувачів.

В попередні роки на полонинах Лисичий і Струнги, які знаходяться в підніжжі вершини гори Піп Іван, випасалося щороку по 80-100 корів та 200-300 овець. За останній час спостерігається зменшення чисельності худоби в місцевого населення і відповідно зменшується вплив випасу на природно-територіальні комплекси (ПТК).

В липні-вересні місцеві жителі на даній території збирають ягоди чорниці, ожини, малини, брусниці та ін. За нашими підрахунками, в серпні місяці за один день під час масового дозрівання чорниці схили гори Піп Іван відвідують близько 40-60 заготівельників.

Всі ці чинники негативно впливають на заповідну територію. З'являються несанкціоновані туристичні стежки в місцях, де зростають рідкісні рослини. Така кількість відвідувачів негативно впливає і на фауну, зокрема, створюється шум в період гніздування птахів та виведення потомства у ссавців.

Під час цвітіння рідкісних декоративних рослин неодноразово фіксувалося зривання туристами квітучих пагонів рододендрону миртолистого, нарцису вузьколистого, анемони нарцисоцвітої, лілії лісової та

ін. Місцеві жителі заготовляють кореневища тирличу жовтого і крапчастого як лікарську сировину. Згідно наших спостережень в місцях, де зростають ці рідкісні види, на 10 м² викопується в середньому 1-3 елітних кореневища.

Для спостереження за динамікою чисельності рослинних угруповань, які знаходяться вздовж туристичних маршрутів, в цьому році був закладений профіль, розміром 1,5 км від полонини Лисичий до вершини гори Піп Іван. Метою даного наукового полігону є вивчення впливу рекреації на рідкісні та ендемічні види рослин.

Даний профіль простягається від верхньої межі лісу до альпійського поясу в діапазоні висот 1600–1940 м. н.р.м. (крутизна схилу – 15-35⁰). В його межах знаходяться всі високогірні пояси рослинності: верхня межа смерекового лісу; криволісся з вільхи зеленої, сосни гірської, ялівцю сибірського; субальпійських та альпійських лук з домінуванням чагарничкових і трав'янистих угруповань з участю рододендрона миртолистого, чорниці, лохини, брусниці, біловуса стиснутого, осоки вічнозеленої, костриці лежачої, ситника трироздільного, щучника дернистого та інших.

Таблиця 1

Облік рідкісних видів рослин на профілі (туристичному маршруті – 1,5 км) полонина Лисичий – вершина г. Піп Іван Мармароський

№ п/п	Рідкісні види рослин	Статус охорони*	Довжина профілю, м								
			0	200	400	600	800	1000	1200	1400	1500
1	<i>Anemone narcissiflora</i>	РЧС						+	+		
2	<i>Antennaria carpatica</i>	Енд								+	
3	<i>Anthemis carpatica</i>	РЧС								+	+
4	<i>Chrysosplenium alpinum</i>	ЧКУ							+		
5	<i>Crocus heuffelianus</i>	ЧКУ	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6	<i>Gentiana acaulis</i>	ЧКУ							+		
7	<i>G. lutea</i>	ЧКУ						+			
8	<i>G. punctata</i>	ЧКУ						+	+		
9	<i>Gentianella carpatica</i>	РЧС				+					
10	<i>Heracleum carpaticum</i>	Енд		+	+	+					
11	<i>Huperzia sellago</i>	ЧКУ/Рел.	+	+							
12	<i>Lilium martagon</i>	ЧКУ		+							
13	<i>Narcissus angustifolius</i>	ЧКУ			+	+					
14	<i>Phyteuma vagneri</i>	Енд						+			
15	<i>Poa deilii</i>	ЧКУ/ Енд						+			
16	<i>Primula minima</i>	ЧКУ							+		
17	<i>Pulsatilla alba</i>	ЧКУ		+	+	+	+	+			+
18	<i>Rhododendron myrtifolium</i>	ЧКУ		+	+	+	+	+	+	+	+

№ п/п	Рідкісні види рослин	Статус охорони*	Довжина профілю, м									
			0	200	400	600	800	1000	1200	1400	1500	
19	<i>Saxifraga stellaris</i>	РЧС		+								
20	<i>Sempervivum montanum</i>	ЧКУ							+	+	+	

Примітка: *Статус охорони – ЧКУ – вид, занесений до Червоної книги України [4], РЧС – вид, занесений до регіонального червоного списку [2], Рел. – реліктовий вид [3,5], Енд. – ендемічний вид [3,5].

На даному профілі (туристичному маршруті) проводився облік всіх рідкісних видів через кожні 200 метрів (табл.1). Зафіксовано 20 рідкісних видів рослин, з яких 13 занесено до Червоної книги України [4], 4 ендемічних і 1 реліктовий вид [3,5]. Найбільш поширеними серед них є *Rhododendron myrtifolium*, *Pulsatilla alba*, *Crocus heuffelianus*. Дуже рідко зустрічаються такі види як *Antennaria carpatica*, *Chrysosplenium alpinum*, *Phyteuma vagneri*, *Primula minima*.

Досліджувана територія за класами стійкості до рекреаційних навантажень за п'ятибальною шкалою [1] відноситься до 4 і 5 класу, які мають найменшу стійкість до цих навантажень. На даному профілі виявлено першу і другу стадію рекреаційної дигресії [1].

Таблиця 2

Розрахунок екологічно допустимої рекреаційної ємності природних комплексів г. Піп Іван Мармароський (Трибушанське ПНДВ, кв.20, площа 246 га)

Показники	Допустима стадія рекреаційної дигресії	Класи стійкості до рекреаційних навантажень		Всього
		4	5	
Зона регульованого заповідного режиму				
Площа, га	1	20	10	30
Допустиме рекреаційне навантаження, чоловік в день на 1 га		0,3	0,2	
Екологічна ємність, чоловік в день		6	2	8
Буферна зона				
Площа, га	1	3,3	4,7	7
Допустиме рекреаційне навантаження, чоловік в день на 1 га		0,3	0,2	
Екологічна ємність, чоловік в день		1	1	2
Зона антропогенних ландшафтів				
Площа, га	2	120,3	88,7	209

Показники	Допустима стадія рекреаційної дигресії	Класи стійкості до рекреаційних навантажень		Всього
		4	5	
Допустиме рекреаційне навантаження, чоловік в день на 1 га		0,9	0,6	
Екологічна ємність, чоловік в день		108	53	161
<i>Загальна рекреаційна екологічна ємність оцінюваної території, чоловік в день</i>				<i>171</i>

При розрахунку екологічно допустимої ємності природних комплексів заповідника враховувалось середнє допустиме рекреаційне навантаження для різних зон господарювання. Так, для зон регульованого заповідного режиму і буферної рекреаційна дигресія не перевищує першу стадію (мінімальне навантаження), а для зони антропогенних ландшафтів – другу стадію (оптимальне навантаження).

Згідно з розрахунками (табл. 2) гору Піп Іван Мармароський в зоні регульованого заповідного режиму та буферній зоні може відвідувати в середньому 10 чоловік за день, а в зоні антропогенних ландшафтів - 161 чоловік за день без шкоди цьому природному комплексу, при умові цивілізованого туризму. Отже, кількість відвідувачів цього унікального куточку на сьогоднішній час знаходиться в межах норм.

Протягом останніх років пасовишна дигресія зменшується на рослинність г. Піп Іван Мармароський, але спостерігається збільшення рекреаційного навантаження. Неконтрольований туризм призводить до ущільнення ґрунту, витоптування та механічного зривання рослин. Розкладання наметів та вогнищ в невизначених місцях призводить до часткового знищення біотопів, пошкодження дерев верхньої межі лісу та криволісся, тощо. На нашу думку потрібно обладнати місця для таборування туристів та посилити контроль за дотриманням заповідного режиму, а також підвищувати екологічне виховання серед населення.

1. Генсерук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. Рекреационное использование лесов. – К.: Урожай, 1987.
2. Крічфалушій В.В., Будніков Г.Б., Мигаль А.В. Червоний список Закарпаття: види рослин та рослинні угруповання, що знаходяться під загрозою зникнення. – Ужгород, 1999. –196 с.
3. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. Київ: наук. думка, 1980. –276 с.
4. Червона Книга України. Рослинний світ. –Київ: Укр. енциклопедія, 1996. –112 с.
5. Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. Київ: наук. думка, 1976. –268 с.
6. Deyl M, Plants, soil and climate of Pop Ivan: Synecological Study from Carpathen Ukraine. Praha: Traja, 1940. –289 s.

**РЕКРЕАЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ І ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ
„ГАРЯЧИХ ТОЧОК” РІДКІСНИХ ВИДІВ НА ТЕРИТОРІЇ
КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА**

А.Ф. Гамор¹, С.М. Зиман²

¹ Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

² Інститут ботаніки НАН України, Київ, Україна

Hamor A.F., Ziman S.M. Tourist loading and problems of saving „hot spots” of rare spices on territory of Carpathian biosphere reserve

In the Carpathian biosphere preserve of almost on each ecological tourist trail found out the “hot spots“ of rare types of plants where the large is the amount of rare kinds (different categories). On some from them an ecological situation in with the tourist use can attain the threatening state and, on condition of the subsequent ignoring of ecological requirements of visitors, valuable natural complexes can fully degrade.

Українські Карпати – це один з найбільш значних осередків мальовничих ландшафтів, який на протязі багатьох років дуже приваблює туристів, причому останнім часом кількість туристичних відвідувань Карпат помітно зростає. В межах Українських Карпат одним з найбільш цікавих об’єктів як в природоохоронному, так і в рекреаційному аспекті є Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), про що свідчить велика кількість його відвідувачів на протязі саме останніх років.

Слід зазначити, що на території КБЗ завдяки зусиллям працівників цієї установи успішно функціонує добре розвинена мережа екотуристичних маршрутів, серед яких найбільш популярними є „На Соколине бердо”, „Буковими пралісами Малої Угольки”, „Кевелівськими пралісами на Петрос” та інші, причому рекреанти відвідують територію КБЗ на протязі майже цілого року. Найбільш масовий їх наплив спостерігається у весняно-літній період, коли карпатські гори є найбільш мальовничими із-за масового цвітіння чудових рослин, частина яких потребує уваги, догляду й збереження.

Практика показує, що як туристи, так і місцеве населення не завжди з розумінням і відповідальністю дотримуються заповідного режиму, й це подекуди призводить до деградації екосистем. Найбільш яскраво це проявляється на ділянках з дуже інтенсивним відвідуванням (мальовничі гірські вершини, стежки, у тому числі туристичні). На цих та інших ділянках

іноді, на жаль, спостерігається несанкціонований збір декоративних та лікарських рослин, руйнування дернини та розвиток ґрунтової ерозії.

Враховуючи усе це, розглядаємо як важливі й актуальні заходи проведення моніторингових досліджень, спрямованих на виявлення найбільш вразливих елементів екосистем та встановлення загроз в цілому для популяцій рослин та фітоценозів, у яких вони зростають. Тільки таким чином можна буде створити передумови для регуляції туристичних потоків й оптимізації природоохоронного режиму в цілому.

З метою розв'язання даної проблеми, в 2007 році нами було здійснено обстеження туристичних маршрутів та екологічних стежок, які функціонують в Карпатському біосферному заповіднику. В результаті уточнено списки вищих судинних рослин, які зростають навколо вищезазначених екотуристичних маршрутів, проведено їх соціологічний аналіз та звернуто увагу на стан популяцій найбільш вразливих видів рослин.

Необхідно зазначити, що більшість маршрутів простягаються від передгір'я до високогір'я (субальпійський пояс), тому спектр рослин, які зустрічаються поруч з ними, є дійсно досить широким. Ми звернули увагу на те, що поблизу вищезазначених маршрутів зростає низка рідкісних, ендемічних й іноді реліктових видів (частина з них охороняються Законом, тому що внесені до "Червоної книги України" та до інших, у тому числі міжнародних списків). Крім того, досить часто ці рослини, особливо у високогір'ї, зростають в унікальних угрупованнях, що потребують особливої уваги й бережного ставлення.

На території КБЗ найбільш значною "гарячою точкою" є угруповання на вапнякових відслоненнях так званих "коминів" чи "жандармів" нижче вершини гори Близниця на гірському хребті Свидовець (висота 1750 м). Враховуючи те, що в урочищі Драгобрат поблизу Близниці в останні роки досить інтенсивно створюється міжнародний туристичний центр, питання інвентаризації й дійової охорони тут "гарячих точок" є надзвичайно актуальним. Саме тут, переважно в асоціаціях *Saxifrago-Festucetum versicoloris* та *Festucetum pictae*, зростає понад 30 видів рідкісних судинних рослин, й ця ситуація є унікальною для Українських Карпат в цілому. Унікальність "коминів" полягає ще в тому, що серед їх рідкісних рослин близько 20 видів відноситься до категорії критично загрожуваних (перша категорія): *Achillea schurii* Sch. Bip., *Aconitum jacquinii* Rchb., *Antennaria carpatica* (Wahlenb.) Bluff. & Fingerh., *Aquilegia transsilvanica* Schur, *Aster alpinus* L., *Astragalus krajinae* Domin, *Biscutella laevigata* L., *Bupleurum ranunculoides* L., *Coeloglossum alpinum* Schur, *Draba aizoides* L., *Dryas octopetala* L., *Erigeron alpinus* L., *Hedysarum hedysaroides* (L.) Schinz & Thell., *Helianthemum grandiflorum* (Scop.) DC., *Leontopodium alpinum* L., *Listera cordata* R.Br., *Minuartia zarecznyi* (Zapal. Klok.), *Phyteuma confusum* A.Kerner,

Rhodiola rosea L., *Veronica aphylla* L. Для більшості з цих видів притаманні фрагментарні чи невеликі популяції з неповночленими віковими спектрами, тобто загроза їх існуванню реальна.

На другому місці за значущістю ми вважаємо угруповання на північно-східному схилі г. Петрос (висота 1800 м) (саме тут пролягає один з популярних туристичних маршрутів), які відносяться до асоціацій *Caricetum sempervirentis* та *Rhododendretum myrtifolii*. Кількість рідкісних видів рослин тут понад 20, й з них до першої категорії відноситься шість видів (*Coeloglossum alpinum* Schur, *Minuartia verna* (L.) Hiern, *Phyteuma confusum* A. Kerner, *Rhodiola rosea* L., *Salix alpina* Scop., *Selaginella selaginoides* (L.) Beauv. ex Schrank & C.F.P.Mart.), до другої - сім видів (*Asplenium ruta muraria* L., *Gymnadenia conopsea* (L.) R.Br., *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mart., *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newman, *Ranunculus thora* L., *Taraxacum nigricans* (Kit.) Rchb., *Trollius transsilvanicus* Schur). На даний час на цьому маршруті спостерігається збільшення рекреаційного навантаження, що призводить до порушення гірської екосистеми, витоптування рослин вздовж стежок до вершин, тощо.

Тим часом класичні туристичні маршрути на Говерлу, як від перемички на хребті між Петросом і Говерлою, так і від “Заросляка” над Ворохтою, з ботанічної точки зору малоцікаві. Наші багаторічні обстеження призвели до думки про наявність тут менше 10 рідкісних видів, приурочених переважно до петрофітних угруповань набагато нижче вершини (урочища Говерлянка, Подерей та ін.), причому в одному угрупованні зростає одночасно менше 5 рідкісних видів, й види 1-2 категорії рідкісності серед них майже відсутні. Це *Aconitum nanum* Baumg., *Bartsia alpina* L., *Campanula kladniana*, *Phyteuma vagneri*, *Pulsatilla scherfelii* (Ullsp.) Skalicki, *Rhodiola rosea*, *Veronica baumgartenii* Roem. & Schult. Але, не зважаючи на це, сходження рекреантів на г. Говерла в цілому негативно впливає на рослинний покрив, що проявляється в швидкому руйнуванні дернини та розвитку ерозійних процесів, тому не зважаючи на наявність порівняно невеликої кількості рідкісних видів вважаємо за доцільне розглянути можливість обмеження кількості відвідувачів найвищої вершини Українських Карпат.

Маршрут “На Соколине бердо”, на нашу думку, дуже добре спланований, тому що охоплює як букові ліси (висоти 600-900 м), так і знижене високогір’я (висоти 950-1100 м). В рослинних угрупованнях наявна значна кількість рідкісних видів, притаманних як лісовому, так і субальпійському поясам (всього близько 15 видів). Серед рідкісних лісових видів слід зазначити *Asplenium septentrionale* (L.) Hoffm., *Atragene alpina* L., *Goodyera repens* (L.) R.Br., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Phyllitis scolopendrium*, *Taxus baccata* L. (2-3 категорії), серед високогірних петрофітів - *Minuartia verna* (1 категорія), *Asplenium ruta-muraria*, *Campanula carpatica* Jacq. (2

категорія), *Asplenium trichomanes* L., *Cardaminopsis neglecta* (Schult.) Hayek, *Cephalanthera rubra* (L.) Rich., *Galium transcarpaticum* Stojko & Tasenkevich, *Polystichum lonchytis* (L.) Roth, *Primula poloninensis* (Domin) Fed., *Scabiosa opaca* Klok. (третя категорія). Вважаємо що проходження рекреантами цього маршруту є відносно безпечним для флори цього масиву через досить чітке планування.

На маршруті „Буковими пралісами Малої Угольки” найбільш цікавим є спорадичні місцезростання *Taxus baccata*, а в трав'яному покриві – геоефемероїдів *Erythronium dens-canis* L., *Galanthus nivalis* L., *Leucojum vernum* L. та орхідних *Cephalanthera damasonium* (Mill.) Dr., *C. longifolia* (L.) Fritsch., *C. rubra* (L.) Rich., *Corallorhiza trifida* Chatel, *Dactylorhiza majalis* (Reich.) P.F.Hunt & Summ., *Epipactis atrorubens* (Hoffm.) Schult., *E. helleborine* (L.) Crantz, *Neottia nidus avis* та деякі інші рослини (*Atropa belladonna* L., *Lilium martagon* L. *Scopolia carniolica* Jacq.). Тим часом в якості “гарячих точок” як одночасних вмістищ декількох рідкісних видів можна розглядати лише відслонення вапняків (так звані “гребені”). З них найбільш цікавим є угруповання в урочищі Чур поблизу капища, де нами зафіксовано 8 видів рідкісних рослин: *Asplenium trichomanes*, *A. ruta-muraria*, *Campanula carpatica*, *Coronilla elegans* Pancic, *Galium transcarpaticum*, *Minuartia verna*, *Phyllitis scolopendrium*, *Primula poloninensis*.

Як бачимо, майже на кожному екотуристичному маршруті виявлені “гарячі точки” рідкісних видів рослин. В той же час ми вимушені констатувати, що на деяких з них екологічна ситуація в зв'язку із рекреаційним використанням може досягти загрозливого стану і, за умови подальшого ігнорування екологічних вимог рекреантами, цінні природні комплекси можуть повністю деградувати. Вважаємо, що всі зусилля адміністрації КБЗ необхідно направити на попередження витоупування та знищення трав'яного покриву, ущільнення ґрунту, пошкодження дерев та чагарників, засмічення території, тощо. Необхідно звернути увагу на виявлені „гарячі точки” як на території з особливо суворим режимом охорони, оскільки екологічні наслідки рекреаційного впливу на унікальні високогірні природні комплекси можуть мати незворотній характер.

Отже, в результаті обстеження туристичних маршрутів та екологічних стежок що функціонують в КБЗ можемо підсумувати, що на більшості з них зустрічається велика кількістю рідкісних видів (різних категорій). На нашу думку це повинно бути передумовою для більш жорсткої регуляції рекреації, проведення роз'яснювальної роботи серед відвідувачів, встановлення обмежень на кількість відвідувань тих чи інших маршрутів та чисельності туристичних груп.

**ВКЛЮЧЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ КАРПАТ ДО ПЕРЕЛІКУ
ОБ'ЄКТІВ СВІТОВОЇ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО
І МЕНЕДЖМЕНТ ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА)**

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Hamor F.D. Inclusion of beech primeval forests of the Carpathians to the UNESCO World Natural Heritage List and ecotourism management (based on the Carpathian Biosphere Reserve's example)

Inclusion of beech primeval forests of the Carpathians to the UNESCO World Natural Heritage List (77.971 ha, 29.278 ha comprise the core area) sets up new challenges for protection, investigation, monitoring and eco-tourism. Based on the Carpathian Biosphere Reserve's example the paper considers management practices in primeval forests and the ways of its improvement are suggested. It is proposed to install a subsiding tourism infrastructure within massifs, where virgin forests are located (asphalt motorways, hotels, restaurants, information centers).

28 червня 2007 року Комітет у справах Світової спадщини ЮНЕСКО на 31-й сесії у місті Крайстчерч (Нова Зеландія) ухвалив рішення про включення українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» до переліку об'єктів Світової природної спадщини. Це довгоочікувана, історична подія для України та Словаччини, міжнародне визнання їх природоохоронної та наукової діяльності. Букові праліси Карпат зараз нарівні із Слоустонським національним парком, Ніагарським водоспадом, Галапогоськими островами, озером Байкал та ще понад сто шістдесятма природними феноменами, будуть не тільки пильно охоронятись та поглиблено вивчатись, але й стануть місцем паломництва для багатьох природолюбів з усіх кінців світу. Адже відомо, що в регіонах, які володіють Світовою спадщиною, як правило, починається бурхливий розвиток туристичної індустрії, активізується соціально-економічне життя прилеглих територій, зростає позитивний імідж країни, де розміщені ці об'єкти.

Українсько-словацька номінація «Букові праліси Карпат» займає площу 77971 га, з яких 29278 гектарів складають заповідне ядро, а 48692 га утворюють буферну зону (табл.1).

Це транснаціональний серійний об'єкт, що складається з десяти окремих ділянок, які розташовані вздовж осі завдовжки 185 км від Рахівських гір та Чорногірського хребта в Україні на захід по Полонинському хребту до

букових верхів та гір Вігорлат у Словаччині. Понад 70 відсотків номінації знаходяться в Україні, причому сюди входить практично вся територія Карпатського біосферного заповідника, в тому числі Угольсько-Широколужанський масив, який є найбільшим буковим пралісом у Європі.

З наукової точки зору, ця номінація на світовому рівні становить надзвичайну цінність, як взірець недоторканих природних комплексів помірних лісів та репрезентує найбільш завершені і повні екологічні моделі, де відображено процеси, що відбуваються в чистих та мішаних лісостанах за різноманітних природно-кліматичних умов.

Таблиця 1

Територіальна структура українсько-словацької номінації
«Букові праліси Карпат»

№ п/п	Назва масиву	Країна, регіон	Землекористувач	Заповідна зона	Буферна зона
1	Чорногірський	Україна, Закарпаття	КБЗ*	2476,8	12925,0
2	Угольсько-Широколужанський	Україна, Закарпаття	КБЗ	11860,0	3301,0
3	Свидовецький	Україна, Закарпаття	КБЗ	3030,5	5639,5
4	Мараморощський	Україна, Закарпаття	КБЗ	2243,6	6230,4
5	Кузій-Трибушанський	Україна, Закарпаття	КБЗ	1369,6	3163,4
6	Стужиця-Ужок	Україна, Закарпаття	УНПП**	2532,0	3615,0
7	Стужиця – Буковий верх	Словаччина, Пряшівщина	Національний парк «Полонина»	2950,0	11300,0
8	Рожок	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	67,1	41,4
9	Вігорлат	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	2578,0	2413,0
10	Гавешова	Словаччина, Пряшівщина	Природоохоронна область Пряшівщини	171,3	63,99
Всього:				29278,9	48692,7

* – Карпатський біосферний заповідник

** – Ужанський національний природний парк

Лише тут найкраще зберігся неоціненний генофонд бука лісового (*Fagus sylvatica*) та ряду інших видів з його ареалу. Номінація «Букові праліси Карпат» є надзвичайно важливим об'єктом для розуміння повної картини історії та еволюції роду бука (*Fagus*), який завдяки своїй поширеності у північній півкулі є глобально важливим. Бук є одним із найважливіших складових помірних широколистяних лісів, які колись займали 40 відсотків території Європи.

Важливо також, що ці праліси зростають на всіх ґрунтоутворюючих породах, що зустрічаються в Карпатах (кристалічні породи, вапняки, фліш, андезит), представляють 123 рослинні асоціації та володіють значним біологічним різноманіттям. В порівнянні з іншими лісовими об'єктами Світової спадщини ЮНЕСКО, букові праліси Карпат вирізняються специфічною флорою та фауною (особливо троглобіонтних видів), які додають екологічної комплексності та завершеності цим екосистемам (табл.2).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика біологічного різноманіття деяких об'єктів
Світової природної спадщини

Об'єкт Світової спадщини, країна, площа заповідного ядра, га	Кількість видів					
	судинних рослин (червонокнижні)	грибів	мохів	лишайників	птахів	ссавців
Букові праліси Карпат (Словаччина, Україна), 29279	1067 (80)	741	444	436	101	73
Біловезька Пуца – Біловезький ліс (Білорусія, Польща), 98108	632-900 (38)	1500-3000	?	210-254	212-232	54-55
Національний парк „Пірін” (Болгарія), 40060	1315 (144)	375	329	367	177	45
Національний парк „Плітвіце лайк” (Греція), 19200	1146 (?)	?	?	?	140	50
Національний парк „Дурмітор” (Чорногорія), 34000	1325 (?)	?	?	?	163	37
Західний Кавказ (Російська федерація), 298903	1580 (160)	700	?	?	246	60
Праліси Комі (Російська федерація) 3280000	?	?	?	?	204	43

Отже, українсько-словацька номінація „Букові праліси Карпат” як об’єкт Світової природної спадщини ЮНЕСКО представляє особливий природоохоронний, науковий та туристично-рекреаційний інтерес. Тому, інтегрований менеджмент-план виключає в заповідному ядрі будь-яку господарську діяльність, передбачає в першу чергу протипожежні заходи, охорону від самовільних рубок, збереження монументальних старих дерев, охорону та спеціальний менеджмент гірських лук, водних коридорів та прісноводних екосистем, наукові дослідження та моніторинг тощо.

Передбачається створення інфраструктури, регулювання туристичного навантаження та формування екологічної культури відвідувачів. Для знайомства екотуристів з будовою й цінностями пралісів та екосистемами, що входять до буферної зони номінації, облаштовано та ознаковано систему еколого-освітніх маршрутів. Виділені в натурі, детально описані та добре проілюстровані в книзі „Праліси в Центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника”, екотуристичні маршрути „Мала Уголька” (біля 5 км), „Велика Уголька” (біля 5 км), „Чорногірськими пралісами на Говерлу” (14 км), „Кевелів” (12 км), „На Соколине бердо” (4,1 км) в Кузій-Свидовецькому масиві та інші, дають можливість отримати гостям необхідну наукову інформацію, ознайомитись з різними типами пралісів та ландшафтів, помилуватись різноманіттям рослин і тварин тощо. У системі екологічних маршрутів важливу роль відіграє також ознакована за підтримки швейцарського проекту FORZA на території Карпатського біосферного заповідника 36 кілометрова ділянка Закарпатського туристичного шляху.

Велика увага приділяється формуванню екологічної культури та свідомості відвідувачів. Цьому підпорядкована робота „Музею екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах”, видання журналу „Зелені Карпати” та газети „Вісник Карпатського біосферного заповідника”, система інформаційних центрів та різноманітних природоохоронних аншлагів, серія науково-популярних книг і буклетів, велика кількість публікацій у засобах масової інформації. Чимала роль в удосконаленні цієї роботи, формуванні нових ідей та розробці необхідних рекомендацій належить науково-практичним конференціям та семінарам, які регулярно проводяться адміністрацією Карпатського біосферного заповідника. До цієї справи значний вклад вносять і багато міжнародних проектів, зокрема, українсько-швейцарський із вивчення букових пралісів, українсько-голландський з інвентаризації пралісів Закарпаття, Дунайсько-Карпатського офісу Світового фонду природи (WWF) тощо.

Включення пралісів Карпат до переліку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО відкриває з однієї сторони нові можливості для активізації екотуристичної діяльності. Але з іншого боку ставить підвищені вимоги

щодо охорони та проведення більш ефективної та масштабної освітньо-виховної роботи, розбудови необхідної туристичної інфраструктури. В експертному висновку Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), у зв'язку з цим акцентується увага ще й на тому, що серед місцевого населення (особливо в сільській місцевості) спостерігається високий рівень безробіття. Багато людей виїжджає на заробітки. В буферній зоні ведеться заготівля деревини для потреб населення, яку зараз реально не можливо припинити. Місцеве населення, нажаль, не завжди усвідомлює різницю між пралісом та господарськими лісами. Тут можливі і надалі самовільні рубки та безвідповідальна поведінка туристів (вчинення підпалів, засмічення, браконьєрство тощо). Тому, у спеціальних рекомендаціях Комітету Світової спадщини передбачається включити до інтегрованого менеджмент-плану заходи, що спрямовані на розв'язання цих проблем. Також рекомендується здійснити для цього пошук додаткових джерел фінансування, залучити місцевих жителів, громадські організації та всі зацікавлені сторони.

У зв'язку з цим дуже важливо подбати про створення, у прилеглих до пралісів населених пунктах нових робочих місць, в першу чергу за рахунок будівництва готелів, ресторанів та іншої інфраструктури, запровадити альтернативні види опалення дворогощодавств (за рахунок газифікації або створення технічних та економічних умов для використання електроенергії), асфальтування доріг, що ведуть до пралісів (особливо у Малу Угольку) тощо. Для активізації наукової та еколого-освітньої роботи, необхідно створити у місті Рахів Міжнародний еколого-освітній центр «Букові праліси Карпат». Потужні інформаційні об'єкти мають бути збудовані також в Малій Угольці, Великій Углі, Широкому Лузі та інших масивах.

Розв'язання цих та інших проблем можливе лише за умови прийняття спеціальної постанови Кабінету Міністрів України та фінансової підтримки міжнародних організацій.

ЕКОТУРИЗМ НА ТЕРИТОРІЯХ ТА ОБ'ЄКТАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

В.І. Гетьман

Державна служба заповідної справи Мінприроди України, Київ, Україна

Hetman V.I. Ecotourism within the sites of the Nature Protected Fund of Ukraine

The paper provides different aspects of recreation use of the sites and territories belonging to the Nature Protected Fund of Ukraine. A special respect is given to the analyses of the protected territories' recreation use and to the notion of ecotourism itself.

Відповідно до статті 9 Закону України "Про природно-заповідний фонд України", одним із видів використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) є їх використання в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. Це можливе за умови дотримання природоохоронного режиму, встановленого цим Законом та іншими актами чинного законодавства.

Рекреація (лат. *rekreatio* – відновлення сил) на природно-заповідних територіях та об'єктах включає систему заходів, пов'язану з відновленням за межами постійного місця проживання, у визначених згідно з чинним законодавством місцях, витрачених у процесі життєдіяльності (трудової, навчальної, побутової) розумових, духовних і фізичних сил людини, що здійснюється шляхом загальнооздоровчого, культурно-розважального і пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, любительського та спортивного рибальства і полювання тощо.

З визначень цього поняття у літературних джерелах наведемо трактування М. Нудельмана: "Рекреація – це процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою заходів і здійснюється у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях" [6]. Близька нам інтерпретація цього поняття в Ю. Храмова "рекреація – це всі форми дозвілля людини в закритих приміщеннях, відкритому просторі та урбанізованому середовищі". Ф. Гусейнов визначає це поняття як галузь народного господарства, пов'язану з освоєнням території для відпочинку, лікування, туризму, ігрових форм дозвілля, направлених на оздоровлення, розвагу, вдосконалення і розвиток особистості [1].

Найбільш загальне, як на наш погляд, визначення цього поняття дається В. Мамутовим і А. Амошею: "Рекреація – це суспільне явище, яке відображає

відношення з приводу відтворення і розвитку життєвих сил людини” [8].

Рекреантами (відпочиваючі, туристи, відвідувачі) у межах територій та об’єктів природно-заповідного фонду є особи, які відновлюють у визначених згідно з чинним законодавством місцях свої розумові, духовні і фізичні сили шляхом загальнооздоровчого і культурно-пізнавального відпочинку, туризму, санаторно-курортного лікування, любительського та спортивного рибальства і полювання тощо.

До установ ПЗФ України, які організують і здійснюють рекреаційну діяльність, відносяться національні природні парки (НПП), біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки (РЛП), парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, зоопарки, дендропарки.

Рекреація, як науково-пізнавальна та освітньо-виховна, може практикуватися і в охоронних зонах природних заповідників (спостережні вежі з відповідним оптичним облаштуванням, об’їзний кінний туристичний маршрут верхи чи на тачанці тощо), або всередині заповідника на еколого-освітніх стежках, в музеях, культових об’єктах тощо у супроводі екскурсовода чи працівників служби охорони.

У межах заказників і пам’яток природи рекреаційна діяльність може здійснюватися за умови забезпечення охорони та збереження їх природного різноманіття відповідно до положень про заказники та охоронних зобов’язань власників або користувачів земельних ділянок, водних та інших природних об’єктів, оголошених заказниками або пам’ятками природи. Найбільш цінні для пізнавальних цілей – ландшафтні заказники – можуть мати кільцеву екскурсійну дорогу навкруги з радіальними „входами” у найбільш цікаві місця.

Невеликі за розмірами об’єкти – пам’ятки природи - включаються для відвідування при обов’язковому благоустрої прилеглої території – оглядові майданчики, під’їзні шляхи та пішохідні підходи. Приміром, комплексна пам’ятка природи загальнодержавного значення „Скелі Довбуша” площею 100 га у Долинському районі Івано-Франківської області (окремі останці пісковиків заввишки 25-30 м з видовбаними в них печерами).

Найбільш прийнятним різновидом рекреаційної діяльності у межах природно-заповідного фонду України є **екскурсійна діяльність** (режимні екскурсії). Вона становить собою організації подорожей, які не перевищують 16 годин (у межах світлої частини дня), тобто без ночівлі (без розбиття наметів і розкладання вогнищ), у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами для ознайомлення з визначними місцями, пам’ятками природи, історії, культури, музеями тощо.

Моделлю збалансованого використання природних ресурсів і, водночас, компромісною формою наближення дикої природи до сучасної людини нині став екотуризм, здійснюваний на територіях та об’єктах природно-

заповідного фонду. Стратегічна мета екотуризму – лімітована ресурсним потенціалом, чи потребами збереження природного довкілля, рекреаційна діяльність.

Вперше термін “екотуризм“ був запропонований у 80-х роках минулого століття мексиканцем Гектором Цебаллосом і трактувався ним як “мандрівка до відносно спокійних або незабруднених природних областей з певною метою вивчення, споглядання та задоволення пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, так як будь-якими існуючими культурними проявами (Батлер, 1991).

За нашим визначенням ***екотуризм*** *включає всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля (зокрема, заповідних ландшафтів), витворення інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів [2].*

На сьогодні довкола *терміну “екотуризм”, чи “екологічний туризм”,* у зацікавлених наукових колах триває цілком зрозуміла дискусія. Відносна „молодість” терміну спричинює його неоднозначне трактування (існує більше 20 визначень цього поняття). В цьому контексті пропоную *два погляди* на зазначене питання.

1-ий погляд. При розгляді поняття екотуризму (екологічного туризму) треба виходити з суб’єкт-об’єктних відношень, тобто дивитися на нього у двох площинах: онтологічній та гносеологічній.

В онтологічному (від грець. онтос – буття) аспекті, що передбачає практичну діяльність, туризм виступає об’єктивною категорією (власне, суспільним явищем). Звідси - вірно, і треба, говорити – екотуризм.

У гносеологічному (від грець. гносіос – пізнання) аспекті передбачаються знання про екотуризм. Тому, розуміючи під екологічним туризмом певну область знань, або навчальний спецкурс, методологічно вірним буде термін “екологічний туризм” (з включенням грець. “логос” – слово, вчення).

Власне, йдеться про екологічний підхід до розуміння, загалом, феномену туризму; беруться до уваги екологічні знання про це суспільне явище.

Через певну невизначеність понять у туристичній науці “безпечніше” нині вживати термін “екотуризм” (без “логос”) і, відповідно, похідні від нього слова, приміром, екотуристи (а не екологічні туристи).

2-ий погляд. На сьогодні екологія так як філософія в античні часи (натурфілософія) трансформується у систему наук. Подібно релігії - стає загальною проблемою, а то й суспільним світоглядом, формою мислення

людей. На тлі загрозливого стану довкілля спонтанно відбувається екологізація матеріального і духовного життя суспільства.

Туризм, як суспільне явище, відповідно, не може знаходитись осторонь від цих екологістичних процесів. Якщо під екологізацією розуміти (найбільш загально) потуги до поліпшення взаємостосунків природи і людини, налагодження мудрого ставлення Homo sapiens sapiens до свого довкілля, то екологічний туризм можна вважати прогресивною даниною теперішнього часу. Звідси походить екологічний туризм (як екологічна освіта, екологічна економіка тощо).

Отже, в екотуризм ми вкладаємо загальне, збірне поняття, що інтегрує всі види туризму, орієнтовані передусім на збереження довкілля. Екологічний туризм виступає як означення, а не як загальна назва. Тобто, він – **не окремий вид, а синтетична категорія**, що однаково стосується кожного окремого різновиду туризму.

У міжнародній практиці екотуризм здійснюється з дотриманням наступних положень:

- * невиснажливе та безперервне використання природних рекреаційних ресурсів;
- * забезпечення збереження природного та соціально-культурного різноманіття;
- * інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів;
- * екологічна освіта (просвіта) туристів і місцевого населення [7].

Екотуризм, у нашому розумінні, повинен ґрунтуватися на таких **концептуальних положеннях**.

1. *Мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище та його компоненти.* З цього положення невідворотно випливає загальновідомий постулат про те, що рекреаційна цінність природних ландшафтів прямо пропорційна їх збереженню, максимальному наближенню до первинного, незайманого стану.

2. *Гармонійне співіснування людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури.* За словами відомого вченого-географа В.Б. Сочави таке поєднання зветься “співтворчістю людини і природи”.

Відтак, екотуризм, як стиль, спосіб життя певної категорії людей, своїм „природним” наповненням близький до пасторалізму, що представляє риси характеру людських натур, схильних до отримання естетичного задоволення від перебування у природному ландшафті. Еко туристи, зрозуміло, є пасторалістами, оскільки безпідставно віддають перевагу незайманій чи мало зміненій природі.

Зразком гармонійного, досконалого поєднання людини та природного середовища є садово-паркове мистецтво, або ландшафтна архітектура. У даному випадку штучно створені художні елементи (витвори мистецтва)

розміщуються людиною у природному ландшафті. Цим самим довершується зовнішній колорит і внутрішня структура створюваного у лоні природи культурного ландшафту. Відтак садово-паркове мистецтво – найбільш захоплююче і найбільш діюче на людину із всіх мистецтв.

Як еталони зазначеної „співтворчості” можуть розглядатися парки-пам’ятки садово-паркового мистецтва, в яких твори архітектури, скульптури чи кераміки продумано поєднуються, наприклад, з куртинами підстрижених дерев, гротами, побудованими з грубо обтесаного каменю, потічками з рукотворними меандрами. Тобто свідомо “вмонтовуються” у пейзаж місцевості, стаючи таким чином спільним витвором людини і природи.

3. *Відвідування рекреаційних природно-заповідних територій та об’єктів.*

4. *Науково-пізнавальне освоєння природного (біотичного, ландшафтного, пейзажного) різноманіття і гуманістичного ресурсного потенціалу рекреаційних територій.*

5. *Соціальна сумісність (злагода) з місцевою мораллю, звичками і традиціями тутешнього населення, територіальними громадами та органами їх самоврядування.*

6. *Спрямованість на економічні вигоди і переваги у регіональному розвою природних територій.* Так, у Південно Африканській Республіці екотуризм за надходженням прибутків у бюджет посідає друге місце після видобутку алмазів, на Алясці – також друге місце після видобутку нафти.

7. *Гарантування збереження природних та історико-культурних ресурсів рекреаційних ландшафтів (тобто забезпечення сталого розвитку)* [3].

Науково-пізнавальне освоєння природного різноманіття і гуманістичного ресурсного потенціалу рекреаційних територій, яке здійснюється у формі екотуризму, передбачає інформаційний контакт з природою, що збагачує людину духовно та інтелектуально .

До **основних завдань** розвитку екотуризму на територіях та об’єктах природно-заповідного фонду відносяться наступні:

- * законодавче і нормативно-правове оформлення здійснюваної в межах територій НПП, РЛП і біосферних заповідників екотуристичної діяльності;
- * впровадження *економічного механізму* надання платних туристичних послуг, створення на засадах самозабезпечення, самофінансування та самоокупності госпрозрахункових рекреаційних структурних підрозділів НПП України;
- * фінансово-організаційне забезпечення національних природних парків рекреаційно-туристичною *інфраструктурою* відповідно до

міжнародних стандартів (умови проживання і харчування туристів, транспортні засоби, спостережні вежі тощо) ;

- * розробка та облаштування науково-пізнавальних туристичних *маршрутів* та еколого-освітніх екскурсійних *стежок* відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів (малі архітектурні форми, інформаційно-охоронні знаки, інформаційні щити тощо);
- * обґрунтування і механізм визначення допустимих величин *антропогенних (туристичних) навантажень* на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, використовуваних у рекреаційних цілях;
- * *інвентаризація* та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних та історико-культурних ресурсів;
- * формування у туристів, відпочиваючих та місцевих жителів *інтелектуально-гуманістичного світобачення* та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни [4].

Загальним правилом екотуризму, що відрізняє його від “традиційного” туризму, є наявність досить суворих правил поведінки, значно жорсткіших, ніж на звичайних туристичних маршрутах.

Така, раціональна, організація екотуризму, в першу чергу екскурсій, у межах природоохоронних територій здійснюється шляхом облаштування екологічних стежок і туристичних маршрутів. Це дає можливість вирішити два важливих завдання. По-перше, забезпечити відвідувачам національних парків (інших рекреаційних установ ПЗФ) якнайповніше ознайомлення з місцевими ландшафтами, цінними природними та культурними об’єктами тощо, а по-друге, мінімізувати вплив рекреації на заповідні території.

Екологічні стежки і туристичні маршрути обмежують рекреаційні навантаження завдяки лінійному спрямленню потоків рекреантів по території установ ПЗФ. При цьому зосередження основної маси відпочиваючих і туристів уздовж стежок та маршрутів вимагає особливо ретельного планування цих туристичних об’єктів.

Туристичний маршрут – попередньо намічений суб’єктом туристичної діяльності на планово-картографічній основі і відповідним чином обладнаний туристичними знаками (маркерами) та елементами інфраструктури шлях туристичної подорожі (дороги, стежки, водні об’єкти тощо) з визначеним порядком активного переміщення туристів через географічні пункти та запланованим комплексом туристичних послуг.

Тобто туристичний маршрут можна розуміти двояко: вузько - як напрямок, топографічно визначений на місцевості і карті, і широко - як турпродукт. В останньому випадку він, маючи споживну вартість,

задовольняє природну потребу людей в активному відпочинку і реалізується (турфірмами) через купівлю – продаж.

Екологічна стежка – спеціальний маршрут, який створюється на природно-заповідних територіях з метою демонстрації природоохоронних, естетичних та культурних цінностей. Такі маршрути можуть проходити через урбанізовані, індустріальні, сільськогосподарські ландшафти. Формуванню екологічної стежки передують її екологічна експертиза, розробка та затвердження документації (погодження з користувачем на відведення земель та створення екологічної стежки, встановлення щитів, аншлагів тощо).

Протяжність екологічної стежки обмежена (не більше 2 км), ширина 1-1,5м. На її маршруті обладнують зупинки для перепочинку. Важливо, маршрут стежки прокладати так, щоб обминати найбільш вразливі екосистеми, види флори та фауни, геологічні утворення. Також необхідно враховувати сезонні особливості розвитку живих організмів (гніздування, цвітіння алергенів, нерест тощо) і, при необхідності, призупиняти активне антропогенне навантаження.

Інформаційні щити (стенди), аншлаги, охоронні знаки розміщують по всьому маршруту для забезпечення пізнавальної, попереджувальної інформації [схема маршруту, відстані, цінності (атракції), правила поведінки, перестороги та попередження щодо різних явищ чи об'єктів на маршруті, витяги із законодавчих документів, малюнки тощо]; при цьому враховується їх естетичність та оптимальне сприйняття.

Екологічна стежка повинна мати свою назву, номер, маркірування (у вигляді спеціальних стандартних знаків-символів, смужок чи кружків, які розміщують на деревах, не пошкоджуючи їх, скелях, дорозі). Для кожної стежки видають путівник, де подається інформація про історію створення, природні та істотко-культурні (культурні, археологічні) цінності, описується маршрут, наводиться картосхема, правила поведінки, зразки знаків, окремі краєвиди, фото рослин, тварин, інших об'єктів, які можуть зустрітись на маршруті.

Важливе місце в екотуризмі посідає реклама екологічної стежки (туристичного маршруту), яка включає: короткий опис екологічної стежки чи туристичного маршруту (назва, довжина, початковий та кінцевий пункти, головні об'єкти спостереження); дані про контактну адресу та відповідальний підрозділ (особу); інформацію про сервісні послуги; рекомендації щодо одягу та спорядження відвідувачів; рекомендації щодо дій в екстремальних ситуаціях.

У найбільш привабливих місцях мають бути передбачені площадки для перепочинку, бесід, спостережень, фото -, кінозйомок тощо. Має гарантуватися безпека знаходження відвідувачів у межах екологічної стежки, чи туристичного маршруту.

При їх облаштуванні мають враховуватися можливі ризики, які виникають (можуть виникнути) під час та після дощів (грози), снігопадів, штормів, пожеж тощо. Місця ризику відповідно обладнуються (містками, поручнями, стежки покриваються гравієм чи посипаються піском тощо).

Попередження відвідувачів про можливі негативні біотичні та абіотичні впливи має бути відображено у Пам'ятці відвідувача (екотуриста).

Також встановлюється разова ємність відвідуваності екологічної стежки (туристичного маршруту), що, насамперед, визначається фізичними можливостями екскурсовода працювати з тою чи іншою кількістю відвідувачів та облаштованістю стежки.

Відвідування здійснюється екскурсійними (туристичними) групами під керівництвом екскурсовода, а також його помічника (помічників), якщо у межах екологічної стежки (туристичного маршруту) є місця ризику для відвідувачів. Максимальна чисельність екскурсійної (туристичної) групи, як правило, не повинна перевищувати 30 чоловік.

У національних природних і регіональних ландшафтних парках, біосферних заповідниках екотуристична діяльність здійснюється за такими *напрямами (видами)*: екскурсії маркованими екоосвітніми стежками з короткостроковим (від 5-10 годин до 1-2 днів) відпочинком (без розбиття наметів і розкладання вогнищ) у спеціально обладнаних місцях; науково-пізнавальний пішохідний екотуризм; лижні подорожі та прогулянки (лижний, включаючи гірськолижний, екотуризм); прогулянки, подорожі на велосипедах (велосипедний екотуризм); прогулянки, подорожі на конях (кінний екотуризм); водний екотуризм - спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтінг); екскурсії у печери (спелеотуризм); орнітологічний туризм (спостереження за птахами); етнографічний туризм (кантрі-туризм) – ознайомлення з народними традиціями, фольклором, побутом, архітектурою та іншими ментальними цінностями місцевого населення; любительське (спортивне) полювання (мисливський екотуризм); любительське і спортивне рибальство; парапланеризм, прогулянки, подорожі на повітряних кулях (балунінг); скелелазіння (альпінізм); екстремальний екотуризм (стрибки з прив'язаним тросом).

Зокрема, водний туризм має перспективу у НПП “Вижницький”, на р. Черемош. Цікавий цей національний парк і для спелеотуристів. Особливий інтерес тут становлять унікальні геоморфологічні пам'ятки природи - печера Довбуша у гребені гірського пасма Берізка та десятиметровий кам'яний міст у районі Протятого каміння, у Соколиній скелі, а також печера “Попелюшка”, що на кордоні з Молдовою.

Традиційно елітним рекреаційним заняттям людини завжди було полювання. Для цього виду екотуризму створюються належні умови в НПП “Синевир”.

Пріоритетного значення набуває *сільський (зелений) екотуризм*, здійснюваний на відповідних природно-заповідних територіях при спільній рекреаційній (туристичній) діяльності сільських господарів та адміністрацій установ ПЗФ. Так, у межах Карпатського НПП нині успішно функціонує до 80 агроосель, які забезпечують екотуристів якісними послугами як у літній, так і зимовий рекреаційно-комфортні періоди.

Сільський екотуризм у межах територій та об'єктів ПЗФ залежно від місцевих особливостей природи, історії та культури може включати в себе перелічені вище інтерферентні різновидності туризму.

Розвиток екотуризму в наших національних природних парках і біосферних заповідниках *стимується* рядом чинників.

1. Відсутність *соціально-політичних та економічних умов*, сприятливих для інвестицій у розвиток екотуризму.

2. У штатних працівників відповідних структурних підрозділів адміністрацій цих установ не вистачає достатнього *досвіду і знань* з організації екотуризму, зокрема, в області маркетингу, ціноутворення, пізнавальних програм для різних категорій відвідувачів.

У сфері *ціноутворення* не має єдиних (базових) нормативів плати.

3. Недосконалість, а то й відсутність спеціалізованих маршрутів і програм для різних категорій екотуристів (відсутність *туристичного продукту*, що відповідає міжнародним зразкам).

4. Недооцінка *участі місцевого населення* в розвитку екотуризму [3]. Так, частина коштів від продажу ліцензій (дозволів) на полювання (добування мисливських тварин) у межах окремих національних парків Африки йде на облаштування доріг, будівництво шкіл, лікарень та інших елементів соціальної інфраструктури. Зрозуміло, що населення, яке проживає у межах парку, буде зацікавлене у відтворенні тваринного світу і природного ландшафту його території.

Нині більшість вітчизняних національних парків поки що обмежуються популяризацією еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, просвітницько-красознавчої роботи та деякими іншими екотуристичними функціями.

Для розвитку екотуризму у межах територій та об'єктів ПЗФ України актуальним стає запровадження регіонального туристичного менеджменту та маркетингу, що неможливо здійснити без участі місцевого населення, знання ним історії, культури та природної самобутності свого краю.

Висока рекреаційна цінність природно-заповідних територій та об'єктів, зокрема національних природних та регіональних ландшафтних парків, в яких охороняються природні та історико-культурні комплекси – основа розвитку екотуризму в Україні.

1. Генсирук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. Рекреационное использование лесов. – К: Урожай, 1987. – 246 с.
2. Гетьман В.І. Екотуризм чи екологічний туризм: теорія і реальність // Рідна природа, 2002, №3. - С. 24-29.
3. Гетьман В.І. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України. - В кн.: Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої Міжнародному року гір (м. Рахів, 14-18 жовтня 2002р.), т.1. - С.304-313.
4. Гетьман В.І. Рекреаційна діяльність у межах природно-заповідного фонду. – В кн.: Заповідна справа в Україні / Під загальною редакцією М. Д. Гродзинського і М. П. Стеценка. - К.: Географіка, 2003. – С. 162 - 175.
5. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн.\ Відповідальний редактор док. юрид. наук, проф., засл. юрист України, акад. УЕАН В.І. Андрейцев. - К.: Юрінком Інтер, 1997. - Кн. 2. - 576 с.
6. Нудельман М.С. Социально-экономические проблемы рекреационного природопользования. – К.: Наук. думка, 1987. – 129 с.
7. Олійник Я.Б. Гетьман В.І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір. - У кн.: Вісник. Географія. Випуск 48. - ВПЦ "Київський університет", 2002. – С. 5-11.
8. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты. Ред. Мамутова В.К. и др. – К.: Наукова думка, 1992. – 143 с.

УДК 796.5.002(477-924.52)

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ ПІШХОДНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Й.Р. Гілецький

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Hiletsky Y.R. Ways of activization of development of foot tourism in the Ukrainian Carpathians

In clauses is determined the basic problems of reduction in the order and activization of development of foot tourism in the Ukrainian Carpathians, and also basic ways of the decision of these problems.

Одним із важливих напрямків оптимізації природокористування у Карпатському регіоні є розвиток різних видів туризму. У рамковій конвенції «Про охорону і сталий розвиток Карпат», стаття 9 сказано: «Сторони

вживають заходів щодо сприяння сталому туризму в Карпатах, котрий надає переваги для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють співробітництво у цьому напрямі» [3]. Беручи до уваги сьогоденний стан розвитку туризму, стає зрозуміло, що потрібно здійснити цілий комплекс різноманітних заходів для налагодження повнокровного функціонування цього виду господарської діяльності. Залежать вони від ландшафтних та соціокультурних особливостей кожної конкретної фізико-географічної області Карпат, певного виду туризму. Своїх специфічних заходів потребує для становлення і пішохідний туризм зокрема, на якому ми хочемо зупинитися детальніше у своїй статті.

Насамперед окреслимо основні проблеми пішохідного туризму: 1) складність під'їзду громадським транспортом до місць оптимального виходу на пішохідний маршрут через нерозвинутість транспортної мережі у багатьох районах; 2) занедбаність туристських стежок і відсутність маркування на більшості маршрутів; 3) практична відсутність притулків для пішохідних туристів та впорядкованих місць стоянок на маршрутах; 4) недостатня інформаційна забезпеченість та відсутність єдиних простих і зрозумілих правил організації пішохідного туризму.

Щодо першої проблеми, то це насамперед стосується прокладання ще декількох наскрізних автомагістралей [2] та доведення до належного рівня більшості шляхів сполучення нижчого порядку. Вона за своїм значенням є передусім не рекреаційною, а комплексною соціально-економічною. Без створення добре впорядкованих шляхів з твердим покриттям до кожного населеного пункту і господарського об'єкту неможливо говорити про створення належних умов для життя населення у третьому тисячолітті.

Проблема занедбаності туристських стежок і відсутність маркування на більшості маршрутів стосується передусім тих природних районів Українських Карпат, де у минулому вони існували. Серед них райони Полонинсько-Чорногірських Карпат (полонини Рівна, Боржава, Красна, масиви Свидовець та Черногора), Скибових Карпат (Бескиди, Горгани, Покутські Карпати), Верховинсько-Вододільних Карпат (Вододільного Верховинського хребта, Привододільних Горган). У більшості випадків стежки на сьогодні заросли жерепом, підліском, позбавлені маркування. Тільки у Черногорі, Верхньолімницьких Горганах проведено певні роботи з відновлення належного стану стежок, оновлення маркування. У деяких дуже цікавих ландшафтних районах, передусім тих, що прилягають до кордону, спеціально прокладених туристських стежок взагалі не існувало (Чивчини, гори Гриняви та Яловичори, Рахівські гори і т. д.).

Отже, перш за все, для вирішення окресленої проблеми потрібно було б розробити спеціальну урядову програму, забезпечену належним фінансуванням, для відновлення або облаштування хоча б основних

наскрізних пішохідних маршрутів [1] у всіх природних районах Українських Карпат. Кошти для цієї справи були знайдені у 60-і роки ХХ століття, коли активно прокладалися і маркувалися маршрути. В умовах зростання української національної економіки, розширення міжнародних інвестиційних проектів, все більше має усвідомлюватися потреба відновлення пішохідного туризму як важливого засобу патріотичного та екологічного виховання молоді.

У другу чергу необхідно буде здійснити облаштування та маркування менш важливих маршрутів, доповнити їх вказівниками, схемами виходу тощо, як це зроблено у розвинутих країнах Європи.

Дешеві туристські притулки у минулому були важливою складовою, що сприяла розвитку пішохідного туризму. У роки затьяжної економічної кризи більшість з них була закинута і зруйнована. Беручи до уваги ще й те, що закритими та поруйнованими є багато будиночків тваринників (колиб) у горах, зараз практично всюди відсутній надійний дах над головою, під яким можна було б перечекати негоду. Певні кроки на створення впорядкованих місць стоянок на пішохідному маршруті зроблено у Карпатському біосферному заповіднику між Петросом і Говерлою. Однак це тільки невеличкий виняток із загальної ситуації на сьогодні.

У наш час потрібно було б обґрунтувати цілісну мережу створення таких опорних будиночків на маршрутах, їхню оснащеність та принципи функціонування, запозичивши досвід минулого, а також розвинутих країн Європи. Очевидно вони мали б мати сучасну впорядкованість і оснащеність (автономне енергопостачання, водопостачання, зв'язок, санітарно-гігієнічний вузол, місця для розкладання наметів, навіс із столом для приймання їжі тощо).

У весняно-осінній період, очевидно, буде не дуже складно знайти ентузіастів, які за помірну оплату на змінній чи постійній (на весь сезон) основі погодяться стати доглядачами таких притулків. Передусім це могли б бути особи, які розглядатимуть таку працю як різновидність активного відпочинку у горах. У зимово-весняний період будиночки притулків могли б перебувати під сигналізацією. Наявність таких притулків дозволила б не тільки значно підвищити безпеку пішохідного туризму, але й покращити стан довкілля, оскільки практично зникли б самовільні хаотичні стоянки із сміттям та пониженням рослинним покривом.

Інформаційна забезпеченість пішохідного туризму Українськими Карпатами останнім часом почала швидко покращуватись. Цьому сприяють насамперед видання якісних картографічних матеріалів, цілого ряду книжок з описом маршрутів, спеціалізованих журналів “Зелені Карпати”, “Карпати. Туризм. Відпочинок”, а також відповідних сайтів в Інтернеті.

Щодо правил організації пішохідного туризму, то йдеться про невпорядкованість реєстрації туристських груп на маршруті, відвідування прикордонних територій, природно-заповідних об'єктів різного статусу. Передусім проблемою є незручності у можливості реєстрації груп, незрозумілих дуже різних зборів для відвідання одного і того ж об'єкта, якщо заходити з різної сторони. У результаті близько 90% відсотків самодіяльних груп ніде не реєструються, а пункти збору грошей намагаються обминати.

Як же вирішити цю проблему? Нам видається, що було б доцільним такі пункти реєстрації створити на залізничних вокзалах та автостанціях тих міст, які є своєрідними воротами до Карпатських гір. Серед них наступні міста: Львів, Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород, а також Стрий, Сколе, Надвірна, Яремче, Коломия, Косів, Вишня, Путила, Рахів, Міжгір'я, Свалява, Мукачеве. Ця реєстрація мала б супроводжуватись видачею за невелику суму своєрідного абонементу, який при потребі давав би право за невелику оплату скористатись послугами будь-якого притулку на маршруті. Без наявності цього «абонементу» послуги притулків мали бути суттєво дорожчими.

Названі міста мали б виконувати і певну рекламну функцію для популяризації цікавих об'єктів на ближніх маршрутах. Тобто у цих містах різні заклади сфери послуг мали б називатися «Грегит», «Близниця», «Братківська», «Бребенескул», «Черемош», «Скупова», «Смотрич», «Стій», «Латундур», «Шаса», «Гірське око», «Геришаска» і т. ін. А поки що ми у цих містах зустрічаємо назви «Париж», «Сідней», «Флорида», «Алігатор», які не мають ніякого відношення ні до України у цілому, ні до маленької батьківщини, де вони розміщені.

Зрозуміло, що не всі окреслені проблеми можна швидко вирішити, але суттєві кроки у цьому напрямі пора вже почати робити.

1. Гілецький Й. Р. Популярно про Українські Карпати та основні пішохідні маршрути – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – 176 с.
2. Гілецький Й. Р. Транспортні шляхи та проблеми оптимізації природокористування в Українських Карпатах //Екологія: Проблеми адаптивно-ландшафтного землеробства: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ – Коломийська дослідна станція) – Івано-Франківськ, Симфонія форте, 2006. – С. 124–127.
3. Карпати – «зелене серце» Європи /Карпатська конвенція Український контекст. V Всеєвропейська конференція міністрів навколишнього середовища «Довкілля для Європи» – Київ, 2003. – 52 с.

ЗНАЧЕННЯ ЛІСІВ ТА ВІДПОЧИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ГІРСЬКИХ РАЙОНАХ ЛЬВІВЩИНИ

П.С. Гнатів, Б.О. Крок, Г.В. Полив'яна

Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

Hnativ P.S., Krok B.O., Polyvyana H.V. Value of forests and recreation infrastructure for development of tourism in Lviv mountain's districts

Estimations of percentage of forest lands and general conversion of vegetable cover in two mountain districts of the Lviv region, as perspective for development ecological tourism are offered. Comparative description of power of their hotel-restaurant economy which does not answer recreation potential of region is proved.

Вагомим чинником туристично-рекреаційної привабливості місцевості є стан і різноманіття рослинного покриву. У результаті господарської діяльності упродовж століть біогеоценотичний покрив Сколівського і Турківського районів набув, значно відмінних від корінного, сучасних рис у межах земель різного призначення (табл. 1). У компонентній структурі біогеоценотичного покриву найбільших змін зазнав саме рослинний покрив, а від цього і всі інші складові: тваринний світ і ґрунти. По суті, просторова трансформація лісового покриву означає зміну або повне знищення панівної деревної рослинності на всій території її поширення, або на окремих великих чи малих ділянках [1].

Таблиця 1

Сучасна господарська структура земель Сколівського і Турківського адміністративних районів (над рискою – га, під рискою – %)

Район	Загальна площа території	Землі районів				
		Лісові	Сільсько-господарські	Води	Забудовані	Інші
Сколівський	<u>147091</u> 100	<u>104790</u> 71,2	<u>37388</u> 25,4	<u>1035</u> 0,7	<u>2510</u> 1,8	<u>1369</u> 0,9
Турківський	<u>119340</u> 100	<u>68040</u> 57,0	<u>45736</u> 38,3	<u>1237</u> 1,0	<u>3286</u> 2,8	<u>1041</u> 0,9

За нашими розрахунками, у результаті господарської діяльності площа лісів зменшилася у Сколівському районі до 64,9%, а у Турківському – до

47,5% від загальної площі (табл. 2). Таке значне зменшення спричинене їх трансформацією у чагарники, післялісові луки, агрофітоценози, а також освоєння земель під будівництво сільських населених пунктів і міст, інфраструктури, промислових і рекреаційних об'єктів тощо. Тепер у Сколівському районі аграрні фітоценози (рілльні, лучні й сади разом) займають 28,6%. Рілля в структурі земель становить 8,7% площі.

Таблиця 2

Структура сучасного біогеоценотичного покриву Сколівського і Турківського адміністративних районів (над ризикою – га, під ризикою – %)

Район	Укриті лісовою рослинністю землі	Чагарники	Сади	Лучні вгіддя	Рілля	Інші землі
Сколівський	<u>95437</u> 64,9	<u>2651</u> 1,8	<u>427</u> 0,3	<u>28802</u> 19,6	<u>12859</u> 8,7	<u>6915</u> 4,7
Турківський	<u>56717</u> 47,5	<u>7718</u> 6,5	<u>210</u> 0,2	<u>25628</u> 21,5	<u>22428</u> 18,8	<u>6639</u> 5,5

На території Турківського району 40,5% земель перетворені в сільськогосподарські вгіддя, які вже майже порівну представлені ріллею (18,8%) та луками (21,5%). 5,5% території району становлять непродуктивні землі (забудова, дороги, девастовані землі тощо) та води, на Сколівщині їх менше – 4,7%. На Турківщині частка зарослих чагарниками земель майже у чотири рази більша, ніж на Сколівщині. У зв'язку із такими масштабними трансформаціями структури рослинного покриву районів суттєво змінилися співвідношення функціональних автотрофних компонентів, а за ним і функціональні властивості едафічного блоку екосистем.

Порівнюючи структуру біогеоценотичного покриву сільських рад двох районів за пропорціями угідь, переконаємося, що кожна третина громад Сколівщини мають відповідно найбільшу (понад 75%), середню (60–75%) і найменшу (менше 60%) частку лісових площ (рис.). У Турківському районі за цими ж критеріями 23 сільради мають малу лісистість, і лише 3 – велику. Якщо у Сколівському районі частка земель, займаних лісами, від найбільшої (81,5% – Корчинська) до мінімальної (31,8% – Нижньосиньовидненська) зменшується у 2,5 рази, то у Турківському районі – у 4,8 рази (від 86,2% у Головській до 18,0% у Шум'яцькій сільраді). З урахуванням показника лісистості, а також інтегрального індекса ($I_{тр} - [2]$), малий ступінь трансформації біогеоценотичного покриву утворює широку смугу з північного заходу на південний схід, захоплюючи лише 5 сільрад Турківщини (від с. Ісаїв), і всю середню частину Сколівщини (аж до с. Нижня Рожанка). Її можна назвати Ісаївсько-Нижньорожанським сектором малої трансформації покриву. Південно-західна частина Сколівського району та лише 4 південних

сільради Турківщини утворюють сектор середньої трансформації, який можна найменувати як Верхньогусинсько-Росохацько-Волосянківський.

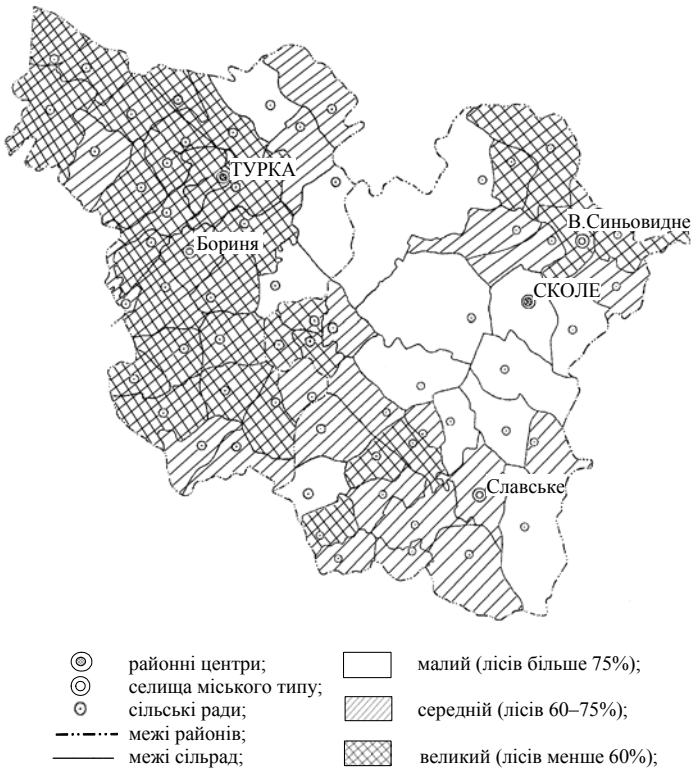

Рис. Ступінь трансформованості біогеоценотичного покриву сільрад за відсотком лісових площ на території Турківського і Сколівського районів.

Решта сільрад утворили суцільні сектори великої трансформації покриву: на північному заході це – 24 самоврядні території Турківського району і три із сусіднього Сколівського (Хашівсько-Мохнатський сектор); на північному сході району – це п'ять територій (Орівсько-Труханівський сектор). Загальна площа сектора великої трансформації лише трохи менша від площі цілого Турківського району. У ньому лише 38,6% угідь займають ліси, натомість 6,2% – це зачагарниковілі вгіддя, 22,0% – рілля та 22,3% – лучні вгіддя. Водночас він є наймасштабніше забудованим.

Верхньогусинсько-Росохацько-Волосянківський сектор середньої трансформації займає 24,3% сукупної території двох районів. У ньому 58,5% угідь зайняті лісами та лише 2,6% чагарниками. Пропорції решти угідь є середніми. Ісаївсько-Нижньорожанський сектор малої трансформації покриву найбільш лісистий (71,5% угідь). У ньому лише 5,1% земель розорані, 10,5% покриву перетворені в луки. Забудованих земель тут найменше, проте інші вгіддя, які освоєні під промислові, інфраструктурні та інші об'єкти, становлять найбільшу з-поміж інших секторів частку – 8,7%. Отже, для Ісаївсько-Нижньорожанського сектора властива мала трансформація лісового покриву – здебільшого перетворення корінних лісів у похідні. Тому тут досі збереглися клаптики корінних деревостанів, є більше умовно корінних. Верхньогусинсько-Росохацько-Волосянківський сектор зазнав територіально масштабнішої, і за зміною будови глибшої трансформації рослинного покриву. Хашівсько-Мохнатський та Орівсько-Труханівський сектори – це території із найбільшою часткою найглибшої та найнебезпечнішої для гірських ландшафтних екосистем трансформації біогеоценотичного покриву.

У гірських районах Львівщини мережа ресторанного господарства за загальною кількістю підприємств у порівнянні з іншими районами є слабкою. У 2005 році із 44 в Сколівському та із 19 в Турківському районі розважальних закладів лише відповідно 18 і 7 одиниць розташовані у селах, що з урахуванням невеликої кількості у них посадкових місць, навіть за високої лісистості місцевості, значно обмежує їхню привабливість для сільського туризму. Загалом у Турківському районі в 2005 році було 200, а в Сколівському 380 сидячих місць в об'єктах ресторанного господарства в розрахунку на 10 тис. мешканців. У Єдиному державному реєстрі в Турківському районі на 2004 рік зазначено лише 7 одиниць готелів і ресторанів (табл. 3), що у п'ять разів менше, порівняно зі Сколівським районом, який за цим показником постував тільки чотирьом районам Львівщини.

В розрахунку на 1 тис. мешканців Сколівщина володіє значно потужнішим готельно-ресторанним господарством, ніж Турківщина, перевищує середній по області показник та має інтенсивнішу динаміку його нарощування за період 2001–2005 років. Мережа ресторанних закладів на Сколівщині була в двічі більше розвинутою за кількістю цих об'єктів на 1 тис. мешканців, ніж у Турківському районі. Потужність їх з огляду на наявність місць теж була меншою. За цим показником у сільській місцевості Турківщина значно відстає від Сколівщини.

Сколівський район виділяється лідерством з-поміж усіх районів Львівщини за кількістю (24 заклади) й потужністю (більше 34-ох ліжок на 1000 мешканців) санаторно-курортних та оздоровчих закладів на своїй території. У Турківському районі цих закладів лише два, а функціональні можливості їх значно поступалися середньообласним.

Таблиця 3

Відпочинкова інфраструктура гірських районів Львівщини у 2001 році [3, 4]

Показник	Сколівський р-н	Турківський р-н	Львівщина
Готелі й ресторани, од. (2001 р./2005 р.)	37/47	5/7	1766/1969
Припадає одиниць на 1 тис. мешканців			
Готелів і ресторанів (2001 р./2005 р.)	0,74/0,98	0,09/0,13	0,67/0,76
Ресторанних закладів	0,64	0,31	0,95
Сидячих місць у всіх ресторанних закладах	23,6	16,9	48,1
Сидячих місць у закладах сільської місцевості	14,2	7,8	7,3
Санаторно-курортних та оздоровчих закладів	0,48	0,04	0,06
Ліжок у санаторно-курортних та оздоровчих закладах	34,5	0,9	8,9

Отже, з урахування відносно високої лісистості території, наявності клаптиків первинного лісу, а також краще розвинутої відпочинкової інфраструктури, Сколівський район є найперспективнішим у плані розвитку туризму. Проте Турківщина за належного приділення уваги розвитку її соціальної інфраструктури, обмеження вирубування та активізації відновлення лісів, а також із урахуванням її прикордонного розташування, має цілком реальні перспективи щодо налагодження рекреаційно-туристичної діяльності.

1. Антропогенні зміни біогеоценотичного покриву в Карпатському регіоні. – К.: Наук. думка, 1994. – 166 с.
2. Гнатів П.С., Крок Б.О., Полив'яна Г.В. Трансформованість біогеоценотичного покриву в межах сільських рад гірських районів Львівщини / Сталий розвиток Карпат: сучасний стан та стратегія дій. – Тези доп. Міжн. н.-п. конф. – Львів: ІРД НАН України, 2006. – С.46–48.
3. Статистичний щорічник Львівської області за 2001 рік. Ч. II. – Львів: Львівське ОУС, 2002. – 369 с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2005 рік. Ч. II. – Львів: ГУС у Львівській області, 2006. – 358 с.

ВПЛИВ ЕКОТУРИЗМУ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ОРНІТОФАУНИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Б.Й. Годованець

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Hodovanets B.Yo. Influence of ecotourism on conservation of Ukrainian Carpathians ornitofauna

Development of ecotourism negatively influences on ornitofauna conservation. Main factors of such influence are destruction of biotops, pollution of environment and disturbance. For reducing of the negative influence of ecotourism on ornitofauna of the region and on environment as a whole it is necessary to pay large attention to right organization ecorouts.

В останні роки велика увага приділяється розвитку екотуризму в регіоні Українських Карпат. Розвиток цієї галузі повинен позитивно впливати на економіку, зайнятість населення та охорону навколишнього середовища. Якщо, розумно і раціонально використовувати природні ресурси, а отримані прибутки спрямовувати збереження довкілля, то охорона природи та розвиток екотуризму можуть бути взаємодоповнюючими факторами. Однак, розвиток екотуризму вимагає винятково бережливого і раціонального підходу до використання природних ресурсів. Потрібне постійне вивчення впливу екотуристичних відвідувань на місцеву флору та фауну та розробка заходів щодо зменшення негативного впливу.

Питання впливу екотуризму на орнітофауну регіону вивчене не достатньо. В орнітологічній літературі містяться лише окремі згадки. Наприклад, у Червоній книзі України () одним з факторів зменшення чисельності деяких рідкісних видів птахів є чинник непокою.

На основі багаторічних спостережень за орнітофауною регіону в місцях проходження екотуристичних маршрутів ми виділили три основні чинники впливу екотуризму на птахів.

Порушення біотопу. В місцях проходження туристичних маршрутів утворюється низка стежок. Тут витоптється рослинність, зменшується кількість наземних безхребетних, починаються ерозійні процеси, що призводить до деградації біотопу та знищення екологічної ніші для птахів. Приклади такого явища можна спостерігати на вершинах Говерла, Петрос, Піп Іван Чорногірський, Близниці та інших. Це призводить до зменшення кормових та гніздових біотопів. Дія чинника впливає на окремі види птахів,

які гніздяться на землі, і особливо проявляється у високогір'ї (альпійський субальпійський пояси) та дуже незначна у лісовому поясі. Деградація біотопу може негативно впливати на гніздові популяції гірського (*Anthus trivialis*) та лісового шевриків (*Anthus trivialis*) та особливо альпійської тинівки (*Prunella collaris*). Однак, враховуючи значні площі високогір'я вплив чинника на птахів дуже малий.

Забруднення. На популярних екотуристичних маршрутах спостерігається значне забруднення середовища побутовими та харчовими відходами. Приклади такого явища можна спостерігати маже на всіх часто відвідуваних вершинах, на місцях традиційних стоянок і ночівель (озера Несамовите, Бребенескул, Герашаска та ін.), популярних екомаршрутах. Тут слід розглянути окремо забруднення побутовими та харчовими відходами. Забруднення побутовими відходами зменшує привабливість та естетичність біотопів, проте не впливає на птахів. Забруднення харчовими відходами має довший вплив на птахів. З одного боку харчові відходи створюють додаткову кормову базу для комах та птахів. Ми неодноразово спостерігали живлення птахів на масових стоянках туристів. Якщо, такі місця приваблюють типові гірські види, і створюють для них додаткову кормову базу, це не шкодить для птахів. Інша сторона проблеми – це воронові птахи, зокрема круки (*Corvus corax*). Наявність значної кількості харчових відходів приваблює на високогір'я велику кількість крука, виду нехарактерного для альпійського та субальпійського поясів Українських Карпат. З одного боку птахи виконують роль санітарів очищуючи територію від харчових відходів. Однак, розглянемо проблему з іншого боку. Постійне перебування значної кількості крука в субальпійському та альпійському поясах Українських Карпат має негативні наслідки. По-перше, вид повністю зайняв тут нішу падальника. Тим самим успішно конкурує з рідкісним видом беркутом (*Aquila chrysaetos*), для якого падало може займати значний відсоток у їжі (). По-друге, зграї круків відлякують інших крупних хижих птахів (канюків, соколів та ін.), що негативно впливає на стан популяції останніх. По-третє, круки знищують гнізда та поршків дрібних горобиних птахів та соколів (гірський та лісовий шеврик, альпійська тинівка, боривітер звичайний (*Falco tinnunculus*), чеглик (*Falco subbuteo*) та ін.). Ми неодноразово спостерігали, як великі зграї круків знищували на схили вершин гнізда дрібних горобиних, а також, як пара чи кілька особин круків атакували гнізда дрібних соколів. Отже, забруднення середовища харчовими відходами має негативний вплив на деякі види птахів.

Сполохування птахів або фактор турбування. Найбільший приплив екотуристів спостерігається саме у гніздовий період, коли птахи потребують спокою. Вивчаючи дистанцію сполохування у гірських птахів, зокрема у альпійської тинівки, ми відмітили пряму кореляцію дистанції сполохування з

кількістю людей на маршруті. Наприклад, на вершині Піп Іван Марамороський, де спостерігається дуже мала присутність людей, відстань сполохування альпійської тинівки була найменшою. Птах підпускав людину до 2–3 м. Навіть самка, яка летіла на гніздо в 10 метрах від спостережника не реагувала на присутність людини. На окремих, менш популярних екомаршрутах, де кількість відвідувачів не буває дуже високою, відстань сполохування альпійської тинівки була до 10 м. На популярних масових екомаршрутах відстань сполохування складала значно більше 10 м. Як, приклад можна привести, спостереження альпійської тинівки на г. Петрас (багато відвідувачів), яка гніздилася неподалік туристичної стежки. Птах не летів на гніздо навіть тоді коли спостережник віддалився від гнізда більш ніж на 20 м. В цілому фактор турбування має вплив на всі види птахів. Однак, за силою дії чинника на види, птахів можна розділити на 3 групи.

Перша група видів – птахи, на яких фактор турбування має сильний вплив. Сюди ми відносимо крупних птахів, в першу чергу хижих (беркут, підорлик малий (*Aquila pomarina*), сапсан (*Falco peregrinus*) та ін.), глухар (*Tetrao urogallus*), тетерук (*Lyrurus tetrrix*), чорний лелека (*Ciconia nigra*). Дистанція сполохування у таких видів велика – кілька десятків і навіть сотень метрів. Відповідно перебування людей на гніздових та кормових стаціях буде турбувати ці види птахів.

Друга група видів – птахи, на яких фактор турбування має середній вплив. Сюди ми відносимо дрібних горобиних птахів, що гнізяться в субальпійському та альпійському поясах Українських Карпат (гірський та лісовий щеврики, звичайна камінка (*Oenanthe oenanthe*), чорна горихвістка (*Phoenicurus ochruros*), альпійська тинівка) та середні за розмірами типові лісові види. Кількість гнізд цих видів вздовж екомаршрутів буде мала, птахів будуть постійно лякати, відповідно буде низька успішність розмноження.

Третя група видів – птахи, на яких фактор турбування має слабкий вплив. Сюди ми відновимо деякі середні та дрібні види горобиних птахів, що гнізяться в лісі. Наші спостереження показують, що на екомаршрутах що проходять через ліс вплив фактору турбування на дрібні та частково середні види дуже малий. Ймовірно, тут вирішальну роль відіграють захисні властивості біотопу.

Отже, фактор турбування має значний вплив на гніздових птахів. Особливо, дія чинника поширюється на крупні види птахів та в меншій мірі, на види, які гнізяться в альпійському та субальпійському поясах. Дія фактора буде проявлятися у зменненні щільності гніздової популяції та успішності розмноження.

Як бачимо, розвиток екотуризму матиме негативний вплив на збереження орнітофауни. Основними чинниками такого впливу є порушення біотопів, забруднення та фактор турбування. За силою впливу на популяції

птахів основним негативним чинником є фактор турбування. Наслідками негативного впливу екотуризму на птахів буде зменшення щільності та успішності гніздування, зміна просторового розміщення птахів. Як, показують наші дослідження та літературні матеріали () найбільший негативний вплив екотуризму на птахів відмічається при масовому щоденному відвідуванні маршрутів та на місцях постійних стоянок. Значне зменшення впливу спостерігається при добре організованому екотуризмі та науковому туризмі. Тому, для зменшення негативного впливу екотуризму на орнітофауну регіону та в цілому на природне середовище потрібно приділяти велику увагу правильній організації екомаршрутів. Проходження груп повинно бути у супроводі кваліфікованих провідників-екскурсоводів, повинен проводитися відповідний інструктаж, запроваджена дієва система штрафування за порушення правил тощо. Крім того, потрібно розробити та впровадити реальні оцінки допустимого рекреаційного навантаження на маршрут чи об'єкт і дотримуватися їх. Птахи, як консументи вищих порядків дуже чутливі до змін середовища і можуть бути використані для індексації оцінки впливу відвідувань екомаршруту на середовище та встановлення допустимого рекреаційного навантаження на маршрут чи об'єкт. Запровадження цих заходів з одного боку, не стримуватиме розвиток екотуризму, а з іншого дозволить раціонально використовувати природні ресурси та значно зменшити вплив екотуризму на природу. Позитивним у розвитку екотуризму буде розробка та впровадження наукового екотуризму. Нажаль, в регіоні Українських Карпат це напрямок розвивається слабо. Запровадження наукового екотуризму, спеціальних організованих орнітологічних, ентомологічних ботанічних та ін турів сприятиме залучення у регіон більше екотуристів і носитеме мінімальний вплив на навколишнє середовище.

1. Годованець Б. Й. Сучасний стан та охорона популяції беркута в Українських Карпатах //Вестник зоології – 2003. – 37 (2). – С. 42–50.
2. Самолова Б.Л., Морозова Г.В. Влияние рекреационного лесопользования на животных //Природные аспекты рекреационного использования леса. Москва. : Вид-во Наука – 1987. – С. 36–70.
3. Червона книга України: Тваринний світ. – К.: Вид-во Українська енциклопедія, 1994. – 464 с.

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД КЕРУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Н.І. Гребенюк

Карпатський інститут підприємництва, Хуст, Україна

Hrebnyuk N.I. Foreign experience of nature protection activity management

One of the tasks of nature protection activity of the UNO is international cooperation on the environmental protection. The decision of this problem is realized through the Program of environmental protection, World fund of wild nature, International union of environmental protection. Worldwide organization of health care, Food organizations, also developed the programs of long duration which are based on the influence of man upon the environment. The groups of states have international agreements and the main topic of these agreements is the protection of space, world ocean, air pool, boundary rivers, some kinds of animals and others.

New European system of organization of researches on the problems of environment officially functions in six countries - members of the European Union.

Global character of nature usage stipulates the necessity of general actions of the states on the decision of ecological problems.

Legal methods foresee the development and usage of legislation, legal adjusting of relations in the field of nature protection and also creation of ecological administration for a management nature protection activity.

In Japan in 1964 the Basic law about a fight against contamination of environment, which served a legal and methodological base for creation of the whole system of laws for an environment was accepted and ratified.

Одним із завдань з природоохоронної діяльності в рамках проблем ООН є міжнародне співробітництво по охороні навколишнього середовища. Реалізується вирішення цієї проблеми через Програму з охорони навколишнього середовища, Світовий фонд дикої природи, Міжнародний союз охорони природи, Міжнародні організації ЮНЕСКО. Всесвітня організація охорони здоров'я, Продовольча і аграрна організації також розробили довготривалі програми по взаємовпливу людини і навколишнього середовища. Групи держав мають міжнародні угоди із захисту окремих об'єктів навколишнього середовища: космічного простору, світового океану, повітряного басейну, прикордонних рік, видів тварин та ін.

Нова Європейська система організації досліджень з проблем навколишнього середовища офіційно функціонує у складі шести держав Членів Європейської Співдружності. Кожна держав - член ЕС може

представляти одну дослідницьку групу. Членами-засновниками є групи (до 3 тис. чоловік) "Мартен Спринт Лабораторі" (Великобританія), ГМК.І5 (Франція), КЕК (Німеччина), ТМО (Нідерланди), СІНМАТ (Іспанія), ЕОГАС (Ірландія). У найближчий час приєднуються до них Італія, Португалія, Бельгія і Данія. Проекти передбачають аналіз життєвого циклу з метою підготовки міжнародних стандартів: курси менеджерів, що займаються проблемами екології, аналіз інцидентів забруднення моря, єдність методів, пов'язаних із збиранням даних відносно навколишнього середовища.

Глобальний характер природокористування обумовлює необхідність спільних дій держав по вирішенню екологічних проблем. Організаційно-правові методи передбачають розробку і використання законодавства, юридичне регулювання відношень у сфері природоохорони, а також створення екологічної адміністрації для управління природоохоронною діяльністю. Так в Японії в 1964 році було прийнято і затверджено Основний закон про боротьбу із забрудненням навколишнього середовища, який послужив юридичною і методологічною базою для створення цілої системи законів для навколишнього середовища. Конгресом США в 1970 році було прийнято законодавство в сфері охорони повітряного басейну. У відповідності з цим законом у 1971 р. у країні було введено у дію стандарти з обмеження викидів у атмосферу сірчаних і азотних сполук при спалюванні органічного палива. У 1977 році Конгрес США вніс поправки у цей закон, для розподілу всіх ТЕС США на дві категорії: побудовані до 1978 р. без значних пристроїв для контролю за шкідливими викидами в атмосферу, і побудовані після 1978 р. і обладнаних пристроями сірчаногазоочистки.

Система управління в США передбачає три рівня: національне агентство, центральні агентства штатів і місцеві природоохоронні агентства. Нижній рівень проводить спостереження, моніторинг і інспектування підприємств. Середній рівень призначає стандарти викидів, штрафи за їх перевищення, імовірність його накладення. Верхній рівень визначає методику природоохоронної діяльності.

В Данії законодавство в формі закону 1984 р. про кислотні дощі передбачає зменшення викидів двооксиду сірки, а з 1989 року і оксидів азоту.

Екологічна адміністрація являє собою структуру органів правління природокористуванням, що складається з мережі національних науково-дослідних організацій, служби планування, проектування та координації і контролю всіх видів діяльності по охороні природи.

Адміністративне регулювання якості навколишнього середовища передбачає встановлення стандартів і нормативів на викиди забруднених речовин, встановлення угод між місцевими органами влади і підприємствами, а також санкції за порушення цих нормативів, правил і

законів зі сторони органів керування і приватних осіб, що постраждали від забруднення.

В Японії екологічні нормативи за ступінню жорсткості поділяють на два типи. Перший – цільові або бажані нормативи і стандарти.

Вони близькі до наших показників граничне допустимих концентрацій (ГДК) і гранично допустимих викидів (ГДВ) і визначаються на основі критерію безпеки для людини і природи.

Другий тип – використовується як потокові нормативи. Вони приймаються на певний строк на основі розрахунку необхідних витрат, передбачають поетапне скорочення масштабів забруднення.

Виконання цих нормативів, як правило, вимагає від компаній значних витрат на встановлення очисного обладнання (до 30% капіталовкладень).

В законі США про чисте повітря правило контролю визначено, як заміри природоохоронним органом в регламентованих реципієнтних точках, які усереднюються за часом. Кожен штат повинен вяснити, які підприємства впливають на якість повітря і повідомляють про це природоохоронний орган.

В 1990 році в США прийнято Акт про чисте повітря. Згідно цього акту електростанції зобов'язані щорічно скорочувати викиди SO_2 на 10 млн. т. До 1995 року зменшення склало 2.5 фунта на мільйон британських теплових одиниць, а з 1995 по 2000 р. - 1.2 фунта.

Перевищення цих норм карається штрафом 2 тис. дол./т рік. Одиниця прав на викид дозволяє власнику реалізувати викид 50 т SO_2 у рік або 2 тис. т SO_2 за 25 років. Приватні виробники енергії можуть купляти права на викид SO_2 за 1.5 тис. дол. за 1 т в рік.

Наприклад у квітні 1993 р. Агентство по охороні навколишнього середовища США провело перший щорічний аукціон з продажу дозволу на викиди SO_2 : і заробило 21 млн. дол. Всього було продано 150 тис. прав на викиди SO_2 за середньою ціною 150 дол.

Ринкові методи регулювання споживання природних ресурсів використовуються і для торгівлі квотами, наприклад при вилові риби.

Так Нова Зеландія ввела систему квот на вилов риби. Деякі рибалки продали свої квоти іншим рибалкам або державі. В результаті було досягнуто захист від варварського вилову риби і збережено цей важливий ресурс, пройшло зростання економічної ефективності рибальства за рахунок концентрації і самофінансування.

Міжнародні норми допустимих концентрацій шкідливих речовин у викидах базуються на інших нормах. Наприклад, досягнути необхідного значення ГДК можна нарощуванням забору чистої води і розбавленням концентрації стоків. Це протирічить принципам охорони навколишнього середовища, тому міжнародні норми визначають кількість забруднюючого

інгредієнта у грамах на одиницю отриманої продукції. Ця система по відношенню до ГДК більш ефективно впливає на природоохоронний процес.

Аналізуючи природоохоронну діяльність в Японії необхідно відмітити, що японська економіка користується найновітнішими методиками в області зниження ріння забруднення води і скорочення вмісту забруднюючих речовин у відходах виробництва

У грудні 1991 року Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості і Федерація економічних організацій "Кейданрен" опублікували доповіді, що свідчать - в Японії захист навколишнього середовища відноситься до пріоритетних напрямків розвитку XXI століття.

В 1989 р. був організований орган під назвою "Комітет міністрів по захисну навколишнього середовища", який призначений планувати ці роботи як у самій країні, так і в глобальному масштабі.

На державному рівні питаннями навколишнього середовища займається Агентство по навколишньому середовищу. Це Агентство свою роботу будує на відповідності вимогам міжнародних документів, прийнятих світовим товариством і законам та постановам в Японії.

Агентство керується у своїй роботі "Віденським договором по захисту озонового шару" (1985 р.). "Монреальським протоколом по речовинам, що руйнують озоновий шар". "Лондонським договором по звалищам". "Декларацією Ріо" (основні права і зобов'язання держав у контексті стійкого в екологічному відношенні розвитку) і "Порядком денним на XXI вік", яка являє першу спробу людства розробити "Кодекс поведінки і співробітництва між країнами на найближче майбутнє (1992 р.).

Виходячи з цих документів Агентство визначило наступні напрямки роботи: вивчення стану озонового шару, проблеми глобального потеплення і кислотних дощів, скорочення скидів забруднених стоків у Світовий океан, промислових і комунальних відходів у ріки і озера, вивчення стану тропічних лісів і росту пустель, а також спостереження за викидами промислових підприємств у нових індустріальних країнах.

Так Федерація економічних організацій "Кейданрен" прийняла рішення про створення фонду захисту навколишнього середовища у розмірі 300 млн. ієн для підтримки міжнародних екологічних проектів у країнах, що розвиваються.

У останні роки приватні японські компанії, занепокоєні станом біосфери, викупали за низькими цінами борги країн і анулювали цю заборгованість у обмін на їх гарантії використовувати звільнені кошти для вирішення екологічних задач.

Міністерство освіти, науки і культури Японії приймає участь у дослідженнях по захисту навколишнього середовища. Для цього залучаються

кафедри, НДІ, а також проводиться інформування через систему шкільної освіти про обстановку в навколишньому середовищі.

Крім цього підтримуються зв'язки із зарубіжними інститутами по проблемам:

- вивчення змін у атмосфері Арктики (сумісно із США, Норвегією та ін.);
- дослідження за "Програмою сонячної енергії на Землі";
- вивчення внутрішніх механізмів фізичних, хімічних та біологічних процесів за "Міжнародною програмою по вивченню геосфери - біосфери";
- дослідження і пояснення біологічних, фізичних явищ, що проходять у Антарктиді.

Нараду з цим Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості Японії за згодою із Державним комітетом висунуло програму під кодовою назвою "Нова Земля XXI". В межах якої планується глобальне підвищення ефективності використання і зберігання енергії, використання енергетичне чистих джерел, розробка нових видів енергії та ін.

Крім цього за програмою "План зеленої допомоги" пропонуються розробки у області сіркоочистки, та ін. Для інших країн, що займаються захистом навколишнього середовища і удосконаленням енергетичних систем. Для вирішення цих питань було відкрито НДІ "Дослідницький інститут новітніх технологій у масштабах Землі" у 1990 р.

Міністерство зовнішньої торгівлі і промисловості Японії приступило до розробки проекту "Еко-Фенікс". В рамках якого 5-10 містам Китаю, країнам Південно-східної Азії та Східної Європи надасться технологічна та фінансова допомога по покращенню якості повітря і води. Першими в цьому проекті стоять міста Чунцін (Китай) та Кошице (Словаччина).

Крім цього це ж Міністерство розробило програму по використанню вторинних побутових та промислових відходів з асигнуванням у розмірі 15-21 млрд. ієн. Вона стосується автомобілів, що вже відслужили свій термін та інших споживчих товарів тривалого використання. У новій програмі особлива увага надана створенню такої продукції, в якій закладено конструкційні рішення, що полегшують утилізацію відпрацьованих виробів, в тому числі ре циклювання відходів з використанням автоматичних пристроїв різного рівня.

Висновки

На основі зарубіжного досвіду можна дати наступні пропозиції з удосконалення природоохоронної діяльності для природоохоронних служб Карпатського Євросередині:

1. Провести облік лісового господарства із використанням сучасних методів дослідження, в тому числі космічних, аерофотознімків.
2. Встановити постійно діючі пости забору вод для контролю, обліку і перевірки її стану, особливо це стосується річок Тиса, Латориця, Боржава.
3. Дослідити, провести облік і зареєструвати кадастр земельних ресурсів для Закарпаття.
4. Провести ґрунтовні дослідження по впливу промислових об'єктів на окремі аспекти навколишнього середовища, розробити системні моделі цього впливу.
5. Заснувати комісію по вивченню закордонного досвіду керування природоохоронною діяльністю.
6. Зібрати інформацію необхідну для використання еколого-географічних методів накладання карт для Закарпаття і впровадити географічну інформаційну систему.

1. Анучин В.А. Основы природопользования. Теоретический аспект. М.: Мысль, 1978. - 293с.
2. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономические методы управления природопользованием М.: Наука, 1993.- 136с.
3. Дмитриев М.Т., Казнина Н.И., Пиничина И.А.. Санитарно-химический анализ загрязняющих веществ в окружающей среде: Справ. изд-е, М.: Химия. 1989. – 368 с.
4. Дуриков В.А. Радиоактивное загрязнение и его оценка. - М: Энергоатомиздат, 1993.- 144 с.
5. Охрана окружающей среды и ее экономическая эффективность. М.: Наука. 1980. - 239 с.
6. Разумовский В.М. Эколого-экономическое районирование (теоретические аспекты). Л.: Наука. Ленингр. отд-е, 1989. - 156 с.

ПРО ЕКОЛОГО-ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОТУРИЗМУ

О.П. Губська, І.О. Татоли

Луганський національний педагогічний університет
імені Тараса Шевченка, Луганськ, Україна

Hubska O.P., Tatoli I.O. The ecological-educational potential of the ecological tourism

The ecological tourism and its potential is opened in the formation of the ecological outlook of the modern humane culture. This structure of the notion of the ecological tourism is developed in this article. The modern impotents of this kind of tourism for urbane population is clearly showed here.

На початку ХХІ століття однією із суттєвіших проблем людства стає проблема пошуків шляхів розв'язання глобальної екологічної кризи. Загальноновизнаним є те, що розв'язати цю кризу можна лише завдяки гармонізації стосунків між людиною та природою. В контексті цього, надзвичайної актуальності набуває проблема подолання відчуження сучасної людини від світу природи. В першу чергу, ця проблема стосується розвинутих індустріальних країн, для яких характерний високий рівень розвитку урбанізаційних процесів. Актуальною ця проблема є і для сучасної України, де в промислово розвинутих регіонах сконцентрований надзвичайно потужний індустріальний потенціал і переважає міське населення. Це призвело до майже повного змінення природного середовища: ступінь антропогенного навантаження на природу досягає 85–90 %.

Проблема відчуження людини від природи безпосередньо пов'язана із розвитком урбанізаційних процесів. Бо саме міські жителі максимально відсторонені від природи і як справедливо зазначив Крисаченко В.С.: «...інноваційна культура оволодіння природою відчужує людину від неї, робить людство прибульцем у тій природній системі, у котрій ще якихось декілька тисяч років воно було органічною складовою.» (1, с.259).

Відчуження від природи призводить до того, що у городян формується образ природи досить статичний, побудований на зорових враженнях, під впливом системи освіти, масових комунікацій та специфічних умов міського життя (3, с.192), тобто внаслідок пануючого в містах „телевізійно-газетного” типу культури (3, с.205) створюється і відповідний образ природи. Тому часто освічені городяни досить добре знають екзотичну природу далеких країн, з якими активно знайомлять їх засоби масової інформації, і, водночас,

мають дуже неясне уявлення про природу рідного краю, не знають як виглядають рідкісні види тварин та рослин, які мешкають майже поряд. Виходить, що жителі великих міст, які, головним чином, і приймають основні рішення відповідно до характеру природокористування і взагалі визначають стратегію взаємодії із природою, найменше її знають і не усвідомлюють її цінності. виправити ситуацію можна лише наблизивши людину до природи, надавши їй можливість безпосереднього спілкування з нею. Виключне значення для досягнення цієї мети має саме екологічний туризм.

Як відомо, сам термін „екотуризм” виник у 80-х роках ХХ століття. В той час під цим поняттям розуміли маршрути, які були розроблені таким чином, щоб присутність туристів практично не впливала на стан природного середовища, а в програму перебування включався не лише відпочинок у відносно екологічно чистій місцевості, але й знайомство з екологічними проблемами регіону в цілому, а також можливість прийняти участь в різноманітних заходах з їх вирішення. Сучасне визначення цього поняття стало більш науково конкретним. А саме, на думку Храбовченка В.В.: „Екотуризм – це вид туризму, який базується на туристському попиті, пов’язаним із туристськими потребами в пізнанні природи і внесенні вкладу в збереження екосистем при повазі інтересів місцевого населення.” (2, с. 21). Таким чином, екотуризм у сучасному уявленні – це відпочинок у рекреаційно привабливих регіонах, мало змінених діяльністю людини і які зберегли традиційний уклад життя місцевого населення. До екологічного відносять багато видів туризму – водний, гірський, кінський, пішохідний тощо. Цей список включає всі види туризму, які тісно пов’язані з природою і не завдають їй шкоди.

Таким чином, в основі екотуризму лежить турбота про навколишнє середовище. На перший план виходить організація поїздок з обмеженою кількістю учасників в природні зони із можливим відвідуванням місцевості, яка представляє культурний інтерес з метою реалізації різних проектів охорони і раціонального використання природних ресурсів (2, с.23).

Аналізуючи всі приведені визначення поняття „екологічний туризм” можна виділити три основних компонента поняття:

- пізнавальний;
- природоохоронний;
- культурологічний.

Пізнавальний компонент передбачає можливість вивчення окремих об’єктів природи, або їх елементів і на підставі цього розширення бази екологічних знань.

Природоохоронний компонент дозволяє туристам не лише усвідомити прояви екологічних проблем на конкретній місцевості, але й прийняти участь в їх розв'язанні, залучаючи їх до конкретних природоохоронних заходів.

Культурологічний компонент передбачає знайомство туристів зі звичаями та традиціями місцевого населення, а також внесення свого вкладу в соціально-економічний розвиток регіонів екологічного туризму.

Таким чином, екологічний туризм має надзвичайний освітньо-виховний потенціал, реалізація якого дозволяє суттєво вплинути на екологічний світогляд особистості. Особливо це важливо для туристів із урбанізованого середовища, бо, як відомо, саме для городян найбільш характерним є антропоцентричне бачення світу, коли весь світ розглядається через потреби людини. Тому можливість безпосереднього спілкування із природою, причому майже незмінною антропогенною діяльністю, надає можливість людині не лише розширити свій екологічний кругозір новими знаннями та уявленнями про життя світу природи, але й поповнити емоційно-чуттєву сферу світогляду новими яскравими емоціями відносно певних екологічних об'єктів та явищ. Саме такі знання чуттєво пережиті, емоційно сприйняті людиною стають для неї ціннісними і поповнюють її систему цінностей, яка стає основою визначення мотивації всієї практичної діяльності людини щодо природи. І саме такі світоглядні зміни мотивації практичної діяльності особистості є запорукою кардинального змінення ставлення людини до природи на підставі визнання її самоцінності.

Природоохоронний компонент екотуризму, реалізація якого дозволяє туристам безпосередньо приймати участь в конкретних природоохоронних заходах та акціях, дає можливість туристам отримати певні навички практичних дій щодо раціональної взаємодії із природою та засвоїти основні правила поведінки в природному середовищі. Особиста причетність до конкретних природоохоронних дій формує більш шанобливе ставлення до природи і в подальшому.

Надзвичайного значення набуває також і культурологічний компонент екологічного туризму. В наш час жителі великих міст досить часто відчужені не лише від природи, але й від традиційної культури рідного народу. І тому знайомство з традиціями та звичаями національної культури, в тому числі і з її екологічним аспектом, сприятиме збагаченню духовної сутності особистості, підвищенню рівня загальної культури, а також розвитку почуття національної гідності.

Безпосереднє спілкування людини з природою дозволяє вирішити не лише проблеми „природи”, але й безумовно позитивно впливає і на людину, на її психофізіологічне і духовне здоров'я. Оскільки як відзначається, сучасне місто – середовище, до якого людина як вид не адаптована, бо єдиним звичним в еволюційному плані життєвим середовищем людини, яке

забезпечує її оптимальний психофізіологічний стан, є природа. (З, с.152). Тому саме „...природа – це середовище, яке компенсує психофізичні й соціальні недоліки міського укладу життя. Це насамперед, її відновлююча роль відносно фізичного та емоційного здоров'я, знаття напруги, що накопичилась в процесі роботи та побуту, загального тиску ритму життя у містах.” (З, с.172)

Таким чином, реалізація освітньо-виховного потенціалу екологічного туризму дозволяє суттєво вплинути на екологічний світогляд сучасної людини і значно підвищити рівень її екологічної культури, а також оздоровити людину фізично та духовно.

1. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. Посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 352 с.
2. Храбовченко В.В. Экологический туризм. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 128 с.
3. Яницкий О.Н. Экологическая перспектива города.– М.: Мисль, 1987. – 280 с.

UDC 379.85:574(1-924.51/.54)

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR ECOTOURISM AND BIODIVERSITY CONSERVATION IN THE CARPATHIAN ECOREGION

M. Houtstra

European Centre for Eco Agro Tourism (ECEAT Projects),
Amsterdam, The Netherlands

Гутстра М. Завдання та перспективи розвитку екотуризму та збереження біорізноманіття в Карпатському екорегіоні

В статті вказується на значну роль Карпат для Європи, оскільки вони охоплюють велику територію чеських Татрів до балканського регіону. Викладено ряд способів гармонізації відносин людиною та природою в регіоні, розглянуто перспективи розвитку екотуризму та збереження біорізноманіття Карпат, та як приклад наведено досвід міжнародних проектів, були реалізовані в регіоні.

To protect nature, broad support from local people and the population in general, need constant nurturing and education. To bring people in contact with nature in a responsible manner is seen by many ecotourism NGO's such as the European Centre for Eco Agro Tourism (ECEAT) as the most important way to create such support base. 'Responsible' means, besides a minimal but acceptable disturbance for flora and fauna, that the local population that lives with and around

this nature will get motivated by the enthusiasm and economic benefits of the visitors to learn more about their own nature and to form a local political majority in favor of its sustainable protection. Awareness raising on sustainable eco-tourism among the local population means reaching a better understanding of why, what and how nature should be protected.

Examples like the “GreenWays” development in Belarus, Green Agenda in the Niraj Valley, and the PANParks’ participatory policy making process have brought together local stakeholders to build support for sustainability in tourism in different occasions the last years. In these cases there is already a platform and the project leaders are accepted as facilitators to bring the discussion further. In Romania, lack of awareness and knowledge on nature protection among local stakeholders is seen by the WWF CD Programme as the major obstacle for implementation of the Bern Convention and the EU Habitat Directive (David Reeder, pers com. 2006).

Well developed eco-corridors, such as the Pan European Ecological Nature (PEEN) corridors, are thought to have a major impact on the protection of large carnivores, such as Brown Bear, Wolf and Lynx. The Carpathian mountain range acts as a bridge, connecting the Czech Tatra and the Ukrainian lowlands with the Balkan region. The Carpathians themselves already contain large territories that are needed for those animals. PEEN corridors between the core areas in the Carpathians will consolidate the populations and will act as important gene pool for the rest of Europe. Northern Belarus is such bridge between the Baltic, Russian and Polish populations. Genetic exchange highly depends on cross border corridors. Wolf, Bear and Lynx Management Plans, that are prescribed EU countries, foresee in the development of such corridors. The Romanian government has signed the Bern Convention and the Habitat directive in which they dedicated themselves to the implementation of these plans.

There are three components of awareness raising and knowledge development on linking nature protection with sustainable tourism that need attention.

1. European dimension

The protection of large carnivores in the Carpathian mountain range is chosen as a European priority policy area by the large nature protection organisations such as WWF and IUCN. The implementation of these plans depends very much on local actors. But at the same time these support programs requires a well developed organisational and administrative capacity, as we can see in the Netherlands with the implementation of landscape protection programs. Trust of local actors in building up protection programs is an absolute requirement (Eshuis, 2003).

2. Local threats

Extension of the protection of large carnivores outside NP's, implies a greater (felt) threat to the local population. A continuous local process is needed to give ample opportunity to the local population how to deal with this threat. Examples from other countries show that such process can turn at least prejudices into more reality based judgements, giving space to the development of damage compensation programs (WWF, 2002).

3. Local resource management

Finally, developing nature-based tourism in new areas will pose another kind of pressure on local natural resources. The local population need to re-assess on who has access to those resources, on what can be considered as sustainable resource management and on who is monitoring, controlling and sanctioning it.

Market opportunities for responsible tourism in Eastern European eco-agro destinations

In Eastern Europe, 'responsible tourism' or 'soft tourism' has a lot of potential to grow. ECEAT has shown within the last 10 years of practice that besides the internal market, Western European visitors can bring in relevant economical revenues and interesting social contacts for certified rural home stays and ecolodges. The most important target group of ECEAT has been until now young couples or families, more than average educated, and interested in other cultures and natural experiences.

ECEAT has been a pioneer in developing accommodations and tours in Eastern Europe to eco-agro destinations: here defined as ecologically maintained rural landscapes and wilderness areas. There are several factors that are responsible for a recent growth of responsible tourism to these destinations.

1. According to own estimations (see figure below) only 2.5 million of total 64 million foreign tourists visiting Eastern Europe, were visiting eco-agro destinations. Often lack of information prevents tourists that are visiting cities and beaches, to spend a part of their holiday in more isolated natural areas. One important target group here is the fast growing numbers of backpackers that are visiting the main cultural capitals of Eastern Europe.

2. Most of the tourists visiting natural areas are from the internal source market. The growth of eco-agro tourism in Eastern European countries show the same growth trend as has been the case in Western European countries, resulting in a more than average growth in attractive natural areas, compared to other rural areas.

3. Since the increase of access possibilities and exposure of Eastern European countries in the Western European media, tour operators are discovering the natural beauty of Eastern Europe, resulting in more organized tours and potential for visits to eco-agro destinations.

4. Since the food aid and other emergency support to many poor Eastern European countries came to a hold, there are still numerous groups of village or

church communities that arranged this type of aid, with good relations with their sister organizations in Eastern European countries. From experience in other projects, ECEAT has found that many members of these groups are looking for possibilities for the 'experienced' traveler, but that they have difficulties to find them.

5. There is a recent and rapid growth of the so-called SAVE market (Students, Academics, Volunteers, Educators). After decades of volunteer work to guide scholars and volunteers in their wish to contribute to local development, innovative tourism projects started to professionalize their services, resulting also in a growth of mediation services accelerating the launch of this SAVE market. This coincides with the growth of sustainable tourism departments within many European universities, resulting in a raising demand of internships and research possibilities in interesting tourism settings.

6. Until now there is a relative large under-used capacity of beds in the B&B sector in eco-agro destinations. B&B's in isolated eco-agro destinations are often normal families offering a room if demanded. Many of these B&B's are currently studying possibilities to get more clients, for example through internet mediators, resulting in a more prominent place in European search sites with an expected raise of tourists.

Accommodation businesses	Eco-Agro destinations in Eastern Europe (thousands)	Capacity (beds / persons) (thousands)	Occupancy rate in main tourist season	Average length of holiday (nights)	Arrivals in eco-agro destination (millions)	Foreign eco-agro arrivals (millions)	Foreign city + beach arrivals East-Europe
Hotels / pensions	2	75	60%	7	8	0.8	50
Campsites	2	200	60%	20	7	0.7	2
B&B's	36	175	40%	15	5	0.5	5
Self-catering	10	150	50%	20	5	0.5	5
TOTAL	50	600			25	2.5	62

Estimated tourism arrivals to eco-agro destinations, compared to other destinations.

To stimulate the growth of responsible tourism to eco-agro destinations, there are, considering the trends above, several strategies necessary.

1. To link the existing sustainable offer to the growing source markets (SAVE, backpackers, Focus groups)
2. To develop sustainability in the whole tourism chain to maintain quality, credibility, trust in this fast growing market (see figure below).

3. To demand contributions to sustainable development from the growing amount of tour operators who plan or already program sensitive eco-agro destinations.

The higher demand for eco-agro destinations can result in an uncontrolled growth of the tourism sector in these areas. Taken all factors together, tourism arrivals could very well double or triple within the next 5 years, making this time frame very critical for involving all relevant actors and for taking measures to bend this growth towards sustainable tourism.

Until now, pioneering work has been done by PANParks and by EUROPARC in designing and stimulating monitoring schemes for sustainable tourism destination management in sensitive natural areas. This resulted in 3 official PANParks and an amount of Charters for Sustainable Tourism in Protected Areas in Eastern Europe. Furthermore, experiments with Local Agenda 21 are being implemented, involving also sustainable tourism management. ECEAT Partner in Romania Focus Eco Center is manager of a program that guides 6 so-called micro-regions in Transylvania, among others the Niraj Valley, that designed a long term program for sustainable development. Probably only less than one percent of the total area designated as national park, landscape park or other kind of protection status has some management that is working on sustainable development.

Because of this pioneering work, and also because of several authoritative studies of the feasibility of monitoring indicators for sustainable destination management in 9 European areas within the LIFE project “VISIT” (www.yourvisit.info), there are no major practical and theoretical objections to launch sustainable destination management as serious policy tool. See also www.desti-net.net, and www.desti-link.net. Further integration of Eastern European countries within the EU, will facilitate sustainable destination management by different EU (structural) rural development programs, such as LEADER. Development of “responsible holidays” and its higher demand for it, will stimulate such processes. ECEAT has as a mission to contribute to the extension of the areas with sustainable destination management to 20%, either by certification or by legal arrangements, within the next 15 years. Also the Dutch government has this as objective according to the Netherlands International Policy Document “Nature for People, People for Nature”. In this vision, sustainable managed eco-agro destinations can take up a growth towards at least 100 million visitors per year, comparable with the present amount of annual foreign visitors to the Alps.

Development of “responsible” tourism implies a careful sustainability quality control. Until now, pioneering work has been done by ECEAT, PANParks and by EUROPARC in designing and stimulating monitoring schemes for sustainable tourism destination management in sensitive natural areas. This resulted in 600

ECEAT certified accommodations, 3 official PANParks and an amount of Charters for Sustainable Tourism in Protected Areas in Eastern Europe. Furthermore, experiments with Local Agenda 21 are being implemented, involving also sustainable tourism management.

Responsible tourism is based on integrating, monitoring and controlling contributions to sustainable development. Priorities for sustainable development have been set out extensively for example for the Carpathian Mountain Range. Many relevant institutions have confirmed these priorities on international conferences and by charters. Responsible tourism has an important role to play in these priority areas, often even a key role.

In this context it becomes highly relevant to demonstrate extensively how sustainability can be integrated in the whole tourism supply chain. The main objective of short term nature conservation strategies should therefore be to show to local populations, businesses and authorities that a responsible tourism chain is possible and profitable. The secondary objective is to demonstrate to tour operators and tourists what contributions to sustainable development can and must be adopted into their practices.

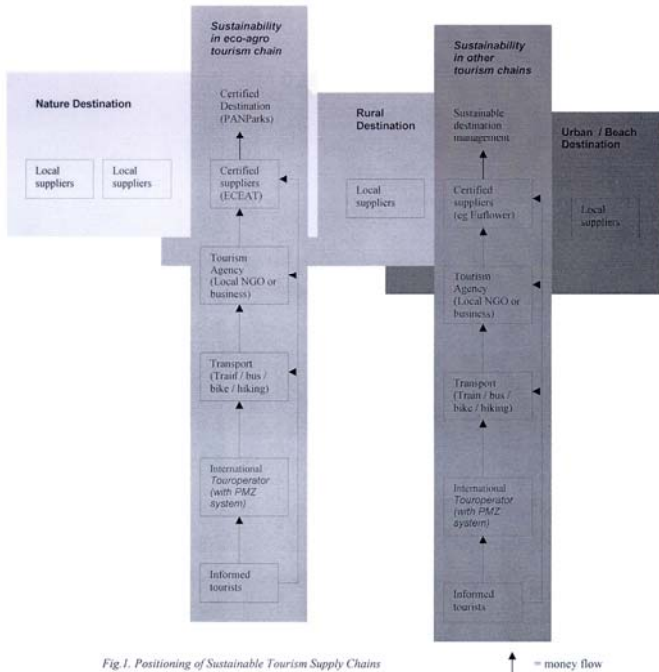

Fig.1. Positioning of Sustainable Tourism Supply Chains

1. Berlin Declaration “Biological Diversity and Tourism”, International Conference of Environmental Ministers on Biodiversity and Tourism 6-8 March, 1997, Berlin

2. Cracow Declaration, Article III.3 on Soft Tourism, International Conference “the Green Backbone of Central and Eastern Europe”, 24-28 February 1998
3. European charter on sustainable tourism in protected areas, Europarcs 2001
4. Johannesburg World Summit 2002 “Sustainable development and tourism” (WTO, 2002), “Plan of Implementation”, chapter 41e and 64 (UNEP, 2002)
5. http://www.uneptie.org/pc/tourism/wssd/plan_chapter41.htm
6. Bucharest Declaration of the Summit on Environment and Sustainable Development in the Danube-Carpathian Region”, 30 April 2001
7. Trust and Monitoring in Governance Processes, Eshuis, J. / van Woerkum, C. Journal of Environmental Policy and Planning (Vol 2, No 4, Dec 2003)
8. A Guide to Living with Large Carnivores (WWF Sweden, 2002)

УДК 504:37:379.85:574

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ РОБОТА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕКОТУРИЗМУ

О.В. Дем’янова, О.П. Кучинська, І.О. Одукалець

Національний природний парк "Подільські Товтри",
Кам’янець-Подільський, Україна

Demyanova O.V., Kuchynska O.P., Odukalets I.O. Ecology-educational work as a part of the ecotourism

The opportunities of the ecotourism development on the territory of Podilski Tovtry NNP are shown on the examples of the ecological paths.

Серед великої кількості визначень екотуризму найбільш поширеним є визначення Міжнародної спілки охорони природи: „Екотуризм – це подорож з відповідальністю перед докільям по відношенню до непорушених природних територій з метою вивчення та насолодження природою й культурними пам’ятками, яка сприяє охороні природи.” Подібне визначення дає й Спілка екотуризму (The Ecotourism Society): „Екотуризм – це відповідальна подорож в природні території, яка сприяє охороні природи”. Екотуризм стимулює та задовольняє бажання суспільства спілкуватись з природою, попереджує негативний вплив на природу і спонукає туристів сприяти охороні природи та соціально-економічному розвитку. Екотуризм є важливим компонентом сталого розвитку природних територій.

Визначають такі основні принципи екотуризму:

1. Подорожі в природу, причому головним змістом таких подорожей є знайомство з живою природою. а також з місцевими звичаями, культурою.

2. Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру.

3. Сприяння охороні природи і місцевої соціально-культурного середовища.

4. Екологічне виховання і освіта.

Як бачимо, екологічна освіта є невід'ємною частиною екотуризму. Пізнаючи природу, туристи усвідомлюють необхідність бережливого ставлення до неї. Вклад екотуризму в формування екологічної культури, справді, неоціненний. Під час екскурсій відвідувачі отримують інформацію про природу, правила поведінки в місцях проведення екскурсії. Вони чітко розуміють свою відповідальність за збереження природи. Туристи ознайомлюються з місцевими екологічними проблемами і шляхами їх вирішення. Об'єктами відвідування зазвичай є цікаві та екологічно сприятливі природні ландшафти, екологічні стежки, музеї природи.

Найбільший в Європі національний природний парк "Подільські Товтри" має хороший потенціал для проведення екологічного туризму. На території національного природного парку "Подільські Товтри" наявність як унікальних рукотворних об'єктів так і неповторних природних комплексів, створили виняткові умови для розвитку туризму не тільки оздоровчого, але й пізнавального.

Основні чинники, що сприяють розвитку туризму це сприятливі природнокліматичні умови, що створили Подільські Товтри – унікальні витвори природи на південному заході лісостепової зони. Наявність багатой рослининості і тваринного світу, карстових печер та джерел мінеральної води з широким спектром лікувальних властивостей свідчать, що на порівняно невеликій території зібрані всі кращі, найбільш виразні й різноманітні природні явища цієї місцевості. Це приваблює туристів не тільки нашої держави, але може задовольнити смаки найбільш вибагливих зарубіжних туристів, оскільки є всі умови для пішохідних, водних, автомобільних, кінних, велосипедних, лижних та інших видів маршрутів як на суходолі, так і долаючи водойми.

В регіоні збереглися в незміненому та мало зміненому стані численні території зайняті археологічними, архітектурними та історико-культурними пам'ятками доби Київської Русі та періоду Національно-визвольної революції.

Місцями відвідувань, об'єктами екскурсій, польових практик студентів, екологічних стежок можуть стати мальовничі ділянки НПП. В центральному офісі заповідника (м. Кам'янець-Подільський) створено музей Подільського краю, де всі бажаючі мають можливість ознайомитись з флорою та фауною нашого регіону, з колекціями гірських порід і мінералів, палеонтологічною експозицією. В заповідних місцях відвідування обмежується короткими

відрізками екологічних стежок тривалістю у кілька годин. За час функціонування НПП нами було розроблено декілька маршрутів.

Еколого-туристичний маршрут
«Мандруємо золотими скарбами природи»

Маршрут проходить по північно-східною частиною парку, пролягає мальовничими берегами р. Дністер, перетинає державні ландшафтно-ботанічні заказники «Совий яр» та «Чапля». Довжина близько 40 км. Це – велосипедно-пішохідний маршрут. На маршруті 8 зупинок. Час проведення: 9-00 до 17-00.

№	Місце зупинки	Дії екскурсійної групи, тематика розповідей та демонстрацій
1.	с. Бакота, Біла гора	Збір групи, інструктаж з техніки безпеки. Розповідь про мету створення НПП „Подільські Товтри”, його завдання, особливості, про біорізноманіття Товтр, інформація про Бакотську затоку (демонстрування панорами затоки). Прямування стежною по ліву сторону Бакотської затоки від с. Бакота до с. Колодіївка.
2.	с. Колодіївка	Розповідь про товтри Теремець, Бабин писок, скіфський курган.
3.	Урочище „Совий яр”	Розповідь про геологічну структуру урочища, рослинний та тваринний світ, дослідження.(демонстрація видів рослин: клокичка периста, осока парвська, холодок тонколистий: реліктів: лунарія оживаюча, листовик склопендровий, сеслерія Гейфлерева та ін.) Печера „Темник”. Історія Устима Кармалюка. Джерело. Річка Студениця.
4.	Північна околиця с. Калачківці	Розповідь про пізньопалеолітичний пункт. Прямування стежною до с. Субіч
5.	Печерний монастир біля с. Субіч	Розповідь про печерний монастир. Чудодійне джерело „Криничка”. Прямування до с. Демшин.
6.	Урочище „Чапля”	Розповідь про історію створення, флористичне різноманіття заказника з демонстрацією, про фауну, урочища. Відпочинок групи. Обід. Прямування по лівому березі р. Тернава біля с. Врублівці до с. Китайгород. Розповідь про передскіфський могильник.
7.	Китайгородське відслонення	Розповідь про всевітньо відомий розріз – геологічне Китайгородське відслонення, що знаходиться на південно-західній околиці с. Китайгород. Демонстрація відслонення, флористичного релікту – шиверекої подільської.
8.	Костьол с. Китайгород	Розповідь про історію с. Китайгород, костьол. Закінчення маршруту.

Еколого-пізнавальна стежка „Джерела Бакотської затоки”

Загальна довжина маршруту 4 км. Тривалість переходу 2 години. Маршрут пішохідний. Пролягає вузькою стежкою по крутосхилах берегів р. Дністер.

№ п/п	Місце зупинки	Дії екскурсійної групи, тематика розповідей та демонстрацій.
1.	Біла гора	Демонстрація краєвиду Бакотської затоки. Розповідь про її утворення. Історичні відомості про Бакоту. Пересування стежкою до монастиря. Ознайомлення з рослинністю, що зустрічається на стежці, розповідь про лікарські рослини.
2.	Джерела біля монастиря	Історичні відомості про монастир. Розповідь про свято Маковея. Продовження маршруту – перехід до природних джерел, що біля монастиря, інформація про хімічний склад води.
3.	Графські джерела	Інформація про хімічний склад води в Графських джерелах. Прямування залісненими схилами Бакотської затоки до джерела з голубою глиною
4.	Дитячий літній оздоровчий табір.	Розповідь про роботу табору. Розповідь про утворення Бакотської затоки. Відпочинок групи.
5.	Цілюще джерело	Ознайомлення з джерелом. Закінчення маршруту

Еколого-пізнавальна стежка „Смотрицький каньйон”

Загальна довжина маршруту 2 км. Тривалість переходу 2 години. Маршрут пішохідний. Пролягає по правому берегу р. Смотрич в межах м. Кам'янець-Подільський.

№ п/п	Місце зупинки	Дії екскурсійної групи, тематика розповідей та демонстрацій.
1.	Офіс НПП	Збір групи. Розповідь про роботу НПП, проблеми та задачі. Пересування територією Кам'янець-Подільського архітектурного заповідника в напрямку Смотрицького каньйону.
2.	Кушнірська вежа	Історичні відомості про Кушнірську вежу. Розповідь про Смотрицький каньйон – геологічну пам'ятку загальнодержавного значення. Демонстрація краєвиду каньйону. Пересування стежкою до р. Смотрич
3.	Польські ворота. Гідрометеопост.	Історичні відомості про Польські ворота. Розповідь про роботу гідрометеопоста. Проведення біоіндикації води р. Смотрич. Розповідь про флористичний та фауністичний склад Смотрицького каньйону.
4.	Джерело „Грот”	Демонстрація джерела „Грот”, легенда.
5.	Вірменський колодязь	Історичні відомості про пам'ятку архітектури – Вірменський колодязь – перше джерело питної води Старого міста. Завершення маршруту.

Потрібно враховувати, що групи відвідувачів мають бути не чисельними (до 10-15 чол.), маршрут повинен оминати місця зростання занесених до Червоної книги України та зникаючих видів рослин, місця поселення рідкісних тварин. Траси стежок, при можливості, повинні враховувати існуючі традиційні шляхи туристських переходів.

На наш погляд, у заповідниках потрібно обмежитись проведенням лише екологічних стежок. В Україні є певні напрацювання щодо їх проведення. І відповідно до їх типів мають місце наукові, навчально-освітні стежки, і ні в якому разі – рекреаційні і лікувально-оздоровчі.

Під час екскурсій та походів буде можливість проводити фенологічні, краєзнавчо-етнографічні, геоботанічні та інші дослідження. Співробітники заповідника нададуть всі необхідні науково-методичні рекомендації, проведуть консультації, організують екскурсії.

1. Гетьман В.І. Екотуризм у національних природних парках // Екологічний вісник. – 2002. – №7-8. – С.24-29.
2. Проект організації території НПП "Подільські Товтри" охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. НДП. Київ – 2001 р.
3. Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України від 21 вересня 1998 р. №140 // Офіційний вісник України. – 1998. – №41. – С. 54.
4. Дідух Я.П. та ін. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки „Лісеники”). – К.: Фітосоціоцентр, 2000. – 88с.
5. Е.Ю. Ледовских и др. Экотуризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт. – Тула.: Гриф и К, 2002.
6. Путівник еколого-пізнавальними маршрутами. Національний природний парк «Подільські Товтри». – Кам'янець-Подільський, Абетка-Нова – 2007. – 16 с.

УДК 316.334.5+658.7:341.1

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО - ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В.І. Довбенко

Національний університет „Львівська політехніка”, Львів, Україна

Dovbenko V.I. Conditions of formation of the ecology-economical mechanism of regional development

Questions of creation of necessary conditions for formation of the balanced ecology-economical mechanism of regional development are considered. It is analyzed opportunities of association of human, organizational and scientific - technological potential on the basis of target approaches to formation of desirable results on prospect.

Питання забезпечення умов сталого розвитку людської цивілізації з кожним роком набувають все більшої ваги та значення. Під сталим розвитком розуміють сучасну концепцію бажаного суспільного розвитку, що ґрунтується на стратегії оптимізації всієї діяльності людства в його взаємодії з довкіллям [1, т. 3, с. 283].

Проблема забезпечення умов для сталого розвитку є однією із найактуальніших у сучасній світовій історії. Це пояснюється динамічними змінами у споживанні, зростанням чисельності населення, збільшенням забруднення довкілля, турботою про рослинний і тваринний світ та перспективи людства у майбутньому. Основна суперечність сучасного розвитку людської цивілізації полягає у бажанні жити краще вже сьогодні, не звертаючи уваги на ймовірні негативні наслідки не до кінця виважених дій у даному напрямку, і реальними, об'єктивними можливостями людини як нині, так і на перспективу з огляду на стан природних ресурсів та інших складових потенціалу розвитку.

Вперше у сучасній історії достатньо авторитетно про необхідність вирішення екологічних проблем заявили учасники Римського клубу (А. Печчеї, Дж. Форрестер, Д. Медоуз, М. Месарович, Б. Гаврилишин та ін). До сучасних українських вчених, що розвинули ідеї зарубіжних колег та внесли свій вклад у дослідження даних проблем, можна віднести С.М. Стойка (розробив функціональну класифікацію природних охоронних об'єктів), М.А. Голубця (дослідив організацію, саморегуляцію та еволюцію екосистем), Ю.Ю. Туницю (вивчив еколого-економічні зв'язки різних суб'єктів та їх взаємозалежності) та багатьох інших.

Слід відзначити, що проблеми створення умов для збалансованого еколого-економічного розвитку, вимагають неослабної уваги до себе як нині, так і у майбутньому, тому що поряд із успішним вирішенням ряду завдань у даній царині, нагромаджуються та виникають нові проблеми, які вимагають достатньо швидкого та вмілого реагування з метою відведення можливих загроз у розвитку цивілізації.

Цілями даної статті є дослідження підходів до створення умов для формування несуперечливого механізму регіонального розвитку із врахуванням чинників впливу на економічні та соціальні процеси. З даною метою пропонується не узагальнена модель, а дослідження можливостей пошуку нових нестандартних підходів до вирішення проблеми узгодження інтересів сторін для досягнення поставлених цілей. В якості основної цілі розглядається формування умов для підвищення інвестиційної привабливості

регіону на основі реалізації динамічних підходів до розвитку туристично-рекреаційної галузі та покращення стану довкілля, що може бути досягнуто за умов функціонування збалансованого механізму відновлення природних екосистем на засадах комплексного дотримання екологічних норм.

Потенціал туризму та рекреації використовується в Україні недостатньо – на 7-9%. Проте дана галузь має ряд істотних переваг стосовно можливостей свого ефективного розвитку, так як витрати на створення одного робочого місця тут у 20 разів менші, ніж у промисловості, а оборотність інвестиційного капіталу в 4,2 рази вища, ніж в інших галузях [1, т. 3, с. 702]. Майбутня соціально-економічна модель Карпат має бути економічно вигідною для України і екологічно сумісною з прилеглими територіями зарубіжних країн. Зарубіжний досвід показує, що ефективним напрямом освоєння гірських регіонів є розвиток різних форм рекреаційного господарювання. Природною базою розвитку курортного комплексу українських Карпат є понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод, ресурси лікувальних грязей; площа рекреаційних ландшафтів становить 616,7 тис. га, а їх разова місткість при екологічно допустимих навантаженнях оцінюється в 1434,7 тис. чол. У той же час Альпійський регіон з меншими у 3,5 рази рекреаційними площами щороку приймає 40 млн. відпочиваючих і туристів та 60 млн. туристів, які здійснюють в Альпи одноденні поїздки [2].

Тому загалом можна стверджувати про незадовільне використання можливостей розвитку рекреаційної індустрії у Карпатському регіоні. Однак розвиваючи туризм і рекреацію в регіоні, слід застосувати нові підходи, які б створювали кращі умови для збереження біорізноманітності екосистем.

Традиційний підхід до розвитку туризму та рекреації полягає у формуванні наступних умов: зміцнення матеріально-технічної бази, залучення до неї досвідчених і кваліфікованих кадрів.

Проте нарощування вже існуючого потенціалу без внесення до нього необхідних змін неспроможне забезпечити умови для успішного розвитку. Однією із необхідних умов розвитку системи є її стійкість, проте другою, не менш важливою умовою, є її мінливість (здатність до сприйняття змін). Отже, у будь-якому випадку, займаючись проблемами розвитку тієї чи іншої системи важливо забезпечити реалізацію процесів її цілеспрямованих змін. Класична інтерпретація механізму розвитку включає чинники мінливості, наслідковості (здатність майбутнього залежати від минулого) та відбору (за принципом збільшення ступеня впорядкованості або ж зменшення ентропії).

Темпи розвитку систем визначаються не стільки критеріями відбору, скільки механізмами, з допомогою яких здійснюється процес відбору. Під механізмом змін систем, що розвиваються, „слід розуміти сукупність логічних зв'язків і процедур, що забезпечують реалізацію ключових факторів

розвитку – мінливості, наслідковості, відбору – і їх результуючого впливу” [3, с.85].

Серед механізмів розвитку розрізняють адаптаційні та біфуркаційні механізми. Перші з них реалізують функції розвитку при збереженні характерних ознак існуючої екосистеми, другі – на основі якісно нових змін її станів. Біфуркаційні механізми дають можливість системі вибирати новий більш ефективний стан та збільшувати темпи розвитку.

Розвиватися здатні лише відкриті стаціонарні системи. Відкритість системи означає здійснення нею обміну (метаболізму) із зовнішнім середовищем як на матеріальному, енергетичному, так і на інформаційному рівні. Обмін виступає в якості засобу надходження у систему вільної енергії та видалення з неї непотребу (відходів). Стаціонарність системи означає її здатність підтримувати стійку динамічну рівновагу (гомеостаз), який являє собою відносно динамічну рівновагу складу і властивостей системи.

Для підтримки гомеостазу [3, с. 104] системи використовують механізми від’ємного зворотного зв’язку, що компенсують вплив зовнішнього середовища. Зміна рівня гомеостазу системи і пов’язана із цим її структурна перебудова досягається з допомогою механізмів позитивного зворотного зв’язку, які сприяють здійсненню змін і переходу системи на інший рівень свого гомеостазу. У обох випадках забезпечення функціонування даних механізмів супротиву чи підтримки змін гомеостазу необхідно вести пошук джерел вільної енергії. Доцільність процесів пошуку і наступного витрачання енергії та інших видів ресурсів визначається співвідношенням результатів від збереження існуючого стану системи (або ж від її переходу у новий стан) і витрат ресурсного потенціалу відповідної системи на забезпечення даних результатів.

Політика у галузі довкілля має суттєво доповнювати розвиток і попереджувати негативні явища. Наслідками для здоров’я людей та продуктивності економіки від деградації довкілля є [4]: забруднення води, повітря, тверді та шкідливі відходи, виснаження ґрунтів, вирубування лісів, втрата біорізноманітності, атмосферні зміни. Вони ведуть до збільшення смертності, захворювань, зменшення продуктивності, зокрема, внаслідок зниження можливостей заготівлі екологічно чистих продуктів, запобігання ерозії, стабілізації вододілу й поглинання вуглецю у майбутньому.

Якими ж є можливості відвернення загроз деградації довкілля і яким чином на місцевому (чи регіональному) рівні можна вплинути на створення умов для формування відповідного механізму розвитку?

Дані можливості слід розглядати крізь призму основних елементів економічного механізму, провідну роль серед яких відіграють економічні інструменти [5, с. 99]. Останні включають ціни на ресурси, економічні вигоди і перерозподільні платежі / виплати.

Ціни за ресурси і економічна вигода (від використання блага) є тісно пов'язаними: вигоди визначають верхню межу цін, а ціни обмежують обсяг економічних вигод. Основною функцією ціни за ресурси за умов ринку є обмеження обсягів споживання природних благ. У той же час основною функцією економічних вигод є мотивація екологізації економічних систем.

Перерозподільні платежі / виплати допомагають вилучати доходи в суб'єктів-донорів і спрямовувати їх на потреби суб'єктів-реципієнтів, тобто здійснювати соціальну корекцію економічних відносин. Застосування даного інструменту дає можливість відновлювати екологічну справедливість і усувати негативні наслідки діяльності, яка наносить шкоду довкіллю.

Якими ж є основні умови формування еколого-економічного механізму регіонального розвитку? Вихідною умовою є бажання погодити інтереси сторін з метою забезпечення захисту довкілля, покращення екологічного стану території як з позицій окремого домогосподарства, так і громади, району, області, регіону й держави в цілому.

Однак процес формування спільних інтересів вимагає створення відповідних організаційних структур. Кращою на сьогоднішній день структурою поєднання інтересів сторін є кластер. До основних умов створення і функціонування кластерів відносять: інтерес, інновації, ініціативу, інформацію, інтеграцію. Інтереси сторін повинні бути дотримані в результаті використання збалансованих підходів до їх поєднання на основі отримання вигід у майбутньому. Це передбачає високий рівень довіри партнерів один до одного, так як вкладення в екологічні проекти, як правило, вимагають достатньо тривалого часу для забезпечення їх окупності. Інновації є стрижнем формування механізму змін. Ініціатива дає можливості для розгортання процесів творення й змагальності. Обмін інформацією дає необхідні знання про потенційні можливості регіону, його пріоритети, інвестиційну привабливість і перспективи розвитку. У ході інтеграції відбувається об'єднання зусиль влади, бізнесу, інституцій та територіальних громад, що є запорукою успішних інвестицій у відповідні високоефективні екологічні проекти. Оптимальне сполучення перерахованих вище умов забезпечує сприятливий інвестиційний клімат для їх успішної реалізації.

Так, наприклад, основною ідеєю австрійської кластерної моделі є гармонізація економічної політики розвитку на основі сучасних технологій, інформації та погоджених дій всіх учасників. Діяльність багатьох австрійських кластерів тісно пов'язана із створенням умов для забезпечення здорового способу життя: біоенергетичний, біотехнологічний, економіки водного господарства, охорони довкілля.

Практичні аспекти використання еколого-економічних механізмів можна прослідкувати на прикладі реалізації програми ЕКОПРОФІТ. Досвід більш ніж 100 компаній Австрії, Колумбії, Індії, Лівану та Уганди свідчить

про можливості зниження ресурсомісткості виробництва, зокрема, зменшення споживання води в технологічних процесах до 95%, мінімізацію утворення твердих та небезпечних відходів тощо. Основними елементами програми є спільні семінари, індивідуальні консультації та процедури нагородження. У процесі виявлення конкретних проблем та визначення підходів до їх вирішення відбувається поєднання різних за величиною та сектором виробництва підприємств, що справляє позитивний вплив на реалізацію проектів, оскільки структурні, організаційні та технологічні проблеми часто досить подібні, а знаходити інноваційні рішення краще спільними зусиллями. У ході тренувальних вправ, дискусій та тематичних досліджень учасники набувають відповідного практичного досвіду і отримують поряд із методичними матеріалами та практичними посібниками домашнє завдання, стосовно вирішення відповідного питання у компаніях, де вони працюють.

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. – К: Видавничий центр „Академія”, 2000.
2. Кравців В., Жук П. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах /Економіка України, 1993. № 12.-с.57-62.
3. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003.
4. Майер Д.М., Раух Д.Е, Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. – К.: Либідь, 2003.
5. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. -3-є вид., випр. і допов. – Суми: ВТД ”Університетська книга”, 2006.
6. ЕКОПРОФІТ засобами “превентивного” екологічного менеджменту / Територія. Сталый розвиток, №3, 2004

УДК 379.85.008.5:574:502.4

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

Я.О. Довганич, В.Ф. Покинйчереда

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Dovhanych Ya.O., Pokynchereda V.F. Characteristics of planning of ecotourism development on protected areas

In the article considered issues which should be taken into account when plans on development of ecotourism on protected areas are elaborated. To such issues belong rising of educational level of tourists, trends in their age composition, quality of service, advances in global communications and information technology, personal security. Potential financial, economical and social risks also should be analyzed. Very important responsibility of protected areas administration is to ensure that voice of local community is listened to, and its views allowed to help shape the form of tourist development that takes place.

В Україні, згідно із Законом України "Про природно-заповідний фонд України" (1992), встановлено 11 категорій природно-заповідних територій та об'єктів. Вони включають як природні території та об'єкти, так і штучно створені. До природних територій та об'єктів належать природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи та заповідні урочища. Штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду – це ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. У цій роботі ми не будемо торкатися штучно створених об'єктів природно-заповідного фонду, оскільки вони не є об'єктами для екологічного туризму.

З природних заповідних територій тільки чотири категорії мають свої власні адміністрації і є незалежними юридичними особами. Це природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки. Інші створюються без вилучення від користувачів і підпорядковані їх адміністраціям. І тільки три категорії серед своїх завдань мають і завдання розвивати туризм на своїх територіях. Це біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки. Однак на території інших природно-заповідних об'єктів, за винятком природних заповідників, перебування туристів не заборонене. Отже, екологічний туризм там можливий.

Метою створення біосферних заповідників є збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Однак у зоні антропогенних ландшафтів поряд з іншими видами традиційної господарської діяльності дозволені туризм і рекреація. І тільки серед головних завдань національних природних та регіональних ландшафтних парків стоїть завдання розвивати туризм і рекреацію.

Отже, нижчеподані пропозиції будуть в основному стосуватися парків і біосферних заповідників. Частково ці пропозиції можуть бути використані адміністраціями користувачів чи власниками, на землях яких знаходяться природно-заповідні об'єкти нижчих категорій.

1. Що треба враховувати при плануванні розвитку екотуризму на природоохоронних територіях.

Планування – це процес, який включає вибір бажаного майбутнього з низки можливих альтернатив, та реалізація стратегій і дій, що дозволяють досягнути бажаних результатів (Eagles, McCool at al., 2002). Тому дуже важливо, щоб ті, хто планує і організовує туризм, розуміли соціальні, політичні та економічні тенденції в суспільстві. Таке розуміння допоможе не тільки розробляти такі туристичні заходи, які даватимуть високий економічний ефект в умовах, що змінюються, але й також забезпечать збереження самих природних комплексів. Отже, розглянемо основні соціально-економічні та політичні тенденції, які слід враховувати при плануванні та організації туристичної діяльності на природоохоронних територіях.

1.1. Зростання освітнього рівня туристів

У світі останнім часом помітно зростає середній рівень освіти людей. Зростає також рівень письменності, особливо у менш розвинених країнах. Вищий освітній рівень чітко корелює з рівнем вимог до рекреаційних послуг і веде до змін у рекреаційно-туристичній діяльності. В результаті спостерігається загальна тенденція до зростання кількості туристів, які хочуть, щоб подорожі не тільки приносили їм задоволення, але й збагачували цікавими знаннями. Зростає інтерес до туризму, який включає вивчення під час подорожі (напр., екотури з гідами-провідниками), спеціалізовані навчальні туристичні програми (напр., групові навчальні екотури), спостереження за певними об'єктами природи, відвідання фольклорних фестивалів тощо. Природні та культурні ресурси, які знаходяться на природоохоронних територіях, є прекрасною базою для таких форм туризму. Ось чому туристи, які особливо зацікавлені у відвіданні природоохоронних територій (екотуристи), є здебільшого більш освіченими, ніж туристи в цілому (Wight, 2001).

Зростання рівня освіти туристів вимагає й зростання рівня інформаційних матеріалів (путівників, буклетів), створення добре обладнаних інформаційних центрів, організації екотурів у супроводі висококваліфікованих гідів. У свою чергу, нові послуги й пропозиції, які надаються екотуристам, оцінюються значно вище, ніж традиційні, що, в свою чергу, оправдовує додаткові затрати на їх розробку та створення.

1.2. Потреба в ексклюзиві

Переважає більшість природоохоронних територій пропонує доволі стандартний комплекс послуг для туристів, який включає, переважно, мандрівку облаштованим маршрутом, відвідування музею природи чи візит-

центру, придбання сувенірів тощо. Різниця полягає хіба що у відмінностях ландшафтів чи якості послуг. У цих умовах важливою складовою планування є передбачення ексклюзивних пропозицій. Завдяки їм можна привабити значно більшу кількість туристів, які, в свою чергу, будуть готові додатково заплатити за оригінальність. Прикладом такого ексклюзиву є можливість здійснити екскурсію в кронах височенних дерев, яка пропонується відвідувачам у національному парку Гайніх (ФРН). Завдяки цьому атракціону популярність парку, а відповідно й кількість відвідувачів, значно зросли (Urwald mitten in Deutschland. Nationalpark Hainich, 2006). І хоча сама ідея є не новою, оскільки схожі можливості вже кілька десятиліть існують у національних парках тропічних країн, її реалізація в умовах лісів помірного поясу є абсолютно новаторською.

1.3. Тенденції у віковому складі туристів

Завдяки поліпшенню охорони здоров'я, протягом минулого століття на землі спостерігалось значне зростання частки людей віком понад 60 років (6,9% у 1900 р., 8,1% у 1950 р., 10,0% у 2000 р.). Очікується, що у 21 столітті ця тенденція значно посилиться. За прогнозами ООН у 2050 році 22,1% світового населення буде мати вік понад 60 років, а у 2100 році – 28,1%. Для окремих індустріальних країн ці показники будуть значно вищими (Іспанія – 55,2%; Італія – 54,1%; Японія – 53,1%; Німеччина – 50,9%) (Center for Strategic and International Studies, 2002).

Літні відвідувачі є певною проблемою для природоохоронних територій. Наприклад, будуть необхідні більш доступні туалети, стежки з меншим перепадом висот та маршрути меншої протяжності. Треба буде врахувати також потреби людей з деякими фізичними обмеженнями. З іншого боку, літні відвідувачі можуть принести немало вигоду природоохоронним територіям. Спостерігається зростання їх інтересу до природоохоронних територій. Маючи в своєму розпорядженні значні кошти, вони більш охоче платять за високий рівень перекладу, екскурсій та інших послуг. Природоохоронні території, які у своєму плануванні не будуть враховувати потреби літніх людей, ризикують втратити підтримку цієї впливової соціальної групи.

Усе більше батьків обирає природоохоронні території як місця для хорошого відпочинку і розвитку своїх дітей. Тому частка дітей серед відвідувачів також зростає. Це повинно враховуватися при плануванні, наданні послуг та організації різноманітних заходів для туристів.

1.4. Важливість якості туристичних послуг

Постійно зростають вимоги туристів до якості рекреаційних можливостей і послуг, що забезпечують ці можливості. Це пов'язано із

загальним зростанням рівня життя людей. Ті, хто одержує високоякісні послуги протягом робочого тижня, очікують, що одержать не менш високоякісні послуги і під час відпочинку. Вони очікують, що гіді будуть добре обізнаними і вмільми у спілкуванні. Вони хочуть відчувати, що їм щиро раді, хочуть відчувати себе частиною місцевої громади, яку вони відвідують. Отже зростання екотуризму означає більшу потребу у спеціалізованій рекреації, яка сфокусована на якості.

Адміністрації природоохоронних територій та приватний сектор, пов'язаний з туризмом, повинні надавати високоякісні послуги відвідувачам. Сучасний освічений турист визнає тільки такий сервіс і готовий за нього добре платити. Тому питання підвищення якості послуг обов'язково повинно включатися у програми розвитку та моніторингу туризму на природоохоронних територіях.

1.5. Зростання рівня і ролі комунікаційних систем та інформаційних технологій

Багато людей сьогодні одержали доступ до величезного об'єму інформації про природоохоронні території та можливості подорожування через Інтернет та інші комунікаційні технології. Ці нові технології дозволяють відвідувачам бути добре інформованими про все, що стосується політики управління та рекреаційного досвіду. В результаті відвідувачі можуть бути більш охочими підтримувати політику природоохоронної території, зокрема встановлені там вимоги та обмеження.

І все ж немало природоохоронних територій, особливо у країнах, що розвиваються, все ще не приділяють належної уваги створенню та підтримці веб-сторінок в Інтернеті. На противагу їм зацікавлені неурядові організації, власники готелів та туристичних притулків, туристичні агентства активно розміщують в Інтернеті свою інформацію, яка часто стосується і природоохоронних територій. У такій ситуації адміністрації природоохоронних територій не можуть належно контролювати точність і достовірність інформації, яку поширюють інші організації, а отже не можуть впливати на сформовану ними обізнаність, психологію та поведінку відвідувачів. Так само, вони не можуть економічно конкурувати з цими організаціями, оскільки посередники отримують левову частку доходів від організації екотуризму на природоохоронних територіях, в той час як останні отримують лише крихти, переважно у вигляді незначної плати за відвідування своєї території, чи розміщених на ній об'єктів (музеїв природи, візит-центрів тощо).

1.6. Особиста безпека

Велике значення має здатність адміністрації природоохоронної

території забезпечити безпеку своїх відвідувачів. Турист, плануючи свою подорож, обов'язково бере до уваги цей аспект. Якщо якийсь біосферний заповідник чи національний парк завоює собі негативну репутацію в цьому питанні, відновити довір'я відвідувачів буде дуже важко. Маючи великий вибір можливостей, турист ніколи не поїде на територію, відому як небезпечна.

Керівництво природоохоронних територій повинно добре усвідомлювати вимоги, які ставлять відвідувачі до своєї безпеки. Важливо пояснювати потенційним відвідувачам місцеву ситуацію та реагувати на їхні вимоги до особистої безпеки. Якщо можливо, адміністрації природоохоронних територій повинні мати менеджмент-плани забезпечення особистої безпеки відвідувачів. Дуже важливо серйозно ставитися до безпеки відвідувачів, а також точно інформувати туристів про реальну ситуацію на природоохоронній території з особливою безпекою.

Забезпечення безпеки туристів на природоохоронних територіях повинно здійснюватися як силами самих установ, так і за допомогою відповідних державних служб. Усі працівники, які несуть службу безпосередньо на території, повинні мати необхідний вишкіл для надання допомоги туристам практично у будь-якій ситуації. В той же час, вони не можуть і не повинні підміняти собою професіоналів із контрольно-рятувальної служби. Саме на підставі співпраці з ними, добре узгоджених дій та взаємного інформування можна досягнути задовільного рівня безпеки для відвідувачів на терені.

Це, звичайно, тільки основні моменти, які необхідно враховувати при плануванні туризму на заповідних територіях. Є ще багато інших, від яких залежить успішне поєднання туризму та завдання збереження природи. Зокрема дуже важливо правильно оцінити потенційні ризики від туризму на заповідних територіях розробити дієву систему мінімізації цих ризиків.

2. Потенційні ризики від туризму на природоохоронних територіях

Негативні наслідки від туризму на природоохоронних територіях обов'язково в тій чи іншій мірі проявляються. Однак багато з них можуть бути повністю контрольовані або пом'якшені. Адміністраціям природоохоронних територій доводиться оцінювати як негативний, так і позитивний ефект від туризму, визначаючи, наскільки прийнятним є негативний вплив і вирішуючи, як його можна мінімізувати.

2.1. Фінансові та економічні ризики

Зростання кількості багатих туристів (в першу чергу вітчизняних) може призвести до змін у власності на територіях, які прилягають до заповідних об'єктів. Багаті відвідувачі можуть забажати взяти під контроль місцевий

бізнес або навіть викупити його, як це вже сталося у високогірних ділянках Івано-Франківської (зокрема „Буковель”) та Закарпатської (зокрема „Драгобрат”) областей. Крім того, там відбувається масове викуплення земель від місцевого населення для будівництва різних туристичних об’єктів та приватних дач.

Зростання відвідуваності також означає для адміністрацій природоохоронних територій зростання витрат на додатковий персонал і створення додаткової інфраструктури для обслуговування туристів. Враховуючи, що національні природні парки і біосферні заповідники в Україні є державними установами, подібне збільшення бюджетних витрат організувати дуже нелегко. Отже зростання туристичного потоку може лягти на їх плечі важким тягарем.

У регіонах, де економіка та заповідні території яких сильно залежать від туризму, значних збитків можуть завдавати різні стихійні лиха, які не піддаються контролю з боку людини, але можуть мати значний негативний вплив на туризм.

2.2. Соціальні ризики

Туризм тягне за собою зростання потреби у різних товарах, послугах, готелях, ресторанах, місцях для паркування автомобілів тощо. Таке підвищення потреб (попиту) стимулює зростання цін, яке може стати настільки значним, що багато місцевих жителів будуть не в змозі там далі проживати. Це загрожує в першу чергу країнам, що розвиваються, в тому числі і Україні, де місцеві жителі мають значно меншу платіжну спроможність, ніж, наприклад, західні туристи. Тому зростання потоку західних туристів може створити складну соціальну ситуацію у регіонах України, де знаходяться природоохоронні території.

Зростання кількості туристів може порушити традиційну діяльність місцевих громад і породити конкуренцію за місця для рекреації та послуги. Найбільш типові випадки – коли туризм не залишає вибору місцевим громадам, або коли місцеві громади не мають можливості впливати на свою участь у плануванні та здійсненні туристичної діяльності. Особливо помітний негативний вплив туризму на місцеві громади, коли заможність туристів сильно контрастує з бідністю громади-господаря. У таких випадках місцеві громади є дуже вразливими до експлуатації і їхній голос може не бути почутий. Адміністрації природоохоронних територій і туристичні організації мають особливу відповідальність гарантувати, щоб голос громади був почутий і її погляди допомогли формувати розвиток туризму в регіоні.

1. Закон України ”Про природно-заповідний фонд України”. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, N 34, ст.502

2. Center for Strategic and International Studies. (2002). Global Aging Initiative. [Homepage of CSIS] [Online] Available: www.csis.org/gai [2002, April 11]
3. Eagles P. F. J., McCool S. F. and Haynes C. D. (2002). Sustainable Tourism in Protected Areas. Guidelines for Planning and Management. Best Practice Protected Area Guidelines Series No. 8. 2002. 183 p.
4. Wight, P. (2001). Integration of Biodiversity and Tourism: Canada Case Study. Paper Presented at the International Workshop Integrating Biodiversity and Tourism, UNEP/UNDP/BPSP/GEF, Mexico City, March, 29-31.
5. Urwald mitten in Deutschland. Nationalpark Hainich / Red. Biel R., Grossmann M. – Brehren: Gesllsch. Entwickl. Nationalparks Hainich, 2006. – 99 S.

УДК 379.85:574:379.23.004

«ЕКОТУРИЗМ» З ПОЗИЦІЇ ОРГАНІЗАТОРА ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

С.В. Дутчак, М.В. Дутчак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

Dutchak S.V., Dutchak M.V. «Ecotourism» from position of organizer of tourism and recreation activity

The basic moments of development of ecological segment of tourism and recreation activity and his consequences on the example of Bukovina Carpathians and middle Pridnistrov'ya.

Поряд із позитивними моментами у розгортанні туристичного господарства, набирають обертів і негативні сторони розвитку цієї галузі, а точніше *проблеми збалансованості між можливостями території та величиною туристсько-рекреаційного навантаження.*

Мета написання роботи. В даній публікації спробуємо окреслити важливі моменти розвитку туристсько-рекреаційної діяльності, та обґрунтувати поняття “екотуризм” з позиції організатора – виробника турпродукту.

Термін “екологічний”, використовується нині, переважно, у випадку діяльності людини в природному, або мало зміненому середовищі (ландшафті). Визначень і тлумачень *поняття “екологічний туризм”* сьогодні є чимало, але основними спільними твердженнями у них є такі: 1) діяльність туриста (рекреанта) в природному середовищі має відповідні обмеження, 2) повага до способу життя та традицій місцевого населення, 3) просвітницька

робота стосовно проблем охорони природного та історико-культурного довкілля.

Аналіз літератури (у галузі туризму і рекреації) показує, що до кінця 80-х років минулого століття, в основному, йшла мова про *рекреаційне середовище* (РС), як про систему взаємодіючих між собою та взаємообумовлених чинників – *рекреаційних ресурсів, рекреаційної діяльності, а також рекреаційних утворень*, що виникають в результаті взаємодії попередніх.

Таке утворення пропонуємо розглядати, як специфічний вид антропогенного ландшафту, функціональним призначенням якого є забезпечення туристсько-рекреаційної діяльності, тобто – як туристсько-рекреаційний ландшафт. Варто звернути увагу на основні принципи формування “*повноцінного рекреаційного середовища*” [4, ст. 151]: 1) *принцип інтегрування* природних і штучних компонентів – тобто гармонійного поєднання об’єктів туристської інфраструктури з природним середовищем; 2) *принцип екологічного зонування*, в основі якого є поділ території на зони залежно від величини допустимих перетворень природного довкілля (зони з помірним рекреаційним освоєнням, зони наукової цінності, зони естетичної цінності); 3) *принцип біполярності рекреаційного середовища*, який фактично передбачає поєднання максимально можливого збереження природного середовища та створення максимально комфортного урбанізованого середовища.

Одним із *негативних моментів розвитку туристсько-рекреаційної діяльності* є порушення балансу можливостей території та попиту на турпродукт. Рекреаційна діяльність, як динамічна складова рекреаційного середовища, а в нашому розумінні – туристсько-рекреаційного ландшафту - постійно вносить в нього свої корективи. Саме тут виникає *протириччя*, яке окреслює *принцип біполярності* рекреаційного середовища. Порушення балансу між його полюсами (комфортні умови перебування та незмінене природне середовище), означає перехід до форми урбанізованого середовища, або поступової безповоротної дигресії ландшафту, що відповідно веде до зниження якості функціональних характеристик рекреаційного середовища.

В Україні, формування нових туристсько-рекреаційних центрів іде, на жаль, не по найкращому шляху. Зміст одного із *негативних моментів* полягає в тому, що розбудова готельного господарства та, власне, й іншої необхідної інфраструктури, досить часто ведеться без врахування особливостей ландшафтних комплексів, нехтуючи таким важливим ресурсом як “*мальовничість*” ландшафту, що в сучасному ландшафтознавстві, вже визнається, як складова цілісної природної системи. Показовим прикладом можуть бути бази відпочинку на берегах Новодністровського водосховища –

в більшості з них, самі архітектурні проекти (якщо такі є в наявності) не витримують ніякої критики. Фактично, через непередуманість та неорганізованість капітального будівництва, йде стихійна (переважно, офіційно дозволена) забудова берегів унікальної геосистеми – Дністровського каньйону. В даний час, ситуація потроху виправляється за рахунок введення окремих ділянок каньйону до складу Вижницького національного парку, що відповідно вносить свої корективи. Хоча, на наш погляд, весь каньйон заслуговує на статус окремої природоохоронної території на рівні національного природного парку де основним аргументом його виділення є, саме, його мальовничість і неповторність.

Наступними *проблемами залишаються такі* – відсутність кваліфікованих інструкторських кадрів та відповідне облаштування маршрутів на території парків; відсутність, або неякісність наукового обґрунтування основних напрямків туристичних потоків на території НПП, та рекомендацій щодо конкретних запобіжних заходів, та ряд інших.

Тому *стосовно використання територій національних природних парків* для організації певних видів туристсько-рекреаційної діяльності, *пропонуємо декілька підходів*, дотримання яких, з одного боку дасть можливість виконувати основні завдання поставлені перед національними природними парками, з іншого боку - раціонально використовувати територію парку з пізнавальною, освітньою та туристсько-рекреаційною метою.

Основним з цих підходів є *необхідність комплексного вирішення проблеми туристсько-рекреаційної діяльності на території парків*. В зарубіжних національних парках розрізняють два типи заходів щодо регулювання рекреаційного навантаження – *регуляційні та маніпуляційні*. [3, ст. 112] До регуляційних належать різноманітні обмеження стосовно відвідування території парків. Наприклад, обмеження на в'їзд транспорту, величину групи, часу перебування на території парку. Маніпуляційні заходи передбачають непрямий вплив на умови перебування рекреантів (туристів) та загальний напрямок турпотoku. Як правило, на останній, туристи реагують позитивно, отримуючи достовірну інформацію про те, за що вони платять, входячи на територію парку; про переваги перебування в тому чи іншому місці; про цікаві об'єкти огляду на тому чи іншому маршруті. Тобто, у відвідувачів формується усвідомлене бажання та прийняття рішення прислухатись до рекомендацій працівників парку. Тому, *комплексний підхід щодо організації туристсько-рекреаційної діяльності* в межах національних природних парків, *для суб'єкта господарювання, означає по-перше* – що паралельно із створенням туристичних стежок (визначенням нитки маршруту по карті, опису його в рекламних буклетах журналах чи ін., маркування маршруту на місцевості), *необхідно готувати інструкторські кадри на*

маршрути, які були б не просто провідниками, гідами але й пропагандистами екологічної освіти серед населення. Вирішення питання хто і за які кошти буде готувати такі кадри є можливим на рівні місцевих управлінь туризму, (або відділів туризму) в рамках Методично-консультативних центрів. *По-друге* – питання облаштування маршруту має включати не тільки встановлення рекламних чи обмежувальних щитів, інформацію на яких мало хто читає, але й розчистку та облаштування джерел, обладнання місць зупинок на маршруті, що, знову ж таки, не обмежується спорудженням стола та лавочки. Тут доцільно облаштувати місця для розведення вогню, для збору сміття (яке мало б періодично вивозитись), а в ідеальному варіанті – ще й забезпечувати такі стоянки дровами, що безумовно зменшить негативні наслідки масового перебування людей в природному середовищі. *По-третє* – забезпечення туристів, які надають перевагу самостійному пересуванню по території парку, відповідним картографічним матеріалом, зміст якого несе в собі не лише інформацію про нитку маршруту, та абстрактні позначки про можливі місця зупинок, а й характеристику нитки маршруту (в описовій формі, чи у вигляді піктограм), інформацію про облаштування місць зупинок і обов'язково, про правила перебування на території парку, та відповідальність за їх недотримання.

З ростом популярності відпочинку в селах Буковинських Карпат (чи то в приватній садибі сільського мешканця, чи в новозбудованих міні-комплексах на околицях сіл), безумовно зростає рекреаційний тиск на прилеглу територію. Так, Вижицький національний природний парк (НПП) знаходиться в оточенні доволі великих сільських населених пунктів, які поступово перетворюються на центри сільського туризму. Зокрема це такі села - Виженка, Багна, Черешенька, селище Берегомет, Заріччя, Товарниця, хутір Хорови та ін. Господарями, що запрошують на відпочинок, пропонуються прогулянки в лісі, збір грибів, лісових ягід, тощо. Фактично, сьогодні на території цих сіл та їх околицях починають формуватися рекреаційні ландшафти, що є в безпосередній близькості до території парку. І проблема збереження його природних ландшафтів, самими тільки обмеженнями, а тим більше необґрунтованою оплатою за вхід на територію парку є нині досить актуальною.

Село Виженка вже тепер приймає значну кількість рекреантів (туристів) щорічно (в приватному секторі, на базі відпочинку “Зелені пагорби”). Саме тут, на даний час зароджується основний туристичний потік, що переважно спрямовується в урочище “Лужки” долиною р. Виженка до мінерального джерела, на перевал Німчич, чи в урочище “Протяті камені”. Переважна кількість туристів перебуває в цих місцях вдень, повертаючись на ночівлю в село чи на базу. Нитки названих маршрутів проходять по давно існуючих гірських дорогах. Тому такі групи відпочиваючих великої шкоди території

парку не завдають (хіба що залишають сміття). Але частина туристів надає перевагу перебуванню на території парку більш тривалий час – від 1 – 2 днів до одного тижня. Саме вони потребують більшої уваги, про що йшлося вище.

Околиці сіл Багна та Черешенька знаходяться на території НПП. Але глибокому проникненню рекреантів на територію парку тут перешкоджає природній бар'єр – хребет Волотів, з висотами біля 800 м.

Основна зона глибинного туристсько-рекреаційного освоєння території НПП “Вижницький”, скоріш за все, буде формуватися в районі села Заріччя. Цьому сприяють такі чинники: поряд розташоване селище Берегомет, околиці якого також активно залучаються до розвитку сільського туризму; із самого села Заріччя, долиною потоку Сухий, на декілька кілометрів в глибину парку, заходить дорога. Вона поступово розгалужується в різних напрямках – на хребет Баньків, на пасмо Волотів, до вершини Бозна (950 м). Тому, на нашу думку, саме в цій частині НПП доречно поєднувати обмежуючі (регуляційні) заходи з непрямым впливом (маніпуляційні заходи) на бажання та потреби відпочиваючих.

Внаслідок формування туристичного комплексу “Мигове”, рекреаційне навантаження на ландшафтні комплекси НПП “Вижницький” в цій частині ще більше посиляться. Особливо в літній сезон. Якщо в зимовий період даний туристичний комплекс спеціалізуватиметься на гірськолижному відпочинку, то влітку, звичайно ж, туристам будуть пропонуватися прогулянкові пішохідні походи тривалістю один – два дні, вело-прогулянки, а в перспективі і кінні маршрути (верхові чи гужові). Дорога, що з'єднує Мигове із Заріччям (5 – 6 км) якраз цьому сприятиме.

Отже, з позиції господарюючих суб'єктів, організаторів туристичної діяльності, в нашому випадку національних природних парків, поняття “екологічний туризм” має дещо інше змістовне наповнення і включає такі моменти: 1) комплексний підхід до розгортання необхідної інфраструктури, враховуючи принцип біполярності функціонування якісного туристсько-рекреаційного ландшафту, тобто підтримки в ньому балансу між попитом на турпродукт та можливістю ресурсної бази, 2) поєднання регуляційних та маніпуляційних заходів для регулювання туристичним потоком на території НПП, 3) підготовка інструкторських кадрів з необхідними знаннями та навиками просвітницької роботи в питаннях екологічної освіти та популяризації природоохоронної поведінки туристів (рекреантів).

1. Веденин Ю.А. Динамичность среды и ресурсов рекреационной деятельности / Рекреационные ресурсы и методы их изучения. – М. : МФГО СССР, 1981. – 131 с.
2. Дутчак С. Проблеми використання природних національних парків у туристсько-рекреаційній діяльності та варіанти їх розв'язання.// Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 304: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – 208 с., С. 55–61.

3. Забелина Н.М. Национальный парк. – М.: Мысль, 1987. – С 170.
4. Лукьянова Л.Г., Цыбух В.И. Рекреационные комплексы: Учебное пособие / Под общ. ред. В.К. Федорченко. – К.: Вища шк., 2004.- 346 с.

УДК 379.85:574:504:37

ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В СИСТЕМІ ЕКОТУРИЗМУ

В.С. Загорський ¹, Є.М. Борщук ²

¹Переяслав-Хмельницький університет, Переяслав-Хмельницький, Україна

²Львівська комерційна академія, Львів, Україна

Zahorskyi V.S., Borschuk E.M. Ecological education in the system of ecotourism

Certainly place of ecological education in the system of ecological tourism. Formulated main directions of eco-education in the context of development of ecotourism.

Функціонування системи “людина-суспільство-природа” спричинило появу низки проблем, серед яких першорядною виступає проблема взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем, від вирішення якої залежить збереження життя на Землі. Одним з компонентів механізму вирішення цієї глобальної проблеми є екологічний туризм. Поява екотуризму і його розвиток пояснюється прагненням звести до мінімуму зміни довкілля. У цьому плані основними принципами екотуризму виступають:

- зменшення негативних наслідків антропогенної діяльності, підтримка екологічної стійкості середовища;
- сприяння охороні природи і збереженню регіонального соціокультурного середовища;
- підвищення ролі екологічної свідомості.

Визначальним чинником формування екологічної культури і свідомості є екологічна освіта. Екологічна освіта спрямована на формування людини з екологічним мисленням, яка спроможна усвідомлювати наслідки своїх дій стосовно природного середовища. Тому можна стверджувати, що екоосвіта є одночасно метою і засобом розвитку екотуризму.

Специфічність екоосвіти полягає в тому, що, будучи біосоціальною істотою, людина одночасно включена в дві системи - систему природного середовища (екосистема) і соціальну систему (соціум). Головна мета екоосвіти – формування екологічної свідомості, як особливої форми суспільної свідомості, що відображає взаємодію цих двох систем. За своїми цілями і орієнтаціями екоосвіта спрямована на формування глобальної

стратегії запобігання екологічної катастрофи як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Унікально нова еколого-економічна ситуація сучасності вимагає докорінної перебудови стилю мислення людини, нового світогляду, нових парадигм людського розвитку. Для того, щоб “навести лад” у головах людей щодо проблем довкілля, для усвідомлення законів існування і гармонійного розвитку людини в біосфері, потрібна ефективна система екологічного навчання і освіти, яка формує основу духовності і моральності людини.

Екологічна освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, з метою формування певного теоретичного рівня екологічної свідомості, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, знань та навичок раціонального природокористування. Основна мета екологічної освіти – формування системи екологічних знань (наукових, нормативних, практичних), екологічного мислення і екологічно обґрунтованої поведінки. Специфіка такого виду освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі “випереджаючого відображення” – у свідомості має відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання людини в природу.

В основу сучасної екологічної свідомості покладено дві діаметрально протилежні філософсько-методологічні концепції. Перша випливає з твердження, що природа недосконала і що вона має принципові вади. Тому вихід з критичної екологічної ситуації прихильники цієї концепції вбачають в так званому екологічному виробництві, спрямованому на удосконалення природи з погляду існування в ній людини. Кінцевим результатом реалізації такої концепції було б повне злиття природного і штучного середовища існування людини, при домінуванні штучного. Проте цей підхід має низку заперечень. *По-перше*, немає ніяких однозначних і безперечних доказів невідповідності природного середовища оптимальним біосоціальним умовам життєдіяльності людини. *По-друге*, існує небезпека, що активне екологічне виробництво порушить природну рівновагу і зробить екологічну катастрофу невідворотною. *По-третє*, практика показує, що різні біологічно шкідливі для людини організми (бактерії, віруси, паразити) швидше пристосовуються до штучно створених умов існування і становлять загрозу для біологічного існування виду *Homo sapiens*. *По-четверте*, нині відсутні методи точного прогнозування і оцінки можливих наслідків екологічного виробництва, оскільки екологічна і соціальна екосистеми настільки складні, динамічні, регулюються такою великою кількістю взаємозв'язків і взаємодій, що не підлягають моделюванню навіть за допомогою уявних суперкомп'ютерів майбутнього, не кажучи вже про нинішні.

Вирішення екологічних проблем стримується ще й відсутністю у більшості населення свідомого, бережливого ставлення до природного середовища. Розвиток екотуризму дозволяє в певній мірі здійснити переорієнтацію цінностей, поглядів і поведінки окремих осіб і спільнот щодо довкілля. Йдеться про формування на цій основі нового способу життя в рамках екологічно безпечного і стійкого розвитку, коли суспільна екологічна свідомість, як засіб соціального впливу, забезпечує нормальне функціонування еколого-економічної системи.

Антропоцентричний підхід, що переважав протягом декількох сторіч, лише в останні десятиріччя почав поступатися місцем екоцентричному, в центрі уваги якого – все живе. Не можна погодитись з радикальними проявами екоцентризму, зокрема в тому, що всі живі істоти (включаючи хвороботворні віруси, мікроорганізми) повинні мати рівні права, що абсурдно. Але подібно до того, що істина, як правило, знаходиться між полярними думками, не пріоритет одного з цих підходів, а взаємодоповнення, взаєморівноваження антропоцентризму і екоцентризму повинні складати основу сучасного екологічного світогляду.

Психологічною передумовою глобальної екологічної кризи стала помилкова домінанта, що існує в свідомості людини: відчуття власної переваги над природою і, як наслідок, безвідповідальне ставлення до неї. В суспільній свідомості і нині панує споживацький стереотип поведінки. Включення природи в сферу духовного життя людини, в свідомість людей - процес психологічно важкий і тривалий. Він вимагає зміни системи цінностей, перебудови свідомості людей, включення в контекст загальнолюдської культури нової складової – екологічної культури, формування якої і може стати надійним гарантом виживання суспільства в критичних умовах екологічної кризи. Відсутність належної екологічної культури пояснюється тим, що основна частина населення не має достатніх екологічних знань, не володіє достовірною інформацією про екологічні проблеми, не вважає глобальні екологічні зміни, пов'язаними з господарською діяльністю людини.

Основною передумовою становлення сучасного суспільства на шлях стійкого розвитку є перехід від антропоцентричних принципів взаємостосунків людини і природи до соціоприродних, в яких пріоритетним завданням стає формування екологічної культури. Можна виділити три складові елементи, що визначають зміст екологічної культури:

- певний рівень екологічних знань (інтелектуальна компонента);
- певний рівень екологічної свідомості і поведінки в природі (ціннісна компонента);
- певний запас практичних умінь і навиків у сфері охорони природи (діяльна компонента).

Екологічна культура формує новий спосіб взаємостосунків в системі “людина - природа - суспільство”, в якій суспільні зміни цілком залежать від природного потенціалу, повинна поєднувати всі три компоненти. Тільки враховуючи це, можна говорити про можливість стійкого розвитку сучасного світу.

Під екологічною культурою розуміють здатність людини відчувати навколишній природний світ, адекватно пристосовувати його до себе, узгоджуючи власні потреби з структурою і законами функціонування природного довкілля. Саме характер відносин між суспільством і природою є суттю екологічної культури, що відображається в практичному і духовному житті народів. Поняття “екологічна культура” вписується в контекст гуманітарних наук – це успадкований досвід життєдіяльності людини в її взаємодії з навколишнім природним середовищем, який сприяє здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини.

До основних принципів і провідних напрямів екологічного виховання, що сприяють розвитку екотуризму, відносяться :

- розгляд навколишнього середовища в усіх його аспектах: природних і антропогенних, технологічних і соціально-екологічних, політичних, культурно-історичних, моральних, естетичних тощо;
- визнання неперервності ековиховання, яке повинно розпочинатися в дошкільному віці і продовжуватися на всіх стадіях формальної і неформальної освіти впродовж всього життя;
- визнання міждисциплінарності ековиховання, що передбачає спеціальний екологічний зміст у кожному навчальному предметі, забезпечуючи можливість формування цілісної збалансованої перспективи;
- акцентування на головних проблемах навколишнього середовища з врахуванням місцевих, національних, регіональних і глобальних аспектів;
- аналіз поточних і можливих змін стану навколишнього середовища, одночасно беручи до уваги історичну перспективу;

Важливою метою екологічної освіти є демонстрація економічної, політичної і екологічної взаємозалежності сучасного світу, в якому прийняті рішення і дії окремо взятих країн можуть призвести до непередбачених глобальних наслідків. У цьому відношенні екологічна освіта повинна допомогти розвинути відчуття відповідальності і солідарності між країнами і регіонами як основу для майбутнього міжнародного світового порядку, який би гарантував охорону і поліпшення стану навколишнього середовища.

Екологічна освіта також сприяє розвитку нової освітньої парадигми, яка затверджує принцип гуманізму, - визнання пріоритету природних чинників людського буття перед соціальними, випереджаючої освіти перед простою фіксацією минулого досвіду, діалогу перед монологом, співпраці і взаємодії

перед егоцентричним самоутвердженням. При цьому сприйняття і розуміння світу спираються на розвинену етику, а духовні потреби домінують над матеріальними, що можливо лише за умови визнання кожною особою ідеї самовдосконалення як єдиного способу досягнення мети, і якщо духовні потреби будуть властиві більшості людей і зафіксовані суспільними нормами. Екологічна освіта сприяє засвоєнню громадянами ключових принципів взаємодії соціуму з середовищем, системного мислення, навиків колективної взаємодії в повсякденній діяльності.

Екологічна освіта третього тисячоліття повинна стати необхідною складовою гармонійного екологобезпечного розвитку. Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства і природи через гармонійне співіснування з нею, повинна стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно актуальних екологічних і соціально-економічних проблем будь-якої держави.

УДК 379.85:574.001:379.85(1-22)

РАССМОТРЕНИЕ ОТЛИЧИЙ МЕЖДУ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ И СЕЛЬСКИМ ТУРИЗМОМ

А.Г. Зима, О.Г. Зима

Харьковский национальный экономический университет, Харьков, Украина

Zima A.G., Zima O.G. Investigation of differences between ecological and country tourism

In this article characteristic features of "ecological tourism" conception are examined and differences from rural one are defined. Natural, perceptual, nature protection and rural are named as main features of ecological tourism. It is determined that forming of modern eco-tours in Ukraine is not taking into consideration with international standards.

Основными приоритетными направлениями государственной политики в области туризма есть развитие въездного и внутреннего туризма, сельского и экологического (зеленого) туризма.

В статье 4 Закона Украины о туризме [1], в зависимости от категорий лиц, которые осуществляют туристические путешествия (поездки, посещение), их целей, посещаемых объектов, или других признаков существуют такие виды туризма как экологический (зеленый), спортивный,

горный, приключенческий, охотничий, сельский и другие.

Таким образом, в Законе о туризме [1] сельский и экологический (зеленый) туризм выделены как отдельные.

Но в Украине часто рассматривается сельский зеленый туризм как экологический, что является отличным от взгляда научных работников зарубежных стран. Поэтому в статье предлагается рассмотрение характерных признаков понятия «экологический туризм» и выявление отличий от сельского туризма.

В последнее время одним из самых быстро развивающихся секторов туристского рынка стал экологический туризм и его значение в мировой туристской отрасли с каждым годом возрастает. Показателем роста интереса к данному виду туризма является проведение девяти Всемирных конгрессов по экологическому туризму «Annual World Congress on Adventure Travel & Ecotourism». Экологический туризм становится серьезным фактором в экономике многих стран [2].

Растущая популярность этого вида туризма – часть основной тенденции к более бережному по отношению к окружающей среде туризму.

Словосочетание «экологический туризм» в странах СНГ существует более десяти лет, но используется с разными значениями, допускаются различные его толкования. Однако на конференциях, семинарах по экологическому туризму, в научной литературе этот вид туризма чаще всего называют природным, экологически благоприятным, рекреационным ответственным туризмом и т.п. Расплывчатость и неоднозначность толкования термина «экологический туризм» затрудняет работу туроператоров по формированию и продаже экологического туристского продукта, создает сложности при разработке концепций развития туризма в регионах, мешает стратегическому планированию деятельности турфирм, сдерживает научные исследования по этому направлению. Между тем, в Законе «О туризме» [1] отсутствует термин «экологический туризм», поэтому необходимо остановиться на используемых определениях экологического туризма, рассмотреть признаки и принципы функционирования данного экономического явления [2].

В 90-е годы XX столетия разными международными организациями в сфере туризма были даны определения понятия «экологический туризм».

Международный Союз охраны природы (МСОП) под экологическим туризмом, или экотуризмом, понимает «путешествие с ответственностью перед окружающей средой по относительно ненарушенным природным территориям с целью изучения и наслаждения природой и культурными достопримечательностями, которое содействует охране природы, оказывает «мягкое» воздействие на окружающую среду, обеспечивает активное

социально-экономическое участие местных жителей и получение ими преимуществ от этой деятельности» [3].

Обычно мягкий туризм противопоставляется жесткому, главной целью которого является максимизация прибыли, по ключевым принципам, свидетельствующим о том, что для мягкого туризма приоритетны не только успешный бизнес, но и забота о культурном благополучии туристских регионов, щадящем использовании и воспроизводстве их ресурсов, минимизация ущерба окружающей среде.

Сходное определение дает Общество экотуризма (The Ecotourism Society): «Экотуризм – это ответственное путешествие в природные территории, которое содействует охране природы и улучшает благосостояние местного населения» [3].

Известно и определение «туризм, включающий путешествия в места с относительно нетронутой природой с целью получить представление о природных и культурно-этнографических особенностях данной местности, который не нарушает при этом целостности экосистем и создает такие экономические условия, при которых охрана природы и природных ресурсов становится выгодной для местного населения» [3].

Экотуризм – это одно из важнейших средств сохранения окружающей среды. Этот тип туризма помогает человечеству наслаждаться природой, узнавать о ней и в то же время помогает сохранить ее [4].

По результатам маркетинговых исследований, которые проводились зарубежными научными работниками [4], респонденты считают, что экотуризм означает наблюдение за природой (36% респондентов), желание ее сохранения (41% респондентов), сохранение культурных и естественных мест (31% респондентов).

Таким образом, можно выделить некоторые характерные признаки понятия «экологический туризм».

Современное понимание экотуризма, ориентация на достижение устойчивости как конечного результата во многом заставляют пересмотреть традиционные представления о том, какие виды путешествий являются экотуризмом. При этом традиционные критерии – мотивация путешествующих и объемы туристических потоков – безусловно, важны, но сами по себе не играют определяющей роли. При организации туров в природу необходимо учитывать влияние туристов на природную и культурную среду во время путешествий.

В литературе встречаются несколько терминов, относящихся к сфере экотуризма.

Объектами собственно экотуризма (ecotourism) могут быть как природные, так и культурные достопримечательности, природные и

природно-антропогенные ландшафты, где традиционная культура составляет единое целое с окружающей средой.

Природный туризм (nature tourism) – туризм, объектом которого является любая природа, как живая, так и неживая (например, пещеры, горы, водоемы и др.). Природный туризм включает в себя биотуризм как одно из тематических направлений. Биотуризм (wildlife tourism) – туризм, объектами которого являются любые проявления живой природы, будь то отдельные виды или биоценозы [5].

По преобладанию той или иной цели путешествия (отдохнуть и получить определенный объем знаний) можно выделить научный, познавательный и рекреационный виды экотуризма.

Чисто научным экотуризмом занята относительно небольшая часть туристов. Однако этот вид является источником информации об удаленных и малоизученных районах, необходимой как для науки, так и для грамотного планирования развития самого экотуризма [5].

Практически каждое экотуристическое путешествие преследует познавательные цели. Объектами познавательного, как и научного, экотуризма становятся отдельные наиболее интересные с точки зрения наблюдения биологические виды, такие как, например, слоны, львы, другие крупные виды хищников и копытных в Восточной Африке и Азии.

Часто экотуристов привлекают особые достопримечательности неживой природы, геоморфологические, гидрологические и другие объекты (горы и каньоны, водопады и пещеры, озера и реки). Здесь, помимо познавательного, реализуется рекреационный элемент экотуризма, который включает спортивный туризм, альпинизм, лыжные, конные (кинезотерапия), водные и пешие походы и другие виды активного и пассивного отдыха.

Объектами экотуризма могут стать экзотические растительные сообщества, или биоценозы, например, тропические леса, цветущие летняя тундра и весенняя пустыня. Но чаще туристов привлекают уникальные ландшафты в целом. Наконец, популярными видами деятельности экотуристов являются (в порядке убывания) пешие походы, наблюдение за птицами (birdwatching), кино- и фотосъемка, экосафари, проживание в палаточных городках, посещение гор и альпинизм, рыбалка, водный туризм (байдарки, каноэ, плоты, рафтинг), ботанические экскурсии, археологический и палеонтологический туризм, спелеотуризм, наблюдение экзотических бабочек [5].

От экотуризма неотделимо экологическое просвещение. Познавая природу, туристы проникаются необходимостью бережного к ней отношения. Вклад экотуризма в формирование экологической культуры поистине неocenim.

В законе «О туризме» [1] установлено, что лица, которые организывают использование туристических ресурсов, обязаны обеспечивать выполнение требований относительно охраны окружающей среды и охраны культурного наследия, а также принимать меры относительно обеспечения минимизации или прекращения вредного влияния на окружающую среду и социально-культурную среду, а также компенсировать причиненный им при этом ущерб.

Фастовец О. О. [6] также считает, что основная идея экологического туризма – это забота об окружающей среде, которая используется в туристических целях, и воспитании любви к природе.

Экотуристскими не могут считаться такие путешествия, при которых выполняются лишь отдельные принципы экотуризма, и непосредственным результатом которых не является улучшение охраны природной среды [7]. Так, например, в последние годы стали «модными» массовые восхождения на гору Говерлу – высшую точку Украины (2061 м.). В 2005 году на Говерлу в один день с Президентом страны поднялось одновременно от 15 до 17 тыс. лиц и после таких новоявленных туристов остается большое количество мусора (пластиковых бутылок, кульков и пр.), который тоже приходится выносить с туристических троп. Уже больше десяти лет студенты Института туризма Федерации профсоюзов Украины проводят акцию по сбору и транспортировке оставленных «находок» вниз к специально оборудованным контейнерам. Такой вид туризма считается реабилитационным, что оказывает содействие восстановлению естественных территорий.

В Стратегии экономического и социального развития Украины (на 2004 – 2015 годы) «Путем Европейской интеграции» [8] сказано, что особое внимание нужно уделить адекватной поддержке развития сельского зеленого туризма в горных селах Украины, где за счет консолидации бюджетных средств должна быть реализована стратегическая задача – привлечение большинства населения и ориентации местного аграрного производства на обслуживание потребностей туризма, возрождение традиционной культуры ремесел.

В зарубежных странах все большее распространение получает агротуризм, или агроэкотуризм (agroeeco-tourism). Это туризм в сельской местности, при котором туристы во время своего отдыха ведут сельский образ жизни на фермах и хуторах. Развитие такого вида туризма наиболее актуально для стран Западной Европы (и отчасти США) с небольшим процентом естественных ландшафтов и высоким уровнем сельскохозяйственной освоенности территории.

Любители природы – это специфическая категория людей с экологическими интересами. Главной их целью является отдаление от городского ритма жизни, наблюдение за природой, птицами, насекомыми,

собираение ягод и лекарственных растений, собственные исследования. Такие туристы отдают предпочтение традиционной сельской усадьбе, дикой природе, уровню экологического благосостояния, искренне интересуются ведением сельского хозяйства. Лицам, принимающим таких туристов необходимо быть готовым к приготовлению вегетарианских кушаний, использованию домашних продуктов питания [9].

К основным преимуществам экологического туризма относится устойчивое развитие территорий, вовлеченных в эту сферу. При этом обеспечивается создание туристической инфраструктуры, организация новых рабочих мест, что ведет к повышению уровня жизни населения, проживающего на данной территории.

Кроме того, из-за меньшего объема необходимой туристической инфраструктуры (отелей, ресторанов, увеселительных заведений) из расчета на одного туриста и на каждую гривну прибыли, данный туризм характеризуется меньшей ресурсоемкостью. Значит, это не только полезно, но и выгодно.

Сегодня турфирмы и турагентства пропагандируют далеко не экотуризм, ведь сотрудники тур фирм и сами в свое время не изучали понятие «экотуризм» и на законодательном уровне нет такого понятия, а рассматриваются только общие вопросы в глобальном направлении. Образовательный аспект в украинском экотуризме развит пока еще слабо – чаще экскурсия или тур оказываются нацелены только на демонстрацию достопримечательностей, экзотических «чудес» и «красот» природы, а не на постижение экологических проблем и активное участие в их решении [3].

Доходы от туризма – при условии, что существенная их часть будет оставаться в регионе – могут создавать экономические ресурсы для сохранения природных экосистем.

Таким образом, необходимо выделить отличия между туроператорами, предлагающими «традиционные» туры в природу, и организаторами туров экологических. Первые не берут на себя обязательств по охране природы или управлению природными территориями, они просто предлагают клиентам возможность побывать в экзотических местах и познакомиться с культурами коренных народов «до того, как они исчезнут». Вторые должны устанавливать партнерские отношения с охраняемыми территориями и местными жителями. Они стремятся к тому, чтобы их бизнес вносил реальный вклад в охрану дикой природы и развитие местных поселений в долгосрочной перспективе. Они стараются улучшить взаимопонимание между туристами и местными жителями.

1. Закон Украины "О туризме" в редакции от 18.11.03 г. № 1282-IV // www.liga.net/
2. <http://dissershop.com/erologija/>
3. <http://www.ecotours.ru/russian/publications/ecotourism/>

4. Марія Магдалена Малдонадо Авалос, Адолфо Фіентес Негрете. Маркетингові методи та екотуризм // Туризм в Україні. Частина I, 2006. – 277 с.
5. www.travelgroup.ru
6. Фастовець О. О. Екотуризм як засіб екологічної підготовки менеджерів туризму // Туризм в Україні. Частина II, 2006. – 205 с.
7. <http://www.ecotours.ru/Russian/publications/ecotourism/>
8. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004 – 2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
9. Сільський зелений туризм або відпочинок у селі // Туризм сільський зелений. – 2004. – Випуск 1. – С. 64.

УДК 379.85:502.4(477-924.52)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТАЛОГО ТУРИЗМУ В УЖАНСЬКОМУ НПП

Ю.В. Зінько, В.П. Брусак, Б.М. Дзядик

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Zinko Yu., Brusak V., Dziadyk B. Actual condition of development of sustainable tourism in Uzhanskiy national park

In this article the question of modernization of tourism economy is examined, as well as the issue of tourism expansion and the development of its infrastructure within the context of sustainable tourism requirement. Ecotourism has a priority over other forms of tourism: educational, qualification, ethnographical.

Ужанський НПП за особливостями розвитку рекреаційного господарства відноситься до національних парків України з екстенсивним рекреаційним використанням [3, 7]. Наявні туристичні ресурси УНПП, його прикордонне розташування та статус міжнародного біосферного резервату (МБР) сприяють розвитку сталих форм туризму (пізнавального, культурологічного, кваліфікованого).

Обґрунтована концепція розвитку туризму та просторово-часових аспектів туристичного господарювання Ужанського НПП базуються на інвентаризації сучасного стану його рекреаційного господарства та врахуванні рекомендацій МСОП [4, 9,11] щодо проєкологічного використання природоохоронних територій для цілей туризму. Інвента-

ризація, проведена у 2003-2005 рр. у ході розробки проекту організації території парку, включала оцінку наявних туристичних ресурсів, принципів організації і спеціалізації туристичного господарства парку та дослідження інтенсивності туристичного руху і територіальної структури рекреаційної сфери. Одночасно враховувалась роль парку у різнорангових територіально-рекреаційних комплексах: Великоберезнянського району (локальний рівень), Східнокарпатського регіону (регіональний рівень) та у складі МБР «Східні Карпати» (транскордонний рівень).

У даний час туристичну спеціалізацію парку визначають гірськолижний, відпочинковий (соціальний і дитячий), транзитний, піший та екологічний туризм. Перелічені види туристичних занять мають відповідну інфраструктуру, більш-менш налагоджену систему інформування про організацію відповідних занять та наявне коло зацікавлених відвідувачів. Більшість об'єктів гірськолижної і відпочинкової інфраструктури розміщені вздовж основної транспортної магістралі (Ужоцький перевал – Великий Березний) або на бокових відгалуженнях (с. Щербин, с. Вишка). Піший туризм та екотуризм мають розосереджений характер і приурочені до туристичних, тематичних та дидактичних стежок у різних частинах парку. Загальна протяжність 17-ти ознакованих туристичних шляхів парку складає біля 100 км. В останні роки спостерігається активізація прикордонного туризму, проте посилення прикордонного режиму є одним з обмежуючих факторів функціонування ряду екологічних стежок: “На Чорні млаки”, “На г.Кременець”, “На г.Розсипанець” і “На г.Черемха”. Відсутність піших транскордонних переходів на українсько-словацькому і українсько-польському пограниччі стримує транскордонний піший і вело туризм.

Специфіку розвитку туризму в УНПП зумовлює його місце у складі МБР “Східні Карпати”, яке вимагає погодження планування розвитку туризму у парку з схемами туристичного загосподарювання Бещадського НП (Польща) і НП “Полоніни” (Словаччина) та Надсянського регіонального ландшафтного парку [8]. У перспективі в УНПП пріоритет за наступними формами туристичних занять:

- екотуризм, зокрема, такі його форми як пізнавальний природничий, етнографічний, кваліфікований (активний), науковий;
- сільський туризм і агротуризм;
- культурологічний туризм на базі багатой історичної спадщини;
- коротко- і довготривалі форми відпочинку;
- гірськолижний туризм з використанням трас різної складності;
- транзитний туризм, в т.ч. міжнародний туризм;
- оздоровчий туризм на базі бальнеологічних і кліматичних ресурсів.

Імідж парку створюють різні форми екотуристичної діяльності. Сьогодні УНПП серед інших парків Карпат вирізняє розвинена мережа ознакованих

тематичних і піших шляхів з відповідним інформаційно-картографічним забезпеченням. Разом з тим, парк за їх протяжністю у 2-3 рази поступається відповідним показникам у Бещадському НП та НП “Полоніни” [8,10]. На нашу думку, розвиток мережі трас для кваліфікованого туризму слід зосередити на наступних пріоритетних напрямках:

- розбудова і трасування через територію парку пішохідних трас регіонального (карпатського) та транскордонного значення;
- створення спільних (транскордонних) тематичних маршрутів спільно з Бещадським НП і НП “Полоніни”;
- розробка та ознакування велосипедних, лижних, кінних трас на території парку;
- створення на базі існуючих і проєктованих тематичних трас дидактичних стежок з інформаційно-навчальним обладнанням.

В УНПП частково освоєно ряд атракційних туристичних об’єктів, розташованих в основному на правобережжі р. Уж. Зокрема, НПП розробив та частково облаштував [6] такі туристичні стежки: екологічні маршрути “На Чорні Млаки” і с. “Жорнава – урочище Парашинський”, історико-ботанічний маршрут “с. Ставне – гора Черемха”, еколого-ботанічний маршрут “Гора Вежа”, історико-пізнавальний маршрут “По лінії Арпада”, науково-пізнавальний маршрут “На гору Кременець”, еколого-пізнавальний маршрут “На гору Красія” та туристичні маршрути “До витоків р. Сян”, “До витоків р. Уж”, “с. Щербин – Ужоцький перевал”, “с. Верховина Бистра – г. Плішка – с. Лубня”, “Ужоцький перевал – г. Розсіпанець – с. Верховина-Бистра”, “г. Черемха – г. Менчіл” і “с. Кострино – г. Явірник”,

З велосипедних маршрутів територією парку заплановано протрасувати міжнародний велошлях R61 і регіональні велошляхи №10 та №14, на базі яких у рамках тристороннього партнерства проєктується розробка двох тематичних маршрутів: “Шляхом ікон” та “Слідами бравого вояка Швейка”.

Важливим елементом туристичної інфраструктури національних парків виступає екоосвітня та інформаційна інфраструктура. В УНПП за прикладом Бещадського НП [10] слід створити інформаційно-екоосвітній центр, який виконуватиме функцію візит-центру парку. Місцем його локалізації пропонується центральна частина смт. Великий Березний. Необхідним елементом екоосвітньої інфраструктури парку повинна стати польова навчальна станція з можливістю організації занять у природі (“зелені школи”). УНПП розроблений інвестиційний проєкт “Школа у пралісах”, який передбачає створення міжнародного екоосвітнього центру шляхом модернізації контори природоохоронної науково-дослідної дільниці у с. Нова Стужиця. Завданням “Школи у пралісах” є створення умов для організації екоосвітніх занять для школярів і студентів з використанням мережі природничо-дидактичних стежок для проведення польових досліджень. Посилить

екоосвітній ефект парку природничий музей з постійними і змінними експозиціями та можливістю організації екоосвітніх занять, який необхідно створити у візит-центрі або адміністративному корпусі УНПП.

Перспективним напрямом екотуризму в УНПП є етнографічний туризм. Наявність живого фольклору, традицій природокористування та збереженість історико-культурної спадщини однієї із етнічних груп українців Карпат – лемків, створить імідж парку як етнографічної території [5]. Це у поєднанні з залишками історико-культурної спадщини лемків у Польщі і Словаччині дозволяє розробити міжнародні культурно-етнографічні тури. Посилить етнографічну атракційність парку мережа місцевих музеїв-скансенів, відродження народних промислів, виготовлення сувенірів з символікою УНПП.

УНПП, характеризуючись певною специфікою ресурсів живої і неживої природи серед інших національних парків і заповідників Українських Карпат, має добрі перспективи щодо розвитку спеціалізованих наукових турів для фахівців з біології та лісівництва, геологів та географів.

У парку набуває популярності сільський туризм і агротуризм [1, 2]. Облаштування агроосель у селах стане суттєвим чинником підтримки різних форм екотуризму через забезпечення нічліжних і гастрономічних послуг для туристів. Одночасно важливо здійснити підготовку привабливих агротуристичних продуктів, зокрема: 1) етнографічні тури з акцентом на традиційні промисли і культурні надбання, 2) уїкендовий відпочинок в агрооселях, 3) сільський відпочинок для транзитних автотуристів, 4) відпочинок і заняття в екологічних сільських господарствах.

Діагностика туристичного руху в УНПП свідчить, що найпопулярнішими формами туристичних занять є короткотривалий відпочинок у літній період та гірськолижний спорт взимку, які відносять до форм масового туризму, що не має підтримки у сусідніх парках МБР “Східні Карпати”.

Характер співвідношення площ заповідних, рекреаційних та лісо- і сільськогосподарських угідь в Ужанському НПП дозволяє стверджувати, що за внутрішніми структурними особливостями при природоохоронному і рекреаційному плануванні він повинен розглядатись як ландшафтний (природний) парк п'ятої категорії за класифікацією МСОП. Специфічною рисою його туристичного загосподарювання стане поєднання проєкологічних туристичних занять (екологічний і сільський туризм) з традиційними формами відпочинку у гірських місцевостях (загальне оздоровлення, піший та гірсько лижний туризм). Зазначені вектори туристичного розвитку УНПП з однієї сторони забезпечать подальший розвиток традиційних для території форм туризму: коротко- і довготривалого відпочинку, гірськолижного туризму, а з другої – впровадження іновативних еко- і агротуристичних продуктів. У сукупності вони забезпечать проєкологічну орієнтацію розвитку

туризму у регіоні та підтримку соціально-економічної активності місцевого населення.

Територія парку має непогано розвинену інфраструктуру для коротко- і довготривалого відпочинку: готелі, мотелі і туристичні бази, туристичні притулки та дитячі табори. У районі дослідження існують сприятливі умови (добра транспортна доступність, розвинена мережа закладів розміщення, близькість до обласного центру) для подальшого розвитку уїкендового відпочинку. Цей вид туристичних занять вимагає модернізації існуючої нічліжної бази. Влітку важливо забезпечити відпочиваючих можливістю займатися активним відпочинком шляхом створення пунктів прокату велосипедів, туристичного спорядження та розвитку кінних господарств.

Великобerezнянщина як популярний у радянський час район довготривалого відпочинку – оздоровчого, соціального і дитячого типу – у даний час втратила таку спеціалізацію. Наявні заклади колективного розміщення використовуються влітку переважно для оздоровлення дітей. Для відродження у районі довготривалого відпочинку слід модернізувати існуючі турбази і притулки (підвищити рівень стандартів проживання), створити інфраструктуру для активних спортивних занять (басейни, тенісні корти, фітнес-зали). У міжсезоння модернізовані заклади цілорічного розміщення могли б використовуватись для потреб конференційного та популярного сьогодні корпоративного відпочинку.

Гірськолижний туризм належить до туристичних занять, які створюють імідж парку і Великобerezнянського району [1, 2] як туристичної місцевості. Наявні на території НПП гірськолижні комплекси у селах Костринська Розтока, Вишка і Ужок забезпечують сталий попит на гірськолижні заняття взимку. Маркетингові дослідження [3] показали, що максимум гірськолижників припадає на уїкендовий період. Для розвитку гірськолижного туризму у парку слід модернізувати існуючі витяги й сервісну інфраструктуру та створити нові гірськолижні комплекси, орієнтуватись на збільшення кількості підйомників (кабінні, крісельні, канатні), створення трас для лижників-початківців, трас середньої і підвищеної складності. Виходячи з проєкологічних пріоритетів території, не слід практикувати штучне насніження трас, що завдає шкоди природному середовищу, а впроваджувати скі-тури на бігових лижах, що потребує ознакування лижних трас та розвиток їх сервісної бази.

Відродження у районі розташування НПП оздоровчого туризму, що базувався на бальнеологічних і кліматичних ресурсах, можливе при умові розробки спеціальної обласної програми розвитку регіону як курортної місцевості на рівні адміністративного району. Програма повинна включати інвентаризацію і оцінку мінеральних джерел, планування об'єктів оздоровчої інфраструктури та конкурентну оцінку оздоровчих можливостей району на фоні Закарпаття та інших курортних місцевостей Карпатського регіону.

Значні перспективи в УНПП має міжнародний та транзитний туризм. Намічені відкриття транскордонного пішо-велосипедного переходу “Лубня – Волосате” спонукає значний приплив екотуристів з Польщі. Тому важливою є підготовка піших і тематичних трас у північно-східній частині парку та їх інформаційно-картографічне забезпечення (буклети, карти, путівники тощо).

Внутрішній і міжнародний транзитний туризм на території парку є одним з найбільш динамічних в останні роки. Ділянка автотраси Ужозький перевал – Ужгород з кожним роком стає все більш завантаженою. Це зумовлює необхідність розбудови нічліжної бази вздовж траси у с. Лубня і с. Малий Березний, розширення торгівельно-гастрономічної мережі. Розроблено інвестиційний проект щодо створення туристичного комплексу на Ужозькому перевалі. Разом з тим проєкологічні засади господарювання в УНПП вимагають зменшення транспортного навантаження шляхом обмеження використання приватного автотранспорту й залучення громадського для обслуговування відвідувачів парку.

Діагностика та стратегічне планування туристичного загосподарювання дозволяють рекомендувати просторову модель розвитку туризму в УНПП та прилеглий території. У межах парку пропонується виділення ряду туристичних місцевостей з переважаючим розвитком певних типів туристичних занять та продуктів: Стужицької, Лубницької, Ужозької, Жорнавсько-Сольської, Костринсько-Вишківської, Стричавсько-Домашівської.

Всебічний аналіз туристичних ресурсів Ужанського НПП, стану їх сучасного загосподарювання та вимог щодо розвитку екотуристичних продуктів на природоохоронних територіях дозволив сформулювати пріоритетні екотуристичні продукти і відповідної їм інфраструктури на найближчу перспективу:

- пізнавальні (природничі, етнокультурні) тури з використанням інформаційно-туристичних центрів, обладнаних навчальних і тематичних стежок;
- спеціалізовані навчальні тури для студентської і шкільної молоді з використанням екоосвітніх центрів, музеїв та дослідницької апаратури;
- екологічно безпечні кваліфіковані маршрути (піші, велосипедні, кінні, водні) з ознакованою і облаштованою мережею локальних, регіональних, транскарпатських та міжнародних трас;
- наукові тури для спеціалістів у галузі екології та природничих наук з обладнанням місць для спостережень за тваринами, моніторингових полігонів та екотехнологічних експозицій;
- етнокультурні тури з використанням об’єктів традиційної спадщини лемків та створенням тематичних етно-культурних парків.

1. Великоберезнянщина туристична. Інформаційно-туристичний довідник. - Великий Березний, 2004.
2. Инвестиционная программа развития туристско-рекреационной отрасли Закарпатской области на 2002 – 2005 годы. - Ужгород, 2002.
3. Зінько Ю., Гетьман В. Екотуризм у національних парках Карпатського регіону // У збірн. “Аграрний екологічний туризм у країнах Центральної та Східної Європи”, Стрий, 2004. – С. 65-68.
4. Кукурудза М. Менеджмент національних парків. - Львів, 2003. – 123 с.
5. Стойко С., Крук Д. Потенціальне значення національних природних і регіональних ландшафтних парків та біосферних резерватів Карпат для збереження етнічної й історико-культурної спадщини // Екологічні проблеми Карпатського регіону. Екологічний збірник НТШ, № 3. Львів, 2003. – С. 234-246.
6. Ужанський національний парк. Карта 1:85000. Київ, 2000.
7. Hetman W., Zinko J. Turystyka w parkach narodowych Ukrainy / Użytkowanie turystyczne parkow narodowych. Ojców, 2002. - S. 455-469.
8. Klimkiewicz M. Kształtowanie turystyki transgranicznej w rezerwacie biosfery „Karpaty Wschodnie” / Użytkowanie turystyczne parkow narodowych. Ojców, 2002. - S. 659-677.
9. Loring them to death? Sustainable tourism in Europe’s Nature and National Parks, FNNPE, 1993.
10. Prędko R. Ruch turystyczny w Bieszczadzkiem Parku narodowym / Użytkowanie turystyczne parkow narodowych. Ojców, 2002. - S. 185-199.
11. Zaręba B. Ekoturystyka. Warszawa, 2000.

УДК 379.85:574:502.4(477-924.52)

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УЖАНСЬКОМУ НПП

І.Ю. Іванега

Ужанський національний природний парк, Великий Березний, Україна

Ivaneha I.Yu. Condition and state of ecotourism development in the Uzhansky NNP

We have presented a short history of development and building up of the recreational and tourist activities on the park's territory. Main objects of natural and historically-cultural heritage were characterized. Educationally-pedestrian, mountain skiing and bicycling are perspective ways of ecotourist development in the region. The ecotourism success will depend on infrastructure development, spreading of information about the potential recreational attractiveness of the region, civilized system of standards evaluation and involvement of local population into the ecotourism sphere.

Ужанський НПП організовано на основі природно-заповідних об'єктів, які існують на Закарпатті, у верхів'ях ріки Уж, з початку ХХ-го століття.

Так, у 1908 році за часів Австро-Угорщини у цьому районі з метою охорони унікальних буково-ялицевих пралісів був створений один з перших на території Карпат – резерват „Стужиця”.

Завдяки своєрідності природних ландшафтів, наявності цілющих мінеральних вод, багатству флори і фауни, унікальності пралісових екосистем, визначним пам'яткам культурно-історичної спадщини парк має великий потенціал для розбудови рекреаційно-туристичної сфери, зокрема міжнародного туризму. На території парку є чудові умови для розвитку традиційних видів літнього і зимового туризму, а також різних форм екологічного та аграрного туризму, культурно-етнографічних і науково-пізнавальних турів (Крічфалушій В. та ін., 2001).

Одним з основних завдань національних природних парків, визначеного Законом України „Про природно-заповідний фонд”, є створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах, збереження цінних природних та істотко-культурних комплексів і об'єктів.

Історія розвитку рекреації і туризму в регіоні

Історія розвитку і становлення Ужанської долини була пов'язана з двома традиційними видами господарської діяльності - тваринництва і лісокористування. Вирощування великої рогатої худоби і вівчарства було основним джерелом виживання верховинців. Як і більшість регіонів Карпат територія району використовувалася в якості лісосировинної бази. На території району діяли три лісопереробні заводи невеликої потужності, (в с. Забродь і Жорнава (власник Айзман) і збудований ще в період Австро-Угорщини - в с. Люта) значна частина деревини вивозилася в Австрію і Чехію у не переробленому виді.

Наявність привабливих ландшафтів, чистих джерел і потічків, цілющих мінеральних вод дали поштовх до створення перших елементів туристської і рекреаційної інфраструктури.

В селі Ужок на базі трьох мінеральних джерел до II-ї світової війни існували два санаторні будинки з 30-ма купальнями, військова лікарня та п'ять приватних пансіонатів на 60 ліжок.

У 20-х роках минулого століття, коли Закарпаття перейшло під владу Чехословаччини, туристичний рух почав розвиватися досить інтенсивно. Було створено цілий ряд нових маршрутів, великою популярністю серед чехословацьких туристів користувався багатоденний маршрут г. Явірник - Снинський камінь - Морське око.

У 60-х - 70-х роках минулого століття на території Ужанської долини почалося відродження рекреаційно-туристської діяльності. Відновили роботу

колишні пансіонати і турбази, в райцентрі був організований клуб любителів пішого, лижного і водного туризму, який активно пропагував переваги активного відпочинку, сприяв популяризації туристського руху в районі.

Сучасний стан і основні напрямки розвитку екотуризму на території парку

На даний час на території парку повноцінно функціонують три турбази, один пансіонат - санаторій, дві гірськолижні бази, декілька приватних пансіонатів. В ряді сіл району є багато власників осель, готових прийняти туристів, забезпечивши елементарні умови проживання і відпочинку.

На території Ужанського НПП проживає етнічна група українців - лемків, які в довоєнні часи населяли значну територію Східних Бескидів. Після насильної депортації українців - лемків з польської частини Сянської долини (операція „Вісла“) Великоберезнянщина залишилася єдиним місцем проживання цього етносу.

У даний період Ужанський НПП охоплює територіально і демографічно найбільший осередок закарпатських лемків, в якому розташовано 20 населених пунктів. Тому перед ним стоїть важливе завдання зберегти не лише унікальну природну спадщину, але й історико-культурну та етнографічну спадщину субетносу лемків. А ця спадщина унікальна, що дає великі потенціальні можливості розвитку туризму.

До історико-культурної спадщини належать передусім дерев'яні пам'ятки сакральної архітектури, стиль яких близький до бойківської, але має деякі барокові елементи:

- Михайлівська церква (с. Ужок) споруджена в 1715 році;
- Церква св. Василя Великого (с. Сіль) збудована на Львівщині у 1703 році;
- Церква Покрови Пресвятої Богородиці (с. Кострино) - збудована на Галичині у 1645 році.

Нині на території парку збереглося 11 дерев'яних церков, які відносяться переважно до XVII - XVIII-го століття, більшість з яких є визнаними пам'ятками народної архітектури. Серед відвідувачів парку, особливо закордонних, ці об'єкти користуються великою популярністю.

Верхів'я басейну Ужа, де розташований парк, цікаве також в історичному плані. На Ужоцькому перевалі (889 м) збереглося військове кладовище, в якому поховано понад 500 вояків і офіцерів Російської та Австро-Угорської армій, які загинули тут в 1915 році, тут також встановлено пам'ятник на честь переходу через Карпати радянських військ у Другу світову війну. На горі Черемха (1130 м) є військове кладовище з 1-ї світової війни, в якому поховано понад 670 угорських вояків, що загинули в 1915 році в боях проти армії Брусилова, невелике кладовище поховання угорських вояків також знаходиться в околицях с. Лубня.

Атрактивна територія парку в астрономічному аспекті. 9 червня 1866 року в околицях с. Княгиня упав один з найбільших у Європі метеорит, уламки якого зберігаються у багатьох європейських музеях, в Америці, Австрії та інших країнах світу. В честь 140-річчя падіння метеориту на цьому місці в 2006-му році встановлено пам'ятний знак, сюди ж прокладено еколого-пізнавальні стежки для туристів.

Відвідувачам парку пропонується ціла мережа екотуристичних маршрутів, загальною протяжністю понад 150 км. Найбільш перспективним з природничо-історичної оцінки є маршрут №8 - с. Стужиця - г. Кременець - місце стику кордонів трьох країн (Польща - Словаччина - Україна) в самому серці МБР „Східні Карпати”. Буково-яворові праліси та букове криволісся, через які проходить маршрут - унікальні лісові екосистеми, аналогів яким нема у Європі, вони включені в Список всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Перспективним для міжнародного туризму (зокрема, для туристів Угорщини) є маршрут на гору Черемху. Для підсилення атрактивності даного об'єкту тут буде встановлено хрест на могилі загиблих воїнів і меморіальну плиту із списками.

На північно-східній границі парку проходить Вододільний хребет, де стикаються басейни рік, які впадають у чорне море (Дунай, Дністер) та Балтійське море (Вісла). Тут на висоті 1000-1250 м н.р.м. беруть початок річки Уж та Сян, в місцях витоку яких встановлено пам'ятні знаки, до них ведуть об'їздові екологічні маршрути.

Великою популярністю користуються ботанічні резервати „Пасіки2 та „Ірташі”, на яких в осінній період розцвітає пізньоцвіт осінній - рідкісний для України, червонокнижний вид. Урочище „Пороги” - на р. Уж - одне з найпоширеніших місць відпочинку мешканців і гостей району, тут розвинуті тонкоритмічні флішові товщі утворюють дрібні складки, що створило на річці цілий ряд швидкоплинних перепадів.

По території парку проходить міжнародна циклотуристична траса К-61-Зелений велосипед. Велотуристи із Польщі, Чехії, Словаччини та інших країн мають можливість ознайомитися з визначними туристичними атракціями парку.

Перспективними напрямками розвитку екотуризму в районі, крім пішохідного, є кінний, сезонний водний (спуск по річці на надувних човнах), велосипедний.

Згідно інвестиційних пропозицій на території парку заплановано будівництво восьми туристичних готелів, кемпінгу, водолікарні та гірськолижного комплексу.

Значні перспективи у районі НПП має міжнародний та транзитний туризм. Намічене на перспективу відкриття транскордонного пішовелосипедного переходу на українсько-польському кордоні (Лубня -

Волосате) може викликати значний рух екотуристів з Польщі на територію парку. Важливим тут буде підготовка піших і тематичних трас у північно-східній частині парку та їх інформаційно-картографічне забезпечення.

Екологічний туризм - перспективний, він викликаний зростаючим погіршенням якості навколишнього середовища. Оскільки тенденція урбанізації та забруднення природних територій збільшується, буде зростати інтерес до нього. Успіх екотуризму в значній мірі залежатиме від нашої можливості надати відвідувачам парку адекватну інформацію про його потенціальну рекреаційну привабливість, розвиток інфраструктури, науково-пізнавальні програми. Немаловажним чинником, який сприяє приваблюванню туристів, є цивілізована система цінкових стандартів, які б відповідали якості наданих послуг. Залучення місцевого населення до екотуристичної діяльності, гуманні стосунки з ним, збереження та збагачення його унікальної культури та духовності, сприяння покращенню соціально-економічного стану – невід'ємні частки успішного розвитку туристичної індустрії краю.

UDC 57.017.64.001:379.85

SOME ASPECTS OF SUSTAINABILITY IN THEMATIC TOURISM

Zsuzsanna Igó Tóth

Eszterházy Károly University College, Eger, Hungary

Izo Tom C. Деякі аспекти сталого розвитку тематичного туризму

Тематичний туризм дав можливість існування тісного взаємозв'язку культури та туризму на північному сході Угорщини. Порівняно невеликі інвестиції допомогли об'єднати „пасивні” туристичні ресурси, привернути увагу до нових явищ – культурного туризму, екологічного туризму, екологічних виноградарських маршрутів. У статті проілюстровано тематичний маршрут Полоч, який є прикладом сталого розвитку тематичного туризму. Тут можна побачити ефективну співпрацю місцевих органів влади та населення на благо розвитку туризму в регіоні.

I intend to examine some aspects of sustainability in terms of alternative tourism on the basis of some theoretical and practical findings regarding the shaping of tourist demand. The corpus I intend to employ belongs to what I would call an 'established' thematic tour. My choice seems justified as the Palóc area of the North-East Hungarian region has already won the attention of tourists and the thematic tours have not only increased the importance of the area as a tourist

destination but have also contributed significantly to the sense of identity of the population.

The attempt of the experts of this region meet the expectations of the EU as it intends to increase the awareness and self respect of smaller cultural communities with the help of centuries old traditions and customs as an integral part of the European integration process. This also means that there is a sustained effort to make an inventory of the centuries old values created by these communities in their relation to larger communities. The concept of a larger, viable European cultural identity can only be created on the foundations offered by local cultural identities, which therefore need to be maintained and integrated in new developments.

Local culture is the treasurehouse of natural landscape, architectural values, the achievements of local art and craft, the archaeological findings and virtually all the vestiges of local intellectual product and the above elements comprise traditions of international and local importance and fame. If we base our present and future plans on our past we can protect and develop those valuable elements of our identity which contribute to our integrity and pride as members of a new Europe.

We cannot ignore the fact that to maintain and further develop our cultural heritage, our national patrimony there is need for the financial and intellectual contribution and sustained effort of all parties and participants involved from the European, national and local governments to the families living in the respective areas. It goes without saying that these 'sacrifices' are for sure profitable investments both in financial and human terms.

The thematic tour I intend to examine can be understood better in the context of the thematic tours of the north-east Hungarian region and in fact the Palóc region is a good example of co-operation and sustainable development.

The redefinition of thematic tours

The new problems invoked by the practical analysis of the Palóc area might require the reinterpretation of established terminology. The term of thematic tourism, as I use it is roughly identical with the definitions used by the theory of tourism and I start from the awareness of the fact that contemporary tourism has produced successful thematic tours virtually all over the world. Consequently more and more local tourist agencies provide professional guides and programmes.

This is so especially in cases when the thematic tours are organised around a wide range of general ideas, local and specific peculiarities and stem from the recognition that there is a strong need for a synthesis of the natural, cultural assets offered on a vertical and horizontal basis. The definition of the term itself can be traced back to the 1970s and by the 1990s a relatively comprehensive consensus was reached. There are many examples in this respect but I would like to restrict myself to two of them.

The first one belongs to Silbergh.

„Thematic tours are sensitive, sustainable and relevant interpretations of integrated themes which, on the basis of suitable development of the specific services and marketing activity adjust offer to the demands of the visitors and observe the local resources and closely observe local demands, environmental contexts, economic, social and cultural benefits.” (Silbergh 1994)

The second one was formulated by Puczkó-Rácz and it reads as follows: „Thematic tours arrange natural and artificial attractions around a given theme in a region accessible by different means of transport. The routes offer a wide range of entertainment, leisure and possibilities of acquiring new knowledge.” (Puczkó-Rácz, 2000, 92.)

Both definitions support my thesis that thematic tours have characteristics which can bring benefits to the sustainable development of a given region. Cultural and heritage tours can create sustainable models for otherwise critical spots of the tourism of certain regions and can help sort out difficulties brought forth by seasons or location. It is also important to note that a well chosen theme, or rather set of themes can contribute to the strengthening of the cultural identity of the population of a certain area.

Thematic tours which concentrate on cultural or historical heritage can be regarded a very profitable product of tourism, and requires a specific set of means and methods which can help form and manage the demand of visitors in order to help the organiser direct, guide the visitors. Heritage tours are part and parcel of the marketing strategy, if properly handled they can offer a very effective set of methods of interpretation of a given region and can foster the demand for otherwise rarely visited areas.

Hungarian regions in their relationship with thematic tours

In terms of internal tourism in 2006 the major regions were – the Balaton region (23.1% of tourist nights on the national scale), Budapest and the Central Danubian region (15.0% of tourist nights) and the North-Hungarian Region (13.3% of all tourist nights). (Data obtained from *Tourism Bulletin*, 2006/1)

This is partly due to the success of thematic tourism in the above regions. As the corpus I have chosen is located in the North Hungarian region I will concentrate on this region. In the North Hungarian region culture centred tours make possible the integration of tourism and specific cultural activities and result in fruitful co-operation, most of which are in need of further development. As thematic tours can be devised with relatively small investments and can contribute to the diversification of the offer of tourism both in time and space they can relevantly contribute to the revival of otherwise ignored resources with the result that new demand can be met through cultural tourism, heritage tourism, Eco-tourism or wining tourism.

The North Hungarian Region possesses a number of themes which make it possible to devise specific individual, cultural thematic tours which theoretically

can be integrated into the network of larger, already active European thematic tours. Bringing together well-known and lesser known attractions can contribute to the decrease of the concentration of demand in time and space. Professional marketing can help foreign tourists learn about the possibilities, the offers in the region and may result in more tourists nights spent in the region. Well structured, reliable, continuously updated information is a must.

Among the themes which have good prospects in the region we could mention rural-tourism, wine-tours, Eco-tours, castle-tours. These tours have a number of obvious advantages. First, the visitors do not arrive in masses and thus the tour is manageable, client satisfaction is easier to achieve. Respect and interest for the natural, cultural values, the national and historical heritage of the respective region is clearly a motivation element in the case of such tours. Quantity oriented perspectives are replaced by high-quality expectations and this helps both the visitors' and the hosts', the local's respect for the values of the tourist destination and impose the need for organic sustainable development.

This does not mean that the artificially created, leisure-oriented tourism programmes do not play an increasing role in these regions. Actually they are a relevant section of the offer of tourism in Hungary and the region.

Yet, there has been an international trend to increase the number and variety of thematic tours and this has had an impact on Hungarian tourism as well. In Hungary the recent years have witnessed a relatively fast growth in development in this category. One of the great achievements of the last decades has been the fact that the possibility of designing thematic tours has been handled as an opportunity to sustainably develop tourism in the North Hungarian region. As I have already mentioned there are a number of possibilities in this respect some of which I propose to discuss a bit more comprehensively mainly on the basis of the idea that thematic tours can provide knowledge about the respective area and also provide traditional and new forms of leisure.

The thematic tours I intend to discuss are as follows: the North-Hungarian wining tours, the iron culture tours, Baroque tours, heritage tours, sacral tours, pilgrimages, and the more complex Palócz tour.

While the former are relatively isolated the so called Palóc tour managed to develop a more complex set of programmes and can be employed as a kind of model for the future development of the other thematic tours of the region.

North Hungarian Wining Tours

The Northern part of the country is particularly rich in wining areas and can offer excellent culinary experiences. Hungarians and foreigners alike more and more often set on tours to enjoy the experiences offered by the special wines of North Hungary. Mátra, Eger, Bükk, and Tokaj-hillside regions are the favourite stations of the North Hungarian wine tours. Visitors can taste the delicious wines of the region which range from the world famous Bull's Blood of Eger to the

Tokaji Aszu in the cellars they visit. The specialists also offer local culinary specialities to those who taste their wine. In 2006 a number of restaurants, inns, and the private entrepreneurs also joined the thematic programme called the Great Tasting Tour. It became obvious that in the eyes of the visitors Hungarian wines and cuisine are valuable contributions to the cultural heritage. Many other services contributed to the success of the thematic programmes like rural tourism, culinary programmes and festivals, nature tours, cycling tours, horse riding, different local programmes and holidays.

The Iron-Tour is a thematic tour centred around industrial, technical achievements and heritage. It is integrated into the movement and series of programmes created by the European Council under the title „European Cultural Tours” entitled „The Tour of European Iron Culture.” In the North Hungarian Region the movement started three years ago and it aims at preserving and popularising the relics of iron and steel production and industry. The aim of this movement is to integrate these values into a larger movement organised on a national and European scale and to present the exhibits of the history of the industry of the North Hungarian Region linked to other popular cultural themes favoured by tourists. This region developed fast due to its iron and steel industry and auxiliary branches and has been in need of transformation since the decay of this branch. This thematic tour is also important in that it crosses established national borders and it presents the North Hungarian Region together with the Iron ore mining centres of Slovakia.

The Baroque Tour

”The Hungarian Baroque Tour” refers to the Hungarian section of the larger European Baroque Tour and was created as part of the grandiose programme devised by the European Council in 1987 and is one from among the about one hundred tours being developed under the auspices of the European Cultural tours. In fact it is one of the 21 officially accredited tours. This tour is in need of organic integration with other culture and heritage oriented programmes.

Another type of tours worth mentioning are the **Tradition preserving tours in Nógrád county.**

The thematic tours of this county aim at presenting the traditional, customs, folk music, folk dance, folk costumes, folk architecture, local culinary specialities of the region. There is a tendency to insist on the natural resources and their beauty in the Zagyva-Valley, the traditional costumes, festivals, holidays, cuisine, architecture of Hollókő, Pásztó, Vanyarc, Rimóc, Ipolytarnóc, and Nógrádsipek and thus these tours can offer an attractive, colourful image of Nógrád county.

Sacral tours and pilgrimages

North Hungary is a boundary, a transition area between the immense horizon of the Hungarian Plain and the wild slopes and peaks of the Carpathians. The

Mátra Forests offer a unique, varied landscape, a spectacular experience to the visitor and are crowded with sacral places.

This is important to mention because sacral spots do not mean exclusively churches, chapels, crosses raised along the roads, or statues of saints but also those natural formations to which certain legends, myths, traditions or tales are linked. Such sacral spots may include beautiful natural formations like hills, rocks, peaks, springs, brooks and offer an excellent setting for the festivals, rituals which are linked to them. People organise pilgrimages to these sacral spots. Wonder, wise people, the prospect of magic cure, visions all attract a great number of visitors from all over the country. This near-mythological, cultic quality is also characteristic of the Palóc region. The most intimate motif of "the *palóc religion*" is the cult of Virgin Mary. The palóc equate The Virgin with Jesus in many respects, and they worship Mary as a kind of divinity. As Márton Lengyel has demonstrated it the cult of the Virgin and her interpretation as a Jesus figure is a characteristic of the palóc. (For details see: Lengyel-Limbacher,1997)

The Palóc Tour

The most brilliant and relatively recent example for the constructive relationship between traditions and tourism in the North Hungarian Region is the Palóc thematic tour which is centred around the idea of preserving and strengthening archaic rural lifestyle and the values of folk art. The success of the thematic tours of the Palóc region is due to the blending of more general tourist activities, with the local possibilities and also to the constructive co-operation of authorities, entrepreneurs, professionals, local and national administration.

The tour is mainly the result of the fruitful co-operation between Nógrád and Heves counties. The first attempts were made in the 1990s. In 1997 the concepts of Heves county defined the principles which could contribute to the economic growth of the region. One of the most important principles stated that the offer of local tourism should cover the four seasons and thus diminish the disadvantages brought forth by traditional concepts. Another principle stated that the smaller settlements had to be integrated into the larger projects of regional tourism with the result that tourist concentration should be made manageable and the number of tourist nights in the region increased. Another new principle was that the aims of the projects were in need of a more scientific approach and should concentrate on marketing, service development, adequate price-policy, promotion, advertisement and sales policy.

The 1998 tourism development program mentioned concrete projects and The Operative Thematic Tourism Development Programme concentrated on folk traditions when it launched the research and analysis of the values of the Palóc community. In 2003 the preliminary research material concerning the Palóc tour made it possible to harmonise the offers of this region and to appear on the market with a complex and appealing produce. Professional investigation, continuous

consultation with the settlements and people all contributed to the success of the tour.

In 2004 preliminary professional consultations started between Nógrád and Heves counties about the methods, the principles of co-operation and the different variants of the tours. A research material concerning the Palóc tour was completed and made public.

The Palóc Tour Association was founded at Parád on 11 March 2005 and it numbered 38 founding members ranging from local authorities, associations for the preservation of traditions, rural tourism associations, museums, restaurants to folk artists. A very important basic principle is that the Association is open to new members and it invites especially private candidates who can offer different services for the visitors like artisans, craftsmen or innkeepers.

Good co-operation between the participants made it possible to increase the quality of the services provided, to harmonise the cultural activities of the different settlements, to create joint programmes and contributed to the diversification of services and declared that it aimed at a sustainable form of tourism.

Together they could apply for financial support and were allotted considerable sums for their development plans and sustainability projects by the Ministry of National Cultural Heritage, the Ministry of Economics, the Hungarian Ministry for Tourism, The Tourism Department of the Ministry of Economics, and the National Office for Regional Development. (For details see Kiss János, 2005)

National and international advertisement and marketing campaigns brought success and they were present at a number of relevant professional fairs. In 2005 and 2006 they set up individual Palóc tour stands at National Tourism Exhibitions. Demonstrations of artisans and craftsmen, music and dance promotion programmes, wine and food tasting contributed to the popularisation of the thematic tour at these stands. The fairs of Debrecen, Szeged, and Kecskemét were also successful.

One of the most relevant aspects of the new concept was that the Palóc thematic tour was based on a professional marketing strategy which also aimed at stating the potential target visitors:

- Youth groups (School or class excursions) The organiser, the teacher accompanying the class has an enormous responsibility when taking the pupils to these palóc villages as the tour is a sort of live museum where they can experience first-hand palóc culture.
- Seniors
- Families
- Hungarians living abroad, who are trying to find their roots
- Professional groups – ethnographers, cultural managers, sociologists, teachers, artists

It is also important to mention that due to professional planning the settlements included in the Palóc Tour offer tradition bound programmes linked to the aboriginal festivals of the region like carnival, Easter, Whitsun, grape-picking etc. all year round. The immediate development project involves fitting the settlements with the adequate street sign system and tourist information signs and systems. The authorities of Nógrád county are planning a joint programme with Slovakia. This programme will expand the Palóc Tour across the borders as part of a larger INTERREG project.

LEADER+ programme also seems to offer possibilities for further development and six of the settlements of Heves county Recsk, Sirok, Mátraderecske, Bodony, Parád, and Mátraballa have applied together for funding and thus serve as good examples for joint programmes in their attempt to strengthen sustainability. From among the settlements of Nógrád county Kazár, Terény, Herencsény, Rimóc, Hollókő, Buják also joined this programme.

According to the Palóc Newsletter the reason for participation in LEADER+ programme is that the new villages involved in the Palóc Tour should get financial aid to start development which could enrich the already existing programmes and thus offer a more comprehensive view of Palóc culture. (Palóc Tour Newsletter1.)

The Palóc Newsletter informs us that the local authorities, the Tourinform agencies, the Mátraderecske Palóc Tour Tourism and Informatics Centre, which started its activity in May 2005 strengthen **the institutional background of Palóc Tour**. The aim of this institutional background is to keep the visitors informed about the programmes and offer of the tour, to answer any inquiries by phone or e-mail, to advertise different programmes, to provide an institutional forum for all its members and to update the database. (Palóc Tour Newsletter 2)

Conclusions

Structuring the local cultural heritage as a sustainable service of the tourist industry requires great professional dedication, accuracy and sense of responsibility. The inventory, description, evaluation of the different elements of the local culture of the respective regions is as important as is its integration into larger national, and European programmes if we want to offer sustainable services.

The research, inventory, evaluation, development and continuous adjustment of the values which determine the success of the Palóc tour demonstrated that the exhibits, documents of the museums come 'to life' due to a very accurate professional activity of experts with the co-operation of virtually all the parties involved.

Documents, exhibits which are on display in national and local museums, or archives start making sense for both the local inhabitants and the visitors to the region. Professionals and experts helped the find out more about the values of their cultural heritage and the palóc folk-costumes, tools, architecture thus were revived. The natural background, the festivals, other related services *are* authentic.

The authenticity of the elements of folk art, artefacts, costumes, architecture etc., is guaranteed by the documentation prepared by the prestigious team of professionals which includes archaeologists, librarians, ethnographers, teachers, theologians.

The high quality research work was funded by different ministries, regional and county authorities and cultural institutions and it laid the foundations of the responsible contribution and the occasional sacrifices of the respective villages. Yet, hopefully this is just the beginning of a longer process which aims at sustainable tourism which brings benefits for the visitors, tourist industry and local communities. There is need to strengthen the all-year-round principle, to attract smaller settlements, to update marketing, promotion and information.

My ideas seem to be shared by some of the authorities and in fact the second half of the 20th century might be said to have marked growing awareness of authorities and institutions of different levels and kinds with respect to the necessity of subsidies and financial support for cultural heritage preservation oriented complex tours. UNESCO and the European Council have been supportive of local, regional, minority cultures because it considers the preservation of European multiculturalism of vital importance. The European Institute of Ethnography considers that traditional intellectual heritage should be defended as all smaller and larger cultural communities have the right to preserve and further develop their cultures. (European Institute of Ethnography, 2005)

The development strategy of Hungary aims at strengthening tourist industry and particular attention is given to the less developed regions of the country. This declared ambition is identical with the aim of the European Union to provide strategic support for country and regional development, for fostering social and economic cohesion, for the improvement of lifestyle of rural inhabitants and for providing alternative job opportunities for farmers. Luckily this kind of attitude can produce not only better job opportunities to rural population of the country but can also contribute to the diversification of tourism, the strengthening of thematic tourism, which thus can become sustainable.

1. Silbergh, D. et al. (1994): A Strategy for Theme Trails. In Fladmark, J.M. (ed): Cultural Tourism. The Robert Gordon University, Aberdeen, 123-146
2. Puczko László- Rátz Tamar(2000) From attraction to experience. The methods of visiting management. (Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei.) Geomédia Szakkönyvek, Budapest 92
3. Puczko László- Rátz Tamara (1999) The influences of tourism. (A turizmus hatásai) Aula, 1999
4. Thematic tours Tematikus utak. www.nordtour.hu
5. Lengyel Ágnes- Limbacher Gábor: (1997) Folk beliefs in Palóc Land. (Népi vallásosság a palócföldön.) Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága, Balassagyarmat
6. Kiss János(2005) Concluding information regarding the activity and results of the Palóc Tour for the year 2005. (Összefoglaló tájékoztató a Palóc út 2005. évi

- tevékenységéről, működéséről, eredményeiről.) Nemzetközi Kapcsolatok és Idegenforgalmi Iroda, Eger
7. Kiss János (2005) Palóc Newsletter 1. (Palóc út hírlevél I.) Nemzetközi Kapcsolatok és Idegenforgalmi Iroda, Eger
  8. Kiss János (2005) Palóc Newsletter 2. (Palóc út hírlevél II.) Nemzetközi Kapcsolatok és Idegenforgalmi Iroda, Eger
  9. Európai Folklór Intézet (2005) Culture and modernisation. Research, preservation and defence of local cultural heritage. (Kultúra és modernizáció. A kulturális örökség fölmérése, ápolása és védelme a helyi közösségekben.) www.folkline.hu
  10. The state of Hungarian Tourism in 2005. (A magyarországi turizmus 2005. évi alakulása) Turizmus bulletin, 2006 /1
  11. CERI (Carpathian Ecoregion Initiative) Newsletter (Hírlevél,) 2006/1, Eco-tourism- a sustainable alternative for the Carpathian Region. (Ökoturizmus-Egy fenntartható lehetőség a Kárpát Régióknak) www.ceeweb.org/aboutCEEWB/CERI/CERI_Newsletter_1_06HU.pdf

УДК 630*.165.5

ЗНАЧЕННЯ ЛІСІВ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

І.Ф. Калуцький, М.М. Запоточний

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Kalutskyi I.F., Zapotochnyi M.M. The meaning of forests for the development of recreation and tourism

The concentration of recreational complexes at the territory of mountainous forests causes to recreational degression. It is proposed to use regular arrangement of recreational forms and tourist routes around the whole country to avoid such conditions while using the forests for recreation and tourism. It can be reached by increasing the territory of forests, which are practical for recreation. Clue words: forest prosperity system, recreational forest usage, recreational load.

Однією з підсистем Карпатського територіально-рекреаційного комплексу, що динамічно розвивається, є туризм – один з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина і якість його туристичного потенціалу. Переважання низько і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, мальовничість ландшафтів, різноманітність видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та

джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найбільш привабливих об'єктів для туристів [3].

Ліси взагалі, а гірські ліси Українських Карпат зокрема, мають важливе екологічне, економічне і соціальне, а також водорегулююче, ґрунтозахисне, кліматоутворююче і рекреаційне значення. Лісогосподарська галузь є панівним видом господарської діяльності і місцем зайнятості багатьох людей у гірських районах. Сталий розвиток лісового господарства в межах регіону мав би значний позитивний вплив не тільки на природний баланс і економіку гірського регіону, але й сприяв би покращенню екологічної ситуації на прилеглих рівнинних територіях [4].

В лісах Карпат збережено багато цінних насаджень, про що свідчить велика кількість природо-заповідних об'єктів в них, є також і зарезервовані для заповідання такі території на перспективу. Все це сприяє використанню лісів для відпочинку і оздоровлення.

В останні роки, коли покращилось життя людей і збільшилась кількість вільного часу, стрімко зростає значення лісу для відпочинку, так як урбанізація викликала гостру необхідність в розрядці на природі, а різке збільшення транспортних засобів зробили ліс широко доступним.

Окремими постійними лісокористувачами вже надбано певний досвід по покращенню (благоустрою) лісів для рекреації, влаштовано велику кількість лісових стежок, які придатні і використовуються для туристичних цілей, створена певна інфраструктура рекреаційного призначення.

Нами проведено детальне вивчення, шляхом обстеження, лісових масивів Десятинського та Осмолодського лісових господарств, а також часткове в інших лісових господарствах Івано-Франківської області. Аналіз проведеного анкетного опитування місцевого населення, працівників підприємств та рекреантів дали можливість виявити, що ці лісові господарства вже зробили досить вагомі кроки по рекреаційному використанню лісів. Вся робота по рекреаційному використанню потенційних можливостей лісів організована через лісництва. Такий стан рекреаційного лісокористування, на наш погляд, є дуже позитивним, оскільки дія рекреантів на ліс є екологічно негативною, якщо вона неорганізована, а при певній організації з боку лісівників негативний вплив зводиться до мінімуму.

Аналізуючи сучасний стан рекреаційного лісокористування в лісових господарствах, приходимо до висновку, що цей вид лісокористування, вже зараз, виходить на друге місце по економічному значенню після деревних ресурсів в лісовому господарстві, а при впровадженні ряду ефективних заходів вийде як основний.

Науковці та практикуючі лісівники нагромадили значний досвід ведення лісового господарства, спрямованого на підвищення санітарно-

гігієнічних і естетичних властивостей лісів. Покращуючи їх, лісівники враховують кліматичні і природно-історичні особливості свого регіону. Уява про красоту лісових ландшафтів також як і уява про самий відпочинок не залишається постійною. Вона трансформується в залежності від звичаїв суспільства і розвитку його продуктивних сил.

Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, зачепила всі галузі виробництва. Одним із проявів її в лісовому господарстві є широке використання лісів для рекреаційних потреб. Таким чином, благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт в лісовому господарстві. Не рахуватися з цим неможливо. Ліс, в місцях відпочинку, крім своїх основних функцій давати високоякісну деревину, має мати ще й здатність благотворної емоційної дії на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. Природа за допомогою фарб, кольорів, запахів, звуків діє на організм людини [1].

Перед лісівниками стоїть складне завдання при догляді за лісом, що використовується для відпочинку, витрачаючи мінімум коштів створити в лісі мікроклімат, який би забезпечував комфортні умови для відпочинку в любую пору року.

Догляд за рекреаційним лісом – це цілий комплекс лісогосподарських робіт, який включає лісову меліорацію, очистку від засміченості, посадку, проведення рубок лісогосподарського призначення, благоустрій та ряд інших робіт. Благоустрій включає створення доріжково-стежкової мережі, обладнання місць для відпочинку та ночівлі, підготовка майданчиків і дров для вогнищ, притулків на випадок негоди, нагромадження різного обладнання (кілочки для наметів, інвентар для прибирання місця ночівлі), благоустрій джерел і джерелець, екологічних стежок, влаштування оглядових майданчиків, ігрових галявин, дитячих лісових майданчиків, автостоянок, сміттєзбірників. Все це, звичайно, має бути зроблено так, щоб не був порушений ландшафт, не внесена дисгармонія в природу [2].

В ситуації, яка склалася, метою лісового господарства має бути задоволення зростаючих потреб населення в лісовому відпочинку при безумовному забезпеченні не виснажливості лісокористування взагалі і рекреаційного лісокористування зокрема. Вимогою часу є також залучення все нових лісових площ до використання з рекреаційною метою, а це вимагає проведення в них відповідних заходів про, які йшла мова вище.

Розглядаючи рекреаційне лісокористування, необхідно усвідомити, що це складне, багатостороннє, суперечливе явище, що включає позитивну дію лісу на рекреантів і негативну – рекреантів на ліс, інтереси майбутні і сьогоденні, прибутки і витрати, соціальну користь і екологічну шкоду [5].

Вплив лісу – пасивний, вплив відпочиваючих – активний. В першому випадку мають місце переважно позитивні соціальні, а в другому – негативні екологічні результати відпочинку в лісі.

Анкетне опитування, проведене в вище зазначених лісових господарствах, дало можливість встановити, що при загальній площі земель лісового фонду в них 152.4 тис.га, тільки 70.5 тис.га або 46.2 % використовуються для рекреації [4]. Найважливіша інфраструктура, що використовується для рекреації в лісах, розміщена нерівномірно. Так, якщо в Делятинському лісовому господарстві приходиться 12,5 км лісових стежок на тисячу га рекреаційних лісів, то в лісах Болехівського лісового господарства тільки 5,4 км/тис. га. Нерівномірно розміщена і інша інфраструктура в рекреаційних лісах, що призводить до значних рекреаційних навантажень на лісові екосистеми.

Проведені нами дослідження в лісогосподарських підприємствах обласного управління лісового господарства дають підставу стверджувати, що краще поставлена робота щодо рекреаційного лісокористування в Делятинському лісовому господарстві. На відміну від інших лісогосподарських підприємств тут ведеться цілеспрямована робота по освоєнню рекреаційного потенціалу лісів. Це лісове господарство створило значну матеріальну базу рекреаційного лісокористування і в наступні роки може очікувати на значні прибутки від цієї діяльності. В лісовому господарстві 53.3 % від лісового фонду складають рекреаційні ліси. Серед лісництв тут найвищий % рекреаційних лісів в Майданському 87.2 та Микуличанському 84.

В лісах Делятинського лісового господарства побудовано і підтримуються в належному стані 202 км стежок, які використовуються працівниками лісового господарства (лісовою охороною), туристами та мисливцями. В більшості, рекреаційне навантаження вони несуть невелике і тут є резерв в їх використанні, з іншого боку вони потребують відповідного догляду і при збільшенні рекреаційного навантаження необхідно буде підтримувати їх в належному стані. В цьому лісовому господарстві побудовано 650 об'єктів рекреаційного призначення, що є значно більше ніж в інших лісових господарствах області і складає більше двох на 100 га лісових угідь.

Аналізуючи склад лісів які використовуються для рекреації, можна зробити висновок, що це насадження в основному віком від 45 до 80 років, відносно повнотою в середньому 0.7, в більшості Іа бонітету

За складом насаджень рекреаційні ліси тут, в більшості своїй, є змішаними, але в окремих лісництвах (Микуличанському і Любіжнянському) це чисті смерекові, ялицеві чи букові деревостани, переважно прості одноярусні насадження.

Найбільш розповсюдженим видом рекреації в лісництвах держлісгоспу є піший і автомобільний вид, добувна рекреація (збирання ягід, грибів), екскурсії та туризм.

Територія Делятинського лісового господарства розташована в цінному в природному відношенні районі. Ряд територій мають наукову та естетичну цінність. В зв'язку з цим тут сформувалася густа мережа природоохоронних об'єктів загальнонаціонального і місцевого значення. Під охороною держави перебуває 79 природо-заповідних об'єктів загальною площею 1560 га, що складає 5.5 % всієї території держлісгоспу.

В лісовому фонді Делятинського лісового господарства виділено і обладнано 18 туристичних маршрутів різної протяжності і складності, частина яких входять в туристичні маршрути суміжних лісокористувачів.

По Центральних Горганах в межах Осмолодського лісового господарства (площа земель лісового фонду 58987 га) виділено, описано і дообладнуються 27 туристичних маршрутів. В лісах цього підприємства є 252,5 км лісових стежок, та 445 об'єктів іншої рекреаційної інфраструктури. Частину туристичних маршрутів Осмолодського лісового господарства включено в радіальні багатоденні маршрути з виходом на землі інших землекористувачів [4]. Проте в районі Осмолодського лісового господарства не створено жодного рекреаційно-туристичного комплексу, хоча потенційні можливості для розвитку таких комплексів є значні. Розвиток рекреаційно-туристичних комплексів сконцентровано в даний час в Яремчанському, Ворохтянському, Косівському та частково Долинському рекреаційних районах, що призводить до нерівномірності рекреаційних навантажень на екосистеми, зокрема і лісові.

Для збереження рекреаційних і інших корисних властивостей лісів та повнішого використання їх потенційних можливостей, необхідно:

- обмежити заготівлю лісу в рекреаційних лісах;
- збільшити долю рекреаційних лісів за рахунок будівництва доріг, стежок і іншої інфраструктури та охорони їх від надмірних рубок;
- виділення нових об'єктів природо-заповідного фонду в лісах та оптимізація їх використання для рекреації;
- забезпечити рівномірне рекреаційне навантаження на лісові екосистеми Карпат не допускаючи рекреаційної дигресії;
- проведення відповідної виховної роботи серед туристів та рекреантів з метою забезпечення збереження унікальних рекреаційних природних комплексів.

1. Бобров Р.В. Благоустройство лесов. Москва.- Лесная промышлен.-1977.-с.192.
2. Бондаренко В.Д., Фурдичко О.І. Ліс і рекреація в лісі. Львів.- 1994.- с.232.
3. Голубець М.А. та інші. Українські Карпати. -Київ. Наукова думка.-1988.-с.207.

4. Калуцький І.Ф., Запоточний М.М. Особливості покращення рекреаційного використання лісових ландшафтів Прикарпаття.-Науковий вісник. Збірник науково-технічних праць. Вип. 16.2.-Львів.-2006.-С. 12-19.
5. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование. М.- Агропромизд.- 1986. с.177.

УДК 630*228.8(477.87):796.5

ЛІСОВИЙ ФОНД ЗАКАРПАТТЯ ТА ЙОГО РОЛЬ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

В.П. Кічура¹, А.В. Кічура²

¹ Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

² Карпатська лісова науково-дослідна станція, Мукачево, Україна

Kichura V.P., Kichura A.V. The forest fund of Transcarpathia and its importance for the ecotourism development

The forests of Transcarpathian region and its influent on scientific, science-cognitive and professionally oriented tourism are analyzed.

Закарпатські ліси в основному сформовані високопродуктивними насадженнями з переважанням у породному складі бука, ялини, ялиці, дуба і домішкою явора, ясена, ільмових та інших цінних порід. Лісовий фонд Закарпатської області розташований на площі 695,8 тис.га, де запаси ростучого лісу сягають 207,5 млн.куб.м.

Існує пряма залежність між продуктивністю лісових насаджень та економічною значимістю, продуктивністю та виконанням захисних функцій, продуктивністю та рекреаційною спроможністю, продуктивністю і туристичними можливостями. Чим продуктивніші ліси, тим вагоміше забезпечення ними вимог економіки, захисту навколишнього природного середовища, рекреаційного лісокористування і, зокрема, туризму. А ліси наші надзвичайно продуктивні. У насадженнях лісового фонду державних підприємств системи Держкомлісгоспу України середній запас ростучого лісу на 1 га сягає 358 куб.м. Окремі деревостани мають запас 1000 і більше куб.м на 1 га. За оцінками експертів, у тому числі і міжнародних, закарпатські ліси вважаються найпродуктивнішими не тільки в Карпатському регіоні, а й у Європі.

З іншого боку, важливість та привабливість лісів області для туризму визначається збереженням в них багатством флористичного і фауністичного різноманіття, яке широко представлене не тільки на природно-заповідних

територіях, в категоріях захисних лісів та рекреаційно-оздоровчих лісів, але й у всіх інших лісах, включаючи і категорію експлуатаційних лісів. Останні є постійним джерелом поповнення природно-заповідного фонду. Вони за кількісними та якісними характеристиками і показниками не поступаються заповідним лісам, які до недавня теж були в категорії експлуатаційних, а в останні роки передані до природно-заповідного фонду. Тому, з огляду на питання збереження біорізноманіття, всі ліси області є важливими для організації туристичної діяльності.

Відомо також, що ліси мають здатність лікувати людей. Перебування людей в лісах різного породного складу (хвойні, листяні) дає можливість оздоровлюватись, не вдаючись до ніяких спеціальних процедур. Такий процес називається кліматолікуванням.

Сприятливою для розвитку туризму є і ландшафтна структура лісів. Переважаючим у лісовому фонді області виступає закритий тип ландшафту 88%. Напіввідкриті і відкриті ландшафти, відповідно, займають 7 та 5 %. За нормативами оптимальне співвідношення типів ландшафту повинно бути: закритий - 85, напіввідкритий - 10 і відкритий - 5%. Наведені дані вказують, що фактична ландшафтна структура мало відрізняється від оптимальної.

Крім того, ліси області характеризуються високими показниками естетичної цінності і в більшості своїй можуть бути використані для відповідних видів туризму без проведення спеціальних заходів з підготовки територій.

Можна приводити й інші позитивні фактори впливу лісових формацій на розвиток туризму, його окремих напрямків та спеціалізацій. Проте вже і з наведеного випливає, що лісові ландшафти, компонентом яких є продуктивні, різнопородні, високоестетичні лісові насадження і їх мешканці, є сприятливими для розвитку туризму.

Отож, відмітивши туристичну привабливість лісів області, наголошуємо і на важливе екологічне завдання. Воно полягає, з однієї сторони, у створенні оптимальних умов для розвитку всіх різновидів туризму, що супроводжується масовими відвідинами лісових територій, а з другої у спрямуванні потоку туристів таким чином, щоб шкідливий вплив на ліси був мінімальним, в межах допустимих рекреаційних навантажень.

Наведене екологічне завдання можна виконати тільки при належно організованій роботі з питань проектування та створення туристичної інфраструктури, котра має бути невід'ємною частиною лісової рекреаційної системи, яка у свою чергу, є складовою рекреаційної системи області і Карпатського регіону взагалі.

При проектуванні та організації кожного туристичного об'єкту потрібно виходити з того, що це не відірваний, окремий, незалежний об'єкт, а складова частина, структурна одиниця цілісної системи туристичної інфраструктури.

У подальшому викладі, зважаючи на неможливість в одній статті описати все різноманіття можливих туристичних об'єктів в лісовому фонді, зупинимось тільки на деяких, оригінальних з огляду на мету їх проектування і створення, а також на відносно невелику затратність коштів і робочої сили. В рамках створення інфраструктури екологічного туризму в лісовому фонді пропонуються наукові, навчально-пізнавальні та професійно-орієнтовані туристичні маршрути.

Наукові туристичні маршрути переслідують мету зі сприяння проведення наукових досліджень та збору експериментальних польових матеріалів при виконанні науково-дослідних робіт. Діапазон мети маршруту широкий і залежить від наукових інтересів дослідників. Підготовка території не потрібна. Важливою є науково-дослідна тематика. Як приклад, можна запропонувати маршрут по вивченню міграції диких тварин (окремі види) під час їх існування. Теж саме, але при повсякденному добуванні корму для життєзабезпечення. Можливий також маршрут з вивчення рідкісної та зникаючої флори на заздальгедь визначених територіях. При проектуванні наукових туристичних маршрутів доцільно перейняти досвід їх прокладки вченими у минулі періоди, використавши їхні картографічні та описові матеріали. Тут важливо пам'ятати, що на одному і тому ж маршруті можна збирати різну наукову інформацію. Залежить це від наукової мети пошукача.

Навчально-пізнавальні туристичні маршрути покликані давати для туриста, який цього хоче, інформацію з питань розкриття закономірних та випадкових процесів, що відбуваються в лісовому середовищі, глибшого пізнання природи лісових насаджень, вивчення структури деревостанів, як складової лісових екосистем. Доцільним є вивчення та пізнання окремих представників тваринного і рослинного світу. Конкретно до таких маршрутів можна віднести маршрути з вивчення рослин-індикаторів типів лісу, видового складу деревних і чагарникових порід за структурними компонентами лісу, видового складу лісових звірів і птахів тощо.

Професійно-орієнтовані туристичні маршрути проектуються для організації закріплення знань здобутих у спеціалізованих навчальних закладах лісогосподарського, біологічного, зоологічного та екологічного спрямування. Розраховані такі маршрути на туристів з числа студентів, аспірантів, викладачів профільних навчальних закладів різних рівнів акредитації, а також на всіх інших, які мають професійний інтерес до вивчення живої природи. Тематика маршрутів така ж багатогранна, як і природа лісу. Може бути, до прикладу, маршрут з циклу формування одновікових деревостанів від їх створення і до фізіологічної стиглості, або маршрут зі стеження за розвитком лісових культур від посадки або посіву до зімкнення намету. Також можна за допомогою уміло підібраних об'єктів прослідкувати за формуванням деревостанів, створених шляхом природного

поновлення. Найважливішим і водночас найвідповідальнішим під час проектування професійно-орієнтованих туристичних маршрутів є методично правильний підбір демонстраційних об'єктів, які мали б різний вік, але належали до одного природного ряду розвитку.

Вважаємо, що проектування, створення та використання згаданих маршрутів не тільки забезпечить їх мету, але й сприятиме започаткуванню більш тісного зв'язку наукового і навчального процесу з практикою, з безпосередньою природною лабораторією, живою природою, потужною екосистемою – лісом.

УДК 911.52:7.01:379.85:574:57.017.64

ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРСЬКИХ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ ТА ЕКОТУРИЗМУ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Т.О. Коберніченко, М.І. Сиротюк

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна

Kobernichenko T.O., Syrotyuk M.I. Usage of the recreational potential of the mountain rural areas for the rural tourism and ecotourism in the frame of sustainable development

Paper proposes the definitions of the mountain rural areas and criteria of their marking out. Aspects of the usage of the areas for the rural tourism and ecotourism are considered, which contributes to the sustainable development of the territory. Connection between ecotourism and rural tourism is examined.

Гірські сільські території (ГСТ) - це комплексні просторові утворення, які характеризуються складними умовами рельєфу, клімату та інших природних чинників, що утруднює їх використання у господарстві. Ці території часто відзначають як депресивні, тобто такі, які мають знижені показники розвитку. Гірські села визначені в окремому Законі України як такі, що мають недостатньо розвинуті сферу застосування праці та систему соціально-побутового обслуговування, обмежену транспортну доступність і тому потребують постійних державних дотацій [1].

Водночас ГСТ володіють значним рекреаційним потенціалом, раціональне використання якого може суттєво покращити економічну та

соціальну ситуацію, не призводячи водночас до деградації природної системи [3].

ГСТ, на нашу думку, включають в себе території самих гірських сіл та прилеглі господарські території цих сіл. Список таких сіл в Законі України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» складений за географічними критеріями рельєфу, клімату і тому може бути використаний як основа виділення ГСТ у певному регіоні. Гірські села в такому випадку можуть слугувати як опорні пункти для рекреаційної оцінки та достатньо локалізувати площу ГСТ.

ГСТ є достатньо вразливими територіальними утвореннями в екологічному відношенні, і тому розвиток туризму та рекреації тут повинен носити по можливості немасовий, індивідуальний для кожного ландшафту характер. Тому потрібно насамперед детально проаналізувати та оцінити рекреаційний потенціал цих територій для його належного використання та обґрунтування туристичного навантаження і величин екологічної пропускної здатності, туристичного соціального потенціалу, місцевого соціального потенціалу [4].

При рекреаційній оцінці ГСТ ми вважаємо доцільним пріоритетний розгляд цих територій для розвитку сільського туризму, як основного виду рекреаційної діяльності. Сільський туризм є певною формою сталого рекреаційного користування, і його принципи відповідають основним критеріям сталого розвитку у сфері туризму: це, зокрема, мінімізація екологічних збитків в процесі туристичного використання території, естетична гармонія туристичного природокористування, соціальна справедливість щодо місцевих громад тощо. Розвиток сільського туризму на гірських сільських територіях дозволяє створити певний стимул для покращення місцевої економіки і сприяє збереженню природного середовища та місцевих традицій, які самі по собі часто виступають основною атракцією для туристів [2].

Екологічний туризм стає актуальним для ГСТ в разі розміщення останніх на території об'єктів природозаповідного фонду та цінних природних об'єктів. Концепції сільського туризму та екотуризму не суперечать одна одній. Перебування відпочиваючих у сільській місцевості надає їм широкі можливості для екотуристичних та екоосвітніх практик. Сільський туризм (в ідеалі), так само, як і екотуризм, спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він значною мірою може сприяти підвищенню екологічної свідомості туристів. Особливо це стосується тих груп відпочиваючих, для яких важливий стаціонарний, пасивний відпочинок, але і цікаві природні рідкісні об'єкти.

У багатьох регіонах існує певна нерівномірність туристичного розвитку (що стосується і, зокрема, Прикарпатського регіону). Тут сформувалися певні традиційні центри туризму на основі сільських населених пунктів. Вони характеризуються високим розвитком інфраструктури і великим туристичним потоком (в основному це осередки гірськолижного туризму), що в багатьох випадках приносить значну шкоду гірським екосистемам. Тому вже назріла потреба у визначенні та виділенні інших потенційних туристичних центрів, які б задовольняли все зростаючу потребу у рекреаційних послугах населення, але базувалися би на більш сталих принципах туристичного розвитку. Відповідно, сільські громади навколо цих центрів теж могли би покращити свій економічний та соціальний стан. Виділення таких центрів повинно базуватися на ретельній рекреаційній оцінці ресурсів, а також потенційного попиту для того, щоб найбільш ефективно використати наявні рекреаційні ресурси для розвитку визначеного виду рекреаційної діяльності. Щодо Прикарпатського регіону, то такі потенційні центри розвитку сільського туризму було би доцільно розвивати насамперед у прикордонній з Польщею території, оскільки спостерігається значний інтерес іноземних відвідувачів до сільського туризму у Карпатах, особливо взимку.

Отже, ми вважаємо доцільним раціоналізацію використання рекреаційного потенціалу ГСТ на основі повної та детальної оцінки такого потенціалу і певного перерозподілу та більш рівномірного територіального використання рекреаційних ресурсів. Сільський туризм при цьому виступає як найбільш стала та ефективна форма рекреаційного природокористування для цих територій.

1. Закон України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, N 9. – С.58-59
2. Гулич О.І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / НАН України. Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2004. – 56 с.
3. Павлов О.І. Теоретико-методологічні засади сучасної парадигми управління сільськими територіями// Державне управління: теорія і практика. – 2005. - № 2. – С.23-30
4. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2006.- 271 с.

ПРИРОДНІ ЦІННОСТІ ПРОЕКТОВАНОГО НПП “ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ”

В.І. Комендар, А.В. Мигаль, Є.Й. Андрик, Р.Я. Кіш, А.Ф. Гамор,
Я.П. Санісло, О.Ю. Мателешко, Г.Б. Будніков, Х.Л. Крч

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Komendar V., Mihaly A., Andrik E., Kish R., Hamor A., Sanislo Ya., Mateleshko O., Budnikov G., Krch H. Natural values designed National Nature Park “Zacharovanyi kray”

Characteristic of nature conditions and description of the most valuable biological objects of the region, where the National Nature Park “Zacharovanyi kray” will be organized are given. It is proposed to organize the Park on the area of 6100 ha on the place of the Regional Landscape Park “Zacharovanyi kray”, existing today. In the process of studying it is found out that 28 species of plants and 32 species of animals, included into the Red-Data Book of Ukraine exist on the area of the projected Park, 12 types of important, rare and threatened habitats, included into the “Habitats” Directive 92/43/EEC and two of which are priority are there on the researched area.

Територія вулканічного передгір'я Східних Карпат надзвичайно багата й різноманітна у геоморфологічному, біогеографічному та ландшафтному відношеннях. Тут розташована більша частина водозбірної території однієї з приток р. Тиси — річки Боржава, значні площі займають водно-болотні угіддя, які у перспективі можуть увійти до територій, підпорядкованих дії Рамсарської конвенції (Водно-болотні угіддя України, 2006), збереглися букові праліси, надзвичайно багате біорізноманіття та унікальні скельні ландшафти.

НПП “Зачарований край” пропонується створити на території площею 6100 га, що приурочена до центральної частини Вигорлат-Гутинської Вулканічної гряди передгір'їв Східних Карпат, а саме до хребта Великий Діл, який у адміністративному відношенні розташований в межах Іршавського району Закарпатської області. Саме тут на південно-західних схилах Вулканічного передгір'я зустрічаються угруповання з теплолюбного скельного дуба. Їх фітоценотичне ядро — група типів букових дібров (*Fageto* — *Quercetum petraeae*). В цій групі переважають свіжі букові діброви, представлені асоціацією маренкових дібров (*Fageto* — *Quercetum petraeae asperulosum*), а на затінених місцях вологі букові діброви з домінуванням у трав'яному покриві зубниці бульбистої (асоціація *Fageto* — *Quercetum petraeae dentariosum*).

Пояс гірських букових і буково-ялинових лісів займає значну частину південно-західного макросхилу Карпат в межах помірної й прохолодної кліматичних зон на висоті 450-1100 (1450) м н.р.м. Оптимальною для росту бука є смуга чистих букових лісів, де він формує багатоярусні деревостани з поодинокими особинами явору, клена гостролистого, ясена звичайного, в'яза гірського. Ценотична структура букових лісів набагато простіша дубових. Бук, завдяки вираженій тіневитривалості, утворює переважно чисті монодомінантні чи майже чисті клімаксові угруповання. Лише у менш сприятливих кліматичних умовах — на межі з поясами дубових і ялинових лісів, а також в екстремальних едафічних умовах (кам'янисті й щебеністі ґрунти, круті схили) він формує змішані деревостани. Фітоценотичне ядро формації — група типів чистих бучин (*Fagetum sylvaticae*). Ліси даної групи поширені головним чином на північних схилах Вигорлат-Гутинського хребта у помірній й прохолодних кліматичних зонах. Вони формуються на середньопотужних і потужних буроземних ґрунтах, що утворилися на твердих вулканічних породах — трахітах, андезитах та ін. Мододомінантні бучини характеризуються простою ценотичною структурою. Частіше за все вони одно-двоярусні. Підлісок у них завжди відсутній, його ценотичну функцію у розріджених деревостанах ніби заміняє рясний підріст бука. Флористичний склад трав'яного покриву чистих бучин не багатий. В ньому нараховується 20-30 видів, серед яких домінують анемона дібровна (*Anemone nemorosa*), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa*), з. бульбиста (*D. bulbifera*) та інші ефемероїди.

Післялісові лучні формації гірського лісового поясу виникли на місці зрубаних дубово-букових, букових, буково-ялинових лісів. Вологий клімат сприяє багатству флористичного складу та високій продуктивності лучних формацій. Найбільш поширені луки з переважанням костриці червоної (*Festuceta rubrae*), мітлиці звичайної (*Agrostideta vulgaris*), костриці лучної (*Festuceta pratensis*), трясучки середньої (*Brizeta mediae*), конюшини лучної (*Trifolieta pratensis*). У смузі смерекових лісів поширені щучники (*Deschampsia caespitosa*).

До річкових долин приурочені вільхові ліси з вільхи сірої (формація *Alnetea incanae*), які зростають на бідних супіщаних або несформованих ґрунтах. Характерною рисою сіровільшаників є наявність у трав'яному покриві бореальних і монтанних видів.

У верхів'ях струмків чи потоків лісового поясу формується болотна рослинність. Це рідкісні для Карпат фітоценози, у складі яких панують реліктові види рослин, у тому числі, занесені до Червоної книги України (1996). Найбільша болотна екосистема даного регіону — болото Чорне Багно — розташоване на схилах гори Бужора на висоті 840 м н. р. м. і яке відноситься до оліготрофних верхових. Болото займає одне з провідних

позицій у переліку оліготрофних болотних комплексів у зв'язку з потужністю торфових покладів та своєрідним рослинним покривом. Глибина торфових покладів складає тут до 5,9 м. Ще у 60-і роки минулого століття тут спостерігалось виразне підвищення центральної частини над краями до 3 м, яке сьогодні внаслідок осушування значно зменшилося. Поверхня болота дрібнокупинаста з великими моховими купинами з помірним зволоженням, тобто без води на поверхні. У складі мохового покриву значну роль відіграє *Sphagnum acutifolium* Ehrh. Трав'яно-чагарничковий покрив невисокий, дво- або триярусний, флористично бідний та одноманітний. Його складають в основному типові оліготрофні види — пухівки піхвові (*Eriophorum vaginatum* L.), журавлина болотна (*Oxycoccus palustris*), ж. дрібнопліда (*O. microcarpus*), росичка круглоста (*Drosera rotundifolia*), верес звичайний (*Calluna vulgaris*), андромеда (*Andromeda polifolia*) (Комендар, Фодор, 1960). Моховий покрив майже скрізь суцільний або майже суцільний (90-100 %) і представлений в основному *Sphagnum acutifolium*, *S. magellanicum* та ін. Деревний ярус представлений пригніченими ялиново-березовим рідколіссям (*Picea abies*, *Betula verrucosa*, *B. pendula*).

Проведені обстеження дозволили виявити на цій території дванадцять типів важливих, рідкісних і загрожуваних біотопів, які внесені до європейської Директиви про біотопи (Council Habitats Directive 92/43/EEC), серед яких два пріоритетних (*) (Interpretation manual..., 2005):

- 3240 Гірські водні потоки та їх деревна рослинність з вербою сизою (*Salix elaeagnos*);
- 6410 Молінієві луки на вапнякових торфових чи глинисто-засолених ґрунтах (*Molinion caeruleae*);
- 6430 Високотравні гідрофільні окраїнні угруповання низовини, гірського та альпійського поясів;
- 6520 Гірські сінокосні луки;
- 7120 Деградовані верхові болота зі здатністю до природного відновлення;
- 7140 Перехідні торфові болота;
- 8220 Силікатні скельні стіни з хазмофітною рослинністю;
- 9110 Букові ліси асоціації *Luzulo-Fagetum*;
- 9130 Букові ліси асоціації *Asperulo-Fagetum*;
- 9140 Яворово-букові гірські ліси;
- 91DO *Заболочені ліси;
- 94ЕО *Змішані сіровільхові алювіальні ліси помірної й кореальної Європи (*Alno-Padion*, *Alnion incanae*, *Salicion albae*);

В гірських ландшафтах завдяки значній варіабельності екологічних умов (різні експозиції, крутизна, відмінні кліматичні пояси та ін.) спостерігається висока видова різноманітність. Гірські райони

характеризуються високим ступенем ендемізму й видоутворенням і являються осередками зростання реліктів різних геологічних епох та видів, що перебувають на межі свого ареалу. Так на території де пропонується створити НПП “Зачарований край” попередніми дослідженнями встановлено зростання 28 видів рослин, занесених до Червоної книги України (1996). З них 19 видів знаходяться тут на межі свого ареалу, з яких 7 видів є реліктами третинного (*Allium ursinum*, *Astrantia major*, *Atropa beladonna*, *Huperzia selago* й один льодовикового (*Oxycoccus microcarpus*) періодів. Крім того, тут відмічено зростання одного ендемічного карпатського виду волошки карпатської (*Centaurea carpatica*). Серед видів, занесених до Червоної книги України три знаходяться під загрозою зникнення (*Erythronium dens-canis*, *Huperzia selago*, *Oxycoccus microcarpus*) і тому потребують особливої уваги і заходів охорони. Статус вразливих мають 13 видів, інші — III категорію (рідкісні). Близько половини червонокнижних видів (12 видів) відносяться до родини Орхідних, що також вказує на високу представленість цієї групи рослин у флорі даного району.

На території, де пропонується створення НПП "Зачарований Край" виявлено близько 1500 видів тварин, що відносяться до семи типів: найпростіші (*Protozoa*), плоскі черви (*Plathelminthes*), круглі черви (*Nemathelminthes*), кільчасті черви (*Annelides*), моллюски (*Mollusca*), членистоногі (*Arthropoda*), хордові (*Chordata*). Переважна більшість видів належить до класу комах (*Insecta*). Загальна кількість видів може бути оцінена у близько 8000, з них 11 внесени до Європейського червоного списку, 36 видів - до Карпатського списку загрозованих видів. Крім того, особливої охорони і спеціальних заходів із збереження потребують види, занесені до додатку II і III Бернської конвенції (139 видів). Ще близько 50 видів тварин належать до рідкісних, ендемічних і реліктових для Українських Карпат.

Фауна хребетних парку є типовою для нижнього лісового і частково передгірного поясу Вулканічного хребта. Всього тут зареєстровано 5 видів риб, 8 видів земноводних, 8 видів плазунів, 86 видів птахів та 34 види ссавців.

Орнітофауна території, що планується для створення НПП "Зачарований край" є типово ліською і нараховує 86 видів. Переважна більшість із них охороняється Бернською конвенцією, а лелека чорний (*Ciconia nigra*), шуліка рудий (*Milvus milvus*), підорлик малий (*Aquila pomarina*), пугач (*Bubo bubo*), сова довгохвоста (*Strix uralensis*), сорокопуд сирій (*Lanius excubitor*) занесені до Червоної книги України. Найпоширенішими видами тут є зяблик (*Fringilla coelebs*), малинівка (*Erithacus rubecula*), волове око (*Troglodytes troglodytes*), ліскова тинівка (*Prunella modularis*), вівчарик-ковалик (*Phylloscopus collubita*), повзик (*Sitta europaea*), чорний дрозд (*Turdus merula*), співочий (*Turdus philomelos*) дрозд.

Досить часто зустрічаються яструб малий (*Accipiter nisus*), канюк (*Buteo buteo*), сова довгохвоста (*Strix uralensis*), сойка (*Garrulus glandarius*), синиця велика (*Parus major*), зозуля (*Cuculus canoris*), великий строкатий дятел (*Dendrocopos major*), щеврик лісовий (*Anthus trivialis*). Рідкісними видами є переважна більшість хижих птахів, вальдшнеп (*Scolopax rusticola*), білоспинний дятел (*Dryocopos leucotos*), сивий дятел (*Picus canus*), зелений дятел (*Picus viridis*), підкоришник (*Certhia familiaris*).

Серед ссавців на природній території можна зустріти три види бурозубок, з яких бурозубка альпійська – *Sorex alpinus* занесена до Червоної книги України. По берегах водойм живе кутора мала – *Neomys anomalus* (III категорія ЧКУ). Характерними видами є лісова куниця (*Martes martes*), олень (*Cervus elaphus*), козуля (*Capreolus capreolus*), кабан (*Sus scropha*), лисиця (*Vulpes vulpes*). Рідше зустрічаються нічний велика (*Myotis myotis*), широковух звичайний (*Barbastella barbastella*), рись (*Lynx lynx*), борсук (*Meles meles*), лісовий кіт (*Felis silvestris*), що занесені до Червоної книги України. Останнім часом спостерігається збільшення популяції вовка – *Canis lupus* (Ковальчук та ін., 2006). Ендеміками Карпат є: карпатський тритон (*Triturus montandoni*), дятел білоспинний карпатський (*Dryobates leucotos carpathicus*), благородний олень карпатський (*Cervus elaphus montanus*), дикий кабан (*Sus scrofa attila*), білка карпатська (*Sciurus vulgaris carpathicus*), рись карпатська (*Lynx lynx carpathica*).

Території, що пропонуються для створення НПП "Зачарований край" характеризуються своєрідними природними умовами, що впливають на фауну безхребетних тварин. Тут відмічені рідкісні види безхребетних, що потребують охорони.

Серед ногохвісток (*Collembola*) є види-ендеміки, що потребують охорони. Це *Frisea handschini*, *Odontella pseudolamelifera* та інші.

Група твердокрилих (*Coleoptera*) в т.ч. і водні жуки на даній території є численною. Серед рогачів *Lucanus cervus* – жук-олень – рідкісний вид (II категорія ЧКУ), що зустрічається лише в широколистяних пралісах. *Rosalia alpina* – розалія альпійська (III категорія ЧКУ) – рідкісний вид, що, зокрема, зустрічається в гірських лісах. Серед жуків-турунів зустрічаються карпатські ендемічні види *Carabus zawadzskii*, *C. hampei*, *C. obsoletus*, *Trechus latus*, а вид *Carabus intricatus* занесений до Європейського червоного списку. В букових пралісах збереглися рідкісні види твердокрилих *Rhysodes sulcatus*, *Ceruchus chrysomelinus*, *Curimus decorus*, *Dicercia berolinensis*, а також занесений до Європейського червоного списку *Cucujus cinnabarinus*.

Своєрідною є фауна оліготрофного сфагнового болота "Чорне Багно". Зокрема, тут живуть реліктові плавунці *Hydroporus melanocephalus*, *H. brevis* і *Agabus clypealis*. Місцезнаходження двох останніх видів є найпівденнішим у Європі. З бабок тут зустрічається дозорець-імператор – *Anax imperator* (III

категорія ЧКУ). Серед інших безхребетних слід назвати сліпих бокоплавів з роду *Niphargus*, а також рідкісного аркто-альпійського рачка *Arcticocamptus cuspidatus* (Ковальчук та ін., 2006).

Денні лускокрилі (*Lepidoptera*) найкраще представлені на великих лісових галявинах, де ніколи не випасалась худоба і наявне велике видове багатство трав'янистих рослин. Тут мешкають переважно широкопоширені види: *Gonepteryx rhamni*, *Pieris napi*, *P. brassicae*, *P. rapae*, *Vanessa atalanta*, *V. cardui*, *Inachis io*, *Aglais urticae*, *Nymphalis antiopa*, *Polygonia Calbum*, *Argynnis paphia*, *Clossiana selena*, *Coenonympha pamphilus*, *Heodes tityus*, *Polyommatus icarus* та інші. Із рідкісних видів, що занесені до Червоної книги України та Європейського Червоного списку, слід назвати такі, як *Aglia tau*, *Callimorpha dominula*, *Parnassius mnemosyne*, *Apatura iris*. Більшість з цих метеликів трофічно зв'язані з деревною та чагарниковою рослинністю на стадії гусениці, за винятком *P. mnemosyne*. Часто можна зустріти ще одного представника Червоної книги України – махаона (*Papilio machaon*). Серед перетинчастокрилих комах відмічена *Formica rufa*, що занесена до Міжнародної Червоної книги. В чистих текучих водоймах природної території зустрічаються личинки одноденок, бабок, веснянок, волохокрильців, жуки-водобродки і вертячки, а також представники ракоподібних: бокоплави з роду гамарус (*Gammarus*) і рак вузькопалий (*Astacus leptodactylus*). З інших безхребетних на території масиву можна зустріти рідкісних моллюсків, таких як великий лісовий слизень *Bielzia coeruleans*.

1. Водно-болотні угіддя України / Під ред. Г. Марушевського. – Київ, 2006.
2. Природа Закарпатської області / Під ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті. – 1981. – 156 с.
3. Ковальчук А.А., Фельбаба-Клушина Л.М., ..., Мателешко О.Ю. Болотні екосистеми регіону Східних Карпат в межах України. – Ужгород: Ліра, 2006. – 228 с.
4. Комендар В.І., Фодор С.С. Вересово-сфагнове болото в Закарпатській області УРСР // Укр. ботан. журн. – 1960. – Т. 17, №3. – С. 79-81.
5. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996. – 608 с.
6. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora, O.J. L206, 22.07.92 [Electronic resource]. 2005. http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature/nature_conservation/eu_nature_legislation/habitats_directive/index_en.htm. Handbook for Georgia Mayors and Councilmembers. – Athens: CVSOG, 1993.
7. Interpretation manual of European Union habitats [Electronic resource]. – 2005. – Mode of access:
8. http://www.europa.eu.int/comm/environment/nature/nature_conservation/natura_2000/network/habitats_habitats_directive/interpretation_manual/index_en.htm.

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ: ЩО ЦЕ ТАКЕ?

В.П. Коржик

Національний природний парк «Вижницький», Берегомет, Україна

Korzyk V.P. Ecological tourism: what is it?

Wide use nowadays the amorphous term «ecotourism» results to profanation of its development. The author spends the critical analysis of existing classifications of tourism kinds and try precisely to outline object, sphere of action and concept of actually ecological tourism. It is offered to use the term in all - declarative and particularly - pragmatistical meanings. Last corresponds to semantic meaning of the term.

Постановка проблеми. Підвищення мобільності населення в останній третині ХХ століття зробили доступними раніш недосяжні віддалені регіони країв, держав, світу. Рекреаційна дигресія, або погіршення якості середовища на окремих ділянках концентрації відпочиваючих, досягла критичних меж. Тому цілком закономірно постала нова вимога часу – **екологічний туризм**, поняття про який було абсолютно незнайоме, якщо немислиме, ще пару десятиків років тому.

Термін “Екологічний туризм”, є широко вживаним, достатньо заялженим, але ще й досі занадто аморфним, розтяжним, так само як і “Екологія”. За своє коротке життя поняття «Екологія» від суто біологічної науки про вплив середовища на живі організми та взаємозв’язки між ними закономірно з’єволюціонувало на термін, що замінює громіздке, але більш широке за змістом словосполучення “Охорона навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів”. Скільки людей, стільки думок (часто – й їх відсутності), що підтверджується матеріалами регулярних конференцій різного штибу та публікаціями з цього приводу. Неконкретне використання терміну в будь – якій ситуації призвело до профанації терміну Екологія, а від цього – і екотуризму.

Вживання всує чітко не окресленого терміну уводить суть справи у невизначений простір, що у подальшому некритичному науковому використанні і, що гірше, у спробах впровадження його у законодавчо-нормативні документи, закономірно призведе до методично-правових колізій, а прихильникам так званих прав «дикой природи» (В. Борейко і ін.) надає привід для оголошення екотуризму ледь не ворогом заповідної справи у її чистому первозданному вигляді. Бувалим туристам це ж дає підстави для влучної і правдивої сентенції: *Далі всіх піде той, хто не знає, куди він йде!*

Метою публікації є критичний аналіз існуючих класифікацій видів туризму і спроба чіткого окреслення об'єкту, сфери дії і поняття власне екотуризму.

Основна частина. Термін «екологічний туризм» можна прочитувати і сприймати у різних варіантах: туризм науковців-екологів, туризм у пошуках (чи до) колег-екологів, туризм з дотриманням екологічних норм, туризм екологічними стежками та таке інше. Оскільки, за свідченнями фахівців житейської прози (Козьма Прутков), істина пізнається лише на державній службі, то варто звернутись то законодавчо визначених термінів.

Хто такий турист? Прихильники світової туристичної тотальності офіційно вважають, що це кожний, хто покидає місце проживання з метою відпочинку. Закон України «Про туризм» [9] трохи стриманіше трактує його статус. Ним вважається особа, що подорожує територією України або іншої країни у період від 24 годин до 6 місяців. Отже, за межами цього часового простору клієнт не набуває статусу туриста, а його рекреаційний стан і потуги – статусу туризму. Необхідне вживання інших термінів (рекреант, відвідувач, клієнт тощо).

Що таке екотуризм? Всяке явище можна класифікувати за будь-яким критерієм чи ознакою. У класифікаціях, покликаних якимось чином упорядкувати все різноманіття людського пересування по поверхні земної кулі [7] екологічний туризм за критерієм мети подорожі ставиться на один щабель з такими видами, як культурно-розважальний, етнічний, спортивний, навчальний, пригодницький, пізнавальний, релігійний, рекреаційний, промисловий, екзотичний, гастрономічний та екстремальний. Широкий простір для фантазій надає новоявлений термін «зелений» туризм, до якого водночас відносять сільський, аграрний, домашній, фермерський, просто зелений (?) різновиди. За таким критерієм нами слушно пропонувалось [2] розширити й додати: військово – інтернаціональний (масова радянська воєнізована екскурсія до Афганістану чи коаліції держав до Іраку), революційний робітничо – пролетарський (вояжі Че Гевари), еротично - сексуальний (нинішнє туристичне заробітчанство співвітчизниць у Туреччині, Греції та інших країнах) і т.п.

Самого чіткого визначення терміну у посібнику [7], призначеного для підготовки майбутніх фахівців, (і у всіх інших публікаціях!) не наведено, зате до його підвидів і завдань відносять такі, що неминуче викликають запитання і, звичайно ж, критичні зауваження:

-Пошук екологічно чистих зон землі та їх збереження. Не можна представити, чим цей різновид туризму відрізняється від звичайної цілеспрямованої наукової експедиції? Яким чином визначатимуться і ідентифікуватимуться ці екологічно чисті зони? Яким чином і родом діяльності буде здійснюватись збереження? Для чого відшукувати ці зони і

занапащувати їх своєю безпосередньою присутністю? Для чого підміняти певні природоохоронні служби, які мають на це відповідні повноваження, штат, обладнання?

-Подорожі для відпочинку в екологічно чисті зони (національних парків, заповідників). Не зрозумілі такі аспекти: чим екологічний туризм відрізняється від рекреаційного, тобто відпочинкового (і що саме вважати відпочинком: пікнік, гру у футбол, ловлю метеликів і пташок?), а, по - друге, екологічно чисті зони національних парків (зони заповідного режиму), так саме, як і заповідники, по своїй суті не призначені для перебування там людини, надто для будь – якого відпочинку. Такий «екотуризм» є грубим порушенням встановленого режиму заповідності, отже порушенням чинного природоохоронного (екологічного) законодавства.

-Подорожі, де відпочинок поєднується з доглядом за природою, флорою та фауною (екологічні табори, робота в зоопарках, заказниках тощо). Чи є чітка грань між власне байдикуванням та необхідністю прибирання екскрементів тварин з вольєр? Чи будуть на це волонтери від асенізаційних справ? З таким же самим успіхом до екологічного туризму можна віднести й екологічні суботники з прибиранням сміття у активному режимі протягом понад передбачену законодавством добу.

-Сільський – зелений, або ж агротуризм, чи фермерський туризм. Ці види виробничої діяльності, на нашу думку, можна трактувати екотуризмом лише у випадку щоденного пересування від однієї купи коров'ячої гноівки до іншої з їх екологічно обов'язковим обвалуванням ґрунтом. Або ж утримання тієї ж корови під вартою у стійлі на голодному пайку заради запобігання пасовищної дигресії луків та пасовищ. Що спільного між ідеями недоторканості природи та її антиподом – сільським господарством?

Загальноприйнятих дефініцій екологічного туризму, як зазначалось, нема. Його інші вживані назви – природний туризм, альтернативний туризм, м'який туризм, граничні екологічні межі трактування яких так само вимагають додаткового тлумачення і критеріїв. Цей вид туризму підтримує природоохоронну етику та формує лінію переважної поведінки його учасників, не повинен призводити до знищення чи деградації природних ресурсів, а для цього потребує поглиблених знань з боку керівників та учасників подорожей. Наводяться й інші непрямі ознаки екотуризму, що асоціюються із збалансованим розвитком суспільства, тобто таким, що не призводить до погіршення екологічної ситуації, натомість сприяє покращенню рівня життя місцевого населення.

Вимоги до екотуризму втілені у його дев'ять основних постулатів:

1. Дотримання і розвиток позитивної природоохоронної етики.
2. Збереження природних і культурно-гуманістичних ресурсів, адже екологія природи і душі співзвучні.

3. Концентрація на внутрішніх, а не на зовнішніх, “мирських” цінностях. Зручності та послуги самі по собі ніколи не замінять природне єство.

4. Орієнтація на навколишнє середовище, а не на людину. Середовище треба сприймати таким, яке воно є, а не “прогинати” його під себе для особистих зручностей.

5. Приносити користь «дикій» природі та середовищу.

6. Надання людям можливості спілкування з «живою» природою і стимулювати її прийнятними засобами, будь – то кіно -, відеофільми, слайди, фотографії, відвідування спеціально створених екологічних центрів.

7. Активне залучення місцевих жителів до туристичного процесу, адже зацікавлені люди повинні сприяти збереженню і розвитку місцевих ресурсів.

8. Оцінка маршруту з точки зору просвіти. «Лоскотання нервів» та фізичні досягнення – атрибути спорту.

9. Поглиблення знань про середовище – своїх особистих і для інших.

Отже, до основних ознак екотуризму в цілому, не відкидаючи усталені традиції попередників нормального туризму, слід віднести його активний характер і дотримання природоохоронної етики, що неможливо без значної частки освітньо - пізнавального та виховного елементу.

Проте вся ця сукупність ознак знову ж таки не дає чіткої картини щодо сфери дії (і вживання) терміну екотуризм. Він так само підпадає під ознаки навчального (п.п.1,6,8,9), пригодницького (п.п.2,4,6,9), пізнавального (п.п.2,4,6,8,9), релігійного (п.3), рекреаційного (п.п.1,4,6), екзотичного (2,3,4,6,7,9), гастрономічного (взагалі не наносить ніякої прямої шкоди довкіллю, п.п.3,7) та екстремального (п.п.3,9).

На цьому слід особливо зазначити, що спроби встановлення чітких границь між видами туризму задалегідь приречені на невдачу, оскільки поняття рекреації (відпочинку) кожним з людських індивідуумів деколи занадто діаметральні, а в процесі виконання клієнтом своїх рекреаційних обов’язків ці ознаки та види перетерплюють еволюцію в залежності від часу, фізичного і морального стану, розумового та ментального рівня, кількості житих атрибутів рекреації і характеру взаємин з контрагентами.

Нам здається, що термін екотуризм слід вживати у широкому (ні до чого не зобов’язуючому) та вузькому (чітко регламентованому) розумінні. У широкому розумінні [2, 5] екологічний туризм по своїй суті є різновидом спортивного туризму, пов’язаним з активним пересуванням в неурбанізованих та непромислових ділянках довкілля з пізнавальною метою і неухильним – до патології - дотриманням природоохоронних вимог та поваги до культурно – історичного надбання свого й чужого народів. В цьому сенсі можна вести мову про загальне значення екотуризму для соціально-економічного розвитку територій. Прикладне і більш відчутне значення для того розвитку мають вузькоспеціалізовані *екскурсійні* відвідування цікавих

об'єктів природи, пам'яток культури, етнографії і т.п. [1, 4], а також різновиди «зеленого туризму», які економічно прямо сприяють завданням збалансованого (підтримуваного) розвитку територій і громад.

Розвиток екотуризму у регіоні повинен бути завданням комплексної збалансованої програми, у реалізації якої зацікавлені всі ланки суспільства – від влади до громади. Це вимагає докорінних змін у принципах, підходах, нормативно-правових документах, ментальності населення і керівників всіх рівнів, економічному механізмі екологічних компенсацій тощо [8].

Вузьке розуміння поняття екотуризму актуальне для установ природно-заповідного фонду високого рангу (заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, інших структур з існуючими дирекціями), сфера дії яких обмежена власною територією, і де можливості організаційно - економічного маневру регламентуються відповідними Положеннями, фінансовими та кадровими умовами, наявною матеріальною базою. Завдяки своїм статутним завданням і призначенню вони повинні забезпечувати виконання першочергово природоохоронних та екопросвітницьких функцій. В якості інфраструктури екотуризму (просвітницько-ознайомчого) можуть слугувати екологічні стежки – маршрути, які спеціально створюються і відповідно облаштовуються наочністю (стенди, аншлаги, вказівники, муляжі), еколого-просвітницькі центри з внутрішніми та зовнішніми експозиціями [3, 6], впорядковані марковані туристичні стежки. Останні є засобом недопущення значної територіально-дисперсної дигресії у зонах регульованої рекреації.

Вузьке розуміння екотуризму відповідно до суті терміну є вимушено необхідним, оскільки основною проблемою зазначених установ є пошук примхливо нестійкого збалансованого варіанту між необхідністю розвитку рекреації (туризму) для декларованих державою потреб задоволення населення у спілкуванні з природою (і власного заробітчанства), та збереження природних комплексів (а в їх межах – біотичного різноманіття) від деградації, на що зараз орієнтована концепція і мета створення Карпатської Конвенції. Саме у цьому вузькому розумінні екотуризму і слід орієнтувати діяльність природоохоронних установ, планувати їх роботу. З цього приводу нами були подані відповідні пропозиції щодо проекту «Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України» (2007 р.).

Для забезпечення умов існування екотуризму на природоохоронних територіях необхідне створення відповідної дієздатної контролюючої служби. Існуюча інституція лісової охорони в структурах природоохоронних установ не здатна забезпечити дотримання громадського порядку на власній території і безпеки перебування рекреантів (туристів) на маршрутах. Механізм залучення представників місцевих органів влади для участі у

забезпеченості громадського порядку та безпеки рекреантів відсутній. Саме з цих причин НПП «Вижницьким» неодноразово піднімалось перед Мінприродою України питання переходу національних парків України на систему загальноприйнятої у всьому світі рейнджерської служби, яка уособлює функції охорони довкілля, охорони правопорядку, служби контролю-рятувальної і туристського супроводу рекреантів.

Висновки

Будь-яка класифікація туризму є умовною, оскільки в чистому, «рафінованому», вигляді видів туризму нема, а є лише їх комбінації з превалюванням того чи іншого різновиду або характерної ознаки.

При вживанні поняття «Екотуризм» слід повернутись до вихідної семантики терміну. Мова і слова винайдені людиною для чіткого, однозначного трактування будь-якої дії, явища, речі. А тому термін «екологічний» (ойкос – дім, середовище, та логос – слово, наука) стосовно туризму повинен означати дії, пов'язані з отриманням певних знань про довкілля і правила оптимального його використання.

Щодо екотуризму, то його вживання можливе у двох варіантах – загально-декларативному та конкретно-прагматичному. Лише останнє може дійсно відповідати його природоохоронно-оптимізаційним засадам і бути предметом планування, діяльності та звітності установ природно-заповідного фонду.

1. Коржик В.П. Спелеоресурсний потенціал України: постановка проблеми // В кн. "Туристські ресурси України". – К., 1996. – С.36-49.
2. Коржик В. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму: Довідник-путівник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 122 с.
3. Коржик В.П. Еколого-просвітницький центр у Берегометі. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 12 с.
4. Коржик В.П. Підземна Буковина (буклет) - Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 20 с.
5. Коржик В.П. Туристичними стежками / В кн.. «Буковина туристична. Путівник. – Київ: Світ успіху. – 2005. – С.161-201.
6. Коржик В.П., Чорней І.І., Скільський І.В. та ін. Національний природний парк «Вижницький»: природа, рекреаційні ресурси, менеджмент. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 356 с.
7. Сокол Т.Г. "Основи туризмознавства". Навчальний посібник. – Київ, 1999. – 77с.
8. Paul F. J. Eagles, Stephen F. McCool and Christopher D. Haynes. Protected Areas. Guidelines for Planning and Management. - World Commission on Protected Areas (WCPA). Best Practice Protected Area Guidelines, Series No.8. – 2002.
9. Закон України «Про туризм» (Відомості Верховної Ради, № 31. - 1995.

ПРИНЦИПИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

О.Д. Король

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

Korol O.D. Principles and forms of ecological tourism's realization

The principles of ecological tourism and steady development in tourism, formulated by a World Tourism Organization (WTO) and World Council for traveling and tourism, are highlighted. The types of recreation and accommodation, which can be used for ecological tourism, are described in this article.

Екологічний туризм передбачає спілкування з природою, пізнання її об'єктів і явищ, активний відпочинок. Від традиційного туризму екотуризм відрізняється орієнтацією на природні об'єкти, відновним природокористуванням, меншою ресурсо- та енергоємністю, гармонійним впливом на соціально-економічний розвиток місцевого населення та їхніх територій, залученням туристів до процесу активного екологічного пізнання.

В основу розвитку цього виду туризму покладено три основних принципи: частина доходів, отриманих від обслуговування туристів, залишається на місцях і спрямовується на охорону природи; дотримання природоохоронних вимог є головною умовою діяльності туристських організацій; туристська поїздка переслідує природознавчі та краєзнавчі цілі.

Велика роль у створенні концепції екологічного туризму належить Міжнародній комісії ООН із навколишнього середовища й розвитку. У 1987 р. вона опублікувала доповідь «Наше спільне майбутнє», в якій було введено поняття «сталий розвиток», тобто розвиток суспільства на засадах невичерпного та відновного, екологічно обґрунтованого природокористування, що забезпечує високу якість життя людей у ланцюзі поколінь.

Поворотним кроком людства до нової моделі розвитку цивілізації була Конференція ООН із навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 році, де була прийнята глобальна програма економічного та соціального розвитку людства „Порядок денний на ХХІ сторіччя”. Лейтмотивом цієї програми стала концепція сталого розвитку.

У туризмі принципи сталого розвитку були сформульовані Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) та Всесвітньою радою з подорожей та туризму. Відповідно до цих принципів сталий розвиток у туризмі

передбачає [1]:

- невичерпне та відновне використання природного й культурного потенціалу на засадах програмно-цільового підходу до розвитку туризму;
- перехід підприємств туризму на енерго- та ресурсозберігаючі технології;
- скорочення виробничих відходів;
- залучення місцевого населення до процесу прийняття рішень стосовно розвитку туризму;
- партнерство та взаємодія громадського та приватного секторів у питаннях розвитку туризму;
- сприяння соціально-економічному розвитку окремих територій.

Екологічний туризм ґрунтується на видах рекреаційної діяльності, які передбачають мінімальне втручання у навколишнє середовище; зорієнтовані на пізнання рослинного, тваринного світу та ознайомлення з унікальними об'єктами неживої природи. До таких видів діяльності належать прогулянково-споглядальна рекреація та природознавчі екскурсії.

Прогулянково-споглядальна рекреація – це піші, одноденні прогулянки мальовничими ландшафтами з метою психологічного розвантаження та одержання естетичної насолоди. Цей вид рекреації розрахований на масового, непередготовленого до значних фізичних навантажень туриста, котрий хоче насолоджуватись красою природи без зайвих зусиль. Якщо піші прогулянки є дозованим, тобто передбачають проходження по черзі прямих ділянок та схилів із невеликим кутом, то вони сприятливо впливатимуть на серцево-судинну систему, поліпшуватимуть дихання, підвищуватимуть тонус нервової системи, тренуватимуть м'язи кінцівок і тулуба, стимулюватимуть обмін речовин людини. Такі прогулянки називаються теренкурами.

Природознавчі екскурсії здійснюються з метою пізнання унікальних природних об'єктів та комплексів. Відповідно до об'єктів пізнання вони поділяються на: зоогеографічні, ботанічні, геолого-геоморфологічні, гідрологічні, ландшафтні. За формою проведення природознавчі екскурсії є екскурсіями-прогулянками. Екскурсанти більш-менш самостійно ознайомлюються із об'єктами природи на маршруті, роль екскурсовода полягає у коментуванні того, що в цей момент вони споглядають.

Прогулянково-споглядальна рекреація та природознавчі екскурсії передбачають прокладання мережі екологічних стежин. Екологічні стежини мають бути легкими у проходженні, відповідним чином обладнані та пролягати через місця із високими показниками естетики ландшафтів.

Об'єктами екотуризму можуть бути як природні, так і культурні визначні місця та пам'ятки, ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям. Найбільш привабливі для екотуристів унікальні незаймані природні комплекси та об'єкти неживої природи. Тому

найпридатніші для екологічного туризму природоохоронні території, де збережено все розмаїття природи в недоторканому вигляді.

Дотримання принципів екологічного туризму передбачає використання нетрадиційних засобів розміщення туристів, а саме, приватних садиб місцевого населення. Тобто ставка робиться на сільський зелений туризм. Найбільш поширений сільський зелений туризм у мальовничих куточках гірських місцевостей – саме там, де є передумови для розвитку екологічного туризму. Він дає змогу мешканцям міст цікаво та змістовно відпочити на лоні природи. Окрім заняття різними видами рекреаційної діяльності, туристи мають можливість долучитись до ведення домашнього господарства: спільно з господинею спробувати подоїти корову, під керівництвом господаря – підкувати коня, а всією сім'єю взяти участь у збиранні врожаю. Також у селі можна ознайомитись із народною творчістю – піснями, танцями, кухнею, звичаями та обрядами, особисто долучитися до народних свят.

Відпочинок у селі цікавіший, якщо він передбачає екскурсії, які ознайомлюють із центрами народних художніх промислів, ткацтва, вишивки, гончарства, малярства, різьблення по дереву, лозоплетіння. Також неабиякий інтерес у туристів викликають місця, пов'язані з життям і творчістю видатних людей.

Сільський зелений туризм сприяє розвитку малого бізнесу в аграрних регіонах. Завдяки йому, з одного боку, мешканці міст отримують здоровий відпочинок за доступними цінами, а з іншого – селяни мають можливість вигідно реалізувати безпосередньо на місці частину виробленої продукції, розвивати власний бізнес.

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 470 с.
2. Мотузенко О.О. Екологічний туризм в контексті сталого розвитку території. //Туризм на порозі XXI століття: освіта, культура, екологія: мат. міжнар. наук.-практ. конф.– Київ, 1999.– С. 189-191.
3. Панов І. Екологічний туризм //Краєзнавство, географія, туризм, 1998, № 11(64).– С. 7.

HERITAGE TRAILS THROUGH DOLENJSKA AND BELA KRAJINA IN SOUTH-EAST SLOVENIA - BORDERING REGION BETWEEN SLOVENIA AND CROATIA

M. Koščak

Dolenjska and Bela krajina Heritage Trails Marketing Association,
Novo mesto, Slovenija

Кошчак М. Маршрути по пам'яткам культурної та природної спадщини Доленьска та Бела Країна (Східна Словенія) на кордоні між Словенією та Хорватією

У статті розповідається про концепцію маршрутів по культурним пам'яткам, основною метою яких є відродження сільської місцевості за допомогою сталого туризму. Маршрути по пам'яткам місцевої спадщини – це регіональна мережа культурної та природної спадщини, де створена відповідна туристична інфраструктура, де можна організувати цікаву подорож тривалістю до одного тижня. Екскурсія не обов'язково включає лише одну пам'ятку – маршрут можна організувати так, щоб поєднати природні, культурні та ландшафтні визначні місця, які кожен з відвідувачів може дослідити самостійно. Метою таких маршрутів є привернення уваги туристів до регіону, який є цікавим як з науково-пізнавальної, так і з розважальної точки зору.

INTRODUCTION

A heritage trail is a regional network of natural and cultural heritage sites, activities and tourism facilities which is created with a well defined product identity and the purpose for rural regeneration through sustainable tourism. The concept of the heritage trail has four main features:

- the design of the heritage trail is carefully matched to growing domestic and international markets for natural and cultural tourism.
- the trail is based on features of the natural and cultural heritage and on the use of smaller scale, locally owned facilities, such as guest-houses, restaurants and guiding services.
- the heritage trail is planned with local communities on the basis of the tourism carrying capacity of individual sites and attractions - the product aims to be environmentally sustainable.
- the on-going marketing of the heritage trail, along with maintaining its quality from year to year, is administered on a self-financing basis by existing local

institutions or new ones established as part of the heritage trail development process.

Basically, there are six steps to create a heritage trail:

- matching tourism products and the market
- carrying capacity assessment
- definition of heritage trail
- promotional strategy
- organising for co-operative marketing and quality control
- implementation of marketing plan

The first heritage trail designed according to these steps was in Slovenia (as a pilot project for Central and Eastern Europe) in the south-east region of Dolenjska and Bela krajina under the name: Heritage Trails through Dolenjska in Bela krajina in Slovenia - Europe's Sleeping Beauty. This is a bordering region between Slovenia and Croatia and after a success of the first heritage trail in Dolenjska and Bela krajina there is an opportunity for its future extension in the other regions of Slovenia and across the border to Croatia. For the future concept was adopted by the Ministry of Agriculture of the Republic of Slovenia as a possible regional framework on the Integral Development of Rural Areas and the Renovation of Villages Programmes in Slovenia.

HERITAGE TRAILS IN DOLENJSKA AND BELA KRAJINA

The approach establishes the capability at the local level to create, market and sustain tourism according to the highest professional standards. It establishes a permanent link between local communities and domestic or international markets. It maximises the amount of tourism revenue remaining within the local economy.

WHAT IS A HERITAGE TRAIL ?

A heritage trail is a regional network of natural and cultural heritage sites, activities and tourism facilities which is created with a well defined product identity, in order to support an interesting and varied tourist visit of up to one week.

The heritage trail does not necessarily have a single theme, with the visitor following a pre-determined route. It can be designed as a coherent menu of natural, cultural and landscape attractions, out of which visitors can create their own itinerary.

The aim of heritage trail marketing is to attract the visitor to the region in the first place, by offering a specific and attractive experience. Once in the region, other facilities and experiences can be offered which are not featured in the heritage trail promotion itself.

There are two key features of a heritage trail.

- **natural and cultural heritage, including:**

- ⇒ special landscapes
- ⇒ archaeological sites
- ⇒ architecture
- ⇒ artisan skills
- ⇒ festivals

Central and eastern European rural regions are characteristically rich in natural and cultural heritage, witnessing to the richness and diversity of European history and traditions.

- **well-defined product identity**

A heritage trail is not just a list or database of tourism attractions and facilities in a region. Nor is it simply a series of attractions linked together in a line with a single theme, which tourists follow from A to B to C. In most rural regions in central and eastern Europe, which are less developed and less frequented, such a product would not generate sufficient volume to be viable.

A heritage trail links a number of different types of natural and cultural sites, tourism facilities and activities, in order to provide the tourist with a range of choice, around a general theme of nature and culture. The aim of the heritage trail is to bring tourists to the region in the first place, attracting them via the diversity of experiences available. Once they are in the region, they can create their own trails from a menu of options available.

WHY CREATE A HERITAGE TRAIL ?

The object of creating a heritage trail is to improve living standards in rural areas without dramatically changing local culture or the existing way of life.

Economic regeneration. A heritage trail is created as a tool for rural economic regeneration. The heritage trail extends tourism from existing centres into new and undervisited areas, by increasing the number of visitors, extending their stay, and diversifying the attractions and services offered to them: expansion, extension and diversification.

Contributes to regional tourism development. The heritage trail is a tourism product which makes the natural and cultural heritage of a region the focal point of the offering. The development of such a product is, therefore, an integral component of the development of the whole region as a tourism destination. But a heritage trail is only one product, and many regions have other tourism products on offer which may not be included in the trail. In creating heritage trails in Slovenia, there was frequently a temptation to include all tourism attractions and services in the region. But to give into such a temptation would have been to lose the focus of a well defined tourism product.

Complements other tourism products. Although a heritage trail focuses on only some of the attraction of a region, it can be complementary to other tourism products on offer. For example, it can contribute to economies of scale in regional promotion - in Slovenia, the heritage trail and spa tourism were promoted jointly, and costs of this shared. A heritage trail can also contribute to a wider choice of products for target markets. Taking the example of Slovenia again, spa tourists may be interested in the heritage trail product, and heritage trail tourists may enjoy the spa facilities.

Transferable. The heritage trails concept is transferable to other regions and countries where there is sufficient natural and cultural heritage to attract tourists and where there is a local desire both to benefit from tourism and to safeguard that heritage. This is particularly the case in parts of central and eastern Europe where established settlement patterns and rural economies have developed similarly to those in Slovenia.

Sustainable tourism. A heritage trail focuses on the natural and cultural assets of a rural region. This runs the risk of exposing some of the most vulnerable sites in a region to excessive numbers of tourists. The preparation of a heritage trail, therefore, must include a tourism »carrying capacity study« at each proposed tourism site. If a sudden increase in tourists risked damaging the physical or natural attributes of a site, or if it were to exceed the tolerance of the local people, it should not be included in the heritage trail until preventive measures can be implemented.

SIX STEPS TO CREATE A HERITAGE TRAIL

1. Matching tourism products and the market

- assessment of landscapes and natural and cultural assets, in consultation with local people
- market situation analysis, visitor profile, competition analysis

2. Carrying capacity assessment

- assessment of physical resource limitations, environmental, cultural and social impacts, tourist satisfaction
- interviews and focus groups with local people near tourism sites in the area

3. Definition of heritage trail

- selection of key sites for inclusion in heritage trail
- negotiations with local people to agree trail
- planning heritage trail, linking sites, accommodation, transport, and food
- identification of gaps in provision (= local business opportunities)
- identification of complementary tourism products in the region

4. Promotional strategy

- definition of marketing objectives, strategies and action plan
  - budget and funding plan
5. **Organising for co-operative marketing and quality control**
- for example, association of providers of heritage trail components
6. **Implementation of marketing plan**
- brochure, product launch at trade fairs, visiting journalists, etc.
  - implementation of operational strategy including site interpretation, sign-posting and training

ELEMENTS OF A MARKETING STRATEGY

Situation analysis

- in-bound market
- visitor profile
- demand profile
- competition

Marketing programme

- target markets
- objectives
- co-operative marketing
- funding

Marketing strategy

- travel trade partnerships
- consumer awareness
- community awareness
- product development
- brochure production

Operational strategy

- training and development
- communications
- information, site interpretation, sign-posting

Marketing action plan

Operational plan

Budget

Funding

METHODOLOGY

Planning a heritage trail

The context within which the trail will sit, as:

- landscape - its character, quality, attraction to tourists and any elements which may detract from the area's tourist appeal (such as major eyesores)
- the settlement pattern and particularly the towns or resorts which act as centres of communication (by air, rail, road etc.) and of those commercial and other services which tourists are likely to need during their visit
- the transport system - roads, passenger railways, public bus services - both within the area and serving it from outside (bearing in mind the likely points of origin of visitors to the area)
- the existing patterns of tourism, including the centres already used by those who might visit the trail
- visitor accommodation
- carrying capacity

Potential elements of the trail

- areas of high landscape value, with some assessment of their apparent potential for scenic driving, walking, cycling and horse-riding
- heritage sites, both natural and cultural, which may be of interest to visitor. These heritage sites may include areas or sites which have already been designated for their heritage value (such as historic monuments, regional parks, nature parks), but also a wide variety of other features, such as pilgrimage churches, monasteries, attractive villages, castles, historic mills, gorges, the source of a river, parklands, museums, caves or viewpoints
- scenic routes which are already defined, or might be defined, as particularly suited to movement through the area by tourists, such as long-distance walking trails, scenic roads, bridlepaths, or scenic railways
- cultural festivals

In Slovenia the wide spread of attractive features and of entry points for tourists to the area prompted the professional team to consider two possible »models« for the shape of the trail, namely the »garland« and the »flower«.

The **garland** model is based on the idea that some visitors would arrive by car or with bicycles and would wish to move through the area on attractive routes, visiting heritage sites in a sequence, and perhaps staying overnight in a sequence of different centres (see map).

The **flower** model is based on the alternative idea that some visitors might wish to stay in one centre, and to make a sequence of day-trips from the centre to visit particular heritage features. These trips might be made by car, public transport, by walking or cycling, or a combination of these (see map).

These models helped the team in shaping the trail. After much debate, we decided to use a **combination of the garland and flower models**. The major reason for this was our conclusion that the attractions of the area, and the types of visitors who might come, were so varied as to make inappropriate a single or simple trail based on one or other model. Thus the trail comprises a series of major scenic driving routes, by which tourists can visit a sequence of heritage features in the garland model, plus more local routes, running out from centres such as Trebnje or Novo mesto, which visitors can use for day-trips.

There was long debate about which heritage features should be included in the trail. Initial appraisal of sites used the »Michelin« idea of stars, where:

*** means »worth a special journey«

** means »worth a detour«; and

* means »worth a stop«

By survey work and agreement within the team, a total of over 150 sites were classified in this way, with the intention that the first draft of the trail would consist mainly of the *** sites. It was then necessary to take account of:

- proposals from local organisations for the inclusion of certain sites or settlements in the trail
- the relative quality, accessibility and carrying capacity of the different heritage sites, as assessed by members of the team
- the pattern of the sites : for example, the close proximity of several lower quality sites made some places as potentially attractive to visitors as a single *** site

These points affected both the final shape of the trail, and the final choice of heritage features to be included. For the features, a simpler 2-tier system was adopted in order to identify:

- those »main« sites (or ensembles) which merited inclusion in the trail to be publicised
- those other sites which should not be included, although some of them might figure in local publicity and visitor information and which might be sufficiently developed in time to become a full part of the trail

The experience in Slovene points to the need for care and close teamwork in choosing which sites or ensembles to include in a trail. Superficial examination, or the enthusiasm of certain local interests, may lead to the inclusion of sites which are actually low in quality, accessibility or carrying capacity. On the other hand, haste or a failure to consult with the local community may lead to the exclusion of sites which are very useful and of importance for local initiative and economy.

Selection of sites according to

- quality
- accessibility

- carrying capacity
- proximity of sites local preferences

Local participation

- discuss draft trail with local community
- revise as appropriate

CARRYING CAPACITY

Environmental and ecological impact of tourists

- on habitats and species of flora and fauna
- on built heritage (e.g. wear and tear on sites)
- souvenir collection
- pollution of the environment

Cultural and social impact on local people

- impact on local culture, life-style, customs
- tourist behaviour
- density of tourists
- tourism's current and likely impact on cultural traditions and valuation of heritage
- limits of local tolerance
- role of tourism within the local economy
- impact on language

Impact on local economy

- scale of economic benefit sufficient to promote environmental protection
- extent of employment opportunities
- distribution of profits

HERITAGE TRAIL ASSOCIATION

The Regional Economic Chamber created an association of tourism providers in the region, with a management council bringing together local business leaders and conservation authorities. The benefits of creating an association or partnership are many and varied, including assistance with strengthening rural regeneration, caring for the countryside and preserving physical and cultural heritage. The association, or partnership, can have as wide a brief for its activities as the community desires. The provision is, however, that it must be properly resourced to achieve the agreed objectives set out in the plan.

The actual remit for the association will emerge from community discussions and debate, but in general terms the heritage trail tourism association is a dedicated

entity responsible for developing and implementing the objectives and strategies necessary for the promotion of the heritage trails.

LOCAL LEADERSHIP

Planning a heritage trail involves local people taking a lead role in project management and implementation. If any external experts are hired, they will only be active in the early stages of development.

CONCLUSION

Three key principles of development

During the course of the work to date on the project, many new experiences have been gained which can be summarised in three key principles, i.e. elements of work in all areas in which the »Heritage Trails project« operation is being carried out.

- **Harmony between people and environment**

This principle is related to the need for establishing harmony between the people who permanently or temporarily reside in a definite area with natural, cultural and historic landscape. Attempts are being made to achieve this by providing mutual support between people and place, as well as by improving the quality of life in villages, whose inhabitants want to enjoy almost everything that the population in urban regions has available. For this reason it is necessary, through various forms of subsidy and similar forms of help, to provide long-term support to those concepts which in turn support the existing resources, either natural or produced through human effort. Subsequently these projects form the basis for future development.

- **Co-ordinated operation of different factors**

In the past much damage was caused due to the excessively narrow, sectorised approach and the rigid 'top down' approach. Such concepts were not observed in every aspect of development in a specific area, nor the need for a mutual linking of neighbouring regions. Hence today all plans, concepts and actions, irrespective of the size of separate regions, must operate in line with a co-ordinated action on a national level, starting from the active participation of the government on a state and local level, and they must also be co-ordinated with the local population's demands. The awareness of the need for concepts based on such thinking, i.e. the need for integral thinking and operation, is gradually taking root at all levels.

- **Active participation of the local population**

It is generally known that the local population, being linked to a specific area as its own environment, has a much better feeling about what are the real needs of that area, and a clearer vision of future development than the central local

administration. For this reason it will be necessary to include the visions, desires, needs, potentials and enthusiasm of the local population in plans for future development. Despite the fact that these tasks represent a challenge for all factors and levels included in the development of rural tourism, only continuous co-operation will bring good results.

In the framework of the implementation of these and many other actions which are currently in progress as part of the project as well as of the integral rural development across the whole of Slovenia, one of the main ambitions was to provide the local population with education, so that they could gradually generate new ideas for development and more actively participate in the implementation of these ideas. It is submitted that the key to success lies in the people who live, work and have rural roots, and whose offspring will remain in these areas. To this end, we follow the Chinese proverb that: 'If you want one year of prosperity, cultivate grain, if you want ten years of prosperity, cultivate trees, but if you want one hundred years of prosperity, cultivate people!'

1. ECOVAST: A Strategy for Rural Europe, Brussels, 1991
2. ETB/RDC: Harvesting the Benefits from Countryside, English Tourist Board, London, 1993
3. Ministry of Agriculture: Integral Development of Rural Areas and the Renovation of Villages, Ljubljana, 1991
4. Gosar, L.: Celoviti razvoj ruralnih območij, Urbanistični institut, Ljubljana, 1990
5. Koscak, M.: Usmerjanje razvoja na ruralnih območjih, Msc Diploma work, Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, Ljubljana, 1992
6. Koscak, M.: Lipov list, series of articles on rural tourism, Turisticna zveza Slovenije, Ljubljana 1993/1995
7. Koscak, M. and co-authors: Project of Development of Tourism in the Trebnje Municipality, Trebnje, 1993
8. Koscak, M. and co-authors: Integral Development of Rural Areas and Renovation of Villages in the Knezja Vas / Mala Vas and the Catez / Zaplaz Areas, Trebnje, 1992-1994
9. Travis, A.S.: The role of Rural Tourism in Europe, particularly Central / Eastern Europe and Slovenia, Contourplan Consultancy, Birmingham 1992
10. Heritage Trails Manual, Novo mesto, 1997

СУЧАСНИЙ СТАН ФЛОРИ І РОСЛИННОСТІ ВИСОКОГІР'Я УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ, ОХОРОНА ТА РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ

О.П. Крись, П.О. Крись

Карпатський інститут підприємництва ВМУРоЛ „Україна”, Хуст, Україна

Krys O.P., Krys P.O. The modern state of flora and the Ukrainian Carpathian Highlands vegetation, the protection and rational utility

In the article the general description of the Ukrainian Carpathians is given. Attention is accentuated on the breach of the stable function of highland natural complex of the impoverished flora and fauna. The creation of the regional control of mountain pastures is suggested to the devotion of which is passing all the lands located higher than the modern upper boundary of the forest. The main task is the rational utility, the protection and the increase of highlands natural resources.

Українські Карпати за географічними, еколого-фітоценотичними, флористичними, фауністичними, господарсько-економічними показниками займають особливе місце серед гірської системи Карпат. Їх розміщення на північному сході Карпатської дуги зумовлює сприятливий кліматичний режим для росту і розвитку флори і фауни. Цю частину Карпат вважають самою молодшою, так як в її структурі лише місцями приймають участь стародавні кристалічні породи [2]. Сприятливі кліматичні умови, неповторні по красоті гірські краєвиди, численні джерела мінеральних вод виділяють їх як один з перспективних оздоровчих і туристичних регіонів. Багаті Українські Карпати і видовим різноманіттям флори і фауни, цінними лікарськими, харчовими, кормовими і технічними рослинами, особливо лісовими ресурсами. Відмітимо, що за останній час екосистема Українських Карпат зазнала значних структурно-функціональних змін, що охопили біогеоценотичний покрив природного середовища, не лише низинних, але і високогірних природних комплексів, які виконують не лише продуктивні, але і важливі захисні, регуляційні й охоронні функції. Порушення стабільного функціонування цих комплексів пояснюється тим, що при руйнуванні рослинного покриву звільняються потужні потенційні сили гравітації, що й зумовлюють руйнівну дію води, повзучих ґрунтових і снігових мас [2]. В результаті антропогенного впливу в рослинному покриві Українських Карпат відбулися істотні зміни [1,3,5,6,10]. Тому важливим науковим завданням є усебічне вивчення сучасного стану такого природного комплексу

Українських Карпат, як високогір'я, якому присвячено багато досліджень провідних вчених України [5,6,7,8,10,11 і багато інших].

До високогір'я відносять гірську територію, що розташована над верхньою межею лісу [9]. Саме верхня межа лісу є загально визнаним природним розчленуванням рослинних поясів з характерними типами рослинності і ландшафтами [11]. Високогір'я Українських Карпат із-за висоти над рівнем моря і експозиції схилів відзначається характерними особливостями, які стосуються як видового складу флори, так і структури та функцій окремих рослинних угруповань. У більшості районів Українських Карпат лінія лісів, які оточують високогір'я проходить на висоті 1200-13000 м н.р.м., а в районах з інтенсивним пасовищним господарством – на висоті 1000 м. Межа високогір'я знижується із сходу на захід, а у Східних районах Карпат - Чивчинських горах, Мармороському масиві і Чорногорі збереглася первинна (кліматична) межа лісу на висоті 1500 – 1600 м [7]. Саме верхня межа лісу є загально визнаним природним розчленуванням рослинних поясів з характерними типами рослинності. Особливістю високогір'я Українських Карпат є наявність двох поясів: субальпійського (від верхньої межі лісу до висоти 1800 м) і альпійського (вище 1800 м).

В.І.Чопик [11], досліджуючи флору високогір'я, виявив тут 475 видів рослин з яких 55, або 11,5% приурочені до альпійського поясу; 238, або 50,1% - до субальпійського; 96, або 20,2% - це монтанно-субальпійські види, що заходять у високогір'я з гірського поясу і 86, або 18,1% - види, що не властиві жодному з висотних поясів, їх називають додатковими. Характер рельєфу, різноманітність фізико-географічних факторів обумовлюють специфіку рослинного покриву високогір'я. Над верхньою межею лісу тут переважають хвойні чагарники, що складаються з формацій сосни гірської (Migetea), ялівцю сибірського (Juniperetea) і вільхи зеленої (Duschekiatea). З чагарників великі площі займають формації чорниці (Myrtilletea), лохини (Uliginetea), рододендрону східнокарпатського (Rhodoretea). На трав'янистих угіддях в субальпійському поясі переважають біловусники (Nardetea) і щучники (Deschampsietea), а в альпійському – лежачекостричники (Festucetea supinii) і трироздільноситники (Juncetea trifidii). Місцями рослинність представлена фрагментами первинних високотравних угруповань сугайника карпатського (Doronicea carpaticii), костриць аметистової, карпатської, розмальованої (Festucetea amethystinae, F.carpaticae, F. pictae) і інші. Тут зростає велика кількість рідкісних і зникаючих видів рослин (фітеума чотири роздільна – *Phyteuma tetramerum* Sehur., ліннея північна – *Linnaea borealis* L., родіола рожева - *Rhodiola rosea* L., котячі лапки карпатські – *Antennaria carpatica* R. Br., тирлич жовтий – *Gentiana lutea* L, аконіт Жакена - *Aconitum jaguini* Reichb., шолудивник кільчастий – *Pedicularis verticillata*, і багато інших, а також ряд цінних для науки і практики рослинних угруповань з

перевагою арніки гірської (*Arnica montana* L.), рододендрону східно-карпатського (*Rhododendron kotschy* Simonx.), тирличу жовтого і інших. Але в останні десятиріччя відбувається різке зменшення особин в популяціях. Як приклад, наведемо стан популяції тирличу жовтого, аконіта Жакена, котячих лапок карпатських. Так, в 1972 році на полонині Шумнеска (Чорногора) на площинках 100 кв. м ми нараховували 98 генеративних і 502 вегетативних пагонів (повторність п'ятикратна) тирличу жовтого, а в 2006 році на цих же площинках виявили 18 генеративних і 126 вегетативних пагонів. Відповідно, на південних схилах П'єтроса (над дорогою) було 28 і 96 пагонів амоніта Жакена, залишилось 4 і 9. Г. Запалович [12] вказує, що котячі лапки карпатські на південному схилі г. Близниці (Свидовець) зустрічаються масово, тепер популяція цього виду нараховує декілька десятків особин.

Багато шкоди рослинному і тваринному комплексу високогір'я завдає спалювання висохлих і відмерлих решток рослин, так званої старики. Особливо шкідливим є весняне спалювання, бо саме в цей час відбувається інтенсивне розмноження всього зоокомплексу полонин або підготовка до нього. Так як випалювання проводиться на значних площах, то великої шкоди при цьому як фауні дрібних хребетних, зокрема птахів, бо знищуються гнізда та кладки яєць, так і всьому комплексу наземних безхребетних тварин. Тому спалювання на полонинах старики потрібно заборонити.

Підсумовуючи сказане бачимо, що високогір'я на відміну від усіх інших зон Українських Карпат є найменш захищеним в природоохоронному плані. Високогір'я Українських Карпат, в тому числі і полонини, належать до тих територій на яких не проводилося і практично не проводиться ніяких природоохоронних заходів. Виняток складають території, що ввійшли до складу Карпатського державного заповідника.

Основними причинами такого стану вважаємо такі:

- ✓ відсутність для всієї території високогір'я Українських Карпат єдиного господаря, який ніс би повну відповідальність як за стан господарювання, так і за стан охорони природи;
- ✓ відсутність в більшості урочищ придатних проїзних доріг;
- ✓ поділ високогір'я Українських Карпат між чотирма областями України й використання цих територій згідно своїх правил і норм.

Так уже повелося, що у високогір'ї кожен робить те, що йому заманеться. Як наслідок безвідповідально знищуються чагарники, що призводить до лавин зимою і інтенсивних ерозійних процесів в інші періоди року; в будь-якому місці обладнуються стоянки худоби, що призводить до появи на кормових угіддях шавельників; безсистемний перегін худоби на випас, що спричиняє виникнення ерозійних процесів; без погодження прокладаються нові дороги, а старі запускаються і руйнуються; через будь-

які урочища прокладаються і влаштовуються стоянки для туристів, не враховуються можливі наслідки, не враховуючи ні цінності окремих об'єктів, ні допустимих норм навантаження на окремі екосистеми; хижацьке вирубування криволісся та приполонинських лісів, що загрожує непередбачуваними наслідками для цілого регіону та інше. За останні роки на високогір'я звалилося стільки різноманітних „стихійних” лих нашого техногенного сьогодення, що ситуація тут доходить критичної межі.

Отже, щоб припинити нестримне наростання руйнівних процесів у високогір'ї в найближчий час треба визначити господаря (Регіональне управління полонин) цих угідь так як це визначено для лісових масивів чи сільськогосподарських земель. Основні зусилля господаря повинні бути спрямовані на збереження, раціональне використання та примноження багатств цієї зони, а для цього потрібно опрацювати наукову систему господарювання на полонинах. Це питання не тільки випасу, але і заготівля цінної сировини, індустрія відпочинку з різноманітними туристичними маршрутами, лікувальними закладами в поєднанні з використанням високоякісних продуктів тваринництва і інших напрямків людської діяльності – і все це без нанесення шкоди високогір'ю.

Для проведення в високогір'ї планомірної природоохоронної роботи необхідне проведення повної інвентаризації всієї території високогір'я на зразок державного лісовпорядження з відповідним описом окремих угідь і виготовленням необхідного картографічного матеріалу, де буде зазначено продуктивність угіддя. Можливості його використання, заходи покращення тощо. Також необхідно передбачити сітку доріг та протиерозійні заходи.

В цілому, охорона природи у високогір'ї повинна вестися у кількох напрямках. Перше, потрібно суворо дотримуватися протиерозійних заходів, бо тут беруть початок більшість річок і потоків. Важливим протиерозійним заходом є догляд за проїзними дорогами, адже більшість існуючих доріг руйнується та стають непридатними із-за ерозії ґрунтів, так як відсутній будь-який догляд. Рясні дощі та грозові зливи наносять дорогам великої шкоди тому, що своєчасно не усуваються пошкодження. Своєчасне відведення з полотна дороги заносів, ремонт містків, спрямування в потрібному напрямку струмків припиняє руйнування доріг та круглих схилів.

Важливою умовою охорони природи на полонинах є заборона руйнування русел гірських струмків і потоків. В умовах інтенсивного стоку вони мають сталі і добре сформовані русла, які оптимально забезпечують стік дощових вод і тривалий час залишаються сталими. Не менш важливою умовою є рух транспортних засобів, особливо гусеничних не лише по дорогах, але і по полонинах. Відмітимо, що на більшості полонинських угідь потужність ґрунтового шару дуже мала. Підґрунтові шари мають вигляд або суцільної плити або каменистих розсипів різної агрегації. Проїзд важких

транспортних засобів по таких угіддях порушує ґрунт і підґрунтові шари, що сприяє інтенсивним ерозійним процесам.

Такий комплекс заходів можливий лише при наявності необхідного їх законодавчого, правового забезпечення. Тому в першу чергу потрібно розробити і прийняти відповідні законодавчі акти, спрямовані на охорону природи високогірної частини Українських Карпат.

1. Генсірук С.А. Ліси Українських Карпат та їх використання. К.:Урожай. – 1964. – 290 с.
2. Голубец М.А. Природные особенности і полезные функции. Українські Карпати. Природа. – К.: Наукова думка. – 1988. – с. 14-18, 184-188.
3. Голубец М.А., Стойко С.М. Пути рационального использования природных ресурсов. Українські Карпати. Природа. – К.: Наукова думка. – 1988. – с. 197-201.
4. Козий Г.В. История флоры и растительности Украинских Карпат. Флора и фауна Карпат. – М.:Изд-ство АН СРСР. – 1963. – с.5 – 15.
5. Комендар В.И. Флоросты горных лесов. – Ужгород: Изд-ство «Карпаты». – 1966. – 205с.
6. Малиновский К.А. Смены растительного покрова Карпатского высокогорья под влиянием антропогенных факторов. Растительность высокогорий и вопросы ее хозяйственного использования. – М.; Л.: Наука. – 1966. – с.130-138.
7. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наукова думка. – 1980. – 280 с.
8. Малиновский К.А. Карпатское высокогорье. Украинские Карпаты. Природа. – К.:Наукова думка. – 1988. – с. 108-127.
9. Станюкович К.В. Растительность высокогорий СРСР. – Сталинград: Изд-ство АН Тадж ССР. – 1960. – 169с.
10. Чопик В.И. Охрана высокогорной флоры Украинских Карпат. Растительность высокогорий и вопросы ее хозяйственного использования. – М.; Л.: Наука. – 1966. – с.18 – 23.
11. Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. – К.: Наукова думка. – 1976. – 268 с.
12. Zapalovich H. Roslina szata gor Pokucko – Marmoroskich. – Spraw. Kom. Fisyjorg. – Krakow: Nakladem Akademii umiejtnosci. – 1989. – Т.24. – 396 s.

ФЛОРА ТА РОСЛИННІСТЬ ПРИПОЛОНІНСЬКИХ ЛІСІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ, ОХОРОНА ТА РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ

П.О. Крись

Карпатський інститут підприємництва ВМУРоЛ „Україна”, Хуст, Україна

Kryś P.O. Flora and vegetation of sub-alpine forests of the Ukrainian Carpathians, their protection and rational use

Present state of flora and vegetation of sub-alpine forests of the Ukrainian Carpathians is described in the paper. It is noted in particular that as a result of an uncontrolled management plant communities grow poorer, pristine formations are crowd out by weeds, protective function of forests decreases. Only corresponding legislative documents directed upon their protection and use optimization are able to renew the biological productivity and diversity of their flora and vegetation.

З розвитком екотуризму великого значення набуває зовнішній вигляд, привабливість регіону, місцевості і, чи не на першому місці, виступає різноманіття флори і рослинності. Українські Карпати є унікальним природно-територіальним комплексом. Тут зосереджені найбільш мальовничі місця України, в яких поєднується рослинний світ з гірськими краєвидами, саме верхня межа лісу або приполонинські ліси надають цим краєвидам гармонійність і доцільність. Під приполонинськими лісами або верхньою межею лісу розуміють смугу лісу 100-200 м завширшки, де лісова рослинність, перебуваючи в екстремальних умовах росту і розвитку, починає уступати нелісовим рослинним формаціям [11].

Сучасна верхня межа лісу в Українських Карпатах утворена переважно двома породами: смерекою звичайною (*Picea abies* (L.) Karst.) та буком лісовим (*Fagus sylvatica* L.). Місцями її утворюють змішані ялиново-букові деревостани, яворові (*Acer pseudoplatanus* L.). До верхньої межі лісу доходять також ялина біла (*Abies alba* Mill.) і горобина (*Sorbus aucuparia* L.).

Отже, ліси, які прилягають до високогірних полонин називають приполонинськими. Ширина їх смуги визначається особливостями функцій і будови цих лісів, специфікою біології рослинності й впливом на верхню і нижню межі господарської діяльності людини [6-14].

Українські Карпати ми розглядаємо як унікальну природно-заповідну формацію, яка формувалася впродовж мільйонів років, балансує й тісно пов'язуючи такі природні фактори як кліматичні, ґрунтові й рослинні. Тому,

враховуючи можливість комплексного розвитку гірської інфраструктури та цінність Карпат як природно-територіального комплексу необхідно обдуманно підходити до виконання будь-яких господарських робіт, враховуючи, що приполонинські ліси це потужний водорегулюючий та кліматоутворюючий фактор, притому мають надзвичайно важливе загальнодержавне і міжнародне значення.

Нераціональна експлуатація лісових масивів у минулому, яка ще з більшою силою продовжується в останні роки, порушує цілісність лісового покриву, викликає їх зрідженість. При тому, безсистемні рубки ведуть до повної втрати ландшафтного та біологічного різноманіття. Якщо в 1994 році лише на території Закарпаття заготівлею лісу займалися 14 підприємств, то нині (2006-2007 роки) – близько 400 [4], йде повсюдне розширення „санітарних рубок”. При проведенні так званого „оздоровлення” вирубуються величезні площі, по суті, відбувається хижацьке і безкарне знищення найкращих ділянок лісу. Все це ослаблює клімат – і водорегулююче та ґрунтозахисне значення лісів, сприяє розвитку несприятливих природних процесів, зокрема ерозії, паводків тощо. Під час весняних дощів у формуванні поверхневого стоку у високогір’ї приймають участь снігові маси. Активізація поверхневого та внутрішнього ґрунтового стоку снігових лавин і вод залежить від вологопоглинаючих властивостей гірських порід. Так, крутосхили складені щільними і твердими гірськими породами, на відміну від пологих поверхонь, складених пухкими звітрілими породами спричиняють вивільнення величезної кінетичної енергії водних потоків, снігу, рухомих мас ґрунту тощо [1,3,5]. Для запобігання повеней, зменшення їх руйнівної сили потрібно зберегти існуючі лісові природні комплекси і особливо приполонинські ліси та їх ґрунти. Отже, потрібно заборонити будь-яке суцільне вирубування лісу в Українських Карпатах й розпочати масштабні лісовідновні роботи. Згідно Б. Я. Голояд і І. І. Бойчук [1] рослинний покрив разом з ґрунтом в горах може акумулювати досить велику кількість вологи. Намет шпилькового лісу акумулює і випаровує назад в атмосферу орієнтовно третину суми річних опадів, а листяного – майже четверту частину.

Одним з негативних наслідків антропогенного впливу на лісові екосистеми, в тому числі і високогір'я, в Українських Карпатах в ХІХ-ХХ століттях є заміна корінних листяних і мішаних деревостанів, які впродовж тисячоліття формувалися і створювали стійку екологічну рівновагу, похідними смеречниками і яличниками [2]. Внаслідок широкого розвитку похідних рослинних угруповань відбулася інтенсивна перебудова природних ландшафтів. Зміна в їх організації призвела до утворення нових типів рослинних угруповань, порушення минулих і формування нових організаційних зв'язків та нестійких параметрів абіотичного середовища, які

не відповідають біологічній стабільності гірських екосистем, а, отже, і стабільному розвитку регіону в цілому.

Протягом багатьох віків приполонинські ліси використовуються як пасовища. На верхній межі лісу, на початку полонин знаходяться стоянки худоби, що призводить до надмірного накопичення гною, а також руйнування копитами тварин дернини, як наслідок появляються щавельники (*Rumicetum alpini*). Це рудеральні ценози з домінування щавеля альпійського, саме вони стають розмножувачами бур'янової флори, яка звідси поширюється у інші високогірні ценози. Склад флори щавельників багатий і різноманітний, за нашими даними нараховує 126 видів рослин (вивчено щавельники Боржавських полонин, Чорногори та Свидівця). За даними К.А.Малиновського [12] – понад 150. Щавельники формуються на місці травянистих ценозів біловуса, червонокостричників, тонкомітличників, щучників, а також серед смрекових і букових рідколісь. Першими в угрупованнях щавельника альпійського поселяються кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), приворотень альпійський (*Alchimilla alpestris* F.W. Schmidt), суховершки звичайні (*Prunella vulgaris* L.), зірочник середній (*Stellaria media* (L.) Vill.), водяний хрін лісовий (*Rorippa sylvestris* (L.) Bees.), гірчак зміїний (*Polygonum bistorta* L.), конюшина повзуча (*Trifolium repens* L.) та інші.

Формуються ці угруповання на місцях тимчасових чи постійних стоянок тварин, куди вітром чи тваринами заноситься насіння щавеля. Відмітимо, що лише на одному пагоні щавлю альпійського утворюється декілька тисяч насінин, схожість якого складає понад 90%. Тому вже на другий рік після стоянки худоби площа покривається суцільними заростями цього бур'яну. Щавельники дуже стійкі, можуть утримувати площу десятки років. Великі листки, проєкційне вкриття яких складає біля 90%, створює додаткові труднощі для проникнення в щавельники лучних рослин.

Приполонинським лісам великої шкоди завдає ранньовесняний випас худоби та овець. Тварини стравлюють весняні ефемероїди, молодий підріст дерев'яних та чагарникових порід. В зоні верхньої межі лісу відбувається заготівля палива та будівельного матеріалу для кошар та колиб. Зростання вище суцільних лісових масивів окремих куртин лісу або поодиноких дерев є також результатом господарської діяльності людини.

Деревостани таких приполонинських лісів із-за випасу тварин, як правило, одноярусні, так як систематично знищуються не тільки сіянці лісоутворюючих порід, але і чагарники й трав'янисті види рослин. З чагарників на верхній межі лісу рідко зустрічаються кущі вовчого лика звичайного (*Daphne mezereum* L.), жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum* L.) та чорна (*L. nigra* L.), ожина змієвидна (*Rubus serpens* Weihe), косяниця (*Rubus saxatilis* L.).

Трав'яне вкриття приполонинних лісів залежить від типу лісу та висоти над рівнем моря. На більш низьких місцезростаннях переважають неморальні та бореальні лісові види, які із збільшенням висоти замінюються представниками монтанної флори. В букових лісах, переважно північних схилів, в улоговинах та не дуже випуклих формах рельєфу переважають такі лісові види як квасениця звичайна (*Oxalis acetosella* L.), щитник чоловічий (*Dryopteris filix-mas* L.) та аденостилес сіролистий (*Adenostyles alliariae* (Gouan) Kern), в їх травостоях зустрічаються апозерис смердючий (*Aposeris foetida* (L.) Lers., вероніка кропиволиста (*Veronica urficifolia* Jacq.), медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dum.), ожика гайова (*Luzula luzuloides* (Lam.) Dandy et Wilm.), осока лісова (*Carex sylvatica* Huds.), переліска багаторічна (*Mercurialis perennis* L.), сугайник австрійський (*Doronicum austriacum* Jacq.) та інші. Із зростанням висоти над рівнем моря в травостоях появляється живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum* Waldst. et Kit.), жовтозілля Фукса (*Senecio fuchsii* Gmel.), цирцея альпійська (*Circasa alpina* L.), цицербіта альпійська (*Cicerbita alpina* (L.) Wallr.), підбілик альпійський (*Homogyne alpina* (L.) Cass) та інші.

На більш крутих схилах трав'яний покрив представляють ранньовесняні ефемероїди: анемона дібровна (*Anemone nemorosa* L.), білоцвіт весняний (*Leucogonum vernum* L.), підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.), проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.), зубниця залозиста (*Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit.), чемерник червонуватий (*Helleborus purpurescens* Waldst. et Kit.) і багато інших.

З наближенням лісу до полонин в трав'яному покриві з'являється все більше монтанних видів, а саме костриця червона (*Festuca rubra* L.), мітлиця тонка (*Agrostis tenuis* Sibth.), пахуча трава (*Anthoxanthum odoratum* L.), перстач золотистий (*Potentilla aurea* L.), сольданела угорська (*Soldanella hungarica* Simonk.), тирлич роздільний (*Gentiana laciniata* Kit.) та інші.

Приполонинські темнохвойні ліси, як правило, представлені смерекою, зрідка до неї домішується бук, явір (*Aser pseudoplatanus* L.), береза звисла (*Betula pendula* Roth.), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.). В зоні контакту з полониною у цих лісах зустрічаються куці гірського криволісся сосни жереп (*Pinus mugo* Turra) та ялівцю сибірського (*Juniperus sibirica* Burgsd.), які можуть утворювати густі суцільні зарості. Завжди в цих лісах рясно представлена чорниця (*Vaccinium myrtillus* L.). Основними видами чагарників є бузина червона (*Sambucus racemosa* L.), верба козяча (*Salix caprea* L.), жимолость чорна (*Lonicera nigra* L.), деякі види малини (*Rubus* L.) і шипшини (*Rosa* L.).

Трав'яно-моховий покрив в смерекових приполонинських лісах досить різноманітний. В цих лісах із-за нерівномірного освітлення майже відсутні геофемероїди, лише на прогалинах зрідка можна зустріти анемону дібровну,

шафран Гейфеля та рівноплідник рутвицелистий. Натомість домінантами та субдомінантами є тут тіньолюбиві та тіньовитривалі види, як жовтозілля дібровне (*Senecio nemorensis* L.), безщитник жіночий (*Athyrium filix-femina* (L.) Roth), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella* L.), щитник ланцетно-гребенястий (*Dryopteris lanceolatata* (Hoffm.) Alston) та інші.

З різнотрав'я та злакових досить часто зустрічаються дзвоники ялицеві (*Campanula abietina* Griseb. et Sehenk.), маренка запашна (*Asperula odorata* L.), герань Робертова (*Geranium robertianum* L.), сольданела гірська (*Soldanella montana* Willd.), тирлич ваточниковидний (*Gentiana asclepiodea* L.), біловус тиснутий, костриця червона, щитник дернистий та багато інших.

Отже, флора і рослинність приполонинських лісів Українських Карпат завдяки безгосподарної діяльності людини збіднюється, як наслідок відбувається порушення біологічної стійкості рослинного комплексу, втрачаються не лише функції цих лісів (водорегулююча, ґрунтозахисна, ґрунтоутворююча та кліматоутворююча), але і привабливість для туризму. На нашу думку, приполонинські ліси повинні бути оголошені життєво важливим національним ресурсом. Звідси випливає вимога до працівників лісового господарства, заборонити будь-яке вирубування приполонинських лісів, особливо суцільне, смугою 200-300 м. Розробити і прийняти відповідні законодавчі акти спрямовані на охорону приполонинських лісів, згідно яких вести оптимальний режим використання природних ресурсів при якому ці ліси зможуть відновлювати біологічну продуктивність й різноманіття флори і рослинності.

1. Голояд Б.Я., Бойчук І.І. Екологічні основи захисту гірсько-лісових басейнових екосистем від шкідливих екзогенних процесів в Українських Карпатах. – Івано-Франківськ. – 2001. – 388с.
2. Голубець М.А. Темнохвойні ліси // Рослинність УРСР.Л. – К.: Наукова думка. – 1971. – с.84-136.
3. Дячук В.А., Сусідко М.М. Паводки в Закарпатті та причини їх виникнення. Український географічний журнал. – №1. – 1999. – с.48-51.
4. Карпенко О. Лісові „генерали” йдуть у наступ. Сільські вісті. 6 квітня 2007. – с.5.
5. Коліщук В.Г. Динаміка верхньої межі лісу в Українських Карпатах. Виїзна сесія відділу біологічних наук по проблемах вивчення флори і фауни Карпат. Тези доповідей. Київ. – 1956.
6. Коліщук В.Г. Сучасна верхня межа лісу в Українських Карпатах. – К.: Видавництво АН УРСР. – 1958. – с.48.
7. Коліщук В.Г. Верхня межа лісу в Українських Карпатах, її сучасний стан і динаміка. Конференція по вивченню флори і фауни Карпат та прилеглих територій. – К.: Видавництво АН УРСР. – 1960. – с.88-104.
8. Сучасний стан і динаміка верхньої межі лісу в Українських Карпатах. Щорічник Українського ботанічного товариства. – 1956. К.: Видавництво АН УРСР. – 1962. – №3. – с.74.

9. Комендар В.І. До питання про динаміку рослинних поясів у східних Карпатах. – Український ботанічний журнал. – 1957. – Т.14. – №4. – с.15-25.
10. Комендар В.І. Форпости горних лесов. – Ужгород: Карпати. – 1966. – 204 с.
11. Комендар В.І. Приполюнські ліси, криволісія Українських Карпат: сучасний стан, динамічні тенденції, засоби посилення захисних функцій. Гори і люди. Матеріали міжн. конференції (м.Рахів, 14-18 жовтня 2002 року). – Рахів, – 2002. – Т.2, – с. 323-326.
12. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. К.: Наукова думка. – 1980. – 280 с.
13. Стойко С.М., Третяк П.Р. Сучасні нівольні процеси у високогір'ї Чорногори і питання охорони гірських ландшафтів. Вісник АН Української РСР. – 1978. – №10. – с. 81-88.
14. Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. К.: Наукова думка. – 1976. – 269 с.

УДК 624.131:379.85

ПРОГНОЗУВАННЯ ЗСУВІВ З УРАХУВАННЯМ ЛІСОВОГО ФАКТОРУ В ПИТАННЯХ БЕЗПЕКИ ЕКОТУРИЗМУ

Е.Д. Кузьменко, І.В. Чепурний

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
Івано-Франківськ, Україна

Kuzmenko E.D., Chepurny I.V. Forecasting of landslides in view of the wood factor in safety issues ecotourism

The problem of forecasting landslide processes in view of complex influence of nature-technogenic factors is considered. The special attention is given to influence of a wood cover on spatial distribution landslide processes. Practical value of researches consists in creation of analytical geoinformation system of space-time forecasting landslide processes which can be used for planning safety tourist use of territory.

Зсувні явища належать до екзогенних геологічних процесів. Фактори, які ведуть до утворення або активізації зсувів, поділяють на дві групи: постійні або тривалої дії й часові або швидкої дії. Для різних регіонів встановлено зв'язки між окремими просторовими факторами або їхніми групами, або окремими часовими факторами й зсувною активністю. [1,2,3,4]

Для Карпатського регіону України комплексні дослідження впливу всіх відомих просторових і часових факторів на утворення або активізацію зсувів, зв'язок яких зі зсувами може бути формалізовано й оцінено кількісно, вперше виконано в повному тексті до роботи [5]. При цьому встановлено наявність

кількісних зв'язків кожного фактора із зсувоутворенням. До зазначених груп факторів відносяться: геологічні, геоморфологічні, геофізичні, ландшафтні, метеорологічні й сейсмічні.

Аналітичні розрахунки дозволили виконати невідому раніше й об'єктивно існуючу закономірність виникнення або активізації зсувних явищ при одночасному комплексному впливі зазначених просторових і часових факторів, при цьому кількісно визначена ступінь цього впливу. Вплив просторових факторів при відсутності часових або вплив часових факторів при відсутності просторових до зсувоутворення не приводить.

Імовірність виникнення або активізації зсувних процесів у будь-якій точці на місцевості визначається величиною ймовірності інтегрального показника зсувної небезпеки, обумовленої на основі врахування сукупності фактичних, прийнятих за еталонні, характеристик статистичних розподілів просторово-часових домінуючих факторів активізації зсувних процесів у даному районі місцевості.

В табл. 1, 2 наведено перелік кількісних параметрів, які характеризують просторові та часові фактори, що задіяні для розрахунків інтегральних показників.

Зупинимось більш детально на лісовому факторі.

Рослинність присутня в природній обстановці схилів майже у всіх випадках виникнення зсувів. Багато дослідників зсувного процесу вказують на зв'язок рослинного покриву з активізацією зсувів, причому особлива увага приділяється впливу деревної рослинності. Вплив лісу на коефіцієнт стійкості схилів дуже різноманітний, він може бути безпосереднім і непрямим, позитивним і негативним.

Безпосередній вплив проявляється через механічну дію (дія ваги маси дерев на схил, збільшення міцності верхньої товщі ґрунту в результаті їх армування кореневою системою або зменшення міцності при розклинюванні щільних порід корінням) і дією на водний і термічний режим, а також режим зволоження схилів [6].

Таблиця 1

Результати розрахунків інформативності параметрів просторових факторів

Параметр	Ваговий коефіцієнт інформативності в розрахунках, %
R_i літофації	8.01
R_i інж-геол. району	10.17
L_p (відстань от базиса ерозії)	7.73
L_p (відстань до дороги)	9.03
L_p (відстань до вододілу)	7.73
L_p (відстань до тект. розлому)	7.95

Параметр	Ваговий коефіцієнт інформативності в розрахунках, %
Ln(відстань до нас. пункту +8000)	10.88
Відстань до лісу	9.60
Крутизна схилу	8.97
Ln(абс. висота н.р.м.)	11.16
Річна к-сть атм. опадів	8.75

Таблиця 2

Результати розрахунків інформативності параметрів часових факторів

Параметр (часовий ряд)	Ваговий коефіцієнт інформативності в розрахунках, %
Закарпаття	
Число Вольфа	22.0
Річна кількість атмосферних опадів	20.7
Активизация зсувів	27.8
Ln(сумарної енергії землетрусів)	29.5
Гірська частина Передкарпаття	
Число Вольфа	25.2
Річна кількість атмосферних опадів	20.6
Середньорічна температура	13.4
Кількість активних зсувів	21.8
Ln(сумарної енергії землетрусів)	19.1

Непряма дія проявляється у впливі дерев на інтенсивність ерозії, на характер і інтенсивність вивітрювання і т.п.

Автор роботи [7] пов'язує вплив лісового покриву з глибиною дзеркала ковзання. Якщо поверхня ковзання розташована нижче шару поширення коренів, тоді рослинність впливає тільки на величину прикладених до схилу сил (зміна величини сил, пов'язаних з водовмістом у верхній товщі гірських порід, вага самої рослинності). При розташуванні поверхні ковзання в шарі поширення коренів додається вплив рослинності на міцність ґрунтів. Гірські породи, що складають схил і деревний покрив є єдиною системою, яка перебуває в рівновазі; порушення властивостей одного з компонентів системи може спричинити за собою порушення стійкості схилу в цілому.

Нами, як параметр показника впливу рослинного покриву (лісового фактора) на прояв зсувів, розглядалися мінімальні відстані від зсувів до межі лісу. В результаті було виявлено наступну закономірність: при наближенні до межі лісу вірогідність виникнення зсувів зростає. Для пояснення цього факту необхідно докладніше розглянути вплив лісу на умови, які контролюють стійкість схилів.

Лісові масиви в значній мірі впливають на процеси і умови навколишнього середовища: клімат, температуру, опади, стік, фізичні властивості і вологість ґрунту, ґрунтові води.

Важливим і найбільш дискусійним питанням є питання про кліматичну і гідрологічну роль лісу. Більшість вчених схиляються до того, що ліс сприяє зволоженню ґрунту. Лісові масиви створюють шорсткість підстилаючої поверхні, що затримує вологі потоки повітря. Крім того, зволожуюча роль лісу багатьма дослідниками пояснюється як результат мікрокліматичного впливу. Як відомо, хмари утворюються тим швидше, чим нижча температура повітря і вища вологість повітря, ліс створює саме такі умови. Залежно від зімкнутості крон дерев ліс згладжує амплітуду температури - взимку в лісі тепліше, а літом прохолодніше [8, 9].

В порівнянні з безлісими ділянками, в лісі спостерігається зростання кількості опадів. При цьому збільшення лісистості призводить до зростання опадів в зимове і в літне півріччя, річна сума опадів зростає приблизно на 5-6% на кожні 10 % лісистості. Разом з ростом звичайних вертикальних опадів спостерігається ріст горизонтальних опадів (роси, інею) [10].

На активізацію зсувних явищ на схилах найбільш істотно впливає дія лісу на стік води (поверхневий, внутрішньогрунтовий і ґрунтовий) і похідні від цього - вологість ґрунтів і підґрунтя, а також рівні ґрунтових вод.

Щодо впливу лісу на стік існує повна єдність поглядів. Ліс зменшує поверхневий стік і переводить частину його у внутрішній (внутрішньогрунтовий і ґрунтовий). Поверхневий стік води зменшується унаслідок: нерівномірності поверхні ґрунту; вираженості мікрорельєфу (наявність купин, пнів, невеликих западинок і т. д.); слабого промерзання ґрунту; утворення в ґрунті мікропорожнин (на місці коренів, що погнили, ходів землерийних тварин і т. д.); впливу підстилки, що грає роль фільтру при проходженні води зверху вниз і що перешкоджає її пересуванню в похилому напрямі. Все це сприяє швидкому просочуванню води в ґрунт [8].

В результаті проведених експериментів після штучного зрошування схилів для дослідження інфільтраційних властивостей лісових ґрунтів для різної крутизни схилів, встановлено, що якнайкращою інфільтрацією володіють ґрунти під природними буковими деревостоями (вбирають 95,5-96,5% опадів), під хвойними породами (ялина) ґрунт вбирає 20-93%, під пасовищами – близько 12-42% [9].

Відомі роботи по вивченню зміни витратних елементів водного балансу при вирубці лісів в Карпатах. У [11] на підставі порівняння водного балансу на еталонній (без вирубки) ділянці і ділянці з вирубкою, після врахування калібрування даних встановлено скорочення ґрунтового потоку в перше десятиліття після вирубки на 15%: (з 261 до 222 мм), сумарне випаровування за цей період зменшилося на 26% (з 615 до 457 мм), а поверхневий стік

помітно збільшився – на 77% (з 243 до 431 мм).

Сказаного достатньо для висновків. Фактично існуюча тенденція до збільшення кількості зсувів з наближенням до межі лісового масиву з теоретичної точки зору пояснюється наступним: 1) підвищеною кількістю опадів; 2) переводом поверхневого стоку в ґрунтовий за рахунок хорошої дренаваності порід в лісовому масиві; 3) внутрішнім стоком вод (внутрішньогрунтовим і ґрунтовим) уздовж схилу; 4) підвищенням гідродинамічного тиску, що направлений вздовж потоку фільтрації і зростає у міру зменшення водопроникності порід з віддаленням від лісу. Додатковим чинником є рубка лісу, яка ведеться в основному від межі углиб лісового масиву. Механічний вплив вирішальної ролі не грає.

Встановлення основних факторів зсувоутворення й умов їхнього впливу на активізацію зсувів дозволило створити аналітичну геоінформаційну систему просторово-часового прогнозування зсувних процесів, основні принципи та результати дії якої наведено в графічних матеріалах доповіді. Одним з можливих варіантів використання цієї системи може бути її застосування для виключення негативного впливу фактора зсувонебезпеки в екотуристичній діяльності на території, в межах якої можливий прояв зсувних процесів, прикладом якої є Карпати.

- 1 Рудько Г.И., Ерыш И.Ф. Оползни и другие геодинамические процессы горноскладчатых областей Украины (Крым, Карпаты). – К.: Задруга, 2006. – 624 с.
- 2 Демчишин М.Г. Современная динамика склонов на территории Украины (инженерно–геологические аспекты). – К.: Наукова думка, 1992. – 253 с.
- 3 Рудько Г.И., Гошовський С.В., Преснер Б.М. Екологічна безпека природних геосистем у зв'язку з катастрофічним розвитком геологічних процесів. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2002. – 624 с.
- 4 Кюнтцель В.В. Закономерности оползневой процесса на европейской территории СССР и его региональный прогноз. – М.: Недра, 1980. – 213 с.
- 5 Закономерная связь между величинами вероятностей возникновения и оползневой опасности при комплексном воздействии природно-техногенных факторов. Научное открытие. Диплом №310/ Кузьменко Э.Д., Крыжанивский Е.И., Карпенко А.Н., Журавель А.М.// Научные открытия: Сборник кратких описаний научных открытий, научных идей, научных гипотез-2006.– Москва: МААНОИ, 2007.– С. 64-65
- 6 Турманина В.И. Опыт изучения взаимодействия растительности с оползневыми процессами склонов / Материалы совещания по вопросам изучения оползней и мер борьбы с ними. К.: Изд. Киевского ун-та, 1964. – С. 204–207.
- 7 Емельянова Е.П. Основные закономерности оползневых процессов. – М.: Недра, 1978. – 308 с.
- 8 Мелехов И.С. Лесоведение. – М.: Лесная промышленность, 1980.– 408 с.
- 9 Чубатий О.В. Водоохоронні гірські ліси. – Ужгород: Карпати, 1980. – 408 с.

- 10 Харитонов Г.А. Водорегулирующая и противоэрозионная роль леса в условиях лесостепи. – М.: Гослесбумиздат, 1963. –256 с.
- 11 Чубатий О.В. Гірські ліси – регулятори водного режиму. – Ужгород: Карпати, 1984. – 104 с.

УДК 379.85:574:504:504.062

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ШЛЯХ ДО ДОСЯГНЕННЯ БАЛАНСУ МІЖ ЗБЕРЕЖЕННЯМ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА, РАЦІОНАЛЬНИМ ВИКОРИСТАННЯМ РЕСУРСІВ І СТАБІЛЬНОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

А.М. Луценко

Дніпропетровський факультет менеджменту і бізнесу
Київського університету культури, Дніпропетровськ, Україна

Lushchenko A.M. Ecological tourism as a way of achievement of balance between keeping natural environment, rational using resources and stability of tourist development

Nowadays nature resource has got especial form of the development. A sustainable form of ecological service based tourism that focuses primarily on experiencing and learning about nature and which is ethically managed to be low impact, non-consumptive and locally orientated (control, benefit's and scale). It typically occurs in natural areas and should contribute to the conversation and preservation of such areas. Ecotourism can supported by appropriate management, thematic seminar, conference, debate, legislative and executive powers and others.

Актуальність проблеми збереження природної і культурної спадщини України привела до розвитку одного з напрямків туризму, яке головною мірою націлене на охорону природи. Екотуризм включає, як мінімум, позитивні синергетичні взаємовідносини між туристичною діяльністю, біорізноманіттям і місцевим населенням, що підкріплюється відповідною організацією і управлінням цією діяльністю.

Особлива відмінність екотуризму від інших видів, полягає у стимулюванні і задоволенні бажань спілкуватися з природою, запобіганні негативному впливу на природу і культуру, що націлює, як представників туристичної галузі так і туристів сприяти охороні природи і соціально-економічному розвитку.

Об'єктами для здійснення цього виду туризму можуть бути найрізноманітніші природно-культурні надбання держави. Вони потребують

особливого відношення і раціонального використання так, як в більшій мірі відносяться до заповідного фонду. Згідно зі статтею 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» до ПЗФ належать: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва тощо¹.

Подорожі, пов'язані з перебуванням в практично незміненому природному середовищі, в наш час є найбільш перспективними. Території, що знаходяться під охороною, завжди є привабливими як для гостей так і для жителів нашої країни. Тому щороку саме на ці території збільшується потужність туристичного потоку. Ця тенденція спостерігається як в усьому світі, так і в Україні, зокрема. Відповідно, виникає гостра необхідність налагодження відповідності між управлінням туристичною сферою і охоронними територіями. Виділяють III типи взаємодій, які поетапно відбуваються між прихильниками розвитку туризму, пов'язаного з природою, і захисниками навколишнього середовища:

- співіснування, можливе, якщо на даній території не розвинені в достатній мірі ні туризм, ні діяльність, пов'язана з охороною навколишнього середовища, чи якщо вони не завдають істотного впливу одне на одного;
- туризм і природа вступають в конфлікт. При цьому туризм завдає шкоди навколишньому середовищу. Екологи починають протистояти цьому шляхом введення обмежень і заборон;
- перехід до співпраці (симбіозу двох сфер діяльності). А це вже можна досягти тільки при організації туризму і природоохоронної діяльності таким чином, щоб вони проводилися на принципах взаємо вигідності та взаємодоповнюваності. Саме така співпраця та збереження довкілля є визначною умовою покращення рівня життя місцевого населення.

Дуже часто реальні відносини між туризмом і природоохоронною діяльністю закінчуються конфліктом. Першочерговою причиною цього факту, є неефективне управління, відсутність розуміння того, що цілі обох сторін, в переважній більшості співпадають, відсутність необхідного планування і оцінки результатів розвитку туризму. Тому екотуристична діяльність має бути направлена на досягнення співіснування та співпрацю в цих галузях господарської діяльності, а також недопущення конфліктних ситуацій.

---

¹ Ст. 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» від 16. 06. 92р.

Виходячи з вище сказаного, найоптимальнішим вирішенням ряду проблем, є створенням таких умов, які мають задовольняти всі сторони, в тому числі і туристів, що є споживачами означеного турпродукту.

До екотуризму можна віднести всі види туризму, орієнтовані на збереження природного довкілля, формування інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних взаємин із місцевим населенням. Але, виходячи із величезної кількості визначень поняття «екотуризм» можемо стверджувати, що це є синтетична категорія, і вона стосується кожного різновиду туризму. І в той же час екотуризм має свої основні принципи, які виступають рушійними чинниками. Саме екотуризм виступає важливим компонентом збереження та стабільності в розвитку природних територій. Такими принципами в першу чергу є: а) мінімізація негативних впливів на природне і культурне середовище, б) посилення економічної віддачі у сферу охорони природи, в) підвищення рівня екологічної освіти серед населення (як місцевих жителів природоохоронних територій, так і туристів). Крег Ліднберг запропонував використовувати більш просте і загальне концептуальне визначення: екотуризм – це стійкий природно-орієнтований туризм і рекреація. Під стійкістю розуміється позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних і економічних впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів одне на одного. Таким чином, ті види туристичної діяльності, які мають найбільш високий сумарний позитивний ефект з точки зору екології, економіки і соціального розвитку, являється найбільш стійкими.

Стійкий туризм, згідно визначенню ВТО і Всесвітньої Ради по туризму і подорожей, відповідає потребам, як туристів, що відвідують туристичні центри, так і жителів, що тут проживають; крім того він передбачає забезпечення і оптимізацію перспектив майбутнього розвитку. Ресурси використовуються таким чином, щоб задовольнити економічні, соціальні і естетичні потреби, але при цьому зберегти культурну унікальність, важливі екологічні особливості, багатоманітність біологічних видів і життєво важливі системи.

Стійкий туризм – загальна концепція, що підходить для всіх видів туризму, але основний акцент зроблений на поняттях «сумісність» і «розвиток», тому, на основі вище сказаного це скоріш за все стосується саме екотуризму.

За результатами досліджень і прийнятих в результаті десяти принципів стійкого туризму Шведським агентством по захисту довкілля, можна визначити належність і значення екотуризму в ньому. Ці принципи є наступними:

- невичерпне, стійке використання природних ресурсів;
- скорочення надлишкового користування і відходів;

- забезпечення збереження природного, соціального і культурного різноманіття;
- якісне планування, комплексний підхід, інтеграція екотуризму в плани регіонального розвитку;
- підтримка місцевих економік;
- участь місцевого населення в розвитку туризму і поділ ним фінансових і інших привілеїв від цієї діяльності;
- консультація зацікавлених облич і суспільства;
- навчання персоналу;
- відповідальний маркетинг туризму.

Тому, без перебільшень, можемо стверджувати, що екотуризм лежить на перетині природно-орієнтованого і стійкого туризму. Від вдалого поєднання і втілення цих теоретичних знань і визначень на практиці залежить виправдання економічної, соціальної і культурно-просвітницької ефективності – головної мети, яка передбачається на території, де здійснюється туристична діяльність.

Економічна ефективність і вклад екотуризму в стійкий розвиток територій, мають формуватися в ракурсі наступних моментів:

- комплексний підхід до розвитку туристичної діяльності;
- ретельне планування, моніторинг і управління;
- інтеграція екотуризму і місцеві плани регіонального розвитку;
- тісне співробітництво організацій та підприємств різноманітного профілю;
- прибутки від туризму не мають вилучатися повністю з місцевого бюджету, але мають сприяти його наповненню, підтримці місцевої економіки;
- ефективний маркетинг туристичного бізнесу;
- організація перебування туристів під час подорожі, спрямована на зменшення їх негативного впливу на довкілля, на тому чи іншому маршруті. Цей момент більшою мірою передбачає відповідальність організаторів туристичного маршруту – менеджерів, інструкторів, представників приймаючої сторони – які займаються його плануванням, організацією, контролем.

Належне розуміння, якісне виконання і впровадження цих принципів в життя, є підґрунтям для створення ефективної моделі розвитку екотуризму.

В Україні значну частину займають природні рекреаційні комплекси в межах територій природно-заповідного фонду. Станом на 1 вересня 2000 року природно-заповідний фонд України включає біосферні та природні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки - пам'ятки садово-паркового

мистецтва загальною площею близько 2,4 млн. гектарів, або 4 відсотків території країни. З цих земель надано в користування установам природно-заповідного фонду майже 0,5 млн. гектарів. Такі показники в Україні є відносно низькими. В країнах Європейського Союзу до 17% земель відносяться до заповідних зон, а розширення їх пояснюється не прагненням досягти євростандартів, а необхідністю зберегти екосистеми.

Нині, кожна країна прагне створити власну національну модель розвитку того чи іншого виду туризму. В даному випадку, екотуризму. Для цього необхідною умовою є уміле поєднання трьох важливих компонентів: природних ресурсів, відповідної туристичної інфраструктури і додаткових компонентів, що робить проживання туристів більш зручним і комфортним. Таке поєднання є певною мірою в Кримському та Карпатському регіонах

Вважаємо доцільним підкреслити деякі аспекти вище означених питань, впровадження яких дозволить спрямувати розвиток туризму по стійкому збалансованому шляху:

- активізація державної політики в сфері екотуризму;
- фінансова підтримка з боку держави;
- вдосконалення системи регулювання діяльності з екотуризму;
- забезпечення розвитку правових, організаційних і економічних основ сфери екологічного туризму і заповідної справи, і їх відповідність і взаємо функціональність;
- вдосконалення системи інформаційного і рекламного забезпечення;
- ефективний менеджмент і маркетинг туристичної діяльності і співіснування його з заповідною справою;
- проведення відповідності з міжнародними стандартами ведення екотуризму;
- залучення інвестицій;
- створення належної інфраструктури;
- поліпшення якості обслуговування туристів на основі стандартизації, сертифікації і ліцензування діяльності екотуризму;
- забезпечення якісної підготовки і перепідготовки висококваліфікованих кадрів, залучення їх до цієї справи.

Отже, після впровадження на належному рівні вищезазначених норм для раціонального використання природних ресурсів і поєднання зі сферою туризму, зокрема – екотуризму – можна спрогнозувати перспективу досягнення взаємодії форм збереження природного середовища і природно-заповідного фонду, що використовується в цій сфері, з туризмом як галуззю, для досягнення стійкості і високорентабельності, яка полягає в наступному:

- збільшення туристичного потенціалу країни;
- збереження і забезпечення раціонального використання культурно-історичних та природно-рекреаційних ресурсів;

- забезпечення доступності туристських ресурсів для всіх прошарків населення, як вітчизняних так і іноземних;
- стимулювання зацікавленості у місцевого населення сприяти такій політиці;
- підвищення ефективності взаємодії державних і приватних структур у сфері екотуризму.

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.92 р. N 2456-ХІІ
2. Е. Ю. Лєдовских, Н. В. Моралева, А. В. Дроздова «Екотуризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт»// г. Тула: Грий и К, 2002 г.

УДК 379.85:574: (001.9+ 392)

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКИ ЗНАТЬ І ТРАДИЦІЙ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

О.О. Любіцева

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Lyubitseva O.O. Ecological tourism, as mean of saving and support of knowledges and tradition of local societies

In measures on saving of traditional knowledges of local population, traditional methods of manage as resource development of tourism in the Carpathians region and support are offered to the raising plan by facilities of tourism.

Пріоритетність розвитку туризму обумовлює необхідність проведення узгодженої політики державного регулювання і підтримки приватних ініціатив, спрямованих на розвиток туризму. Зокрема, збереження й підтримка знань, навичок, інновацій та традицій місцевих громад, пов'язаних із збереженням біорозноманіття, є піонерним напрямком розширення ресурсної бази туризму, особливо його екологічного напрямку. Ці ресурси не є мотиваційно-визначальними, тобто вони не можуть створювати попит і формувати турпродукт самі по собі, але можуть (і повинні) стати програмним продуктом, тобто тими ресурсами, які можуть становити складові туристичних програм. А з іншого боку, дотримання традиційних форм господарювання сприятиме формуванню і збереженню традиційних історичних (етнічних) ландшафтів, що також є додатковим туристичним

ресурсом.

Незважаючи на значні позитивні кроки, зроблені в розвитку туризму, питання розв'язання місцевої ініціативи залишається відкритим. У Державній програмі розвитку туризму в Україні на 2002-2010рр. (п.4. Напрямки розвитку туризму в Україні) зазначено: “Найважчий потенціал розвитку туризму має творчо використовуватись в умовах кожного регіону. Перевагами розвитку туризму на місцевих рівнях мають стати нові робочі місця; додаткові прибутки і інвестиційні надходження; нові ринки для місцевих товарів; модернізація туристської інфраструктури, а також комунальних об'єктів і служб; нові професії і технології; більш ефективна практика розв'язання проблем навколишнього середовища і збереження культурної спадщини, інноваційні підходи до землекористування”.

Таким чином, практичним заходам щодо підтримки знань та навичок, пов'язаних зі збереженням біорозмаїття, повинні передувати певні *наукові розробки*, зокрема, інвентаризація наявних знань, вмінь та навичок природокористування місцевого населення, пов'язаних зі збереженням біорозмаїття; наукове обґрунтування їх пріоритетності (силами етнографів та краєзнавців із залученням представників місцевих органів самоврядування) з подальшим поширенням цих знань та вмінь (через факультативну, позашкільну роботу – серед учнівської молоді, у формі клубної роботи – серед дорослого населення – за державної та місцевої фінансової підтримки ініціатив).

Другий етап – власне заохочення місцевих громад до використання та поширення традиційних вмінь, знань та навичок задля розширення туристичної пропозиції і аквізиції туристів. Механізмом такого заохочення може стати державна програма підтримки місцевих громад та органів місцевого самоуправління з чітко виписаним фінансовим механізмом. З огляду на це пропоную до *Закону України “Про місцеве самоврядування”* внести пункт: “-заохочувати місцеві громади до впровадження в практику господарювання і використання з туристичною метою навичок, вмінь та знань місцевого населення, спрямованих на збереження біорозмаїття та розвиток екологічно спрямованих видів туризму”. Відповідно, до *Податкового кодексу України* (в разі його-таки реанімації) або до нової редакції закону України «Про туризм» повинні бути внесені такі пункти: “1)-встановити пільгове оподаткування для господарів сільських приватних садиб, які в повсякденній практиці господарювання дотримуються традиційних систем господарювання, спрямованих на екологічно сталий розвиток і збереження біорозмаїття в розмірі до 10% для перших двох років господарювання і до 20% - у наступні роки” (цифра відтворює пересічний світовий досвід і потребує детального обґрунтування в процесі науково-дослідних розробок відповідних нормативів); 2) скасувати ПДВ для даної

категорії дрібних підприємств на прибутки, які вони отримують від туристсько-рекреаційної діяльності”.

Таким чином, потрібно ініціювати підтримку місцевих ініціатив і вийти з пропозицією про створення Державної програми підтримки місцевих громад, де передбачити економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти діяльності місцевих громад і в цьому контексті й означений аспект – підтримку екологічно спрямованого сільського туризму і розширення його ресурсної бази за рахунок дотримання традиційних природозберігаючих форм господарювання.

Можливий ризик в плані збереження біорозмаїття полягає у перексплуатації певних видів рослинності, яка може використовуватись для виробництва сувенірної продукції (вироби з дерева, лози). Тому в пропонуваній Державній програмі підтримки місцевих громад слід передбачити контрольні природоохоронні функції, які б здійснювались самими громадами, а не державними контролюючими органами. Крім того, постійна виховна, просвітницька й роз’яснювальна робота серед місцевого населення, спрямована на відродження певних традицій, пов’язаних із збереженням тих видів рослин і тварин, які традиційно становили основу місцевого природокористування (табування на певні види, в певний час тощо).

З цим тісно поєднується Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” та “Про природно-заповідний фонд”. Пропонований статус “етно-природних парків” та “територій традиційного природокористування” потребує наукового обґрунтування. В його основу можуть бути покладені напрацювання ландшафтознавців, зокрема, фахівців з питань історичних ландшафтів та етнології.

Вирішення зазначених питань потребує внесення доповнень до Закону України “Про планування та забудову територій”. Зокрема, 1) “заборонити забудову етно-природних парків та заповідних територій будь-якими об’єктами сучасної архітектури, які змінюють наповнення традиційного культурного ландшафту”; 2) “збудова територій традиційного природокористування та буферних зон заповідників повинна провадитись за дозволом місцевих органів самоврядування і погоджуватись з відповідними інституціями місцевих громад відповідно до затвердженого плану забудови даних територій; 3) при будівництві на згаданих в п.2 територіях повинен використовуватись традиційний місцевий матеріал, архітектурні та планувальні рішення, які підкреслюють етнокультурні особливості даного регіону.

Це дозволить розширити ресурсну складову туризму і задіяти в туристичній діяльності етно-ландшафтні парки та землі традиційного природокористування.

Можливий ризик – вартість місцевих матеріалів може перевищувати (і значно) вартість сучасних будівельних матеріалів, що потребує фінансового врегулювання на державному рівні. Тобто, в тому ж законодавстві слід передбачити положення про механізм компенсації різниці тим власникам, які підписують договір на землеволодіння (землевідведення) в межах зазначених в п.2 території., або дотації виробникам місцевих традиційних будівельних матеріалів. Останнє, за принципом мультиплікативного ефекту, дозволить стимулювати розвиток місцевої будіндустрії, тобто місцеве мале й середнє підприємництво. Традиційні технології будівництва також можна використовувати як складову турпродукту, демонструючи їх туристам, оскільки сезони будівництва і масового туризму практично співпадають, але виникає проблема відродження цих технологій. До того ж переважне використання деревини в традиційному українському будівництві може, в плані збереження біорозмаїття, дати зворотній ефект. Тому, можливо, доцільніше обмежитись стилізацією – відтворювати зовнішній вигляд, використовуючи в будівництві переважно сучасні будівельні матеріали і технології, а традиційні застосовувати лише частково, або тільки в тих випадках і місцях, де інші варіанти неможливі.

Тобто, неможливо вирішити проблеми туристичної сфери без вирішення низки споріднених проблем економіки, культури, природоохоронної діяльності.

Таким чином, розширення ресурсної складової туризму за рахунок збереження й підтримки знань, інновацій і традицій місцевих громад, спрямованих на збереження біорозмаїття та екологічно сталий розвиток, органічно пов'язане з вирішенням на законодавчому рівні питань:

- землекористування і землевідведення, що дозволить впорядкувати туристичну діяльність на заповідних та прилеглих до них територіях (Закон України “Про природно-заповідний фонд”);

- розширення прав і ініціатив місцевих громад і органів місцевого самоврядування щодо діяльності, спрямованої на розвиток внутрішнього туризму (прийом і обслуговування вітчизняних, іноземних туристів та екскурсантів), зокрема шляхом підтримки традиційних знань та навичок, спрямованих на збереження біорозмаїття і їх використання як туристичного ресурсу, програмного продукту на туристичному ринку (Закон “Про місцеве самоврядування”);

- врегулювання державної політики оподаткування, підтримки малого підприємництва в сфері екологічно спрямованих видів туризму.

Доповнення до Закону України “Про туризм”:

- до ст.4. Органи державної виконавчої влади в галузі туризму внести пункт “місцеві органи державної виконавчої влади в галузі туризму повинні всіляко сприяти створенню та діяльності інституцій місцевих громад та

підтримувати їх ініціативи щодо сталого економічного та екологічного розвитку туризму, створення місцевого інноваційного туристичного продукту на основі використання переваг традиційного природокористування, збереження біорозмаїття”;

- до ст.10. Доходи від туристичної діяльності та відносини з бюджетом внести пункт “прибуток суб’єктів туристичної діяльності, які використовують традиційні знання, навички та інновації, спрямовані на збереження біорозмаїття та підтримку традиційних екологічно-спрямованих форм господарювання підлягає оподаткуванню на пільгових умовах”;

Розвиток туристичної діяльності з використанням традиційних знань, вмінь та навичок місцевого населення з традиційних форм господарювання можливий на будь-якій слабо урбанізованій території. Пріоритетними є вразливі екосистеми, зокрема, гірські і території порівняно високої етно-релігійної мозаїчності, де ще збереглися традиційні знання і в певних формах окремі елементи традиційного природокористування. В Україні такою територією є передусім Карпатський регіон.

Виявлення місцевих громадських ініціатив щодо збереження і часткового відновлення певних форм традиційного природокористування задля розширення ресурсної бази туризму і активізації туристичної діяльності в регіоні, допомога їм у створенні місцевих та регіональних програм в цьому напрямку, запровадження пільгової системи кредитування та оподаткування підприємців, задіяних в таких місцевих програмах повинно активізувати місцеві ініціативи, поліпшити соціально-економічну ситуацію (зростання зайнятості, збільшення доходів завдяки додатковій діяльності, розширенню збуту продукції, виробництва сувенірів тощо) та зменшити соціальну напругу в сільській місцевості, оскільки до такої діяльності можуть долучитися й люди пенсійного віку.

УДК 379.85:574:504:37

ЕКОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ ЕКОТУРИЗМУ

В.М. Маломуж

Ічнянський національний природний парк, Ічня, Україна

Malomuzh V.M. Ecological education aspects of the ecotourism

The essence of ecological tourism as the base of effective use of recreation resources. One of the main preserve functions is the ecological education and propaganda by using the means of ecotourism.

У зв'язку з погіршенням стану навколишнього середовища у всіх сферах світового господарства йде пошук нових способів використання природних ресурсів. Головне, чим відрізняються ці способи від попередніх - це зменшення заподіяної шкоди природному середовищу відповідно до концепції сталого розвитку. Україна сьогодні формує конкретні плани сталого розвитку. І не другорядну роль у цих планах займає екологічний туризм, що зобов'язаний своїм походженням і розвитком могутньому впливу на сучасне суспільство екологічного чинника [4].

Значення природи зростає, як зростає значення всіх видів відпочинку і туризму, що використовують природні багатства. Туризм значною мірою впливає на стан довкілля. Вплив туризму пов'язаний з використанням ресурсів і забрудненням навколишнього середовища. Разом з тим, природне середовище є одним із основних ресурсів, без якого туризм не може розвиватися. Туризм і екологічний стан довкілля - між цими, на перший погляд, незалежними поняттями існує досить тісний зв'язок, причому двосторонній. Для гармонійного розвитку туризму необхідно розвивати ідею екологізації туристичної діяльності. Тому серед різновидів туризму особливого поширення набуває сьогодні екологічний туризм, що здійснюється переважно на рекреаційних природно-заповідних територіях національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків. Від туризму в широкому розумінні цього слова екотуризм відрізняється трьома характерними рисами.

По-перше, екотуризм - це подорожі з метою відпочинку та пізнання природи в ті місця, які порівняно мало зазнали антропогенного впливу.

По-друге, екотуризм передбачає наявність певних, досить жорстких правил поведінки, значно жорсткіших, ніж на звичайних туристичних маршрутах. Виконання їх є принциповою умовою успішного розвитку самої галузі.

По-третє, екотуризм характеризується відносно слабким впливом на природне середовище. І саме з цієї причини він є практично єдиним видом використання природних ресурсів у межах природоохоронних територій [4].

Екологічний туризм включає всі види туризму орієнтовані на збереження природного довкілля, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів. Стратегічна мета екологічного туризму - лімітована потребами збереження довкілля рекреаційна діяльність (мандрівки, екологічні екскурсії, екоосвіта тощо).

Екологічна освіта та виховання є надзвичайно важливим елементом охорони природи, вони покликані формувати у людини активну природоохоронну позицію і бути основою в процесі оволодіння екологічними знаннями, уміннями та навичками.

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення. Видатний педагог В. Сухомлинський писав: "...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа - не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність".

У туризмі закладений могутній виховний потенціал, який реалізується комплексно і швидко, бо він виконує наукову, культурно-пізнавальну, соціально-економічну, оздоровчу функції. Користь для людини очевидна, а яка користь довкіллю? На жаль, набираючись сил на лоні природи, людина часто "віддячує" їй за це неабияким злом. Це трапляється тоді, коли туристичними стежками йдуть люди не обізані з правилами поведінки на природі, екологічно не виховані або просто байдужі до проблем навколишнього середовища. Сферою інтересів екотуристів є навколишнє природне середовище, ознайомлення з ландшафтним та біологічним різноманіттям. Екотуризмом захоплюються люди, які люблять мандрувати рідним краєм, які можуть подолати десятки кілометрів, щоб відчутти живий пульс землі, неповторну мальовничу красу природи. Вони прагнуть поринути в природу, проїнятися враженнями від неї. Типова рекреація (загальнооздоровчий відпочинок) не може бути основним завданням екотуристів. Для них основне - високодуховне спілкування з природою, що викликає чисті почуття, сприяє інтелектуальному збагаченню, зміцненню здоров'я.

Комплекс екологічних цінностей зумовлює безперервний процес екологізації освіти і виховання, який повинен розпочинатися з моральних устоїв у родині, а надалі здійснюватись через громадські організації, навчальні заклади, суспільні, державні та недержавні організації. В останнє десятиліття в нашій державі створюються державні природоохоронні заклади, які активно займаються проблемами екологічної освіти та виховання. До них передусім відносяться такі установи, як заповідники, національні природні парки, ландшафтні парки, природничі музеї. Такі організації є місцем впровадження формальної і неформальної екологічної освіти, а також самостійно організують і проводять освітньо-виховну діяльність. Метою освітньо-виховної діяльності організацій природно-заповідного фонду України є формування нових етичних стосунків людини з природою, сприяння сталому розвитку суспільства та природи, формування екологічної свідомості та екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та сприяння їх вирішенню. В усьому світі туризм називають екологічним, коли

він здійснюється на певних територіях природно-охоронного значення, а найчастіше - у національних природних парках. Відповідно до Закону України "Про природно-заповідний фонд України" національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, які створюють для збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність [2]. Національні парки організовуються в місцевостях зі сприятливим кліматом, різноманітними мальовничими ландшафтами, унікальними об'єктами та явищами природи, що значною мірою задовольняли б культурно-естетичні потреби відвідувачів, сприяли б їхньому оздоровленню і відпочинку, розширенню природознавчого світогляду. Природа на значній їхній території залишається недоторканою і розвивається за своїми законами. Вони надають можливість відвідувачам через рекреацію (туризм) спостерігати чарівну неповторність дикої природи та насолоджуватися нею [1]. Національні природні парки активно працюють над проблемами виховання екологічної свідомості засобами туризму та екскурсій і мають для цього необхідну інфраструктуру: мальовничі природні комплекси, екологічні стежки та туристичні маршрути, еколого-освітні центри. Успішне виконання та впровадження завдань освітньо-виховної діяльності в національних парках залежить від злагодженої роботи працівників відділів екологічної освіти та рекреації при співпраці з різними установами, які зацікавлені у вирішенні природоохоронних проблем чи мають безпосередній вплив на формування свідомості і культури особистості.

Екологічна криза сучасності є результатом кризи свідомості і світосприйняття. І подолати її можна завдяки переорієнтації споживацького світогляду. Це неможливо зробити без організації масової екологічної освіти, без формування екологічного менталітету всіх без винятку громадян нашої країни та виховання в підростаючого покоління нової екологічної культури. Екологічне виховання особистості, в якій вдало б поєднувались любов до рідного краю, гармонія душі і вчинку, є метою і засобом суспільного прогресу. Сучасний підхід до змісту освіти та виховання за принципом природовідповідальності засобами взаємодії з природою, зокрема організація екотуристичної діяльності, характеризується поєднанням отримання інформації про природне середовище з усвідомленням відповідальності за його збереження. На основі знань, діяльності формується екологічна культура. Особистість, що повністю оволоділа нею, усвідомлює загальні закономірності природи і суспільства, вважає природу своєю рідною домівкою, яку треба берегти і про яку треба піклуватися.

Еколого-освітня робота є важливою складовою частиною екотуризму. Адже одним з основних завдань розвитку екотуризму на рекреаційних природно-заповідних територіях є формування у туристів, відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини своєї країни. Поседнання еколого-освітньої діяльності з туристичною діяльністю сприяє виконанню компромісної функції узгодження інтересів туристів і відпочиваючих у відновленні їхніх духовних і фізичних сил, з одного боку та у збереженні природного середовища - з іншого.

1. Гетьман В. Основні завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - № 35. - с. 4-8
2. Заповідна справа в Україні: Навчальний посібник. / За загальною редакцією М.Д. Гродзинського, М.П. Стеценка. -К. : 2003. - 306 с.
3. Карпенко Ю.О., Графін М.В. Зелений туризм на Чернігівщині. -Чернігів, 2003.- 100 с.
4. Серебрій В. Екологічний туризм - ключ до сталого розвитку. // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2002. - №35. - с. 1 - 3.

УДК 330.360; 332.142.4.6

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ЕКОТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В КАРПАТАХ

Ю.В. Манівчук, О.Г. Мателешко

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Manivchuk Yu.V., Mateleshko O.G. The innovation point of view in making proper competitive ecotourist services

The development of ecotourism has a very favorable base in the Carpathians. The innovations of ecotourist routes, mode services and system of food industry with using ecologically safe products need the main attention in it's building.

Природні умови Карпатського краю є дуже сприятливими для розвитку багатьох напрямів екотуризму – пізнавального, сільського, оздоровчого, зимового, гірського, дитячого, молодіжного, сімейного, мандрівного (пішохідного, кінного, велосипедного). Цьому сприяють гірський пейзаж з видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу, м'який клімат, чисте

повітря, насичене ароматом розкішно квітучої навесні і влітку рослинності, мережа гірських потічків та джерел чистої води серед яких чимало мінеральних.

Тут проживають різні етнічні групи населення – гуцули, лемки, бойки, румуни, словаки, угорці, росіяни та ін., що зберегли свої національні традиції, побут, культуру. Архітектурна забудова сіл, міст, численні історичні замки доповнюють привабливість краю для туристів.

Зважаючи на високий рівень техногенного забруднення у східних і південних територіях України, виражений екологічний дискомфорт в них, зріс інтерес жителів цих країв до оздоровлення та відпочинку в Карпатах. Це стосується і жителів великих міст України, індустріальних центрів, зон екологічного лиха (Чорнобильської). Чималий інтерес до відпочинку в Карпатах проявляють іноземні громадяни з ближнього та далекого зарубіжжя.

Однак, наявні екологічні ресурси краю це лише основа, база для формування високоякісних екотуристичних послуг. Вона потребує доповнення інноваційними підходами до організації таких послуг. Лише за таких умов екотурист зможе виявити бажання повторити свою поїздку в Карпати в новому сезоні і порадити своїм знайомим отримати такі конкурентноздатні екотуристичні послуги [1, 3].

За фінансової підтримки Міністерства Освіти України в 2003-2006 роках нами виконана програма досліджень розвитку інноваційних процесів у сфері туристичної діяльності і виявлено чимало оригінальних інноваційних підходів до організації екотуристичних послуг в Карпатах. Інновації стосуються архітектури будівель туристичного призначення, організації культури побуту туристів, їх транспортного і розважального обслуговування, а також розробки екотуристичних маршрутів, наповнених цікавими об'єктами для споглядання та формування незабутніх вражень (рис. 1, 2). Відмічені суттєві зрушення в інновації маркетингу екотуристичних послуг. За активного сприяння Ради з туризму Карпатського краю підготовлено і видано цілу сукупність рекламних матеріалів, туристичних бюлетенів, туристичних карт, схем екотуристичних маршрутів, адреси гостинних дворів в них.

Екотуризм як інноваційний напрям у туристичній діяльності активно розвивається у світі з кінця ХХ століття і вже прописався в Карпатах. Він представлений досить широким асортиментом його послуг. Головним з них слід вважати пішохідно-пізнавальний або кінно-пізнавальний. Цей напрям розрахований на окремі категорії туристів, які мріють здійснити пішохідні маршрути по найбільш привабливих лучних чи лісових біогеоценозах, ознайомитися з різноманіттям рослинних популяцій, екологічними нішами диких тварин, пам'ятками природи, заказниками рідкісних рослин чи

екзотами деревних порід, піднятися на вершини хребтів чи окремих гір і побачити красивиди навколишніх територій та познайомитися з геоморфологічними особливостями їх. Більш підготовлені, фізично здорові туристи можуть зробити більш далекі і тривалі кінні походи.

Віпочивальний напрям полюбляють постійні відвідувачі затишних сільських садиб (гостинних дворів), які приїжджають сім'ями або групами за інтересами на вихідні дні або більш тривалі періоди (1-2 тижні) і полюбляють побувати серед розкішної природи в “океані” кисню, приготувати витончені страви на ватрі – юшки з баранини, свинини або риби чи грибів, спекти шашлики, приготувати узбецькі плови, спекти картоплю з салом, бринзою, маслом чи твердим сиром. Частка таких людей хоче відіспатися на свіжому повітрі при відкритих вікнах сільських кімнат або на сіновалах і відчуті духмяність свіжого висушеного сіна чи отави. Вони знайомляться з побутом селян, традиціями, господарськими клопотами, охоче допомагають у деяких видах робіт, залучають дітей до гуртів сімейної роботи (догляду за худобою, за городами, за сушінням грибів, лікарських рослин).

Широкого розвитку набув такий напрям екотуризму як гірськолижний. Його формують окремі підприємці, що мають свої садиби біля зручних похилих територій на яких будують витяги різної конструкції, обслуговують їх згідно з вимогами технічної безпеки, поселяють у своїх садибах екотуристів на 1-2 дні і в зимовий період надають гірськолижні послуги. Цим напрямом екотуризму захоплюються молоді люди, студенти з обласних центрів, столиці, які регулярно приїжджають на катання, заздалегідь замовляють місця і стають постійними клієнтами таких послуг. Господарі садиб знають запити молодих людей, готують їм належні побутові умови, харчування та навіть культурні розваги.

Великий інтерес проявляють жителі міст, індустріальних центрів до традицій ремесел, що збереглися у селах. Вони охоче відвідують майстрів такого роду занять, знайомляться з технологією, специфікою виробництва, його продукцією. Сюди слід віднести різьбярів, кожухарів, вишивальниць, килимарів, пасікарів, полонинських господарств, фермерських господарств тощо. Як правило майстри цієї справи мають добротні садиби з усіма побутовими зручностями і здатні приймати по 10-12 чоловік (екотуристів) на відповідний термін і надавати різні екотуристичні послуги. Зрозуміло, що домінантою тут є знайомство зі специфікою ремесла, його продукцією. Ринкові умови господарювання з властивими йому рисами конкуренції призвели до активізації такої діяльності і на ринках рекреаційних територій відчутне наповнення їх продукцією цих ремесел.

Рис. 1 Модерний архітектурний стиль забудови на схилі гори (т-к “Драгобрат”)

Рис. 2. Інтер'єр кафе-бару в райцентрі Верховина Івано-Франківської області, що оздоблений в гуцульському стилі.

Набуває розвитку і велосипедний вид екотуризму в передгірській зоні краю. Він базується на тому, що суб'єкт господарювання формує велосипедний парк з 15-20 найменувань веломашин, видає їх на прокат туристам, що поселилися в його садибі на кілька днів, здійснює технічний догляд за ними і пропонує маршрути подорожей по затишних сільських дорогах, урочищах, селах. В процесі таких подорожей здійснюється пізнавальна діяльність, фізичне навантаження та загартування здоров'я,

знайомство з традиціями жителів, їх побутом, архітектурою садиб, культовими спорудами, історією сіл, визначних подій, що мали місце в них.

Звичайно все це потребує розвитку маркетингової діяльності, потужної фінансової підтримки як з боку держави, а також зарубіжних інвесторів.

Без державної підтримки не вдасться створити сучасну транспортну інфраструктуру – дорожню мережу до найбільш привабливих туристичних об'єктів, налагодити транспортне сполучення. Вже давно визріває ідея у працівників туристичного бізнесу про потребу відновлення вузькоколійних сполучень, які мали місце в минулому в найбільш відомих гірських долинах річок Пруту, Тиси, Тересви, Боржави (Турянська долина, Ворохтянська долина, Усть-Чорнянська долина, долина вздовж течії Білої Тиси, річки Лазечни до підніжжя самої Говерли та ін.).

Представляють великий інтерес освоєння територій у басейні Чорної Тиси, де за ландшафтними ознаками можливе будівництво вузькоколійної залізниці.

Будівництво і відновлення вузькоколійних залізниць отримало назву “Карпатський трамвай”. Воно потребує формування спеціального проекту, державної програми його розвитку. Ці найбільш екзотичні долини можуть ожити в такий спосіб і стати крупними центрами екотуристичних послуг.

Закарпатська частина Українських Карпат сучасних умовах трохи відстає від темпів туристичного розвитку Прикарпатської (на Івано-Франківщині), де вже збудовано відомий в Україні туристичний комплекс “Буковель” та інші туристичні об'єкти в Яремчанській міській зоні.

Цю ситуацію оцінило керівництво Рахівського району і зробили вагомий крок у подоланні цього відставання. Тут будується туркомплекс “Драгобрат”.

Розвиток екотуризму здатний розв'язати цілу низку соціально-економічних та екологічних проблем гірського краю. В першу чергу він здатний радикально змінити сферу зайнятості людей, доходність населення, наповнення бюджету, вирішувати проблеми санітарного стану сіл, міст, приведення в порядок доріг, вулиць, їх озеленення [2].

В результаті зростає привабливість територій, потік туристів, розвивається виробництво предметів споживання оскільки попит появляється з боку туристів. Все це формує нове мислення, активізацію інноваційної економічної діяльності місцевого населення.

Цілком зрозуміло, що фінансові ресурси виступають рушійною силою будь-якого розвитку, в тому числі інноваційного екотуристичного. Тому є потреба вишукувати їх джерела для активізації екотуристичної діяльності в краї.

Саме тому вдосконалення систем фінансування і кредитування у розвитку екотуризму в гірському краї, їх сучасну потребу, а відповідно, і

недостатній стан туристичного господарства у краї слід подолати і залучити резерви його розвитку.

В такий спосіб можна розраховувати на стійкий еколого-економічний та соціальний розвиток гірського краю.

Висновки:

1. Екотуризм є інноваційним напрямком туристичної діяльності і тому потребує всебічного підходу до його розвитку.
  2. Інновації в екотуристичні послуги здатні забезпечити їм конкурентоздатність.
  3. Інновацій потребує складання екотуристичних маршрутів, побутові умови, складання раціону харчування з екологічно безпечної продукції.
1. Гальчинський А.С. Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ. – Знання, 2002. – 336 с.
  2. Манівчук Ю.В. Екологічне оздоровлення рекреаційної території регіону // Матеріали наук.-практ. конф. “Розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпаття: шляхи і перспективи”. – Ужгород, 1997. – С. 179-183.
  3. Управління інноваціями: Навчальний посібник / За ред. А.І. Сухорукова. – К.: Комп’ютерпрес, 2003. – 206 с.

УДК 379.85004:574(477.87)

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ НА ЗАКАРПАТТІ

О.І. Марченко

Управління з питань європейської інтеграції та туризму і курортів
Закарпатської обласної державної адміністрації, Ужгород, Україна

Marchenko O.I. State and perspectives of ecotourism development in Transcarpathia

The paper deals with the different aspects of ecotourism development in Transcarpathia, it explains some concepts of nature-recreation territories and their importance for the socio-economic development of the mountain depressive areas.

На сучасному етапі виник попит на екологічний «зелений» туризм, суть стратегії якого полягає у збереженні чудової, неповторної самобутньої природи, вивченні процесів, які відбуваються навколо людини в природі, захисті природно-заповідного фонду у поєднанні з пішохідними, кінними,

водними, велосипедними та іншими видами туризму, підвищенні екологічної культури туристів, які відвідують Карпати. Гори Карпати займають 70 відсотків території області. Значна її частина (12 відсотків) – це територія заповідного фонду. На Закарпатті є три великі заповідні об'єкти: Карпатський біосферний заповідник, національний природний парк «Синевир» та Ужанський національний природний парк. Останній є частиною єдиного в світі трилатерального біосферного заповідника, який розташований на території трьох держав: України, Словаччини та Польщі. Це території, які мають високий рекреаційний потенціал і ресурси для розвитку багатьох видів туризму, у тому числі і екотуризму.

Природні рекреаційні ресурси – це компоненти природного середовища та їх територіальні поєднання, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності властивостями і служать чи можуть служити матеріальною основою для організації лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму та розвитку людини.

Природно-рекреаційні ресурси поділяються на кліматичні, флоро-фауністичні, бальнеологічні та ландшафтні. Так, наприклад, за кількістю та якістю лікувальних мінеральних вод Закарпаття займає перше місце в Україні, але в області відсутні родовища лікувальних грязей та озокериту. Тут зосереджено 620 джерел мінеральних вод, з яких більше 300 є вивченими. Лідером бальнеологічних ресурсів є Свалявщина, за нею з досить великим відривом слідує Рахівська, Берегівська, Хустсько-Виноградівська, Тячівська та Ужгородська рекреаційні зони.

Найбільшим природно-заповідним об'єктом є Карпатський біосферний заповідник, який займає майже 2,5 відсотка території Карпатського регіону. Його екосистеми відносять до найцінніших на нашій планеті і з 1993 року входять до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Інші заповідні території, НПП «Синевир» та НПП «Ужанський» менші площею (40,4 та 39,0 тис. га відповідно), але аж ніяк не менші за значимістю. Слід відмітити той факт, що щороку тисячі туристів користуються туристсько-рекреаційними можливостями Карпатського біосферного заповідника, їх середньостатистична кількість перевищує 30 тисяч туристів на рік.

Беручи до уваги розвиток екологічного туризму на Закарпатті, можна стверджувати, що екологічні туристичні маршрути за останні три роки пройшли вивчення і поступово маркуються, освоюються та набувають все більшої популярності.

У концепцію розвитку екотуризму в області покладено ознайомлення з природними екосистемами, геологічними та геоморфологічними пам'ятками. З цією метою у регіоні прокладена мережа екотуристичних маршрутів, які мають вихід на сільські садиби і тісно пов'язані з сільським зеленим

туризмом. Крім того, визначені пріоритетні напрямки розвитку екологічного туризму та еколого-освітньої діяльності.

Основним екологічним туристичним напрямком є Закарпатський туристичний шлях (загальна протяжність 380 км., з яких 280 промарковані) який об'єднує низку пішохідних маршрутів. Головна нитка Закарпатського туристичного шляху проходить територією Закарпаття через Бескиди, Боржаву, Свидовець, Чорногору та Марамороський масив. Це детальна розробка мережі пішохідних туристичних маршрутів в Рахівському районі, яка складається з відрізків міжнародних, національних, регіональних, місцевих та екскурсійних шляхів.

Закарпатський туристичний шлях – це поєднання пішохідного та сільського зеленого туризму як перспективного шляху економічного розвитку регіону та, зокрема, віддалених гірських сіл. Він включає унікальні природні об'єкти, історико-архітектурні, культурні та інші пам'ятки.

Виходячи з обласної Програми розвитку туризму та рекреації на 2002-2010 роки обласна державна адміністрація спільно з обласною радою на більш якісному рівні ставиться до соціально-економічного розвитку районів та розбудови рекреаційної інфраструктури. На основі рішень обласної ради обласна адміністрація тільки за 2006-2007 роки розробила концепції генеральних планів окремих природних територій. В першу чергу це концепція планування і розміщення об'єктів туристичної інфраструктури на рекреаційно-природній території «Синевирське озеро», яка розроблялася з урахуванням найбільш раціонального використання і збереження природних ресурсів, забезпечення активного туризму і відпочинку населення, підвищення продуктивного і творчого потенціалу населення. Рекреаційна територія «Синевирське озеро» є складовою частиною Національного природного парку «Синевир» і розташована на території Синевир-Полянської сільради. Тому при розробці Концепції планування і розміщення об'єктів туристичної інфраструктури на рекреаційній території «Синевирське озеро» передбачено:

- Орієнтовні місця розміщення об'єктів туристично-рекреаційного призначення, їх потужність, необхідні площі, розрахунки, потреби обслуговуючого персоналу для об'єктів;
- Потреби в закладах обслуговування та відповідного сервісу ;
- Обсяги в електропостачанні і рекомендованих нетрадиційних видів енергоресурсів;
- Обсяги потреби води і водовідведення;
- Санітарна очистка територій та нові технології по знешкодженню відходів.

Концепцією передбачено залишити і зберегти нащадкам природно-заповідну територію навколо озера Синевир в їх первозданному вигляді, а

також провести реконструкцію і будівництво об'єктів туристичної інфраструктури на території чотирьох сільських рад – Синевир-Полянської, Синевирської, Негровецької та Колочавської, що дасть можливість розвинути регіон в соціально-економічному плані і зберегти територію НПП «Синевир».

В комплексі соціальних заходів важливе значення має організація активного відпочинку населення без відчутного шкідливого впливу на стан цінних природних об'єктів. Тому при розробці пропозицій враховано ряд законодавчих актів прийнятих Верховною Радою і Кабінетом Міністрів України, метою яких є регулювання питань, пов'язаних з охороною і раціональним використанням природних багатств. Це – Закон України «Про природно-заповідний фонд», «Про тваринний світ», «Положення про Червону книгу України», «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесених до Червоної книги України» та інші. В Законі «Про природно-заповідний фонд України» до об'єктів природоохоронного спрямування, де масовий відпочинок тісно пов'язаний з вимогами охорони природи, належать і національні парки. Це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, науково-освітню та естетичну цінність.

Ріст рівня міграції населення міських агломерацій в мальовничі райони зі значним рекреаційним потенціалом обумовлює необхідність регулювання короткотермінових міграційних потоків відпочиваючих у використанні нових приваблюючих ландшафтів, регламентацію просторового і часового використання екосистем, виходячи з норм критичних навантажень і фактичного стану екосистем.

Карпатський регіон особливо виділяється в системі державного природно-заповідного фонду України. Тут зосереджена третина лісових запасів України, половина відомих видів флори і фауни, значна частина рекреаційних ресурсів, різноманітні природні ландшафти гірського регіону високої естетичної цінності, в ряді випадків мало змінені господарської та її негативними наслідками. Багатство генетичних ресурсів рослинного і тваринного світу, різноманітні природно-географічні умови, значні рекреаційні та бальнеологічні ресурси створюють особливо сприятливі для виділення об'єктів природно-заповідного фонду та помірне їх використання в рекреаційних цілях.

Саме таким чином, через розвиток концепцій природно-рекреаційних територій передбачено розвиток туристичної інфраструктури при будівництві комплексів на «Полонині Руна» Перечинського району; в районі гори Красія Великоберезнянського району, Боржавських полонин Міжгірського району,

«Драгобрат – Близниця» Рахівського району та інших. Обласна державна адміністрація у 2007 році започаткувала екотуристичний молодіжний рух «За чисті Карпати». Молодіжні організації активно включились в цей екотуристичний процес, проведені екотуристичні походи по очистці річок і потічків у Рахівському районі у травні 2007 року, зроблені кроки по очистці від сміття найвищої вершини Карпат – г. Говерла. В серпні проведена акція по очистці території Синевирського озера під час підготовки і проведення щорічного фестивалю «На Синевир трембіти кличуть».

На теперішній час розробляється концепція розвитку природно-заповідної території Ужанського національного природного парку в районі Лубня-Волосяте, де передбачено відкриття пішо-велосипедного міжнародного переходу на українсько-польському кордоні. Метою є відтворення екотуристичного міжнародного маршруту по природно-заповідній території Словаччини, Польщі та України, який відомий під назвою «Золоте кільце». Крім того, планується реалізувати українсько-польський проект екологічного веломаршруту «Зелений ровер».

Заходи, спрямовані на виконання стратегії розвитку екотуризму, розвитку природоохоронних територій підвищать їх соціально-економічний статус, а також дадуть поштовх розвитку науково-освітнього туризму, збільшення мотивованих відвідувань природоохоронних територій туристичними групами, що в кінцевому результаті дасть потужний конкурентоспроможний екотуристичний продукт на Закарпатті, який буде супроводжуватись створенням нових робочих місць для сільського населення у гірських районах області і наповненням бюджетів усіх рівнів.

УДК 574: 17.023.33:504: 37

ПРИНЦИПИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОЛОГО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ

С.Я. Михайлюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Івано-Франківськ, Україна

Mykhaylyuk S.Ya. Principles and prospects of development of ecological ethics as an important constituent of ecological educational work

Ecological ethics comes forward a new paradigm in forming of values. The analysis of basic principles and modern transformations of ecological ethics will be instrumental in the exposure of new aspects of human interrelation with a natural environment.

Початок ХХІ століття охарактеризувався тим, що проблема захисту природи охопила різні сторони наукової і громадської діяльності. Все частіше засоби масової інформації звертають увагу на наслідки розростання глобальної кризи цивілізації в усіх напрямках – екологічному, соціальному, духовному, демографічному і т.д. Про це свідчать жорстокі сутички людини з природним середовищем в усіх регіонах земної кулі.

Звідси постала необхідність активніше шукати шляхи виходу з цієї ситуації для забезпечення органічності розвитку людини і природи. Виходячи з цього, велика увага була звернута на утвердження і популяризацію екологічної етики, яка обґрунтовує цінності і права природних істот. Вона розглядає природу як величезний складний комплекс, в якому всі частини взаємопов'язані, а кожна, навіть незначна жива істота, виконує важливі функції для збереження стабільності системи.

До початку ХХ ст. етика була антропоцентричною, оскільки розглядала тільки моральні відносини між людьми. Відомий філософ, гуманіст А. Швейцер одним з перших почав розглядати ставлення до живих істот як етичну проблему. Його етика благоговіння перед життям – це “етика любові, яка розширюється до всесвітніх меж. Вона не встановлює ніякої межі між вищим і нижчим, між більш цінним та менш цінним життям” [3, 221].

Етика благоговіння перед життям А. Швейцера лягла в основу екологічної етики. Вона складається з таких принципів:

- 1) принцип благоговіння перед життям;
- 2) принцип відповідальності (індивідуальної). “Етика є безмежна відповідальність за все, що живе” [3, 486];
- 3) принцип активної індивідуальної етичної дії. “Істинна етика починається там, де перестають користуватися словами” [3, 482];
- 4) принцип гуманізму. “Там, де закінчується гуманність починається псевдоетика.” [3, 49];
- 5) принцип самостійності мислення (А. Швейцер вважає, що право на самостійне мислення – це останній скарб неможливої людини, який у неї намагаються відібрати);
- 6) принцип творчості мислення.

З розвитком екології зросло розуміння взаємозалежності як у природі, так і у ставленні людини до природи. Засадовим для екологічних знань виступив принцип холізму – цілісного розуміння світу. Саме цілісний підхід створює поживний ґрунт для екологічної етики. Американський еколог Альдо Леопольд був одним з перших, хто побачив зв'язок етики з екологією: “Вся існуюча етика ґрунтується на одній тезі: індивід є членом спільноти взаємозалежних частин” [2,51].

Головними принципами екологічної етики, сформульованими А. Леопольдом є:

- 1) принцип еволюції (мораль еволюціонує);
- 2) принцип єдності людини і природи.

Твердження про необхідність дбайливого ставлення до землі – це вже етичне твердження, яке знаменує радикальну зміну ставлення людини до природи. Раніше люди поводитися як завойовники землі. Тепер їм необхідно побачити себе членами спільноти, що включає весь земний світ: “Етика землі просто розширює межі спільноти, яка тепер містить в собі ґрунти, водні ресурси, рослини, тварин, об’єднані словом земля” [2, 51].

3) принцип збереження. “Перший принцип охорони природи – зберігати всі частини природного механізму” [2, 48].

- 4) принцип цілісності;
- 5) принцип уваги до природи;
- 6) принцип особистої відповідальності за здоров’я природи;
- 7) принцип екологічної освіти.

На основі цих принципів були розроблені спеціальні принципи і правила екологічної етики, що регламентують наші відносини з природою. Вони досить прості і можуть з успіхом застосовуватись у повсякденній практиці. Виділяють такі принципи екологічної етики:

- 1) Не нашкодь.

Цей принцип зобов’язує людину не шкодити живим істотам, видам або екосистемам.

- 2) Не втручайся.

Цей принцип вимагає утримуватись від обмеження свободи живих істот, видів або екосистем. Свобода – це відсутність людського втручання в їх справи.

- 3) Поважай права природи.

Він ґрунтується на визнання прав природи і поваги до них.

- 4) Компенсуй шкоду.

Якщо людина порушує один з принципів, вона наносить природі шкоду. Тому справедливо буде компенсувати її. Це може бути захист рідкісних видів, допомога тваринам, відновлення якості навколишнього середовища і т.д. [1, 26]. Втілення цих принципів у життя сприятиме гармонізації стосунків людини і природи.

Екологічна етика здійснила значний прогрес в аналізі моральних взаємовідношень між людиною і світом природи. Ця область знань породила багато точок зору і теорій в спробі виробити морально обґрунтовану і адекватну екологічну політику. Разом з тим, на шляху розвитку екологічної етики (принаймні в країнах СНД) існує чимало перешкод. Основні з них полягають в неосвіченості і недостатній моральності населення, в дуже низькій оцінці цінності любої форми життя, сильній позиції

антропоцентризму. Серйозною проблемою виступає також формування цінностей (права природи і т.п.) на пострадянському ґрунті.

В той же час виділяють такі позитивні зрушення в цій сфері:

1) курси і модулі по екологічній етиці почали читати в Україні, Росії, Білорусії;

2) цій важливій темі присвячують свої сторінки різні журнали, а також електронні екологічні видання;

3) Київським еколого-культурним центром випущена серія перших наукових і науково-популярних книг по екологічній етиці, переведені на російську мову і видані праці зарубіжних класиків екологічної етики: Х. Ролстона III, Т. Рігана, Б. Каллікота, Р. Неша, Ю. Харгроува та ін.

Отже, отримані результати свідчать, що дослідження і популяризація екологічної етики сприятимуть виробленню етичних відносин людини і природи.

1. Борейко В.Е. Краткий курс экологической этики./ Киевский эколого-культурный центр. – К., 2004. – 70 с.
2. Экологическая антология: Экологические произведения западных авторов: Пер. с англ. – Москва-Бостон: Голубка, 1992. – 268 с.
3. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Избранное: Пер. с нем. – М: Прометей, 1993. – 512 с.

УДК 379.85:379.823:591.0+581.9

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ І СТРАТЕГІЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОЛОГІЧНОГО І ЛАНДШАФТНОГО РІЗНОМАНІТТЯ БАСЕЙНУ ДНІСТРА

Б.М. Мицкан, В.М.Мицкан, О.Я. Фотуйма

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Mytskan B.M., Mytskan V.M., Fotuyma O.Ya. The tourist – recreational activity and the saving strategy of the biological and landscape variety of the Dnister basin

The given research commonly shows the saving strategy of the biological and landscape variety of the Dnister basin taking into account the tourist – recreational activity intensification.

Постановка проблеми. Зростання інтенсивності туристичної діяльності в басейні Дністра, особливо на ділянці Дністровського каньйону

вимагає пильної уваги до збереження і відновлення біологічного і ландшафтного різноманіття, від якого залежить якість оточуючого природного середовища, як цілісної екологічної системи. Це, в свою чергу, є визначальним щодо вимог високої якості рівня життя людини [3].

Різнорманіття в природі – запорука її стійкості і тих її властивостей, які визначають моральну наповненість людського життя [1]. Тому стратегічно важливим є зусилля по збереженню даного різноманіття і залучення його в сферу життєвих інтересів кожної людини і громадянського суспільства в цілому.

Басейн ріки Дністер, об'єднуючи два східноєвропейських народи (українців і молдаван), являє собою територію, виключно багату різноманіттям біологічних видів, їх популяцій, екосистем і ландшафтів. Розміщуючись в природних зонах, від гірської у Львівській і до степової в Молдові і Одеській областях, він відіграє важливу роль для збереження генофонду видів, які формують різноманіття, – від бореального лісового до ксерофітного степового. Враховуючи ту обставину, що зміна фізико-географічних зон відбувається в межах території, протяжність якої по меридіану складає 1350 км, басейн Дністра є унікальним для Європи регіоном, де на невеликому відрізку чергуються різні типи зональних екосистем і ландшафтів.

Ділянки, які збереглися з природною рослинністю в долині Дністра і схилів корінних трас розглядаються сьогодні як основа створення заповідника “Дністровський каньйон”, який має важливе значення в створюваній загальноєвропейській екологічній сітці. Таке ж загальноєвропейське значення має й екологічний коридор вздовж долин приток Дністра. В силу названих причин проблема збереження біологічного й ландшафтного різноманіття басейну Дністра, а також у зв'язку зі збільшенням інтенсивності водного туризму на ділянці заповідника “Дністровський каньйон”, проблема збереження біологічного й ландшафтного різноманіття Дністра має глобальне значення. Її вирішення – моральна відповідальність держав басейну Дністра, виконати яку можливо тільки спільними зусиллями.

Мета роботи – розробити концепцію стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття басейну Дністра за умов посилення туристично-рекреаційної діяльності.

Результати дослідження. Стратегія збереження біологічного й ландшафтного різноманіття басейну Дністра в першу чергу повинна бути спрямована на: консолідацію зусиль України й Республіки Молдова в царині збереження і відновлення різноманітних біологічних популяцій, спільних екосистем і ландшафтів річки Дністер та її приток; ідентифікація головних причин втрати біорізноманіття, виявлення їх наслідків, визначення

довготривалих показників природного середовища в області різноманіття; розробка стратегічних заходів, які б дозволили досягнути цих показників у визначені терміни; оцінка фінансово-економічних аспектів і механізмів виконання Стратегії збереження біологічного й ландшафтного різноманіття (ЗБЛР); розробка екологічно обґрунтованих норм туристично-рекреаційної діяльності; оцінка заповідних зон, пріоритетних і “проблемних” екосистем з точки зору загрози туристично-рекреаційної діяльності біорізноманіттю; порівняння законодавчої бази в області Стратегії ЗБЛР в країнах басейну Дністра з принципами законодавства Європейського Союзу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити цілу низку завдань, а саме: визначити головні проблеми у сфері ЗБЛР та ідентифікації їх значимості й масштабності; провести аналіз і визначити причини погіршення середовища існування та загроз біологічним видам в наслідок різних видів антропогенної діяльності (побутової, агропромислової, туристично-рекреаційної); сформувати довготермінові цілі по ЗБЛР, які визначаються в якості бажаних і досяжних у віддаленій перспективі та повністю відповідають вимогам, необхідним для відновлення умов існування до заданого рівня; обґрунтувати конкретні пропозиції по формуванню Стратегії ЗБЛР; здійснити еколого-економічну оцінку заходів Стратегії ЗБЛР на основі аналізу затрат, вкладу регіональних, державних й міжнародних інвестицій в реалізацію стратегії.

Соціально-економічні й туристично-рекреаційні умови та їх вплив на ЗБЛР. Для збереження біологічного й ландшафтного різноманіття басейну Дністра важливе значення мають наступні соціально-економічні й туристично-рекреаційні особливості: неоднорідність соціально-економічних умов розвитку різних областей України (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Одеська), а також України і Молдови в цілому; трансформаційний характер соціально-економічного розвитку та висока енерго- та ресурсоемність економіки; відсутність реальної економічної оцінки біорізноманіття, як головної складової природно-ресурсного потенціалу басейну Дністра; відсутність інфраструктури для організації та регулювання туристично-рекреаційної діяльності в басейні Дністра; перевага споживацького відношення учасників як господарської так і туристично-рекреаційної діяльності до природи на всіх рівнях (індивідуальному, громадському, державному); відсутність уваги до стратегічних проблем планування господарської й туристично-рекреаційної діяльності в басейні Дністра; недосконалість законодавства щодо природокористування, прав і обов’язків туристів, власників і користувачів природних ресурсів (земля, ліси, водні ресурси тощо); слабкість державного контролю і надзору в сфері охорони довкілля й використання природних ресурсів; відсутність системного моніторингу за станом басейну Дністра; відсутність

міжобласного та міждержавного обміну інформацією про екологічний стан басейну Дністра.

Міжнародна правова основа. Головні принципи, які повинні визначати міжнародну і національну політику країн басейну Дністра по ЗБЛР визначені Конвенцією про біологічне різноманіття підписаної 150 країнами на Конференції ООН по оточуючому довкіллю і розвитку в 1992 р. Основним принципом Конвенції є суверенне право кожної держави на свої біологічні ресурси та відповідальність за недопущення шкоди довкіллю інших держав або регіонів за межами національної юрисдикції. У Європі дана Конвенція отримала свій подальший розвиток в результаті прийняття “Всеевропейської стратегії збереження біологічного і ландшафтного різноманіття” в 1995 р.

В Україні програмним документом щодо планування діяльності по збереженню біологічного і ландшафтного різноманіття є “Загальнодержавна програма формування національної екомережі України на 2000–2015 рр.” (20.09.2000 р.).

Важливим є визначення проблем щодо збереження середовищ для існування і основних небезпек для біологічних видів, оцінка їх значимості й масштабу. Однією із найважливіших екосистем для басейну Дністра є ліс. На локальному рівні (на рівні окремих лісових масивів) основну загрозу біорізноманіттю несуть: 1) зникнення і зменшення чисельності окремих популяцій лісових видів тварин і рослин; 2) різке зменшення видового багатства лісових спільнот при запровадженні монокультури і створенні великих площ одновікових монокультур лісонасаджень; 3) зменшення і зникнення мисливських видів хребетних тварин і господарсько цінних рослин і грибів.

Необхідно виділити дві проблеми, які торкаються ЗБЛР болотних екосистем басейну Дністра: загроза БЛР в результаті зменшення площ боліт в результаті залучення водно-болотних угідь в сільськогосподарський обіг; деградація біологічного й ландшафтного різноманіття не меліорованих земель в результаті впливу на них осушених територій.

Особливу турботу необхідно спрямувати на збереження лугових і степових екосистем. Адже в їх складі домінують землі сільськогосподарського призначення – сінокоси, пасовища, рекреаційно-туристичні місцини, а природні луги і степи займають невеликі площі.

В рамках глобальної загрози різноманіттю середовищ існування глобальне і регіональне значення має деградація заплавлених лук із-за зміни гідрологічного режиму рік (перш за все – їх паводкового режиму) й неконтрольованого використання в рекреаційно-туристичних цілях.

На локальному рівні загрозами є: 1) заростання чагарниками і лісом окремих ділянок степу і особливо лук; 2) деградація приміських лук внаслідок надмірного рекреаційного навантаження (велика концентрація

відпочиваючих на деяких ділянках лугов, що призводять до витоптування трав'яного ярусу, переущільненню ґрунту тощо.

Водяні екосистеми. Завдяки функціонуванню водяних спільнот у воді відбувається процес самоочищення й самозабруднення. Зміна структури спільнот на фоні зникнення деяких видів, які чутливі до забруднення і масового розмноження видів, які здатні виживати в широкому діапазоні умов, призводить до порушення балансу процесів в сторону самозабруднення й зменшення самоочищувальної здатності водоймищ.

В басейні Дністра це доволі яскраво спостерігається в водосховищах.

Основними загрозами біорізноманіттю водяних екосистем є: 1) деградація біорізноманіття у зв'язку з недостатнім економічним обґрунтуванням рекреаційної й господарської діяльності в басейні Дністра і його приток; 2) деградація біорізноманіття внаслідок недостатньої рибогосподарської практики, в тому числі відсутності ефективної боротьби з браконьєрством та ефективної системи відтворення аборигенних видів риб і безхребетних; 3) скорочення чисельності видів-гідробіонтів, винищення риби внаслідок браконьєрства та забруднення води.

Висновки

1. Збереження біологічного різноманіття басейну Дністра необхідно розглядати в контексті переходу України і Молдови до стійкого економічного розвитку, що буде сприяти вирішенню як регіональних, так і глобальних екологічних проблем в контексті зростаючої інтенсивності туристично-рекреаційної діяльності.

2. Основним документом, який повинен визначати стратегію збереження біологічного різноманіття басейну Дністра повинна бути Постанова Кабінету Міністрів “Концепція збереження біологічного різноманіття України” та Закон України “Про формування національної екологічної сітки на 2000–2015 роки”, а також “Загальнодержавна програма формування національної екомережі України на 2000–2015 роки”.

3. Різне зростання інтенсивності рекреаційно-туристичної діяльності населення, в тому числі іноземних громадян, викликає необхідність запровадити суворий контроль за станом різних екосистем (ліси, болота, водні екосистеми) у басейні Дністра, розробити низку застережних і рекреаційних заходів щодо недопущення деградації біологічного й ландшафтного різноманіття.

1. Адаменко О. М., Приходьмо М. М. Регіональна екологія і природні ресурси (на прикладі Івано-Франківської області). – Івано-Франківськ, 2000. – 160 с.
2. Водные маршруты Украины. – М.: Физкультура и спорт, 1969. – 120 с.
3. Даценко І. І. Гігієна та екологія людини. – Львів: Афіша, 2000. – 241 с.

4. Иванов Е. Речка Стрый //Турист. – 1971. – № 6. – С. 15–20.
5. Коробков А.И. Днестр. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 30 с.
6. Наше общее будущее. Доклад международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСП): Пер. с англ. – М., 1989. – 58 с.
7. По Днестру. Туристская схема. – М.: ГУГК, 1975. – 20 с.

УДК: 502:71.338.484:504: 001.83

КАРПАТСЬКА КОНВЕНЦІЯ: РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРИЗНОМАНІТТЯ КАРПАТ

Я.І. Мовчан, А.Г. Безусько

Центр збереження біорізноманіття НаУКМА, Київ, Україна

Movchan Ya.I., Bezusko A.G. Carpathians Convention: development of the tourism in the Carpathians and biodiversity conservation

The data about prospect of the development of the tourism in the Carpathians region taking into account biodiversity conservation of Carpathian.

Стаття 9 Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат передбачає: що „Сторони вживають заходів для сприяння сталому туризму в Карпатах, який приносить користь для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, та посилюють з цією метою співпрацю.” Аналізуючи зміст цієї статті, не можна не погодитись з тим, що природа Карпат є унікальною і надзвичайно прекрасною, цей регіон має надзвичайно багату культурну спадщину. А ці дві складові пояснюють, чому Карпати є надзвичайно привабливим регіоном для розвитку туризму. А ось наскільки він може бути сталим, невиснажливим, і не збільшувати небезпеку знищення біорізноманіття Карпат? Як здійснити розвиток інфраструктури туристичного бізнесу, не пошкоджуючи (або мінімально пошкоджуючи) природне довкілля? І це не єдина загроза, що нависає над біорізноманіттям Карпат у зв'язку з розвитком туристичної галузі. Отже з одного боку туризм – це благо для регіону – і вирішення багатьох економічних проблем (від зайнятості населення в сфері туристичного бізнесу до стимулювання місцевих виробництв предметів народної творчості). З іншого боку – це збільшення тиску з боку людини на довкілля, і в першу чергу на біорізноманіття.

Світовий досвід засвідчує, що туризм є високорентабельною галуззю народного господарства багатьох країн світу. Так, в Іспанії він дає щорічно

17 млрд. дол. США., що відповідає 30 % доходів від щорічного експорту цієї країни, в Італії туризм забезпечує 11 %, а в Данії і в Австрії - 8 % прибутків, що поступають від експорту товарів та послуг [1]. Однак показники економічної результативності туризму в Україні поступаються зарубіжним, хоча в Карпатах є окремі центри, в господарській структурі яких рекреаційна галузь є провідною. В цілому, на сьогодні Карпатський регіон займає друге місце в Україні за обсягом доходів від рекреаційної сфери (22 % від сумарного показника по Україні) і поступається тільки Криму (відповідно 42 %), випереджаючи Причорномор'я (17 %) і Приазов'я (13 %) [2]. Можна навести ще ряд переконливих аргументів на користь рекреаційної орієнтації перспективного розвитку Карпатського регіону. Але це не означає, що форсуючи економічні процеси в даному напрямі, ми відразу ж досягнемо бажаних результатів: необхідні зважені рішення і продумані практичні дії. Крім того ми повинні враховувати і узгодження вирішення економічних проблем із збереженням біорізноманіття регіону, бо саме природна складова і є найголовнішою привабливою рисою регіону для туристів.

Розвиток рекреації в регіоні має розглядатися в контексті структурної перебудови його господарського комплексу, в перспективній моделі якого ця галузь повинна стати однією з профілюючих. Вищенаведене підтверджує актуальність та доцільність розвитку туризму в регіоні Українських Карпат, зокрема туризму міжнародного, прибутки від якого можуть стати суттєвим поповненням державного бюджету України. З урахуванням наявних в Карпатському регіоні природного, економічного, наукового і технічного потенціалу, а також його історичних і географічних особливостей, стратегічна мета перспективного розвитку території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природи, матеріально-технічних, трудових і інтелектуальних ресурсів створити ефективну туристичну систему, яка забезпечить матеріальний добробут населення і екологічну безпеку Карпатського краю [2-5].

Для розвитку Карпатського регіону пріоритетним, на наш погляд, є освоєння його туристичного потенціалу. Для підтвердження обґрунтованості цього вибору можна привести наступні основні аргументи:

- наявність необхідної природно-ресурсної бази (в регіоні налічується понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод всіх відомих типів багато з них - унікальні) [1];
- могутній потенціал для розвитку різних видів туризму – зеленого, водного, етнокультурного тощо;
- вигідне географічне положення в центрі Європи;
- чинник територіального поділу праці (фактично в Україні є 2 регіони, умови яких дозволяють найбільш повно забезпечувати задоволення

суспільних потреб в рекреаційних послугах: Причорноморсько-азовський та Карпатський);

- порівняно висока екологічна безпека регіону (порівняно з іншими регіонами природа Карпат зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан, а це дуже важливо для розвитку відпочинку і туризму);
- соціально-економічна специфіка гір (в гірських районах чотирьох карпатських областей проживає близько 1,3 млн. чол., а гори створюють специфічні, надзвичайно складні умови для проживання і господарювання, тому тут надзвичайно гостро стоїть проблема зайнятості, і, як наслідок - низький рівень матеріального добробуту жителів гір);
- економічна конкурентоспроможність рекреаційної сфери [4]...

Спектр видів туризму, які можна було б успішно розвивати в регіоні Українських Карпат, дуже широкий. Зупинка лише за скромними інвестиціями і зваженою рекламною політикою, причому варто зосередитися на тих видах туризму, які вимагають лише організаційних і творчих зусиль.

Сьогодні найперспективнішим напрямком в світі вважається екологічний туризм. Екотуризм можна розвивати як в національних парках, на територіях, що перебувають під регульованою охороною, так і на інших територіях [3]. Об'єктами власне екотуризму можуть бути як природні, так і культурні визначні пам'ятки, природні і природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з природним довкіллям. Екологічний туризм може стати справжнім джерелом надходжень до державного бюджету, тим більше в регіоні країни, що розвивається. На багатьох територіях регіону екологічний туризм може стати галуззю спеціалізації (наприклад, в гірських районах), представляючи конкурентоздатну альтернативу руйнуючій природу виробничо-господарській діяльності.

На основі вже наявної організаційної туристської бази перспективно було б активніше розвивати пригородницький туризм. Часто екотуристів захоплюють особливі визначні пам'ятки неживої природи, геоморфологічні, гідрологічні та інші об'єкти (гори, каньйони, печери, озера і річки). Тут, крім пізнавального, реалізується рекреаційний елемент екотуризму, який включає спортивний туризм, альпінізм, лижні, кінні, водні і піші походи та інші види активного і пасивного відпочинку. Однак необхідно зазначити необхідність спеціальної підготовки інструкторів, які не тільки повинні добре знати маршрути, мати елементарні навички першої медичної допомоги туристам, але і бути готовими вчити туристів екологічному ставленню до оточуючої їх природи. Саме інформаційно-просвітницька системна діяльність може сприяти вихованню дбайливого ставлення до природних багатств краю і

сприяти збереженню біорізноманіття. Невиснажливе використання природних багатств не суперечить положенням Карпатської конвенції і має стати основою для розвитку туристичного бізнесу.

Великого поширення міг би набути сільський зелений туризм, або агротуризм [6] ... Це туризм в сільській місцевості, при якому туристи під час свого відпочинку ведуть сільський спосіб життя на фермах, хуторах, селах [5]. Розвиток такого виду туризму був би найбільш актуальним для регіону з великим відсотком сільських поселень, що знову ж таки зможе вирішити проблему зайнятості сільського населення Карпатського регіону [7]. Ця форма туристичної діяльності є цікавою для пізнання традицій місцевого населення, їх самобутньої культури та мистецтва.

Не менш перспективним є об'єднання спеціальних засобів розміщення, таких як санаторно-курортні, лікувальні і оздоровчі установи, та об'єктів тимчасового розміщення: готелів, кемпінгів тощо, а так само інших об'єктів сфери обслуговування. Це зможе розширити набір послуг, що надаються, сприяти появі нового туристського продукту [4].

Таким чином, перспективними напрямками туристичного бізнесу в регіоні Українських Карпат можна вважати розвиток екотуризму та сільського зеленого туризму. Важливо стимулювати міжнародні туристичні прибуття та впроваджувати у практику різноманітні екзотичні види туризму (такі, як пригодницький чи екстремальний туризм). В той же час, необхідною умовою такого сценарію розвитку регіону має бути збереження його біорізноманітності, „дикої” природи, яка буде виступати базовим природним капіталом – основою бізнесу. Це потребує випереджаючої інформаційно-просвітницької системної діяльності на основі впровадження положень Карпатської конвенції та методології формування Карпатської екомережі.

1. Вачевський М.В., Свінцов О.М., Кузнецов В.Ф. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні // Український бальнеологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 99-104.
2. Гук Н.А. Підходи до класифікації туризму // <http://www.tourlib.columb.net.ua/Statti/Tourism/guk4.htm>
3. Коробов В. Экологический туризм // <http://ecogender.narod.ru/>.
4. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М. Рекреаційна політика Карпатського регіону. – Чернівці: Прут, 1995. – 68 с.
5. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96 с.
6. Сільський туризм // http://www.bucoda.cv.ua/tour/1/2_1.html.
7. Томашевська О. Золоті поради для ведення бізнесу власниками агро осель // Гомін Дрогобиччини. – 2003. – № 2 (25). – С. 1.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОМПЛЕКСИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ В ЙОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР

Г.М. Моспан, С.С. Моспан, С.С. Чепур

Закарпатський Інститут АПВ (гірський підрозділ), Нижні Ворота, Україна

Mospan A.M., Mospan S.S., Chepur S.S. Agricultural complexes of Carpathian's region in the condition of the integrathion of ecotourism in it social's and economic's spase

Stated of considerations relative to speedup the development of agricultural complexes of Carpathian's region in the condition of the integrathion of ecotourism and offer the efficient's technology the increasing of forage's productivity of the meadows of mountain's and forest's zone for inclusion its before concept of stable's development of the region.

Провідний теоретичний задум вчених і політиків щодо глобальних принципів сталого розвитку людства передбачає таку його модель, яка забезпечувала б регулярне зростання власних потреб нинішнього покоління за рахунок збалансованого вирішення постійно еволюціонуючих соціально-економічних проблем і бережливого використання природно-ресурсного потенціалу.

Згадана концепція нині поширюється і на екологічно дуже вразливий карпатський регіон, який значною мірою впливає на розвиток кліматичних факторів прилеглих областей. В зв'язку з зазначеним, розробники концепції пропонують застосовувати її на добре продуманій, прогнозованій основі поєднання і стимулювання взаєморозвитку господарської, освітньої, виховної, спортивно-оздоровчої, пізнавальної та інших видів діяльності людини, завдяки чому регіон зможе успішно інтегруватись до світового поділу праці [1,2,4].

До розробки згаданої вище концепції сталого розвитку карпатського регіону залучені різнопланові спеціалісти і постійно долучаються нові представники різних галузей науки, жителі регіону з великим практичним і життєвим досвідом.

Карпатський регіон має специфічні сільськогосподарські комплекси, як один із найважливіших видів господарської діяльності та потужний рекреаційний потенціал. Останній з кожним днем посилює розвиток

соціально-економічних програм по його ефективному використанню для забезпечення оздоровчих потреб людей [7].

В даній праці, ми хотіли б привернути увагу громадськості до питань гармонізації розвитку сільськогосподарських комплексів карпатського регіону в умовах інтеграції екотуризму в його соціально-економічний простір із взаємовигодною обох видів діяльності.

Сільськогосподарські комплекси завжди відносилися до найважливіших видів господарської діяльності, які істотно впливають на рівень забезпечення власних потреб жителів карпатського регіону. Вони, за рахунок цілеспрямованої на забезпечення своєї життєдіяльності багатовікової людської праці виробляють речовини, носії енергії, які служать основою круговороту живлення всієї біосфери і, насамперед, людини.

Поряд з цим інтенсивна господарська діяльність в аграрному секторі вносить значний дестабілізуючий вплив в гірських екосистемах [3,5,6], зокрема допускаючи значну (до 20 %) розорюваність крутосхилів, безсистемний випас худоби та стимулювання ерозійних процесів тракторними дорогами та стежками, утвореними перегонем овець та корів, тощо.

За нинішніх соціально-економічних умов в Україні, і в Карпатському регіоні, зокрема, сільськогосподарські комплекси зазнали значної руйнації і знаходяться в глибокому занепаді. В їх структурі найбільше постраждали луки і пасовища гірсько-лісового поясу Карпат, а вслід за ними занепає і розвиток скотарства та вівчарства. До цього спонукали відсутність протягом тривалого періоду постійного попиту на продукцію селянської праці, збитковість виробництва із-за непривабливої цінової політики держави і відсутності ринкових механізмів її регулювання.

Згаданий занепад не міг негативно не позначитися на окремих показниках рекреаційного потенціалу, наприклад на процесах, які протікають в ґрунті і над його поверхнею. Так, в процесі фотосинтезу рослини злакових трав і різнотрав'я зв'язують біля 1,2% (16700 кал/м² в день) доступної сонячної енергії, яка поступає на одиницю площі, з усіма відомими науці наслідками газо- та енергообміну в екосистемі, зокрема стабілізуючи співвідношення кисню та вуглекислого газу в атмосфері. Синтезовані, в процесі фотосинтезу, речовини циркулюють в потоці життя і є носіями енергії, завдяки чому життя в екосистемі стає багатограннішим.

Погіршення якісного складу травостоїв та системи догляду за ними знижує коефіцієнт використання доступної сонячної енергії до 0,5%, що істотно погіршує показники потенціальної продуктивності фотосинтезу і відповідно рекреаційного потенціалу.

Від інтеграції екотуризму в соціально-економічний простір Карпат, одного із екологічно найчистіших регіонів України, поряд з рекреаційним і

науково-пізнавальним факторами, очікується і економічний прогрес, завдяки зростаючому попиту на найрізноманітніші продукти харчування, зокрема і на специфічні, притаманні лише регіону, Для постійно зростаючого потоку туристів знадобиться в широкому асортименті продукція скотарства і вівчарства, вироблена в екологічно чистих умовах.

Розвиток тваринництва буде супроводжуватись зміцненням кормової бази за рахунок розробок і впровадження високоефективних технологій підвищення кормової продуктивності лук гірсько-лісового поясу. Одну з таких розробок ми пропонуємо до розгляду в даній праці.

На підставі, проведених нами досліджень (табл. 1) продуктивності сіяних травостоїв (незалежно від компонентного складу травосумішей) встановлено чітку закономірність, яка заключається в тому, що в умовах гірсько-лісового поясу Карпат, сіяні багаторічні трави забезпечують найвищу продуктивність на другому році життя. З кожним наступним роком життя вона знижується. В варіанті без удобрення, на третій рік життя, зниження врожайності зеленої маси стосовно другого року життя досягало 54%, а на четвертий - 72,6%.

Таблиця 1

Врожайність зеленої маси багаторічних трав 2-4-го років життя залежно від удобрення в сівозміні (за два укоси, ц/га)

Варіанти удобрення	Врожай зеленої маси в 2002-2005 рр. на:					
	2-му році життя		3-му році життя		4-му році життя	
	серед- не	± до контролю	серед- не	± до контролю	серед- не	± до контролю
Контроль, без добрив	359	-	233	-	208	-
N ₉₀ P ₉₀ K ₉₀	482	123	347	114	303	95
гній, 30 т/га	497	138	399	166	395	187

Величину зниження урожаю зеленої маси стосовно неудобреного контролю вдалося знизити до 24,6% на третій рік життя і на 12% на четвертий рік життя трав за рахунок їх удобрення органічними добривами.

В варіантах з удобренням трав органічними добривами, протягом всіх чотирьох років життя травостою (табл. 2), інтенсивніше, ніж на контролі і в варіанті удобрення мінеральними добривами, росли бобові компоненти, доля яких в урожаї зеленої маси зберігалася на рівні близькому до показників другого, найпродуктивнішого року життя, тобто понад 40-50%.

Таблиця 2

Зміни ботанічного складу врожаю зеленої маси багаторічних трав
2 – 4-го років життя залежно від їх удобрення в сівозміні (з 1-го укосу, %)

Варианти*	Ботанічний склад зеленої маси в середньому за 2002-2005 роки на:								
	2-му році життя			3-му році життя			4-му році життя		
	злаки	бобові	різно- трав'я	злаки	бобові	різно- трав'я	злаки	бобові	різно- трав'я
1	42,3	39,6	18,1	55,4	27,3	17,3	33,0	36,5	30,5
2	57,9	30,0	12,1	69,2	19,8	11,0	62,1	19,7	18,2
3	37,4	51,8	10,8	43,3	46,4	10,4	27,2	52,5	20,3

* 1 – контроль, без добрив; 2 – N₉₀P₉₀K₉₀; 3 – гній, 30 т/га;.

Мінливість показників урожаю та його ботанічного складу, пов'язані з тим, що порівняно з неудобреним контролем, різні види удобрення трав впливали на темпи приросту їх в висоту по періодах росту, перевага яких над контролем досягала 18-51%, сприяли збільшенню маси стебел і листя в урожаї – азотовмісні мінеральні до 64-70% злакових, а органічні до 57-61% в бобових компонентів, стимулювали на 41-129% кращий розвиток кореневої системи.

Удобрення в складі якого був гній найкраще сприяло збільшенню числа пагонів бобових на 1 м², приросту травостою у висоту, кращому розвитку кореневої системи в шарі ґрунту 20 см на протязі всіх років дослідження.

Варіанти удобрення, виявилися найефективнішими за показниками продуктивності корму, якими є вихід з 1 га сухої речовини, кормових одиниць, перетравного протеїну, валової та обмінної енергії ВРХ. За названими показниками ці варіанти переважали неудобрений контроль на 78-123%.

Удобрення трав з участю органічних добрив енергетично найзатратніше (24,7-27,3 ГДж/га) і перевищувало рівень енергетичних затрат інших удобрених варіантів на 6-33%, а неудобреного контролю на 75-94%. Проте найвища рентабельність вирощування трав (56,3%) та умовно чистий дохід (2004 грн.), собівартість центнера сухої речовини (30,6 грн), кормових одиниць (41,7 грн.) забезпечило удобрення травостою 30 т/га гною.

Підводячи підсумки сказаному, ми вважаємо, що з розширенням інтеграції екотуризму в Карпатському регіоні різко зросте попит на екологічно чисті продукти харчування, а останнє спонукатиме селян до її виробництва і впровадження ефективних технологій, зокрема і в кормовиробництві.

Від співпраці виграють обидві галузі. Чим успішніше розвиватимуться сільськогосподарські комплекси, які внаслідок запровадження екологічно чистих, високоефективних технологій сприятимуть поліпшенню навколишнього середовища, тим більше збагачуватиметься багатогранність життя в екосистемі і рекреаційний потенціал для поліпшення здоров'я громадян. Виграє і місцеве населення, одержавши стабільні додаткові доходи від господарювання на землі.

1. Бойко М.М., Бойко Я.М., Цицика М.Ю. Еколого-економічні аспекти сталого розвитку регіону. // Мат. міжн. конф. "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). – Т.1. – Рахів, - 2002. – С.14-20.
2. Гамор Ф.Д. До концепції сталого розвитку гірських територій України. // Мат. міжн. конф. "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). – Т.1. – Рахів, - 2002. – С. 26-29.
3. Гамор Ф.Д. Антропогенні фактори і стихійні явища у Карпатах. // Мат. міжн. наук.-практ. конф. "Екологічні та соціально економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні. Україна. – Рахів, 1999. – С.70-75.
4. Кравців В.С. Сталий розвиток в українському вимірі: реалії, проблеми, перспективи. // Мат. міжн. конф. "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). – Т.1. – Рахів, - 2002. – С. 96-100.
5. Ковалюк В.І., Кризь О.П. і ін. Ґрунтозахисна система землеробства – шлях до стабільних екологічно збалансованих агроландшафтів Українських Карпат. // Мат. міжн. наук.-практ. конф. "Екологічні та соціально економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні. Україна. – Рахів, 1999. – С. 146-149.
6. Моспан С.С., Кризь О.П., Моспан Г.М., Біган Г.І. Вплив антропогенного фактору на стабільність екосистем Українських Карпат. // Мат. міжн. наук.-практ. конф. "Екологічні та соціально економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у карпатському регіоні. Україна. – Рахів, 1999. – С. 238-241.
7. Природні багатства Закарпаття. Колектив авторів. Упорядник В.Л.Боднар. Ордена дружби народів видавництво "Карпати", - Ужгород. – 1987. – 286 с. (239-279).

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГОРАХ

О.В. Музиченко-Козловська

Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, Україна

Muzychenko-Kozlovs'ka O.V. Regulation of ecological tourist activity in mountains

The expediency of development of ecological tourism in mountains is proved. The methodical recommendations for an economic estimation and regulation of tourist appeal of mountain regions are offered with the purpose of conducting ecological tourist activity in their borders.

Згідно з принципами сталого розвитку, концепція якого прийнята на Всесвітній конференції ООН з питань довкілля і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. [1], основою соціально-економічної політики держави повинно бути врахування і задоволення різноманітних потреб людини, яка має право на повноцінне та здорове життя. У цьому контексті розвиток економіки має поєднуватись з раціональним використанням природних ресурсів та забезпеченням чистоти навколишнього середовища.

Саме тому зростає увага до екологічного туризму, за допомогою якого можна поєднати його основну функцію – відпочинок (відновлення фізичних та психічних сил людини) з екологічно чистим довкіллям місця відпочинку.

Для організування екологічного туризму найсприятливіші умови забезпечені в межах гірських територій. Через специфіку гірських регіонів, у яких обмежена господарська діяльність людини у зв'язку зі складними природними умовами, які спричиняють неможливість чи недоцільність (через високі витрати виробництва) її здійснення, екотуристична діяльність є однією з альтернативних сфер економіки, яка може забезпечити високоефективну діяльність, дотримання екологічно чистого довкілля та покращення добробуту місцевих жителів.

Значний потенціал гірських регіонів сприяє розвитку екологічного туризму. Але для прийняття оптимальних управлінських рішень у цій сфері необхідно забезпечити належне контролювання та регулювання, яке можна здійснювати за допомогою коригування та реалізації державних програм розвитку туризму у регіоні. Цієї мети можна досягти, скориставшись наступною методикою.

Перший етап. Формування програми заходів для підвищення рівня туристичної привабливості гірського регіону (далі Програма), тобто такого

рівня, за якого можна досягти максимального соціально-економічного ефекту від розвитку екотуризму в його межах.

Програма передбачає наступні заходи:

1) підвищення привабливості природних туристичних ресурсів шляхом раціонального та бережливого їх використання, враховуючи рекреаційне навантаження і специфіку гірських територій;

2) проведення реконструкції та модернізації матеріально-технічної бази туризму у регіоні, у тому числі за участю місцевого населення;

3) створення необхідної інфраструктури, в тому числі автомобільних доріг, та покращення стану існуючої;

4) належне інформаційне забезпечення та рекламування екологічного туризму;

5) підтримка органами влади та створення сприятливих умов для роботи приватного сектора у сфері обслуговування та занять народними промыслами;

6) забезпечення підготовки висококваліфікованих нових та підвищення кваліфікації наявних трудових кадрів для екотуристичної діяльності шляхом створення системи спеціалізованих навчальних закладів;

7) підвищення якості довкілля;

8) формування системи дій маркетингової стратегії щодо конкретних екотуристичних послуг в межах гірського регіону, спрямованих на приваблення туристів.

Успішність реалізації запропонованої програми буде залежати від розробки та запровадження плану дій, який би враховував усі аспекти виконання заходів. Такий план дій передбачає:

1) нормативно-правове та методичне забезпечення розвитку туризму у регіоні, узгодженість нормативно-правової бази з міжнародним законодавством;

2) забезпечення надання туристичних послуг згідно з принципами сталого розвитку;

3) виділення туристичної діяльності як окремої галузі економіки для покращення не лише статистичної звітності з усіх видів туризму, а, передусім, державного управління та регулювання.

Незважаючи на проголошення нашою державою пріоритетності розвитку туризму, в Україні й досі цей вид економічної діяльності не виділено в окрему галузь. Державне управління туристичною сферою здійснюється Міністерством культури і туризму та Державною туристичною адміністрацією; на обласному рівні – відповідними відділами курортів і туризму облдержадміністрацій. Подвійне підпорядкування туристичної галузі призводить до розпорошення зусиль державних органів влади,

дублювання функцій управління, що гальмує її поступ і не сприяє розробці ефективної стратегії дій.

Основними завданнями Програми є забезпечення умов для вирішення проблем розвитку екотуристичної діяльності, зокрема у горах.

Другий етап. Проведення маркетингових досліджень з метою планування попиту на туристичні послуги регіону.

В процесі маркетингового дослідження також важливо визначити рівень поінформованості та необхідну кількість коштів для належного рекламування туристичного регіону.

Третій етап. Здійснення економічного оцінювання ефективності інвестицій у Програму.

Економічно доцільно розвивати екологічний туризм в регіоні, якщо виникають такі ефекти для:

- 1) населення (створення нових робочих місць, у тому числі для приватного сектора та суміжних галузей);
- 2) підприємств (приріст прибутку туристичних підприємств);
- 3) місцевого бюджету (податки, збори та інші відрахування);
- 4) держави (надходження в державний бюджет).

Для успішної реалізації інвестиційного проекту необхідно запланувати розміри коштів за усіма розділами Програми. Визначення необхідної кількості інвестиційних ресурсів залежить від економічної ситуації на ринку – зростає чи знижується попит на екотуристичну діяльність в регіоні. Якщо попит зростає, розміри інвестицій доцільно розраховувати у кількості пропорційній попиту на туристичні послуги у гірському регіоні.

Запровадження заходів для підвищення туристичної привабливості гірської території можна вважати доцільними, якщо витрати, необхідні для їх реалізації не лише компенсуються, але й принесуть прибуток та швидко окупляться. Вибір заходів, які варто запроваджувати для підвищення туристичної привабливості гірської території, слід проводити за максимальним економічним ефектом від здійснення певного заходу. Але необхідно враховувати і можливість впливу комплексу заходів для підвищення туристичної привабливості гірської території, тобто вжиття одного заходу не буде ефективним, а лише комплекс заходів дозволить отримати соціально-економічний та екологічний ефекти.

Доцільність вкладення інвестицій визначається при порівнянні розрахункового коефіцієнта економічної ефективності капіталовкладень E_p з нормативним коефіцієнтом E_n , який встановлюється Міністерством економіки України на певний період в залежності від галузі. Якщо $E_p > E_n$, то вкладення інвестицій вважається доцільним [2]. Для курортної сфери $E_n = 0,08$ [3, с. 45]. Для туристичної сфери як для суміжної галузі прийємо такий же, як для курортної індустрії, нормативний коефіцієнт економічної

ефективності інвестицій ($E_n = 0,08$), так як туризм не виділено як окрему галузь економіки, отже і нормативного коефіцієнта економічної ефективності інвестицій не встановлено.

Враховуючи норму прибутку на вкладений капітал, розрахунковий коефіцієнт ефективності інвестицій визначимо за такою формулою:

$$E_p = \frac{P_{ni}}{K_i(1+E_o)^t}, \quad (1)$$

де E_p - розрахунковий коефіцієнт економічної ефективності інвестицій;
 P_{ni} - прибуток, який отримує i -те підприємство від реалізації інвестиційного проекту, тис. грн.;

K_i - інвестиційні ресурси, що необхідні для реалізації певного інвестиційного проекту (кошторисна вартість проекту), тис. грн.;

E_o - норма прибутку на вкладений капітал (дисконтна ставка), %;

t - період часу між вкладенням інвестицій та отриманням прибутку, роки.

Четвертий етап. Регулювання туристичної діяльності шляхом коригування та реалізації державної програми розвитку екотуризму в горах.

В процесі моніторингу і контролювання процесу запровадження заходів програми та економічного оцінювання ефективності інвестиційних вкладень у заходи Програми, визначаємо у які заходи доцільно інвестувати кошти. В результаті визначаємо які корективи слід внести у державну програму розвитку екологічного туризму: тобто не вкладаємо кошти у неефективні заходи. Для успішної реалізації державних програм розвитку туризму необхідно враховувати ефективність інвестиційних вкладень у заходи програми.

Запропонована методика рекомендується до використання Управліннями курортів і туризму обласних Держадміністрацій при розробці програм розвитку туризму, у тому числі екологічного туризму у горах.

1. Йоганнесбурзька декларація сталого розвитку та План дій // Вісник сталого розвитку: економіка, екологія, суспільство. – 2004. - №1. – 49 с.
2. Економіка підприємства: Підручник / Й.М. Петрович, А.Ф. Кіт, В.В. Кулішов та ін. / За заг. ред. Й.М. Петровича. – Львів: Магнолія плюс, видавець В.М. Піча. – 2004. – 680 с.
3. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик. – Львів: ІРД НАН України, 1999. – 78 с.

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДЗЕМНИХ ВОД ЧОРНОГОРИ

П.С. Папарига, Л.І. Піпаш, Д.Д. Сухарюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Paparyha P.S., Pipash L.I., Sukharyuk D.D. Recreation potential of the Chornohora underground waters

The paper provides results of the Chornohora mineral springs research of the CBR Chornohora massif, and prospective of their use with recreation and medicinal purposes.

З-поміж регіонів Українських Карпат Чорногора є одним з найменше освоєних гірських масивів. Водночас – це один з найвисокогірніших і найпривабливіших районів у рекреаційно-туристичному плані. Візитною картою Чорногори є найвища вершина Українських Карпат г. Говерла, яка здіймається на 2061 м н. р. м. Поряд з нею височать ще 5 карпатських двотисячників (Петрос, Бребенескул, Ребра, Піп-Іван Чорногірський, Гутин-Томнатик). Гірські схили вкриті віковичними пралісами, де виразно домінують хвойні породи. Тут найгустіша сітка гідромережі, яка дорівнює 1,7-2 км на квадратний кілометр. В умовах такої гідрометеорологічної ситуації та розсіченого рельєфу стиглі лісові масиви виконують важливу водо- та ґрунтозахисну функції, які неможливо замінити жодними гідротехнічними спорудами.

Однак людська діяльність як у минулі століття, так і впродовж останніх десятиліть відчутно позначились на цілісності природних екосистем. Кількавіковий період високогірного скотарства (влаштування загонів і будівництво літніх таборів, формування шляхів перегону овечих отар), різноманітні агротехнічні заходи (підживлення полонин штучними добривами, підсівання кормових трав у чужі їм фітоценози, а в окремих випадках розорювання полонин, осушення високогірних торфовищ) призвели до зміни ґрунтового і рослинного покриву полонин.

Ріки Чорногори, як і майже всієї території Українських Карпат, належать до басейну Дунаю. Тут беруть початок дві великі дунайські притоки – Тиса і Прут. Живлення гірських річок в основному атмосферне. Найбільша кількість опадів випадає в теплий період року (травень–серпень), з абсолютним максимумом у травні. Гідрологічному режиму річок та потоків притаманний весняний максимум стоку, який пов'язаний із таненням снігів у високогір'ї і припадає на березень - червень, з найбільшим максимумом у квітні – травні. Частка підземного живлення річок є незначною, але надзвичайно значущою в рекреаційно-оздоровчому плані.

Дослідження хімічного складу мінеральної води еталонних мінеральних джерел в с. Кваси (джерело 1); Кевелівському ПНДВ (джерела 1,2, 3); с. Луги, ур. Говерла (джерело 1), ур. Підменчулом (джерело 2) проводилось у вересні 2006 року спеціалістами УкрНДІ медреабілітації та курортології, Українським державним центром стандартизації і контролю якості природних і преформованих засобів (м. Одеса) спільно з науковцями Карпатського біосферного заповідника (м. Рахів), таблиця 1.

За матеріалами Закарпатської геологорозвідувальної експедиції мінеральні води досліджуваних джерел пов'язані з пісковиками Буркутської світи, що розташовані на контакті Поркулецької і Дуклянської структурно-фаціальних підзон в полі розвитку крейдових відкладів. Потужність порід Буркутської світи коливається в межах 190–300 м до 30–50 м. В районі с. Кваси вони утворюють антикліналь північно-західного простягання, яка ускладнена двома поперечними шовними розривними структурами першого порядку. До склепінних рівнів цієї структури приурочена мінеральна вода досліджуваних джерел та родовища Гірська Тиса. Розривні структури зумовлюють високу тріщинуватість порід Буркутської світи. Безпосереднє розташування джерел мінеральної води контролюється вузлами перетинання різноорієнтованих розривних порушень вищих порядків.

Головною метою дослідження було започаткування моніторингу підземних джерел та їхньої придатності для рекреаційно – оздоровчих цілей.

В результаті досліджень оцінено фізико-хімічні властивості мінеральних вод. З ряду водопунктів польовими аналізами визначено леткі та нестійкі компоненти – сірководень, діоксид вуглецю, органолептичні властивості, наявність заліза тощо.

Підземні води різняться за хімічним складом, мінералізацією, напрямком використання тощо.

До слабомінералізованих вод без специфічних компонентів та властивостей відносяться води джерел на ділянках Кевелівського ПНДВ (дж №1), с. Кваси ((дж №1). Загальна мінералізація вод становить від 0,21 г/дм³ до 0,24 г/дм³. Води холодні – 7,0 – 11,0 °С. Значення РН коливаються від 5,2 до 7,4. (таблиця 1)

В газовому складі підземних вод в незначній кількості, як правило, присутні діоксид вуглецю – до 10 мг/дм³, кисень – 10 мг/дм³.

По співвідношенню основних аніонів та катіонів ці води є гідрокарбонатно-кальцієві. Біологічно-активні компоненти та сполуки – кремній, бор, йод, бром, радон, залізо, валовий органічний вуглець лікувальних концентрацій у водах не досягають.

Отже, результати досліджень групи слабомінералізованих вод без специфічних компонентів та властивостей свідчать про можливість їх використання населенням для пиття.

До маломінералізованих вод Черногірської зони КБЗ відносяться решта досліджуваних вод, а саме:

- маломінералізована вода джерела №2 Кевелівського ПНДВ, хлоридно – натрієва, без специфічних компонентів та властивостей;
- вуглекисла, гідрокарбонатно-кальцієва вода з підвищеним вмістом заліза (джерело №3, Кевелівське ПНДВ);
- вуглекисла, гідрокарбонатно-натрієва, борна вода (джерело №1, с. Луги, урочище Говерла);
- гідрокарбонатно-натрієва, борна вода (джерело №2, с. Луги, урочище Підменчулом).

Польові фізико-хімічні дослідження борних вод не виконувались, але наявність газовиділення свідчить, що води містять і діоксид вуглецю.

Практично всі досліджувані води, які містять у своєму складі біологічно активні компоненти та сполуки, відносяться до вод маломінералізованих (до 5 г/дм³). Загальна мінералізація становила 1,25–4,24 г/дм³. За температурою - холодні (9,0 – 9,5°C), за активною реакцією води – слабокислі (РН = 6,1–6,3), окрім джерела №2 Кевелівського ПНДВ, де вода мала слаболужну реакцію (РН = 7,4).

Аналізуючи вищесказане, щодо цих вод можливо прогнозувати лікувальні властивості при внутрішньому, або зовнішньому застосуванні.

Вміст нормованих компонентів та сполук в підземних водах КБЗ (таблиця 2) значно нижчий за граничнодопустимі концентрації регламентовані ДСТУ 878-93 “Води мінеральні питні. Технічні умови.” та ДСТУ 42.10-02-96 “Води мінеральні лікувальні. Технічні умови.”, що свідчить про відсутність антропогенного забруднення та перспективне використання їх у лікувальних цілях залежно від мінералізації та хімічного складу.

Не дивлячись на значну кількість мінеральних джерел в районі Черногірського масиву КБЗ, їх подальше існування та використання в значній мірі залежить від кількості прісних вод та техногенного впливу на довкілля. Тому, всякий вплив людини – вирубування лісів, меліорація, використання штучних добрив, хімічних засобів боротьби з шкідниками лісів та лук, може призвести до порушення природної рівноваги.

На даний час територія Чорногори є однією із найвідвідуваніших в Українських Карпатах. Чистота повітря, тиша та спокій, висока лісистість (~ 80 %), відносна непорушність ландшафтів, традиційні народні свята та гуляння, багатий фольклор, мальовничість та унікальність гірських краєвидів – це тільки частина факторів, які, немов магнітом, притягують сюди відвідувачів з усіх куточків Європи. Наявність великої кількості цілющих мінеральних джерел та водотоків з кришталево чистою водою робить цей регіон ще більш привабливим у рекреаційному відношенні.

Таблиця 1

Підземні води Чорногірського масиву КБЗ.

№ п/п	Місце розташування джерела	Мінералізація, г/дм ³	Основні іони, екв. %	РН, од. РН	Т, °С	Специфічні компоненти, мг/дм ³	Напрямок використання
1. Слабомінералізовані, без специфічних компонентів та властивостей							
1	Кевелівське ПНДВ, джерело №1	0,21	$\frac{\text{HCO}_3}{78} \frac{\text{SO}_4}{18} \frac{\text{Cl}}{4}$ Ca 67 (Na+K) 18 Mg 15	7,4	7,0	-	рекреаційне
2	с. Кваси, джерело №1	0,24	$\frac{\text{HCO}_3}{66} \frac{\text{SO}_4}{20} \frac{\text{Cl}}{14}$ Ca 47 (Na+K) 37 Mg 16	5,2	11,0	-	рекреаційне
2. Маломінералізовані, без специфічних компонентів та властивостей							
3	Кевелівське ПНДВ, джерело №2	1,77	$\frac{\text{Cl}}{78} \frac{\text{HCO}_3}{21} \frac{\text{SO}_4}{1}$ (Na+K) 83 Ca 12 Mg 5	7,4	9,5	-	лікувальне застосування
3. Вуглекислі, з підвищеним вмістом заліза							
4	Кевелівське ПНДВ, кв.3, джерело №3	1,25	$\frac{\text{HCO}_3}{96} \frac{\text{Cl}}{3}$ Ca 60 (Na+K) 29 Mg 10	6,2	9,2	CO ₂ – 1940 Fe – 8,4	лікувальне застосування
4. Вуглекислі борні							
5	с. Луги, ур. Говерла джерело №1	4,24	$\frac{\text{HCO}_3}{72} \frac{\text{Cl}}{27} \frac{\text{SO}_4}{1}$ (Na+K) 56 Ca 29 Mg 15	6,1	9,0	CO ₂ – 1425 H ₃ BO ₃ – 161	лікувальне застосування
5. Борні							
6	с. Луги, ур. Підменчулом джерело №2	3,48	$\frac{\text{HCO}_3}{66} \frac{\text{Cl}}{34}$ (Na+K) 63 Ca 33 Mg 4	6,3	-	H ₃ BO ₃ – 160	лікувальне застосування

Таблиця 2

Вміст нормованих компонентів та сполук в підземних водах КБЗ, мг/дм³.

№ п/п	Місце розташування джерела	Нітрати	Нітрили	Миш'як	Свинець	Стронцій	Радій, пх10 ⁹	Фтор	Феноли	Валовий орган. Вуглець
1. Слабомінералізовані, без специфічних компонентів та властивостей										
1	Кевелівське ПНДВ, джерело №1	8,2	< 0,008	< 0,005	0,0006	0,10	< 1,1	0,09	< 0,001	3,0
2	с. Кваси, джерело №1	2,3	< 0,008	< 0,005	0,00003	0,10	1,63	0,47	< 0,001	3,0
ГДК за ДСТУ 878-93 (для столових вод)		50,0	2,0	0,05	0,1	7,0	5,0x10 ⁻⁷	1,5	< 0,001	5,0
2. Маломінералізовані, без специфічних компонентів та властивостей										
3	Кевелівське ПНДВ, джерело №2	< 0,34	< 0,008	< 0,005	0,0016	0,30	< 1,1	1,42	< 0,001	3,8
3. Вуглекислі, з підвищеним вмістом заліза										
4	Кевелівське ПНДВ, кв.3, джерело №3	< 0,34	< 0,008	< 0,005	0,0006	0,04	< 1,1	0,09	< 0,001	3,3
4. Вуглекислі борні										
5	с. Луги, ур. Говерла джерело №1	< 0,34	< 0,008	0,0234	0,0058	3,18	< 1,1	0,1	< 0,001	-
5. Борні										
6	с. Луги, ур. Підменчулом джерело №2	< 0,34	< 0,008	-	-	-	-	-	-	-
ГДК за ДСТУ 878-93 (для лікувально- столових вод)		50,0	2,0	1,5	0,1	25,0	5,0x10 ⁻⁷	10,0	0,1	30,0

Подальше дослідження підземних вод дасть можливість говорити про зміни їх фізико-хімічного складу в часі і прогнозувати використання цих вод в лікувальних та рекреаційних цілях.

1. Билак С.П. Минеральные воды Закарпатья. – Львов.: Изд. при ЛГУ издательского объединения “Вища школа”, 1986. – 162 с.
2. Матеріали звіту обстежень мінджерел, пелоїдів (лікувальних глин) та р. Тиси (ур. Підділ). Укр. НДІ мед реабілітації та курортології. Український державний центр стандартизації і контролю якості природних і преформованих засобів. Одеса, 2006. – 27 с.
3. Юрий Нестерук. Рослинний світ Українських Карпат: Черногора. Екологічні мандрівки. – Бак, Львів, 2003. – 519 с.
4. Папарига П.С., Сухарюк Д.Д., Веклюк А.В. Екологічні аспекти охорони гірських ландшафтів Рахівщини //Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні (екологія, освіта, бізнес)//Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Хуст-Рахів, 10-11 травня 2006 року).– 2006.–с. 93-97.

УДК 551.332.56(477-924.52):379.85:574.004

ВИСОКОГІРНІ ОЗЕРА ЧОРНОГОРИ: ОХОРОНА, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ В ЕКОТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

П.С. Папарига, Л.І. Піпаш, Д.Д. Сухарюк, А.В. Веклюк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Paparyha P.S., Pipash L.I., Sukharyuk D.D., Veklyuk A.V. Highland lakes of Chornohora: protection, conservation and their use with ecotourism purposes

The paper deals with the issues of the state of protection and conservation of highland lakes of the Chornohora massif of the Ukrainian Carpathians, organization of monitoring and their use with recreation purposes.

Із усіх високогірних масивів Східної Європи Черногора є одним з найцікавіших. Орографічно тут представлені всі висотні ґрунтово-рослинні пояси. Г.В. Козій [4] їх виділив у такій послідовності:

- **нижній лісовий пояс** (600-1200м) – на гірсько-лісових темно-бурих ґрунтах поширені букові і буково-смерекові ліси, а також після лісові різнотравно-злакові й злакові луки вторинного походження;

- **верхній лісовий пояс** (1200-1550м) – на гірсько-лісових і лучно-дернових ґрунтах зростають смерекові та ялицево-смерекові ліси, а також злакові, різнотравні й злаково-різнотравні луки;
- **субальпійський пояс** (1550-1800 м) – приблизно в цих же умовах температурного режиму й зволоження на гірсько-лучних буроземних ґрунтах поширені гірсько соснове й зелено вільхове криволісся, зарості ялівцю сибірського і рододендрона Кочі, біловусники та осоково-ситникові угруповання;
- **альпійський пояс** (1800-2061 м) – на гірсько-лучних торф'янистих ґрунтах поширені угруповання чагарників і напівчагарників, низькотравні, осоково-ситникові, мохові і мохово-лишайникові пустища.

Ґрунтово-рослинний покрив, потужна і густа сітка гідромережі, кліматичні умови, тваринний світ, форма рельєфу, велика кількість високогірних озер на порівняно невеликій за розмірами території робить її «Меккою» для науковців, і, особливо, туристів.

Історично склалося так, що Чорногора залишилася однією з найменш девастованих внаслідок господарської діяльності регіоном. Ще на початку ХХ століття науковцями і природоохоронцями різних країн в Чорногорі було запропоновано створити резерват. Однак тільки через півстоліття частина Чорногірського масиву увійшла до природно-заповідного фонду.

Літологічно Чорногора складена флішовими породами крейди і палеогену, які в свою чергу, складаються з гравелітів, пісковиків, конгломератів, алевролітів і аргілітів.

У Чорногірському масиві виділяють такі свити: білотисенську, буркутську, лолинську, чорногірську, шипотську, яловецьку і тростянецьку. Остання є метаморфічного генезису і належить до Рахівської тектонічної зони [1]. Найбільш поширеною є чорногірська свита. Її породами складений весь північно-східний макросхилу, а також привододільна частина південно-західного макросхилу Чорногірського масиву (вище ізогіпси 1500 м) [6].

У Чорногорі добре збереглися сліди давніх гірських зледенень, які представлені екзотичними палеогляціальними формами рельєфу – моренними валами, гострими гребнями хребтів – карлінгами, цирками з мальовничими прісними озерами з чистою прозорою водою, слабкої мінералізації, гідрокарбонатно – кальцієвого типу.

В Чорногірському масиві є близько двадцяти озер і озерець, улоговини більшості з яких мають давньоольдовикове походження. Висоти їх коливаються між 1500 – 1750 м. н.р.м на північно-східних і 1500 – 1801 м. н. р. м на південно-західних макросхилах головного хребта. Але лише 6 озер мають площу водного дзеркала від 0.1 до 1.0 га. Це – Бребенескул, Брескул Несамовите, Марічейка, Верхнє і Нижнє Озірне [5]. Досить поширені у

високогір'ї Черногорки торфовиська і верхові болота, які в основному появилися після заростання озер і озерець.

Розміщення цих озер у межах фірнових басейнів пізньоплейстоценового карово-долинного зледеніння свідчить про безпосередній зв'язок формування озерних улоговин з екзарацийною (виорювальною) та акумулятивною діяльністю давніх льодовиків. Через це озера Черногори заслуговують на увагу не лише як складові частини сучасного ландшафту, а й як свідки його становлення та розвитку [5].

Красоту високогірних ландшафтів доповнюють озера, торфовиська і болота. В комплексі з рослинністю вони нагадують заполярні біотопи і цю висотну смугу в Карпатах справедливо називають карпатською тундрою. Гідрологічний режим черногірських водойм залежить, в основному, від кількості опадів. Накопичення води відбувається як за рахунок дощової і талої води, так і додатково за рахунок джерел і ґрунтової фільтрації. Протягом весняно-літньо-осіннього періоду спостерігаються річні коливання рівня води. Наприклад, в озері Верхнє Озірне у сухий період максимальна глибина його сягає 2.4 м, а в повноводні періоди – до 3.2м. Вода в озерах переважно холодна.

Незважаючи на малі глибини (до 2,8м.) в Черногірських озерах є чітка вертикальна термічна стратифікація. Це говорить про слабкий водообмін між шарами води. Температурна різниця у придонному і поверхневому шарах води в озері Бребенескул – до 9 °С, в оз. Несамовите – 4-8 °С, в оз. Нижнє Озірне – до 4 °С, в інших – 1-3 °С.

Максимальну температуру води 22 °С відзначено у приповерхневому шарі води оз. Несамовите при температурі повітря 21 °С у липні 2002р. [7].

В озерах Черногори переважають води гідрокарбонатного та гідрокарбонатно-кальцієвого типу. Всі вони маломінералізовані. Значення рН коливається в межах 5.1-8.0.

Дослідження рН оз.Несамовите різними дослідниками показали збільшення кислотності води у порівнянні з дослідженнями за попередні роки. За даними Г.П. Міллера [5] у червні 1961р. рН сягало 6.2; у серпні 1977р. (Терек, 1993) – 6.1; за даними Микітчака Т.І. [7] у червні 2002р. – рН було 5.3. За нашими даними 14 липня 2007р. рН сягало 5.1. Певне зростання кислотності води в озері очевидно пов'язане із збільшенням кислотності опадів. Це ще раз наголошує, що антропогенний тиск із року в рік зростає. Ці опади мають транскордонне походження, тобто переносяться повітряними масами з екологічно порушених регіонів, оскільки поблизу немає промислових підприємств, які б порушували екологічний стан.

Враховуючи те, що води гірських водойм мають низьку мінералізацію і є дуже чутливими до окислення, вони є придатними об'єктами для вивчення процесів повітряного забруднення і кліматичних змін у біосфері.

Для високогірних водойм Черногори характерне досить значне різноманіття фітопланктону і зоопланктону. Тут зустрічається багато видів водоростей (діатомові, зелені, евгленові). Найбільш поширеними є діатомові водорості [7,8]. З вищих рослин найбільш поширеними є осоки.

У гірських водоймах зберігається багатий видовий склад веслоногих і гіллястовусих раків, коловерток, жуків, червів та інших безхребетних.

Водойми високогір'я служать осередками розмноження декількох видів амфібій, в тому числі і рідкісних.

Дані наших багаторічних досліджень і спостережень цілком співпадають з висновками Микітчака [7] про те, що лімітуючим чинником у формуванні й функціонуванні озерних гідробіоценозів Черногори є антропогенний вплив.

Високогір'я Черногори в даний час є одним із найвідвідуваніших туристичних регіонів Українських Карпат. І з року в рік кількість відвідувачів в масиві зростає. Особливо привабливими для туристів є високогірні озера. Нажаль доводиться констатувати, що значний відсоток відвідувань носить хаотичний, нерегульований характер. Практично більшість груп туристів проходять територією природного заповідного фонду (КБЗ і КНПП) без перепусток і без супроводу екскурсоводів чи гідів.

Біля озер або в їх водозборах мають місце самовільні розташування наметів для ночівлі, вирубування сосни гірської, ялівцю сибірського та інших порід для вогнищ, засмічення водного середовища та прилеглих територій, купання, витоупування берегів водойм та площ їх водозборів, випасання худоби та інше.

Все це призводить до погіршення екологічного стану унікальних водойм Черногори, зокрема до евтрофікації, що загрожує їх інтенсивному заростанню та замуленню.

Слід наголосити, що високогірні озера окрім наукової, природоохоронної, естетичної і рекреаційної цінності мають важливе історичне і етнографічне значення [3,7]. Практично про кожне озеро в народі складено багато пісень, легенд, історичних спогадів.

Адміністрацією Карпатського біосферного заповідника уже тривалий час піднімається питання організації у Черногорі біосферної станції, що дозволило б організувати тут комплексні дослідження.

З метою збереження гірських озер як невід'ємної складової ландшафтів високогір'я Черногори необхідно:

- провести детальну паспортизацію озер, озерець, торфовищ, боліт з проведенням геодезичної зйомки водного дзеркала, геоботанічних описів, визначенням площ водозборів та описом їх стану, обліком негативних факторів впливу на екосистему озер і інших водойм та прилегли до них території;

- для розробки наукових основ охорони і збереження високогірних водойм важливо налагодити глибокі і комплексні дослідження гідробіоти, кругообігу найважливіших біогенних елементів, трофічні зв'язки тощо;
- організувати пости спостережень на основних водоймах;
- посилити охорону водойм шляхом організації рейдів, вдосконалити інфраструктуру екотуристичних маршрутів, активізувати еколого-освітню роботу і засобів природоохоронної наглядної агітації;
- запровадити банк даних про високогірні озера і інші водойми.

1. Габинет М.П., Кульчицкий Я.О., Матковський О.И. Геология и полезные ископаемые Украинских Карпат. ч.1.– Львов: Высшая школа, 1976.–200с.
2. Дроздов А.В. Основы экологии туризма. Учебное пособие.– М.: Гардарики, 2005.– 271с.
3. Іванець О.Р. Гірські водойми як осередки збереження ендемічної гідро фауни України// Біорізноманіття Українських Карпат. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Карпатського високогірного біологічного стаціонару Львівського національного університету ім. І. Франка (Львів, 30 липня – 3 серпня 2005р.).– Львів: ЗУКЦ, 2005.– С.58-59.
4. Козій Г.В. Природа і рослинні багатства Українських Карпат // Вісник Львів. ун-ту.– Сер. біол.,– 1972.– Вип.6.– С.6-16.
5. Міллер Г.П. Льодовикові озера Чорногори // Вісник Львів. ун-ту.– Сер. геогр.,– 1964.– Вип..2.– С.44-53.
6. Міллер Г.П., Манько М.П., Третьак П.Р. Сторінки геологічного літопису // Карпатський заповідник.– Ужгород: Карпати, 1982.– с.14-17.
7. Микітчак Т.І. Озера Чорногори: минуле, теперішнє, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м.Рахів 1-5 вересня 2005р.– С.322-328.
8. Нестерук Ю. Рослинний світ Українських Карпат: Чорногора. Екологічні мандрівки.– Львів: БаК, 2003.–520с.

ПРОБЛЕМИ ТА РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

А.І. Пахля

Держтуризмкурортів, Київ, Україна

Pakhlya A.I. Problems and development of eco-tourism in Ukraine

The most crucial problems of the ecotourism development are concerned and some ways of their salvation are proposed.

Природа нагородила Україну найбагатшими і винятково різноманітними екосистемами. Безмежні простори, могутні скелі, високогірні озера, гомінкі потоки та дзвінки водоспади приваблюють у цей чудовий край багато туристів.

Великі туристичні та екскурсійні можливості нашої країни обумовлені багатьма чинниками: численні пам'ятки історії та архітектури, мальовничі гори і полонини, оточені лісами, зручні автомобільні, залізничні та повітряні шляхи сполучення з регіонами України та іншими країнами.

Наявність природних величезних ресурсів в Україні таких як природні парки з недоторканими ландшафтами, флорою й фауною, високі гори, глибокі ущелини й каньйони, геологічні об'єкти створюють можливість для багатьох екотуристичних пропозицій та стрімкого розвитку екотуристичної діяльності.

Наявний екотуристичний потенціал дає багато можливостей як для захисту навколишнього середовища, так і для розвитку туризму на основі наявних величезних природних ресурсів. Завдяки розвитку екотуризму можна позитивно вплинути на майбутнє регіону.

Однак цей унікальний потенціал поки що реалізується не в повну силу.

Екотуризм визначається Всесвітньою туристичною організацією (ВТО) як подорож у відносно недоторкані господарською діяльністю людини куточки природи. Призначення і метод екотуризму – спостереження, вивчення рослинного і тваринного світу, а також будь-яких культурних цінностей, як древніх, так і сучасних, котрі знаходяться на цих територіях. Екотуризм відрізняється від інших видів туризму слабким впливом на природне середовище і не має потреби в широко розвиненій інфраструктурі. Діапазон методів екотуризму надзвичайно широкий – від наукового підходу у вивченні природних явищ рослинного і тваринного світу до нерегулярних поїздок на природу, наприклад, у вихідні дні, поєднуючи відпочинок і пізнання.

З цього погляду до екотуристичних об'єктів можна віднести біосферні заповідники, національно-природні парки, регіонально ландшафтні парки, лісові масиви та багато інших.

До кола екотуристичних продуктів, які вже представлені на ринку, відносяться також такі захоплюючі види діяльності, як піші й велосипедні походи, альпінізм, лижний і кінний спорт, риболовля й полювання (природно, тільки на ті види тварин, яким не загрожує зникнення).

Однак розвиток екотуризму вимагає винятково продуманого підходу до використання природних ресурсів.

При розумному використанні природних ресурсів, наприклад, за допомогою створення належним чином спланованих туристичних об'єктів і, використовуючи прибутки, що утворюються від їх експлуатації для керування цими охоронними територіями, охорона природи й розвиток стануть взаємодоповнюваними факторами. Екотуризм являє собою виграшний варіант, що впливає на навколишнє середовище і місцеву економіку.

Як приклад такого підходу можна привести створення належним чином спланованих туристичних об'єктів у Яворівському, Карпатському, "Вишницький", Синевірському національно природних парків та Карпатському біосферному заповіднику і використання доходів, що утворюються, від туризму для керування цими охоронними територіями.

Екотуризм в Україні - це перспективний, але відносно новий напрямок туризму, тому турфірми, що займаються ним, допускають окремі помилки у своїй роботі. Насамперед, це низький рівень організації турів, сервісу, відсутність кваліфікованого обслуговуючого персоналові (інструкторів, гідів), слабка рекламно-інформаційна робота. Одноманітність і убогість запропонованих маршрутів, а також надмірне навантаження на визначені природні території що приводить до швидкого їх знецінювання й втрати своєї туристичної привабливості. У зв'язку з цим Держтуризмкурортів настійно рекомендує створювати умови для розвитку екологічного туризму.

Окрім того на рекреаційних територіях сьогодні розвиваються і інші види туризму зокрема, оздоровчий, пішохідний, водний, скелелазний, гірськолижний, мисливський.

На жаль, на даний час туристичні послуги такі як проживання харчування та екскурсійна діяльність за деякими нормативно-правовими актами мають право надавати не фахівці у сфері екологічного туризму. Відсутня статистика цього виду туризму, не ведеться контроль за якістю та безпекою подібних послуг з боку державних установ, що у свою чергу позбавляє можливості з боку центрального органа виконавчої влади в галузі туризму рекламувати екологічний туризм у засобах масової інформації та на міжнародних ярмарках.

У зв'язку з цим та на виконання Закону України від 22.03.01 №2333-III

«Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля азівського та Чорного морів», розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.01.07 №11-р «Про схвалення Стратегії виконання рамкової конвенції про сталий розвиток Карпат» та постанови Кабінету Міністрів України від 26.0.03 №634 «Про затвердження комплексної програми реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003-2015 роки» Державна служба туризму і курортів працює над створенням умов для розвитку екологічного туризму.

Для цього в 2007 році разом із Науковим центром розвитку туризму створена робоча група з фахівців наукових установ, центральних органів виконавчої влади та громадських організацій, що зацікавлені в розвитку вищезгаданого виду туризму. Завдання групи – розробити Положення про організацію екологічного туризму, що дасть можливість нормативно-правового врегулювання цього виду туризму, визначення основних напрямків розвитку, розроблення понятійного та термінологічного апарату, розмежування сфери інтересів установ заповідної справи, туристичних фірм та місцевих громад та визначення нормативів та критеріїв для оцінки впливу рекреаційного навантаження.

Разом з тим, треба визначити, що законодавча база, яка стосується екологічного туризму потребує внесення змін до чинного законодавства України, зокрема, до постанови Кабінету Міністрів України від 28.12.00 №1913 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду» та постанови Кабінету Міністрів України від 02.06.03 №827 «Про внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами природно-заповідного фонду».

Для вирішення проблем, які стосуються рекламно-інформаційної бази об'єктів екологічного туризму Державна служба туризму і курортів разом із Державною службою заповідної справи запланувала роботу над створенням каталогу екотуристичних об'єктів України.

Окрім того, сьогодні відчувається нестача глибокого аналізу й дослідження потенційних можливостей, наявних на екотуристичному ринку. Екотуризм має потребу в належному науковому забезпеченні. Екотуристична політика й програми повинні базуватися на дослідженнях й експертних оцінках. Проведення регулярного моніторингу діяльності та впливів на стан природи є важливим елементом забезпечення успішного розвитку екотуризму. Для ефективного моніторингу необхідні наступні елементи:

- визначення цілей, які необхідно досягти за зазначений період (наприклад, кількість туристів, співвідношення різних використовуваних видів транспорту, очищення вод, зниження рівня шуму й інтенсивності транспортного руху, підвищення доходів

населення за рахунок місцевих джерел, зайнятість, т.д.);

- визначення показників для виміру діяльності і впливів. Коло показників повинне містити в собі соціальний, екологічний і економічний розвиток. Вони повинні охоплювати ті елементи, що мають найважливіше значення для місцевої стійкості (наприклад, води, ґрунти, біологічна різноманітність, транспорт, зайнятість, місцеві доходи і якість життя, безпека, злочинність і т.д.);
- постійний збір даних по комерційним підприємствам і туристам (наприклад, за допомогою анкетування); залучення всіх зацікавлених сторін у процес моніторингу;
- регулярний перегляд місцевої екотуристичної стратегії з урахуванням результатів моніторингу.

Необхідно підкреслити, що державна підтримка та надання субсидії на розвиток екологічного туризму можлива лише при наявності належного моніторингу, його аналізу та фінансово-економічного обґрунтування. Держтуризмкурортів, беручи до уваги, вищезазначене запланував проведення моніторингу об'єктів екологічного туризму у визначених чотирьох регіонах України.

Для забезпечення популяризації та розвитку екологічного туризму населення повинне бути в центрі екотуристичної політики держави. Виникла необхідність у різноманітних дидактичних та методичних матеріалах із вищевказаного питання для поширення екотуристичних знань серед різних верств населення. У зв'язку з цим Державною службою туризму і курортів та Лабораторією інженерно-географічних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка заплановано розробити посібник з екологічного туризму.

Однак цих заходів для розвитку екотуризму замало. Екотуристичні об'єкти як правило знаходяться на територіях з депресивною економікою, з малорозвиненою промисловістю, з високим рівнем безробіття та поганими умовами для ведення сільського господарства і треба прикласти максимум зусиль для розвитку в цьому регіоні різних видів туризму, в тому числі й екологічного.

Екотуризм повинен придбати економічну привабливість і перспективу підтримки на всіх рівнях керування.

По ресурсному потенціалу і при ефективній державній політиці і підтримці екотуризм в Україні цілком може зайняти визначену нішу у світовому ринку туристських послуг і забезпечити стійкий розвиток як природоохоронним територіям, так і слабо освоєним районам.

Одна з основних проблем розвитку екотуризму в Україні це погано розвинена інфраструктура.

Хоча цей вид туризму відрізняється від інших слабким впливом на

природне середовище і особливо не має потреби в широко розвиненій інфраструктурі, все ж таки потрібні стоянки для транспорту, готелі, мотелі, туристські бази, об'єкти суспільного харчування і торгівлі, медичне обслуговування. Створення необхідної інфраструктури зробило б унікальні куточки природи привабливими і доступними для туристів. Отже, повинні бути створені всі умови для вкладення приватного капіталу в об'єкти туристичної інфраструктури. При цьому на власника покладеється уся відповідальність по охороні і відновленню природних об'єктів.

Потрібно підкреслити також що для створення необхідної інфраструктури екологічного туризму, відновлення і підтримки природного балансу, необхідно створити умови для інвестиції.

Але це не єдиний стримуючий фактор, який заважає розвитку екотуризму в Україні:

а) Відсутність чітких завдань й орієнтирів для екотуристичних програм і проектів на національному рівні. Це веде до протиріч між завданнями, пов'язаними з охороною природи й розвитком, особливо, відносно охоронних територій і великих інфраструктурних проектів. Треба підкреслити, що місцева влада відповідає за розвиток екотуризму й забезпечення сталого розвитку в рамках законодавства й програм розвитку туризму.

б) Варто визнати туризм і, особливо, екотуризм як важливу сферу економіки в країні, але, на жаль, Держтуризмкурортів не має належних повноважень і не забезпечений людськими й фінансовими ресурсами. Деякі напрямки політики, особливо візові й митні формальності, заважають розвитку туризму. При належній організації туристичний сектор може забезпечити більший національний дохід у вигляді податків із туристських підприємств, а ніж вхідна плата за відвідування об'єктів екотуризму.

в) Погано розвинена інфраструктура (міжнародні транспортні об'єкти, дороги й дорожні позначення, громадський транспорт, готелі, гостьові будинки й пансіони) є серйозним бар'єром на шляху успішного розвитку екотуризму. Зокрема, для підвищення доступності для туристів великих природних об'єктів й територій, що охороняються, поруч з ними необхідно будувати більше об'єктів розміщення й громадського харчування. Створення та модернізація цієї інфраструктури також забезпечує зайнятість і поліпшує якість життя місцевих громад. Ці фактори сприяють підтримці екотуризму з боку місцевого населення.

г) Як відзначалося вище, екотуризм може й повинен розвиватися на всій території. При цьому охоронним територіям у концепції екотуризму приділяється особлива роль. У цьому зв'язку виділення природних районів для охорони є корисним інструментом для розвитку екотуризму. Для належного розвитку й керування такими об'єктами варто визначати й реалізовувати нормативи й критерії, що ставляться до екотуризму. Такі

положення повинні бути включені в національне природоохоронне законодавство з метою недопущення неправильного розвитку туризму, при яких цим об'єктам може бути нанесено збиток.

д) Фахівці із планування туризму повинні враховувати, що розподіл туристів, їх діяльність на великій території може нанести навколишньому середовищу більше збитку, чим концентрація туризму в певних районах, за умови, що приділяється належна увага дотриманню місцевого приймаючого потенціалу.

е) Заохочення й стимулювання внутрішнього туризму є ключовим чинником для розвитку рентабельного й вигідного на місцевому рівні екотуризму.

є) Варто приділяти особливу увагу фізичній і психологічній безпеці туристів (у плані захисту від природних катастроф, нещасних випадків, хвороб і злочинності). Більшість туристів з промислово розвинених країн звикли до певного рівня безпеки, як у своєму повсякденному житті, так й у закордонних поїздках. Першими заходами щодо зниження потенційної незахищеності туристів повинні стати туристично інформаційні центри, кваліфіковані гіді, карти й інші джерела інформації. Варто передбачити надання медичної допомоги при нещасних випадках і хворобах. Для позитивного іміджу будь-якого туристичного центра або об'єкта важливе значення має запобігання злочинності.

ж) Забезпечення зайнятості місцевого населення повинне бути в центрі екотуристичної політики. У цьому зв'язку, для забезпечення належних знань і навичок варто організовувати спеціальні навчальні курси місцевих гідів (у національних парках, курси гостинності).

з) Важливими інструментами розвитку екотуристичних напрямків повинна стати комплексна політика й залучення всіх учасників туристичного процесу. Наприклад, ланцюжок сільських садиб, що надають туристичні послуги, що буде в свою чергу стимулювати місцевих жителів і підвищуватиме якість туристичних послуг.

и) Відчувається нестача глибокого аналізу і дослідження потенційних можливостей, наявних на екотуристичному ринку. Екотуризм має потребу в належному науковому забезпеченні. Екотуристична політика і програми повинні базуватися на дослідженнях й експертних оцінках, проведених місцевими науково-дослідними й навчальними закладами.

і) Регулярний моніторинг діяльності і впливів є важливим елементом забезпечення успішного розвитку екотуризму.

Хочу підкреслити, що підтримку й субсидії на розвиток екологічного туризму з боку держави можна робити тільки при наявності належного моніторингу, його аналізу та фінансово економічного обґрунтування. Варто також передбачати адекватні фінансові ресурси для процесу моніторингу.

SCIENTIFIC TOURISM DEVELOPMENT IN THE SLOVAK CARPATHIANS

M. Pichlerová

Faculty of Ecology and Environmental Science, Technical University,
Zvolen, Slovakia

Піхлерова М. Розвиток наукового туризму в Словаччині

За останні 15 років туризм в Словацьких Карпатах розвивається за допомогою невеликих ініціатив та організацій, які працюють за підтримки уряду. Уряд, в свою чергу, спирається на моделі розвитку туризму в ЄС, тобто створюються окремі частини інфраструктури, які працюють самі по собі. В основному інвестори надають перевагу масовому туризму та створення індустрії розваг для відвідувачів, де навчальний компонент дуже незначний. В такому середовищі науковий туризм є одним зі способів привернення уваги до сільського туризму, від якого місцеве населення отримує певні переваги.

Introduction

Slovak territory comprises all vegetation stages ranging from lowland floodplain forests up to the mountain spruce forests and the alpine zone. Furthermore, Slovak territory features diverse relief forms shaped prior to, during and following the Alpine folding including famous Klippen Belt, flysch zone, karst areas, travertine piles, relict sand dunes, volcanic ranges, high mountains shaped by glaciers, a wide spectrum of soil types including andosols and chernozems, as well as rich wildlife, incl. bear, lynx wolf etc. This provides excellent conditions for the development of scientific tourism on its territory.

Tools

The main tools and drivers for scientific tourism past and current development in Slovakia are both the high geo- and biodiversity on the Slovak territory, availability of experts able to provide desired information, demand for guided excursions on the part of foreign academic institutions as well as expertise and experience providing related services.

The first institutionalized and yet successful attempt to develop scientific tourism in the Slovak Republic was the inception of the Centre for Scientific Tourism in Slovakia at the Institute of Forest Ecology in Zvolen (hereinafter referred to as CSTS). This entity operates as a department within the institute, drawing on the immense geo- and biodiversity uniquely concentrated within a

small Slovak territory (approximately 49 000 km²). It was founded as a non-profit organisation affiliated with the Institute of Forest Ecology of the Slovak Academy of Sciences in Zvolen (www.savzv.sk). British Know-How Fund (www.britemb.sk/khf) in 1998 helped to cover its start-up costs. Funding for CSTS research, publishing and educational activities have been provided for instance by Swiss Agency for Development and Co-operation, British Know-How Fund, National Bank of Slovakia etc.

CSTS collects, evaluates and disseminates information on these valuable landscape elements, natural objects and ecosystems in order to facilitate a seamless scientific information transfer. It offers foreign scientists and university students the opportunity to see or study natural phenomena directly in the field (e. g. field training for students) either because their countries have been shaped by different processes or they prefer to see or study them concentrated within a small area.

CSTS's prime objective is to establish and strengthen general awareness of geo/biodiversity across Europe as well as to promote the recognition of both their intrinsic value and their importance for the quality of life. For this purpose, CSTS staff develops new, more effective ways of ecological, environmental and nature protection education (target groups: politicians, CEOs, journalists, young people, individuals who wish to contribute to nature conservation across Europe).

CSTS draws on the outstanding expertise and research carried out by researchers from several renowned Slovak scientific institutions: Institute of Forest Ecology, Slovak Academy of Sciences, Zvolen, Faculty of Forestry, Technical University in Zvolen, Faculty of Natural Sciences, Comenius University, Bratislava.

Target groups

There is a lasting interest in natural history of the Carpathians among forest scientists, ecologists, nature conservationists and enthusiasts, both local and international. Their source of initial information was mainly scientific literature, international co-operation and internet. The visitor numbers rose on the basis of personal contacts and later in the form of guided scientific excursions organized by the Centre for Scientific Tourism in Slovakia. They also often led to further scientific co-operation and further visits by people generally interested in nature (ZACH 2003). Measured by the number of study tour participants, natural history excursions rank as the most popular and attractive tours among other products in this group that include geology and botany field excursions. Recommendations or the personal initiatives of excursion members have meant that numerous groups of visitors, who usually constitute the customer base for study tours operators, both international and domestic, have also asked for guidance through the primeval forests. The excursion programs usually feature a sandwiched pattern, i.e. visits to primeval forests combined with cultural heritage sites in a convenient manner.

Interest is steadily growing but is still dependent on personal contacts, business contact with study tours operators, targeted advertising, publishing and visual media.

Nature protection policy

The ultimate mission of the Centre for Scientific Tourism in Slovakia (CSTS) is to secure the lasting existence of intact nature segments despite the pressure resulting from the economic development. Therefore: CSTS closely cooperates with the Section of Nature and Landscape Protection of the Slovak Ministry of Environment (www.lifeenv.gov.sk). As a matter of principle, CSTS disapproves of and helps to monitor any uncontrolled or reckless penetration of pristine ecosystems. The presence of our experts in the field allows for a sustained educational work among local people and helps prevent reckless enthusiasts from taking samples from trees, flora and fauna. CSTS strictly observes and does not compromise the carrying capacity of the visited areas. CSTS excursions do not include any overnight stays, camping or any other activities that interfere with the integrity of the areas of interest.

Innovations

Continual innovations are crucial to the scientific tourism development. As an example, in response to requests from primary schools for guidance through a natural forest, the Centre for Scientific Tourism in Slovakia set up a proxy educational trail in a semi-natural forest in Central Slovakia, in close proximity to the ruins of Old Zvolen Castle. The protective forest has not been managed for at least eighty years and features many traits that make it look similar to a primeval forest, mainly fallen or broken trees, a variety of trees species and rugged terrain. In addition, it also provides a unique opportunity for explaining the underlying connection between the natural and cultural heritage and the impact of humans on nature. To enhance the educational value of this proxy educational trail, a GPS-aided system coupled with Pocket PCs has been developed and implemented as a virtual component of the trail. Location-specific, GPScontrolled dynamic animations run on the Pocket PCs distributed among the visitors prior to the tour. The animations pre-installed on the hand-held devices help the visitors to visualize the long-term ecological processes in the forest, as explained by the guides. According to teachers who have guided pupils through the Badínsky Primeval Forests and on the new education trail through the Pusty Hrad Forest, the emotional impact and educational value (at pupils' level) tend to be similar in both localities.

Another major innovation was the launch of "Green Diplomacy" in 1998, a project aimed at highlighting the natural and cultural values of Slovakia through the visits of important personalities to natural and cultural sites. On November 1st,

2000, the Centre for Scientific Tourism hosted the Prince of Wales who took an hour-long walk through the Badin Primeval Forest, which was declared a nature preserve in 1913. The forest contains fir trees up to 46 metres tall, as well as many beech, sycamore, ash, alder, elm and other species. HRH was briefed on the work in the forest by the Centre for Scientific Tourism. That visit raised the awareness of the primeval forests among the Slovak population considerably due to an extensive media coverage.

Currently, an interpretative tourism scheme Carpathicum, based on local tourism infrastructure and focused on the natural and cultural heritage, is being prepared in cooperation with the Environment Protection Agency in Banská Bystrica. It contains 20 itineraries covering various topics covering geology, botany, zoology, history, arts and other topics. This project aims to build and utilize links between the cultural and natural heritage. In the past, for instance during the Middle Ages, images of nature were masterfully used to achieve a desired impact on human beliefs. LE GOFF (1990) argued that St. Bruno, the founder of the Carthusian monastic order, regarded beautiful natural landscapes as an important component of a balanced monastic life. According to MATTEOLI (1994), Suger, the Abbott of St. Denise and another respected spiritual, cultural and behind-the-scenes medieval leader, used the appearance of a primeval forest as a source of rich symbolical language that influenced the architecture of medieval Gothic cathedrals. Most recently, SCHAMA (1995) investigated primeval forests of Bialowieza and the sequoia groves of northern California as an important element and source in forming peoples' cultural perception in the past.

Conclusions

Scientific tourism at various levels that takes into account the interests of both local and foreign visitors has the potential to tap new target groups, perhaps scaled down as interpretative tourism when necessary, such as informed laypeople. Currently it is one of the few ways to support the local tourism infrastructure and its development in remote areas of the Carpathians.

Acknowledgements

This work was partly supported by the COST E33 Action.

1. Biroščílová, M., Spišáková, K., Lipták, Š, Pichler, V., Ďurkovič, J., 2004: Mocopropagation of mature wych elm (*Ulmus glabra* Huds.). *Plant Cell Rep.*, 22, 640–644.
2. Bublínec, E.; Pichler, V., 2001: Slovak Primeval Forests – Diversity and Conservation. IFE SAS, Zvolen. 200 pp.
3. Le Goff, J. (ed) 1990: *Medieval callings*. London, the Chicago University Press, Ltd. 392 pp.
4. Schama, s., 1995: *Landscape and memory*. New York, Knopf, 625 pp.

5. Zach, p., 2003: The occurrence and conservation status of *limoniscus violaceus* and *ampedus Quadrisignatus* (coleoptera, elateriade) in central slovakia. In: bowen, c. (ed) proceedings Of the second pan-european conference on saproxylic beetles, royal holloway, university of London, 25th–27th june 2002. People’s trust for endangered species. 12–16.

УДК 379.85:574:796.5.004

ЕКОТУРИЗМ ЯК ВИД ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПРОПОЗИЦІЙ: ЗАВДАННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ, СТАН ПРОПОЗИЦІЙ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ

Ю.В. Подвиженко

Дніпропетровський факультет менеджменту і бізнесу
Київського університету культури і мистецтв, Дніпропетровськ, Україна

Podvyzhenko Yu.V. Ecological tourism as a kind of tourist recreational activity on market of tourist propositions: the tasks of management, the state of propositions and the perspectives of their development

Nowadays there is a visible demand on active rest under circumstance of immutable or particularly not variable natural environment. It was a start for forming ecological tourism as one of new and very perspective kind of tourism activity. Ecological tourism can not exist without natural environment, rational management of recourses, because it depends on them and on the knowledge of environment and culture. About tourism that carries advantages for local environment and population, about it’s state and tasks there is the present publication.

Вся площина взаємодії туристичної індустрії з навколишнім середовищем лежить в основі використання рекреаційних ресурсів, які, в значній мірі, представлені об’єктами природно-заповідного фонду. Закон України “Про природно-заповідний фонд” [1] створює своєрідну основу для розвитку екологічного туризму, здійснюваного на природно-заповідних територіях, що він визначає, і може бути доцільною моделлю збалансованого використання природних ресурсів, як важливого принципу сталого розвитку нашої держави. Поняття “*екологічного туризму*” як досить нового сегменту туристсько-рекреаційної діяльності в Україні прийнято розглядати, виходячи з основних положень міжнародної практики: 1) невиснажливе та безперервне використання природних рекреаційних ресурсів; 2) забезпечення збереження природного та соціально-культурного різноманіття; 3) інтеграція екотуризму в економічний розвиток регіонів; 4) екологічна освіта (просвіта) туристів і

місцевого населення. [3] Таким чином, екологічний туризм орієнтований, в першу чергу, на збереження природного довкілля, зокрема заповідних ландшафтів, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням, органами державної влади, поліпшення фінансово-екологічного благополуччя регіонів. Тому, *стратегічна ціль екотуризму* – рекреаційна діяльність (подорожі, екологічні екскурсії, екоосвіта, відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних і духовних сил людини, естетичне задоволення тощо) з потребами збереження довкілля. Наша держава належить до країн з великими обсягами різноманітних природних ресурсів. Наявність значних багатств, добра господарська освоєність та доступність території, зростаючі потреби в цих ресурсах – сприятливі умови для їх експлуатації.

Однак, не зважаючи на все вищесказане, слід відзначити, що сьогодні екологічний туризм займає відносно незначний сегмент на ринку турпродукту України, а попит на нього серед населення постійно зростає. За цими проблемами стоїть менеджмент, адже лише за умов ефективного управління досягається ціль управлінської структури, яка вимірюється в грошовому еквіваленті.

Якщо для державного апарату України стоїть ціль поповнення державного бюджету за рахунок екотуризму, то для суб'єктів управління, (починаючи від Міністерства культури та туризму закінчуючи турагентом) варто зробити ряд висновків, в основі яких лежать *принципи фундаментального менеджменту та екотуризму*: 1) запустити в дію такий механізм, який призначений для використання природних ресурсів у туристичних цілях з найбільш економічною та екологічною ефективністю; 2) спрямувати менеджмент на одержання прибутків від екотуризму, яка логічно поєднується з комплексом заходів організаційного, економічного, соціально-культурного, кадрового та ін, призначеного для організації перебування туристів в умовах цивілізованого спілкування з природою (створення спеціалізованої літератури, методологічної, нормативної, підготовки інструкторів, облаштування відповідної інфраструктури – облаштування нитки маршрутів, місць зупинок групи на маршруті, тощо); 3) важливу і досить специфічну роль повинна відіграти одна із найголовніших функцій менеджменту – мотивація. В системі екотуризму вона охопить широке коло людей, задіяних в екотуристичній діяльності: це мотивація самих працівників турорганізацій, мотивація персоналу природоохоронних суб'єктів, населення, що приймає участь у реалізації заходів екотуризму. 4) менеджмент екотуризму несе пряму відповідальність за дотримання правил і норм поведінки туристів на територіях з відповідним природоохоронним режимом використання, 5) велику увагу варто приділяти екоосвіті, 6) сприяти розвитку “зеленого” маркетингу; 7) стимулювання розвитку агро-осель за рахунок

зменшення податкового тиску, що сприятиме розвитку сільського «зеленого» туризму тощо.

В Україні поступово розвивається інфраструктура зеленого туризму. Для того, щоб охочі до відпочинку на селі змогли обрати собі відповідне місце, друкуються численні буклети, брошури, розміщується рекламний матеріал в Інтернеті, володарі агро-осель стають активними учасниками Всеукраїнських і Міжнародних виставкових заходів (“Україна 2007”, “ТурЕКСПО”, “УІТТ” тощо). Зазвичай, з таких джерел можна дізнатися про умови проживання, сервіс, додаткові можливості проведення вільного часу тощо. Останнім часом за відпочинок на селі взялося також багато туристичних фірм. Виходячи з пропонованого рекламного матеріалу, власних практичних спостережень, можна окреслити наступні *напрямки туристичних пропозицій екологічного та сільського зеленого туризму(СЗТ)*:

- **Західний регіон** займає домінуюче місце на ринку відповідного турпродукту (як за обсягом пропозицій так і за величиною попиту). Найбільш популярним є Карпатський регіон, а саме Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Чернівецька області. Основне, що привертає увагу під час відпочинку взимку – це гірськолижні комплекси, можливість зустріти Новий рік, відсвяткувати колоритні Різдвяні свята, влітку – мальовничі ландшафти, чисте повітря, вода гірських річок. Екзотичності та різноманітності такому варіанту відпочинку додає можливість збирати ягоди і гриби, прогулянкові походи у гори, участь у фольклорних святах, фестивалях, що дедалі більше відроджуються, започатковуються заново, відвідування унікальних сакральних об’єктів (дерев’яних церков, старовинних монастирів, тощо).

Найпопулярнішими центрами СЗТ в Карпатах – Яремче, Татарів, Ворохта, Верховина, Косів, Підзахаричі, Путила, Вижниця, Яблуниця, Ясеня, Рахів, Сколе, Славське. Якість обслуговування у сільських оселях помітно зростає. Вдало просувається і справа з можливостями доїзду у ці місцевості. Цікаві пропозиції є по Берегівському району Закарпаття. Ця рівнинна місцевість пов’язана з угорською культурою і славиться вирощуванням овочів, фруктів і, звичайно, виноробством. Прикордонний з Польщею Жовківський район Львівської області пропонує відпочинок у сільських господарствах поряд із заповідною горбистою місцевістю, Розточчям, цікавої архітектурними пам’ятками, культовими місцями, скелями і гротами. Зокрема, розроблені і запропоновані *до послуг туристів ряд екологічних маршрутів у національних природних парках*: 1) екскурсія маркованими екологічними стежками з короткостроковим відпочинком (розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально-облаштованих місцях) у зонах регульованої і стаціонарної рекреації – Карпатський НПП, НПП “Святі Гори”; 2) пішохідний спортивно-оздоровчий екотуризм – НПП “Вижницький”, Ужанський НПП; 3) лижні подорожі та прогулянки (лижний,

гірськолижний, екотуризм) – НПП “Вишницький”, “Сколівські Бескиди”; 4) велосипедний екотуризм – НПП “Синевир” Ужанський НПП; 5) кінний екотуризм – НПП “Синевир”, Шацький НПП; 6) водний екотуризм – спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах – НПП “Вишницький”; подорож на яхті, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах – Шацький НПП; 7) екскурсії у карстові печери (спелеологічний екотуризм, спелеотуризм) – НПП “Вишницький”. [4]

- **Південний регіон** – це, насамперед, літній відпочинок у Криму, родзинкою якого є його багатонаціональність. Завдяки цьому можна доторкнутися до традицій кримських татар, болгар, німців, греків, пізнати їх культуру і побут, покуштувати страви традиційних кухонь, відвідати відомі пам'ятки природи та історії. Миколаївська область пропонує свої послуги у живописній місцевості села Мигія на берегах Південного Бугу. Тут починається ландшафтний природний парк “Гранітно-Степове Побужжя”, відомий багатством флори і фауни на скелястих гранітних теренах каньйону річки. Місцевість просто створена для активного відпочинку, особливо скелелазіння і сплаву по порожистому руслу. У селі Покровка Очаківського району, що на території ландшафтного парку “Кінбурнська коса”, до послуг туристів екзотичний відпочинок серед дикої природи. Асоціація фермерів “Придунав'я” запрошує до унікальних куточків природи Ізмайльського району Одеської області відвідати біосферний заповідник, систему озер, познайомитися з неповторною культурою і звичаями багатьох націй, які тут проживають.

- **Поділля** заслуговує окремої уваги. Основу цієї історичної території складають три області – Тернопільська, Хмельницька і Вінницька. Незвичайна ця місцевість своїми ландшафтами, сформованими в післяльодовиковий період височинами та окремими останцями – Кременецькими горами, Товтрами, Вороняками, Гологороми, Опіллям і глибоким каньйоном Дністра, з його численними притоками з каньйоноподібними долинами. Через Поділля у сиву давнину проходили торгові шляхи, неодноразово набігали на Україну турки і татари, тому тут залишилася безліч пам'яток оборонної архітектури, серед яких Кам'янець-Подільська і Хотинська фортеці. Відоме Поділля і спелеологічному світові, адже тут зосередилося більше сотні печер, з яких найвідоміша “Оптимістична”, занесена до Книги рекордів Гіннеса, як рекордсмен Європи за довжиною (207 км).

Все це можна побачити, користуючись послугами сільських господарів. Найвідоміші райони прийому туристів на Тернопільщині – околиці Кременця і Почаєва, а також села каньйону Дністра. Хмельничани пропонують свою гостинність в Кам'янець-Подільському районі та селі Гриців. В останньому додатково пропонується активний відпочинок, освітньо-краєзнавчі програми

і програми оздоровлення. Центр відпочинку “Подолянка” на Вінниччині – це можливість порибалити, поподорожувати лісом з ночівлею в наметах, навчитися ліпленню з натуральних матеріалів іграшок і сувенірів, посмакувати смачним домашнім хлібом, спеченим у печі на дровах.

- У **центральному регіоні** України теж виділяються кілька територій. Наприклад, Київщина цікава пізнавальним відпочинком недалеко від столиці у Балико-Щучинці Кагарлицького району на живописному березі Дніпра. У цій місцині створюється історико-археологічний комплекс, заснований на матеріалах розкопок поселень трипільської культури. Окремі пропозиції відпочинку в історично відомих місцях знайдете у місті-музеї Переяславі-Хмельницькому.

- **Північно-східний регіон**, зокрема Полтавська область пропонує туристам відпочинок на берегах Хорола, Сули, Псла. Головні центри СЗТ – Великі Сорочинці і Диканька – це місця, пов’язані з великим Гоголем, а поруч і столиця українського гончарства – село Опішня Зінківського району. Щоб відпочинок був ще більше насиченим пропонуються послуги активного відпочинку – верхова їзда на конях, відвідини пам’яток архітектури і природи, наприклад, садиби Кочубеїв у Диканьці, одного з найбільших у Європі скіфських городищ, ландшафтного парку “Диканський”. Зануритися у часи козацтва можливе завдяки відпочинку в селі Могилів Дніпропетровської області, де на берегах Орлі збереглися дві козацькі церкви і залишки давньої фортеці, а неподалік – Орільський природний заповідник. А побувавши в селі Петриківка, туристи знайомляться з історією відомого петриківського розпису, чують розповіді про козаків і отаманів. Батьківщина Тараса Шевченка і центр козацтва Черкащина запрошує на береги річки Рось у місті Корсунь-Шевченківській. Туристи мають змогу косити сіно і спати на ньому, ловити раків, збирати лікарські рослини.

- **Східний регіон**, Харківщина, пропонує у прикордонних з Росією районах тур “Хозарський шлях” і водний тур “Печенізьке водосховище” з відпочинком на річці Сіверський Донець.[5]

На нашу думку, *перспективи* розвитку екотуризму помітні вже сьогодні: він поліпшує імідж регіону, економічний стан малих міст, селищ і сіл, дає прибуток місцевим бюджетам, створює нові робочі місця, збільшує дохід сімей, що тримають агро-оселю, відповідно поліпшується благоустрій садиб та територій, якість послуг, відродження старих звичаїв, самобутності українського народу, а головне – сприяє збереженню екологічного стану природоохоронних територій. Невже можна нехтувати такими перспективами?

1. Закон України «Про природно-заповідний фонд», 1992 рік.
2. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року.

3. Олійник Я.Б., Гетьман В.І. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір//Вісник Київського університету, Географія, - 2002. - №48 – с. 5-11.
4. Гетьман В.І. Екотуризм і національні парки в Україні в контексті розвитку туризму//Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти. Київ, 2002 рік, с. 115-128.
5. www.terraincognita.info – сайт туристичної агенції, яка спеціалізується на туризмі в Україні.

УДК 911.10 (477.87)

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТТІ

С.С. Поп

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Pop S.S. Natural resources potential and tourism development in Transcarpathia

This article announced about most important natural resources of Transcarpathian region and priority directions of branches of economy development.

Початок третього тисячоліття цивілізація зустріла усвідомленням необхідності докорінного перегляду взаємостосунків в системі «суспільство – природа». Людство, зрозумівши загрозу своєму існуванню через колосальні масштаби руйнації природних систем споживацьким підходом до використання матеріальних ресурсів за ідеологією «покорителів природи», відчуло гострий дефіцит інформації про соціоприродні системи, про закономірності їх багатовікової еволюції. Тому у суспільства появилась необхідність в інформаційному ресурсі щодо того як не допустити глобальну соціально-геоекологічну кризу, в створенні такої інформаційної моделі природокористування, за якою можливо на глобальному і локальному рівнях оптимізувати взаємодію суспільства і природного середовища. Така взаємодія стосується і матеріальної, і інформаційної, і духовної сфер. Це надзвичайно масштабна і складна задача. Адже необхідно аналізувати і систематизувати величезні потоки інформації в просторово-часовому вимірах як щодо якісних, так і кількісних змін багатьох складових природного середовища, щодо впливу на ці зміни людської діяльності, а також щодо взаємостосунків між народами. При цьому в різних регіонах планети необхідно враховувати особливості природно-кліматичних, етнічних,

релігійних, політичних умов, особливості природокористування, культури та традицій народів. Розв'язання цієї глобальної проблеми неможливе без відповідної цілеспрямованої роботи на локальному рівні.

В цьому сенсі актуальним є постійний моніторинг на рівні області потенціалу наявних основних природних ресурсів, динаміки їх змін та раціональності використання, аналіз можливостей покращення ефективності та водночас обмеженості природокористування. Ефективність та обмеженість – це засадницькі принципи, яких людство повинно дотримуватись, щоб гармонізувати взаємостосунки з Природою і досягти збалансованого розвитку на далеку перспективу.

Автор впродовж останніх п'ятнадцяти років намагається відслідкувати динаміку змін природно-ресурсного потенціалу (ПРП) Закарпаття. Ним написано відповідну книгу «Природні ресурси Закарпаття», яка була видана у 2002 році та перевидана з доопрацюванням у 2003 році. На часі назріла необхідність її перевидання з урахуванням змін за останні роки. В цьому повідомленні викладено, як видається автору, найважливіше про природні ресурси Закарпаття. Зазначимо, що тваринний та рослинний світи є унікальними на теренах області. Не випадково в Закарпатті найвищий відсоток території займають природно-заповідні об'єкти. Серед них: Карпатський біосферний заповідник, Національний природний парк «Синевир», Ужанський національний природний парк, який входить до Біосферного трilaterального заповідника «Східні Карпати» та інші регіональні та місцеві природоохоронні об'єкти. Більше половини території області – це площі лісового фонду, які вкриті лісами, що найкраще збережені в Українських Карпатах, з понад 200 млн. куб. м. стиглої деревини, з найбільшими та найкращими в Європі буковими пралісами, з багатим біорізноманіттям, з найвищими в Україні горами та мальовничими краєвидами. Хто мандрував тут раз обов'язково захоче сюди повернутися ще не раз.

Закарпаття є прикордонною областю України, яка межує з чотирма європейськими державами, які стали членами ЄС. Отже, Закарпаття уже за географічним розташуванням у Центральній Європі попадає в геополітичне і економічне поле інтересів як структур прикордонних територій усіх держав-сусідів і їх партнерів, так і багатьох більш віддалених країн Центральної Європи, басейнів Чорного, Балтійського, Середземного морів, а також Середньої Азії та Китаю. Зокрема через зацікавленість їх структур у міжнародних транспортних коридорах і освоєнні нових ринків товарів і послуг. У найближчі роки прогнозується значне зростання транспортного потоку в напрямку Схід-Захід. Вигідне географічне положення Закарпаття (і України в цілому), наявність розвинутої транспортної інфраструктури і спеціальної економічної зони (СЕЗ) “Закарпаття” можуть стати його значним

економічним потенціалом через забезпечення транзитних сполучень і послуг, а успішні перетворення в економіці Закарпаття слугуватимуть напрацюванню шляхів модернізації економіки інших регіонів України. Тобто область могла б бути моделлю адаптації України до Європейської спільноти. Територію Закарпаття пронизують транс'європейські експортні магістралі (газо-, нафто- і продуктопроводи) загальною протяжністю 1700 км. По чотирьох із них транспортується у країни Європи газ, а по двох – нафта. Ці енергоносії експортується із родовищ Росії в Словаччину, Чехію, Угорщину та інші країни. Ще по двом трубопроводам транспортується в Угорщину етилен із Івано-Франківської області і світлі нафтопродукти із нафтопереробних заводів Росії та Білорусії.

Через нашу область прокладено транс'європейську високовольтну лінію “Мир” для передачі електроенергії в Європу. У її використанні зацікавлена і Росія, яка має можливості та домовленості експорту значної кількості електроенергії європейським країнам.

По периметру державного кордону довжиною 467 км (з них 33,4 км – кордон з Польщею, 98,9 км – зі Словаччиною, 130 км – із Угорщиною, 205,4 км – з Румунією) в області діють 18 контрольно-пропускних пунктів та пунктів спрощеного переходу через державний кордон, в тому числі 7 – автомобільних пунктів (з них 6 міжнародних), 7 – для залізничного транспорту (з них 5 міжнародного значення), а також 1 – у міжнародному аеропорті “Ужгород”. П'ять залізничних пунктів перетину кордону обладнані двома стандартами колії: східною та західною. Область має 2 аеропорти: міжнародний аеропорт “Ужгород” у м. Ужгород і перспективніший, але не задіяний “Ужгород-2” у м. Мукачеве. З розвитком промисловості і туризму їх значимість зростає, адже без мобільності перевезень майбутнього у регіону бути не може. З огляду на те, що з аеропорту “Ужгород” літаки залітають на 30 км на територію Словаччини, то перспективнішим є використання аеропорту “Ужгород-2”. Останній, до того ж, має досконалішу злітну смугу і інші технічні засоби, що дає можливість одночасно приймати понад десяток літаків класу “боїнг”, зв'язати автомобільні, залізничні і авіаперевезення вантажів.

З вищенаведеного зрозуміло, що в значній мірі область є транзитною і за ці послуги Закарпаття повинно уже сьогодні заробляти значні кошти. Перспективними є експортні перевезення і по р. Тиса. Між тим, поки що область від транзитних послуг має збитки і екологічні проблеми. Завважимо, що розташування України в зоні перетину геополітичних інтересів багатьох держав проявляється у процесах державного будівництва, посиленні регіональних інтересів. Нажаль, великі держави переймаються не стільки задекларованим сприянням прискоренню еколого-економічних і соціальних реформ в Україні, як розширенням власного геополітичного та економічного

простору. Тому Україні потрібно більш рішуче відстоювати свої геополітичні інтереси, напрацьовувати соціально-економічні програми та механізми інтенсивної міжнародної співпраці, європейської інтеграції на засадах відстоювання національних інтересів та взаємного порозуміння з іншими країнами.

Закарпатська область має в теперішній час низький рівень індустріального розвитку. Її частка у промисловому виробництві України складає лише 0,7 відсотка (2005 рік). Водночас, незважаючи на малоземелля (на одного закарпатця у 2,4 рази сільгоспугідь менше, ніж у середньому по Україні), агропромисловий сектор області виробляє близько 2 відсотків валової продукції сільського господарства України. Додамо, що це на землях значно гіршої якості, ніж чорноземи, яких в Україні майже третина світового запасу. Цим порівнянням автор хоче ще раз наголосити, що закарпатці люблять і вміють працювати. І не тільки на землі своїй, але й на чужій, на заробітках. Вони вміють добре будувати і роз'їхалися по всьому світу, щоб прогудувати сім'ї. Водночас вони прагнуть належного розвитку рідного краю, раціонального використання найкращих серед областей природних багатств, мріють забезпечити себе високопродуктивною і добре оплачуваною роботою, благополуччям. Тому хотілось би, щоб влада дбала на ділі, а не декларативно, про гармонійний розвиток Закарпаття і всіх інших регіонів.

Загально визнаним пріоритетом стратегічного розвитку Закарпаття є **курортно-рекреаційна та туристична галузі**. Адже область володіє найкращим в Україні комплексом природно-кліматичних ресурсів, історичних, архітектурних та етнокультурних цінностей. Подальший розвиток цієї галузі сприятиме гармонізації стосунків людини з природою, оптимізації природокористування. Однак ця галузь може успішно розвиватись тільки за наявності якісних доріг, належного водозабезпечення та водовідведення, чистоти і привабливості довкілля тощо. Тому **розбудова інфраструктури туристичної галузі** – це друга пріоритетна стратегічна ціль, без якої неможливий розвиток області і у всіх інших сферах, в тому числі з транскордонного співробітництва, яке є значущим з огляду на геополітичне розташування області. Чи не найважливішим пріоритетом розвитку області є розв'язання комплексу **проблем людського розвитку**: забезпечення населення належним медичним обслуговуванням; доступом до якісної освіти і культури; піднесення суспільної моралі; зниження безробіття та пов'язаної з ним міграції. Від темпів розв'язання цих проблем залежатиме динаміка позитивних **змін в різних секторах економіки**, яку автор бачить багатогалузевою з продуманим просторовим розміщенням та раціональним використанням природних та людських ресурсів. Важливим стратегічним пріоритетом розвитку області є освоєння власних **відновлюваних енергетичних ресурсів**, якими область найбагатша в Україні і при цьому

найенергозалежніша. Насамперед це гідроенергетичний потенціал гірських річок та геотермальних вод, а частково вітро-, геліо- та біо- ресурсний потенціал. Ця задача повинна вирішуватись у комплексі із задачами протиповіневого захисту, холодного риборозведення, туризму та рекреації, охорони довкілля.

В регіональній політиці уже відбуваються позитивні процеси, які дають можливість області будувати взаємовідносини не тільки по вертикалі (регіон – центр), але й по горизонталі з виходом на широкі міжнародні економічні зв'язки. Цьому сприяло утворення Асоціації “Карпатський Єврорегіон” і багатоточкової спеціальної економічної зони “Закарпаття” (СЕЗ “Закарпаття”). Остання утворена Указом Президента України у 1998 р. строком на 30 років і функціонує згідно Закону України “Про спеціальну економічну зону “Закарпаття”. Асоціація “Карпатський Єврорегіон” утворена раніше за ініціативою прикордонних територій Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, а також сусідніх областей України (Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької) з метою розширення співпраці прикордонних територій у різних галузях. Обидва утворення мають одні й ті ж цілі – забезпечити інтенсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків з метою збалансованого економічного розвитку регіону і входження його в економічний простір європейських країн, сприяння залученню інвестицій, створення підприємств із новітніми технологіями, а, отже, виробництво якісної конкурентоздатної продукції і створення нових робочих місць.

Звичайно, це непростий, але посильний шлях для працелюбних закарпатців. Непростий через надзвичайно низький теперішній рівень розвитку продуктивних сил (нижчий за середній по Україні), низьку зайнятість населення і високу трудову міграцію тощо. Посильний з огляду на наявність кваліфікованих трудових ресурсів, цінних природних ресурсів (корисних копалин, лісосировинних, природнокліматичних), унікальних історико-культурних надбань, вигідного географічного розташування і зацікавленості населення різних національностей в інтеграційних процесах з метою поступової реалізації принципів стійкого еколого-економічного розвитку регіону. Саме ці принципи повинні визначати стратегію співпраці світової спільноти у третьому тисячолітті загалом та закарпатців, як її невід'ємної складової, зокрема.

ОЦІНКА ПРИВАБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ РАЙОНІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

С.С. Поп, В.В. Шароді

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Pop S.S., Sharodi V.V. Evaluation of Transcarpathian administrative districts' attractiveness for the eco-tourism development

The paper provides an estimation of the Transcarpathian administrative districts' attractiveness, which makes up the basis for the ecotourism development in the region.

Туризм, як один із видів активного відпочинку, є пріоритетним напрямком розвитку економіки та культури Закарпатської області. Розпорядженням голови Закарпатської облдержадміністрації на початку 2007 року затверджено Стратегію розвитку одного із багатьох видів туризму, а саме екологічного туризму та еколого-освітньої діяльності [1]. Дана міжнародна науково-практична конференція «Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах» є одним із заходів, які заплановано вищеозначеним розпорядженням. Її метою є подальше напрацювання методологічних підходів та практичних і методичних рекомендацій щодо розвитку екотуризму у Карпатах в контексті гармонізації економічних і екологічних складових за рекомендаціями Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) та відповідної концепції сталого розвитку Закарпаття (схваленої рішенням облради від 16 жовтня 2002 р).

Зазначимо, що екотуризм вирізняється серед багатьох інших різновидів туризму, зокрема спортивного (екстремального), або навіть культурно-розважального чи шоп-туризму тим, що його головною передумовою є наявність у регіоні належних природно-рекреаційних ресурсів (ПРР), тобто національних природних парків (НПП). Україна у цьому плані має багатющий природно-ресурсний потенціал, використання якого знаходиться поки що в зародковому стані. На це справедливо наголошується авторами багатьох праць, які присвячені оцінці стану та перспектив раціонального використання цього потенціалу [2-6]. Закарпаття серед областей України є унікальною щодо наявності ПРР. Не випадково тут, серед 457 об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значень, функціонують об'єкти з найвищим статусом заповідання, а саме:

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) загальною площею 53,63 тис. га., НПП «Синеvir» (40,696 тис. га), Ужанський НПП (39,159 тис. га). Останній є складовою трилатерального біосферного заповідника «Східні Карпати» і об'єднує прикордонні території трьох сусідніх країн (України, Словаччини і Польщі) [4]. В стадії завершення відкриття ще одного НПП на базі нині діючого Регіонального природного парку «Зачарований край», який розташований у передгірній частині Закарпаття, тоді як вищеназвані об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) розташовані у гірських районах області (Рахівському, Міжгірському та Великоберезнянському). Окремі масиви КБЗ розташовані в Хустському районі («Долина нарцисів» – 265 га), Виноградівському («Чорна гора» – 765 га та «Юліївська гора» – 176 га), Тячівському («Угольсько-Широколужанський масив» – 15,033 тис.га).

Унікальність природно-ресурсного потенціалу Закарпаття з огляду його привабливості для розвитку туризму і конкурентоспроможності на світовому ринку туристичних послуг ще і в тому, що попри багатства дикої природи (рослинного і тваринного світів), мальовничих гірських ландшафтів, густої річкової мережі, комфортних кліматичних умов та численних джерел цілющих мінеральних вод наявні значні архітектурні та історичні пам'ятки, які завжди були об'єктами принади туристів, як і самі закарпатці з їх гостинністю і культурними традиціями.

Бейдик О.О. [2] справедливо оцінив найвищим балом природний блок ресурсів Закарпаття серед областей України, на рівні з АР Крим. При цьому він взагалі не враховував наявність Ужанського НПП і низки інших важливих природних ресурсів. Ресурсно-рекреаційний рейтинг Закарпаття в цілому він оцінює всього 2 балами за 5-ти бальною шкалою, враховуючи 7 складових: геополітичний, природний, природно-антропогенний, архітектурно-історичний, інфраструктурний та подільний блоки ресурсів. Можливо це дещо занижена оцінка, що є наслідком як недосконалості методик аналізу та оцінки ресурсів, так і недостатньо повної інформації про них. Так, наприклад, Закарпаття отримує низьку оцінку за відсутність виходу та віддаленість до морів і великих рік (Дніпро, Дунай), водночас не отримує належну оцінку за геополітичне розташування в центрі Європи та сусідство з чотирма державами-членами Європейського Союзу.

Цікавою, однак далекою від реальної, на наш погляд, є оцінка атракційності регіонів Закарпатської області, яку спробували зробити Дубровіна Н.А. і Заболотський О.С. [6.]. Вони, за методикою експертних оцінок, яка була застосована раніше для оцінки в регіонах Польщі, спробували визначити загальний показник атракційності районів Закарпатської області вирізняючи та враховуючи три складові: туристичну, інвестиційну та рецепційну атракційність. В результаті вони отримали, що найвищий загальний показник мають м. Ужгород (0,392), Берегівський р-н

(0,367), Виноградівський район (0,340), Ужгородський р-н (0,338), Великоберезнянський р-н (0,334), а найнижчий показник – Мукачівський р-н (0,191). При цьому найвищий показник у розрізі окремих складових отримали: з туристичної - Виноградівський р-н (0,460), з інвестиційної – м. Ужгород (0,528), з рецепційної – також м. Ужгород (0,325).

В даній роботі виконано маркетингове дослідження і оцінено привабливість території адміністративних районів Закарпатської області за підходом Єлисеєва А. та Одума Ю., який на прикладі Тернопільської області використав Царик Л. П. [3]. Йдеться про методику, за якою оцінюється ступінь забезпеченості просторовими ресурсами життєдіяльності населення даної території. За оцінкою американського еколога Одума Ю.[7], людині для життєдіяльності та підтримки екологічної рівноваги в середньому необхідно 2 га території, з яких 0,2 га – для будівництва, 0,6 га – для сільськогосподарських потреб і 1,2 га природного ландшафту – власне для відпочинку, оздоровлення, комфорту.

В таблиці приведено результат такої оцінки в розрізі районів області. Найвищі показники отримано для Великоберезнянського (2,95), Міжгірського (2,44) та Рахівського (2,10) районів. Ці райони за підходом Одума відповідають світовим нормам забезпеченості просторовими ресурсами життєдіяльності населення. Саме ці райони мають і найбільші площі природно-заповідного фонду найвищого статусу заповідання. Це також аргумент щодо перспективності розвитку в цих районах не тільки екотуризму, але й курортно-лікувального, спортивного, науково-пізнавального, навчально-освітнього, культурно-розважального, релігійного тощо. Зазначимо, що серед них найбільшу площу ПЗФ та кількість об'єктів має Рахівський район. Близько 30 відсотків його території (з 190 тис. га) відведено, окрім КБЗ, для заказників, пам'яток природи, геологічних і гідрологічних пам'яток природи, охоронних зон джерел води та ін. Додамо, що в цьому районі найвищі гори Українських Карпат, геодезичний знак «Центр Європи», які є принадою для туристів. Тому обґрунтовано саме Рахівський район має найвагомійший потенціал та перспективу розвитку екологічного туризму не тільки серед районів Закарпаття, але й в Українських Карпатах загалом.

Важливо на цьому етапі становлення та прискореного розвитку туризму у Закарпатті як галузі економіки правильно скерувати інвестиційну діяльність на розвиток туристичної індустрії з урахуванням екологічно допустимих навантажень на рекреаційні території (і не тільки). При цьому важливо домогтися дотримання місцевим населенням і туристами принципів бережливого ставлення до навколишнього природного середовища та біосферних інтересів загалом. Для цього при розробці програм регіонального і місцевого розвитку обов'язковим є знаходження своєї екологічної ніші,

тобто дотримання загальнопланетарних принципів структуризації географічного простору [8]. В цьому сенсі важливо домогтися дієвості екологічної освіти, піднесенню духовності і патріотизму всіх нас, любові до рідного краю, глибокого усвідомлення свого місця на Землі.

Таблиця 1

Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами життєдіяльності населення Закарпатської області (в розрізі адміністративних районів)

Адміністративний район	Площа території, тис. га	Кількість населення, тис. осіб	Ступінь забезпеченості, га/людину	Якісна оцінка
Берегівський з м. Берегово	72	78,1	0,92	дефіцит
В. Березнянський	80	27,1	2,95	добре забезп.
Виноградівський	70	117,3	0,60	дефіцит
Воловецький	50	24,7	2,02	добре забезп.
Іршавський	90	99,2	0,91	дефіцит
Міжгірський	120	49,0	2,45	добре забезп.
Мукачівський з м. Мукачево	103	182,6	0,56	дефіцит
Перечинський	60	31,2	1,92	забезп.
Рахівський	190	94	2,10	забезп.
Свалявський	70	54,6	1,28	задовільно
Тячівський	180	171,8	1,05	задовільно
Ужгородський з м. Ужгород та м. Чоп	95	191,9	0,50	дефіцит
Хустський з м. Хуст	102	127,6	0,80	дефіцит
По області	1280	1245,5	1,03	задовільно

1. Про Стратегію розвитку екологічного туризму та еколого-освітньої діяльності на території Закарпатської області// Розпорядження голови Закарпатської ОДА № 83 від 28.02.07.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України// К: Видавн. центр «Київський ун-т»,2001. - 395 с.
3. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика// Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. - 256 с.
4. Зачаровані Карпати. Заповідники та національні природні парки. Під загальною редакцією Ф.Д. Гамора// Ужгород: Видавництво «Карпати», 2005.- 320 с.; іл..
5. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг// К.: Альтерпрес, 2003.
6. Дубровіна Н.А., Заболотський О.С. Моделі оцінки розвитку туризму в регіонах Польщі та України// Часопис соціально-економічної географії Харків: ХНУ, 2006. - с. 94.
7. Одум Ю. Екологія.-В 2-х томах.-М.: Мир, 1986, т.1.-326 с.; т.2.-376 с.
8. Сонько С.П. Концепція стійкого розвитку та зміна парадигм у суспільній географії // Вісник ХНУ № 620,2006,с.110.

УДК 332.146.2(477.87):379.85.004

ЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У РОЗВИТКУ ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ю.І. Ревть, Т.М. Гота

Карпатський інститут підприємництва ВНЗ ВМУРОЛ «Україна»,
Хуст, Україна

Rev. Yu.I., Gota T.M. Importance of territorial communities in to development of green tourism

The development of tourism in Transcarpathia is one of the perspective industries of the economic activity.

The purpose of research is determination of attractiveness of tourist to the distintsy region and role territorial communities in their development. The public sector of rural tourism is presented Allukrainian and regional unions of assistance to development of rural green tourism.

It is set as a result of research, that thanks to territorial communities in the Ukrainian mud flow it is possible to revive consuetudes and traditions, to attract investments. It testifies to the socio-economic effect.

На сьогоднішній день Україна визначила сферу туризму як один із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки. У зв'язку з цим, особливого значення набуває вивчення привабливості для туристів окремих

регіонів (територій) та залучення територіальних громад до їх розвитку. Ця проблематика є малодослідженою, а тому – доволі актуальною.

Мельник О. В. робить спробу розкрити сутність інтегрального показника туристичної привабливості територій України на основі показників економічного стану регіону, проте цього недостатньо [3].

Метою цієї статті стало визначення привабливості туристичних дестинацій Закарпатської області та ролі територіальних громад у їх розвитку.

Дестинація у туризмі визначається науковцями як цікава для туристів територія [1]. Привабливість дестинації проявляється у її можливостях задовольнити потреби туристів у розміщенні, харчуванні, відпочинку, рекреації, розвагах. Характерним є атрактивність туристичних дестинацій, тобто рекреаційні властивості територій здатні не тільки оздоровити людину, а й повернути її інтерес до інтелектуального розвитку [3].

Розглядаючи як об'єкт дослідження Закарпатську область, можна сказати, що практично кожний її район є дестинацією і має свої переваги. За період 2004-2005 р.р. за кількістю відвідувачів переважали Мукачівський, Хустський, Рахівський та Виноградівський райони.

На територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки) особливого розвитку набуває екотуризм. Екотуризм – це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища.

Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю. Синонімом поняття "екотуризм" є зелений туризм (green tourism), природничий туризм (nature tourism). Виділяються такі форми екотуризму – активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Сільський туризм і його різновидність агротуризм мають багато спільного з екотуризмом і часто відповідають багатьом його пріоритетам, зокрема: збереження природничого та культурного середовища, підтримка добробуту місцевої громади, постачання туристам харчів з місцевих продуктів. Деякі власники агротуристичних господарств, розташованих поблизу природоохоронних територій, підтримують серед туристів проєкологічні вимоги. У сільських місцевостях організують відвідувачам багато додаткових послуг, що включають екотуристичні програми: кінні та велосипедні прогулянки, маршрути по стежках у національних і ландшафтних парках, природничі подорожі, збирання ягід та грибів.

Сільський туризм (rural tourism) – відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток

туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами.

За визнанням експертів Всесвітньої туристичної організації (ВТО), сільський зелений туризм є одним із секторів туристичної індустрії, що динамічно зростають [2]. Сільська місцевість розглядається як зелені "легені" для міст і містечок. Часто вона сприймається як вільний ресурс для будь-кого, хто хоче й може його використати. Тому в багатьох державах уряд заохочує людей відвідати сільські території, аргументуючи це великою користю для здоров'я.

В Україні громадський сектор сільського туризму представлений Всеукраїнською та обласними спілками сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Їх функції різноманітні, але одним з основних напрямів діяльності спілок є розробка й реалізація маркетингової політики в сфері сільського зеленого туризму.

Громадські організації сільського туризму є неприбутковими за своєю суттю, а досягнення фінансового успіху не є принциповою метою їх існування. Однак, у розвинутих країнах світу щорічно зростає кількість громадських організацій, які намагаються збільшити свою комерційну активність для більшого самофінансування. Наявність фінансових резервів дає таким організаціям більший "простір для маневру", тобто можливість проводити більш гнучку маркетингову стратегію і виступати серйозними конкурентами готельного й санаторно-курортного бізнесу на цих територіях.

Прямий продаж відбувається через "зустріч клієнта на порозі власної садиби", за допомогою телефону, звичайної й електронної пошти.

Селянин-фермер в межах сільського туризму може організувати:

- активний туризм (збудувати на своїй території спортивний майданчик, підйомник, розробити маршрути для велотуристів, кінні прогулянки);
- екотуризм (відпочинок в екологічно чистій місцевості, вживання чистих продуктів);
- мисливський туризм;
- культурно-етнічний (екскурсії, розповіді про історію краю, національні обряди, побут).

Основою сільського туризму є власне сам селянин та його побут. Селянин запрошує до своєї оселі:

- людину з міста подивитись на сільськогосподарське виробництво (як робиться сир, масло, ковбаса тощо, як вирощуються свині, корови, коні);
- людину творчої, розумової праці подивитись на майстерність ремісника (як робиться дерев'яний посуд, як плететься ліжник)

- іноземців подивитись на особливості національних традицій, культури.

Аналіз зеленого туризму в Хустському районі.

На території Хустського району заснована лише одна районна спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, але тут існують всі перспективи для подальшого розвитку цього виду туризму. Її місцезнаходження Вишково – селище міського типу, розташоване на лівому березі Тиси, за 21 км від районного центру. Воно розкинулося у мальовничій долині, яку сточують три гори - Шаян, Шаяниха і Шаяня. Для того, щоб ознайомлювати

туристів із неповторною красою Закарпаття, десять сімей педагогів вирішили зареєструвати в районі місцеву громадську організацію – спілка громадян “Сільський зелений туризм”. Члени спілки (переважно педагоги) готові прийняти в 10 оселях до 57 туристів. Спілка має тісні зв’язки з відповідними громадськими організаціями Угорщини.

Як стверджує І. Філіппова, однією із суттєвих перепон на шляху більш ефективного просування ідеї сільського зеленого туризму серед потенційних туристів є відсутність професійно розробленої маркетингової та рекламної стратегії. Так, значна кількість теперішніх туристичних маршрутів і продуктів розроблялась за відсутності інформації про те, чого хоче потенційний клієнт. Через це, на нашу думку, й виникають проблеми, пов’язані з реалізацією значної кількості агротуристичних продуктів, що не користуються попитом.

Пропозиції формування стратегії просування зеленого туризму.

Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в усіх регіонах України зумовлена такою обставиною: регіони України володіють значним, досі ще малоосвоєним рекреаційним потенціалом, що потребує пошуку альтернативних ефективних стимулів для його раціонального використання у відпочинково-туристичних цілях.

З індустрією туризму, зокрема, сільського зеленого нині пов’язують відродження і подальший економічний та соціальний розвиток сільських громад України. Аналіз наукових дослідження свідчить, що сільський туризм здатний забезпечити економічну та демографічну стабільність у сільських місцевостях та вирішити їхні соціально-економічні проблеми.

Завдяки територіальним громадам та їх ролі у розвитку зеленого туризму в українському селі можна відродити тутешні звичаї і традиції. Це б дало змогу залучити перш за все широку міську масу населення, де про ці традиції давно забули. Перевагою зеленого туризму поміж інших видів є те, що власники агроосель приймають туристів у власних будинках, а це в свою чергу зменшує ціну на турпослуги. Тобто цей вид туризму потребує мінімальних затрат, розрахований на широке коло туристів: не лише багатих чи іноземців, а й на середню ланку населення.

Таким чином, на сьогоднішній день особливої уваги потребує вивчення, оцінка та аналіз привабливості туристичних дестинацій області з метою обґрунтування програми заходів щодо підвищення рекреаційної місткості, ефективності використання туристичного потенціалу та запровадження інновацій в туристичну сферу регіону. Для цього необхідно: визначити рівень впливу різних чинників на туристичну привабливість, насамперед, рекреаційних територій області; мінімізувати вплив негативних чинників та максимально оптимізувати позитивні; сприяти розвитку територіальних громад.

1. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник. – К. ЦУЛ, 2007. – 224 с.
2. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. – Київ: ЦНЛ, 2004.
3. Шимкова В.Є. Привабливість туристичних дестинацій – чинник впливу на розвиток туризму. – // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю. Матеріали IV Міжн. наук.-практ. конф. – Черкаси: ЧДТУ, 2007.

УДК 379.85:598.2(477-924.52)

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ГНІЗДОВЕ НАСЕЛЕННЯ ЛІСОВИХ ПТАХІВ

Е.М. Різун

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Rizun E. Development of tourism in the Ukrainian Carpathian mountains and its influence on the nested population of wood birds

The features of the nested population of birds in different age beech and fir forests in the Ukrainian Carpathian mountains are considered and intensification of anthropogenous influence connected with the tourism in region is analysed.

Розвиток туризму в Українських Карпатах є одним із перспективних напрямків діяльності, який здатен забезпечити економічну, соціальну й екологічну вигоду для регіону, покращити рівень життя горян. Проте, збільшення людських потоків спричиняє інтенсифікацію впливу антропогенного чинника на природні екосистеми регіону, загострює існуючі екологічні проблеми та створює нові (Вароді, Янюк, 2002; Голояд, Фрик, 2002; Доценко, 2002; Зінько, Гетьман, 2002; Крамарець, Дейнека, Коханець, 2002; Пашенко, 2002).

Розвиток рекреаційної інфраструктури в Карпатському регіоні сприятиме розбудові і покращенню транспортної інфраструктури (будівництво доріг, автостоянок, автозаправок і ін.). Очевидно, буде відбуватися збільшення потоків відвідувачів у відомих рекреаційних центрах (Славськ, Ворохта, Ясіня, Яремче), розвиток туристичної та соціальної інфраструктури у перспективних (Верховина, Путила, Воловець, Міжгір'я). Створення нових турбаз, готельних комплексів, освоєння річкових долин і т.п. сприяє руйнуванню типових гірських біоценозів, створенню антропогенного типу ландшафту, фрагментації біогеоценотичного покриву (Різун, Різун, 2002), проникненню рівнинних видів флори і фауни і, як наслідок, витіснення аборигенної біоти із звичних її оселищ.

Паралельно із розвитком туристичної інфраструктури буде збільшуватися кількість відходів. У більшості сіл їх, у кращому випадку, вивозять за околиці і звалюють в природні заглиблення (яри, рови тощо), у гіршому – вивозять на галявини лісів, поля, береги річок, що не передбачені як сміттєзвалища. Із цим пов'язані головні небезпеки: утворення так званого звалищного газу; пожежі на звалищах; утворення фільтрату; відчуження великих земельних площ; естетична проблема (Супруненко, 2000).

Одним із найатракційніших елементів карпатської природи, який, зокрема приваблює туристів, є птахи. Одночасно вони є і дуже уразливими до зростання туристичного навантаження на гірські екосистеми. Нижче спробуємо розглянути специфіку гніздового населення птахів букових і смерекових лісів Українських Карпат (Гузій, 2006) з точки зору його уразливості до фактору турбування.

Гніздове населення птахів карпатських букових лісів нараховує 66 видів, а смерекових – 54 види, з яких 5 занесені до Червоної книги України (1994) (Гузій, 2006). Найбідніше гніздове населення птахів молодняків як у букових (30 видів), так і у смерекових лісах (41 вид) (табл. 1). Найбагатше гніздове населення птахів у перестиглих деревостанах. У букових лісах, на відміну від смерекових, переважають птахи дуплогніздники, причому із збільшенням віку деревостану їхня кількість зростає.

Із видів занесених до Червоної книги України (1994) у букових лісах представлені 3 види: пугач (наземний тип гніздування), лелека чорний

(кронний) і сова довгохвоста (дуплогніздний). Усі ці види гніздяться у перестиглих деревостанах, із них лише сова довгохвоста гніздиться у середньовікових і стиглих.

Червонокнижні види смерекових лісів представлені 4 видами: пугач та глушець (наземний тип гніздування), сова довгохвоста та сичик-горобець (дуплогніздний). Усі ці види гніздяться у деревостанах від середньовікових до перестиглих, а види із наземним типом гніздування і у смерекових молодняках.

Більшість птахів у лісах Карпат гніздиться у весняно-літній період (квітень-червень) (табл. 2). Проте, якщо у букових лісах кількість видів птахів, що гніздяться з квітня до червня спадає за місяцями більш-менш плавно, то у смерекових лісах переважає більшість птахів гніздиться у квітні-травні (табл. 2).

Із видів, що занесені до Червоної книги України (1994), усі гніздяться у весняний (або навіть розпочинають гніздування у кінці зими) період: пугач (II-III), глушець (III-V), сова довгохвоста (IV), сичик-горобець (IV), лелека чорний (IV-V) (табл. 3).

Таблиця 1

Розподіл птахів букових та смерекових лісів Карпат за типом гніздування

Тип гніздування	Букові ліси				Смерекові ліси			
	М	СВ	СТ	ПСТ	М	СВ	СТ	ПСТ
Наземний	11	9	10	12	10	9	10	11
Приземно-чагарниковий	5	5	5	6	6	6	6	6
Кронники	9	13	14	16	14	15	13	15
Дуплогніздники	4	24	25	27	10	17	16	18
Гніздовий паразитизм	1	1	1	1	1	1	1	1
	30	52	55	62	41	48	46	51

Примітки: М – молодняки; СВ – середньовікові; СТ – стиглі; ПСТ – перестиглі.

Таблиця 2

Розподіл птахів букових та смерекових лісів Карпат за періодом гніздування

Вікові групи	Місяць гніздування				
	II-III	IV-V	V	V-VI	2 кладки за сезон гніздування
	Букові ліси				
Молодняки	-	7	5	7	11
Середньовікові	2	17	10	7	15

Вікові групи	Місяць гніздування				
	II-III	IV-V	V	V-VI	2 кладки за сезон гніздування
Стиглі	2	19	11	8	16
Перестиглі	3	20	11	9	19
	Смерекові ліси				
Молодняки	1	14	4	5	16
Середньовікові	3	18	4	5	16
Стиглі	3	16	5	5	17
Перестиглі	4	21	4	5	17

Виходячи із наведених вище даних, можемо констатувати:

- 1) найбагатший видовий склад гніздового населення птахів (у т.ч. і видів занесених до Червоної книги України) мають перестиглі деревостани;
- 2) найбідніше гніздове населення птахів спостерігається у молодняках;
- 3) серед птахів занесених до Червоної книги України (1994) переважають види із наземним та дуплогнізним типом гніздування;
- 4) більшість птахів карпатських лісів гніздяться у весняно-літній період, причому, у букових лісах кількість видів що гніздяться з квітня до червня плавно спадає, на відміну від смерекових лісів, де більшість видів гніздиться у квітні-травні, а у червні їхня кількість різко зменшується;
- 5) птахи занесені до Червоної книги України (1994) у карпатських лісах гніздяться з лютого до червня.

Таблиця 3
Особливості гніздування у лісах Карпат видів птахів, занесених до Червоної книги України (1994)

	Висотний пояс		Період гніздування	Тип гніздування	Тип активності
	БК	СМ			
Сова довгохвоста	БК	СМ	IV	д	нч
Пугач	БК	СМ	II-III	н	нч
Сичик-горобець	-	СМ	IV	д	нч
Лелека чорний	БК	-	IV-V	к	дн
Глушець	-	СМ	III-V	н	дн

Примітки: БК – букових лісів; СМ – смерекових лісів; д – дуплогнізний; н – наземний; к – кронний; нч – нічний; дн – денний.

Для збереження усього видового багатства гніздового населення птахів при плануванні потоків відвідувачів та їх керуванні необхідно враховувати наведені нами особливості. Зокрема, туристичні маршрути повинні оминати

перестиглі лісостани; кількість відвідувачів з березня до травня, особливо у смерекових перестиглих деревостанах, повинна обмежуватися; необхідне налагодження системи "зеленого" транспорту (неавтомобільними засобами).

1. Вароді В.О., Янюк О.В. Туризм та охорона довкілля як чинник підвищення добробуту горян // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.21-23.
2. Голояд Б.Я., Фрик О.Б. Перспективні напрямки розвитку інфраструктури Українських Карпат // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.41-44.
3. Гузій А.І. Просторово-типологічна організація населення птахів лісостанів західного регіону України. – Житомир: Волинь, 2006. – 448 с.
4. Доценко А.І. Територіальна організація гірського розселення в Карпатах: тенденції та проблеми // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.51-55.
5. Зінько Ю.В. Гетьман В.І. Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.353-363.
6. Крамарець В.О., Дейнека А.М., Коханець М.І. Організаційні основи туристичної діяльності НПП "Сколівські Бескиди" в контексті збалансованого розвитку регіону // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.100-104.
7. Пашенко Ю.Є. Сучасний стан та проблеми розвитку транспорту Карпатського регіону // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.150-153.
8. Різун В.Б., Різун Е.М. Фрагментація біогеоценотичного покриву Українських Карпат і проблеми збереження різноманіття тварин // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції 14-18 жовтня 2002 р. – Рахів. – 2002. – 2. – С.455-459.
9. Супруненко О.В. Проблеми побутових відходів і шляхи їх розв'язання в гірських районах Українських Карпат // *Гори і люди (у контексті сталого розвитку)*. Матеріали міжнародної конференції. Рахів, 2002. – 1. – С.190-195.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АКТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

І.М. Рожко, І.Б. Койнова

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Rozhko I.M., Koinova I.B. Actual questions of development of active tourism in Ukrainian Carpathians

In the article authors determined main geographical aspects of development for active tourism and making analyses of priorities ways for stable recreations use of nature in the region.

Після тимчасового занепаду, що був спричинений загальною економічною кризою у державі, туризм в Україні отримав тенденцію до витку. Проте, зараз розвиваються ті види рекреаційної діяльності, які забезпечують швидкий економічний прибуток – гірськолижний відпочинок, бальнеологічне лікування, приватний готельний бізнес. Спостерігається також збільшення попиту на послуги в активному туризмі, зокрема в літній період в Українські Карпати приїждять туристичні групи зі всієї України, а також із сусідніх Польщі, Словаччини, Чехії, Молдови, Угорщини.

Перед вітчизняними фахівцями із менеджменту туризму стоїть кілька важливих завдань, вирішення яких забезпечать збільшення попиту на послуги активного туризму, безпеку проведення походів, підвищення соціально-економічного рівня місцевого населення, забезпечить охорону та раціональне використання природних ресурсів. А саме:

- створення системи стимулювання розвитку внутрішнього активного туризму, який має важливе державне значення для сталого розвитку гірських територій;
- розробка екологічно обґрунтованих кваліфікованих турів з відповідною рекламою на Україні та за кордоном;
- формування та розвиток інфраструктури активного туризму, зокрема проведення знакування туристичних шляхів, створення інформаційних центрів у населених пунктах тощо;
- створення та реалізація державної програми туристичного розвитку сільських поселень.

Активний туризм, справедливо вважається рядом науковців одним із засобів збереження на належному рівні людини, як біологічного виду [3]. Екстремальність цього виду рекреаційної діяльності є основним чинником

запобігання ряду психічно-нервових і похідних від них захворювань. У даний час умови проживання обмежують людину в повноцінній руховій активності, створюють психологічний дискомфорт, синдром нереалізованих можливостей, породжують як дефіцит часу, так і дефіцит пошукової активності. Виникає так званий "техногенний стрес", який часто є надто тривалим у часі і супроводжується пасивно-захисною реакцією організму, що, в свою чергу, призводить до ряду серйозних, як психічних, так і захворювань печінки, серця, шлунку. Активна участь у туристських походах, що супроводжуються екстремальними погодними і побутовими умовами, рядом небезпек і перешкод, сприяє мобілізації активно-захисних функцій організму через такі збудники як тривога, страх, фізичні навантаження, емоційне збудження, інтелектуально-пошукова активність [7]. Подолання рекреантом короткотривалого стресу, пов'язаного з активною туристською діяльністю, супроводжується подоланням "домашнього" стресу. Людина відчуває значне психологічне розвантаження, що і є основною причиною підсвідомого бажання наступного відпочинку.

Важливим є також позитивний вплив активного туризму на організм дітей. Встановлено, що покращення функціонального стану кардіореспіраторної системи проявляється у збільшенні ударного об'єму крові, збільшенні потужності вдиху, видиху, покращенні силових показників, витривалості школярів під впливом навіть одноразових багатоденних туристських походів.

Активні види відпочинку в Українських Карпатах традиційно мали велику популярність. Цьому сприяють ряд географічних особливостей цієї гірської країни, зокрема хороша транспортна доступність, висока прохідність гребневих ділянок, невеликі абсолютні висоти, сприятливий, м'який клімат.

Нами проведена оцінка кліматичних умов для туризму, яка вираховувалася за п'ятиступеневою шкалою із значенням балів 0–1–2–3–4, де бал 0 відповідає несприятливим умовам для певного виду рекреаційної діяльності, бал 1 – малосприятливим, бал 2 – відносно сприятливим, бал 3 – сприятливим, бал 4 – найбільш сприятливим. Враховувалися ряди даних метеостанцій, розміщених по всій території Українських Карпат за семирічний період, а саме: Турка, Яремче, Славське, Пожижевська, Великий Березний, Нижні Ворота, Плай, Міжгір'я, Хуст, Рахів, Селятин, а також схемою кліматичних зон Українських Карпат М.С. Андріанова. Результати обчислень подані у таблиці 1.

Рекреаційна оцінка кліматичних особливостей

Метеостанція	Оцінка придатності кліматичних умов			
	Оздоровчий туризм	Зимові види туризму	Пішохідний туризм	Вело-туризм
Турка	3	4	4	3
Славське	3	4	4	3
Яремче	2	4	4	2
Пожижевська	2	3	4	2
Великий Березний	3	4	4	3
Нижні Ворота	3	4	4	3
Плай	2	2	3	2
Міжгір'я	2	4	4	2
Хуст	3	4	4	3
Рахів	3	4	4	3
Селятин	2	4	4	2

Достовірність даних буде стосуватися лише тих територій, у межах яких знаходиться метеостанція і не буде репрезентувати повністю шафти. При оцінці загалом потрібно враховувати властивість природних територіальних комплексів (ПТК) перерозподіляти кліматичні характеристики і підходити з позиції врахування аналого-типологічних особливостей. Зокрема можна зробити висновок, що на територіях вище 1500 м н.р.м. обмежуючим чинником розвитку зимових видів відпочину є сильний вітер, а на гребневих ділянках дуже висока ймовірність потрапити в умови обмеженої видимості. Наприклад на метеостанції Пожижевська (1450 м) в зимовий період спостерігається сильний вітер у понад 30% випадках, а обмежена видимість на метеостанції Плай (1330 м) – у понад 70% випадків. У цей же час на рівнинних метеостанціях такі показники не перевищують 10% [2].

Просторовий аналіз рекреаційного природокористування показав, що для активного відпочинку найбільшим попитом користуються високогірні та середньогірні ландшафти, де гірські хребти характеризуються значною протяжністю та наявністю полонин. Безперечно такі гірські масиви як Чорногора, Свидовець, Боржава й надалі будуть активно відвідуватись туристами пішохідниками, лижниками та велотуристами. Проте можливість урізноманітнення туристичних послуг роблять надзвичайно привабливими й інші середньогірні та низькогірні хребти Українських Карпат. Зокрема наявність шляхів із твердим покриттям на Закарпатті створює сприятливі

передумови для розвитку велосипедного туризму в межах Вулканічних Карпат, особливо – якщо вміло поєднати пізнавальні потреби із активним відпочинком на природі. Уваги заслуговують форми рельєфу вулканічного походження – крупні та дрібні масиви згаслих вулканів, горизонтальні поверхні лавових плато, а також вулканічні бомби, туфи. Ріки: Латориця, Боржава, Тересва, Тересва, Ріка є придатними для водного туризму і в умовах теплого літа для водного відпочинку.

Проте, безсистемне та нераціональне рекреаційне використання природних комплексів Українських Карпат призводить до деградації, що проявляється у витоптуванні та знищенні трав'яного покриву, ущільненні ґрунту, пошкодженні дерев та чагарників, засміченні території, відлякуванні та знищенні тварин [4].

На сьогодні можна стверджувати, що є ряд місць де екологічна ситуація в зв'язку із рекреаційним використанням досягла загрозливого стану і, за умови подальшого ігнорування екологічних вимог, природні комплекси можуть повністю деградувати. До них у першу чергу слід віднести у Чорногірському масиві околиці спортивної бази Заросляк, схили та вершину Говерли, кари озер Несамовите, Бребенескул, вершина гори Піп-Іван, околиці хутора Завоєля, території вздовж дороги Ворохта - Заросляк [4]. Засмічення та ерозійні процеси спостерігаються вздовж траверсів і на схилах хребтів Боржави та Свидовця (особливо на ділянці Драгобрат - Ясіня). Надмірного рекреаційного навантаження зазнають території поблизу Славська, Яремчі, Ворохти, Солотвино, Берегово та інших, де зосереджена велика кількість закладів відпочинку та оздоровлення.

Отже, екологічні наслідки рекреаційного впливу на унікальні гірські природні комплекси великі, але виключення цієї території з використання для туризму було б недоцільним, оскільки тут проходять цікаві маршрути різних категорій складності. Потрібні не забороняючі, а оптимізаційні заходи.

Проведення туристських груп заповідними територіями, зокрема у найбільш цінних з біогеографічної точки зору частинах резервованих ділянок, вимагає чіткої регламентації та великої відповідальності за стан збереження цих природоохоронних об'єктів і максимального зменшення, наскільки це можливо, впливу рекреаційної діяльності. Тому дуже важливе значення має підготовка фахових провідників і обов'язкове супроводження ними туристичних груп. Це доцільно з поглядів безпеки, інформаційного забезпечення походу та дотримання екологічних правил поведінки.

Природне середовище в галузі рекреаційної діяльності виступає не лише як об'єкт, але й як партнер людини в процесі організації цієї діяльності. Адже сама природа, тобто поєднання умов та ресурсів, лікує, оздоровлює та відтворює здоровий фізичний і психічний стан рекреанта, а людина лише

виступає як посередник, організовуючи певну рекреаційну інфраструктуру обслуговування. Тому процес рекреаційного природокористування тісно залежить від екологічного фактору, оскільки збережене природне середовище, на якому формується рекреаційна діяльність, є основною цінністю, завдяки якій ця діяльність є можливою.

Втрата якісних або кількісних характеристик природного середовища може призвести до значних екологічних і, відповідно, економічних збитків або припинення рекреаційної діяльності взагалі. Тому максимальне збереження природних систем є необхідною умовою рекреаційного природокористування і виступає гарантом сталості економічного розвитку певної території.

Для успішного розвитку туризму необхідно розвивати відповідну інфраструктуру. Невирішеною залишається наболіла проблема неякісних автомобільних шляхів та якість залізничних перевезень. Розвиток мобільного зв'язку поступово розв'язує проблему зв'язку, але на віддалених територіях, які і є найбільш збереженими, самобутніми і, відповідно, цікавими для туристів ця проблема залишається актуальною.

Загалом спостерігається збільшення попиту на послуги в активному туризмі, зокрема в літній період приїждять іноземні туристичні групи. За таких умов виникає проблема знакування туристичних шляхів, що є необхідним елементом туристичного обслуговування. Найбільшим аргументом щодо цієї необхідності є безпека проведення турпоходів. Досвід показує, що блукання є однією з основних причин травматизму та інших нещасних випадків при проведенні туристичних мандрівок. Знакування суттєво знижує ймовірність блукання і, відповідно, супутніх небажаних наслідків. При цьому важливим є вчасне встановлення свого місцеперебування як для самих мандрівників так і для організації пошуково-рятувальних робіт.

В останні роки здійснюються спроби формування мережі знакових туристичних шляхів на локальному рівні. Згідно рекомендацій, які висуваються провідними міжнародними організаціями в галузі активного туризму – Європейською Велосипедною Федерацією та Європейською Спілкою Мандрівників – з середини 90-х років в Україні впроваджується новий підхід до знакування туристичних шляхів. Враховуючи рекомендації цих організації та досвід знакування шляхів у Данії, Австрії, Польщі та інших країн Європи, ініціативною групою львівських туристів розроблено уніфіковану систему знакування туристичних шляхів для різних видів активного туризму та опублікована інструкція, яка пройшла попередню експертизу в представництві Держстандарту України в Західному регіоні – НДІ “Система” [1], проводяться роботи з її впровадження на загальнодержавному рівні. Це в свою чергу дасть змогу створити мережі

однозначно ідентифікованих туристичних шляхів з різних видів активного туризму. При цьому пропонується сформувати єдину національну мережу, структуровану відносно адміністративно-територіального поділу України та її географічних утворень. Мережа повинна включати міжнародні, національні, регіональні, місцеві та екскурсійні шляхи.

Ще одна, на наш погляд, важлива проблема, яка стримує розвиток туризму – інформаційна. У засобах масової інформації, в Інтернеті недостатньо інформації щодо можливості організації відпочинку на різних територіях. Особливо від цього страждають дрібні виробники туристичних послуг, оскільки для розвитку потрібні клієнти, які перехоплюються відомішими конкурентами з краще розвинутою маркетинговою службою.

Наявність туристичних шляхів передбачає залучення місцевих жителів до туристичної діяльності. У такому випадку необхідне формування нічліжного фонду приватних осель в межах сіл. Відповідно у перспективних для туристичного освоєння населених пунктах потрібно створити інформаційні центри, в яких туристи мали б змогу отримати інформацію про можливість отримання необхідних послуг. Основою цього має бути база даних про сільські туристичні оселі. Реально на даний час зацікавленою стороною у формуванні інформаційної системи мають бути природоохоронно-рекреаційні установи – національні природні парки “Сколівські Бескиди”, Ужанський, Карпатський, “Синевир”, Карпатський біосферний заповідник, а також регіональні ландшафтні парки.

Сучасний соціально-економічний рівень розвитку сільських поселень вимагає суттєвої підтримки з боку держави. Необхідні фінансова, юридична, інформаційна, навчально-освітня допомога. Великим недоліком функціонування рекреаційних закладів у регіоні є обмеженість пропонованих послуг. Для подолання цієї проблеми потрібно налагодити навчання для місцевого населення з можливості урізноманітнення послуг.

Питання широкого залучення місцевих громад до підприємницької туристичної діяльності є на даний час надзвичайно актуальним, оскільки повсюдно в Українських Карпатах спостерігається тенденція до викупівлі привабливих земельних ділянок підприємцями з інших регіонів України та навіть з інших країн. Неконтрольованість розвитку рекреаційної діяльності може потягнути за собою незворотність процесів зміни власності на землю. Залучення до землекористування осіб, які не ознайомлені з культурно-історичними традиціями території може спровокувати соціальні конфлікти та екологічну загрозу природним комплексам. Місцеве населення повинно отримувати не разову винагороду від продажу землі, а активно включатися в рекреаційне господарювання, щоб забезпечити тривалий соціально-економічний та екологічно безпечний розвиток із збереженням всіх культурних надбань регіону. Місцеві органи влади не в стані самостійно за

короткий проміжок часу налагодити навіть примітивну туристичну інфраструктуру. Тому держава зобов'язана створити гнучку систему оподаткування для сільських суб'єктів туристичної діяльності в регіоні, розробити ряд пільг та компенсацій, вигідні умови кредитування. Необхідна державна програма туристичного розвитку сільських поселень, в основ якої повинна бути орієнтація на споживача послуг активного туризму.

1. Гулянич Р., Рожко І., Яремчишин А. Проблеми знакування туристичних шляхів в Україні // Мат. міжнар. конференції до 120-річчя географії у Львівському університеті "Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки" – Львів, 2003. – С.223-225.
2. Кобелька М.В., Рожко І.М., Швець М.Й. Методичні підходи до оцінки придатності клімату для туризму в Українських Карпатах // Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 30-річчю Карпатського біосферного заповідника. – Рахів, 1998. – С. 220-222.
3. Преображенский В.С., Веденин Ю.А. География и отдых. М.: Знание, 1971. – 48 с.
4. Рожко І.М., Койнова І.Б., Матвіїв В.П. Екологічні проблеми рекреаційного використання Чорногірського масиву Українських Карпат // Мат. міжн. наук.-практ. конф. "Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку" – Яремне, 2005. – С. 157-161
5. Рожко І.М. Ландшафтна зумовленість розвитку туризму в Українських Карпатах // Вісник Львівського у-ту. Серія географічна. Вип.26. – Львів, 2000. – С.108-112.
6. Рожко І.М. Природоохоронні аспекти організації рекреаційного природокористування в гірських умовах Українських Карпат // Мат. міжнародної наук.-практ. конф. "Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорозмаїття Карпат". – Рахів, 1997. – С.310-313
7. Супруненко Ю.П. Горам на зустріч. – М.: Знание. 1989. – 176 с.

УДК 379.85:574.004(477-924.52)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ У РЕГІОНІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ЯК РІЗНОВИДУ ЕКОТУРИЗМУ

Р.В. Славик, Ю.В. Славик

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Slavik R.V., Slavik Yu.V. The status and development of rural green tourism as variety of ecotourism in region of Ukrainian Carpathians

The status and development of rural green tourism as variety of ecotourism in region of Ukrainian Carpathians from the middle of 19 th. century till nowadays is analyzed. The state and perspectives of development of such sort of tourism for future is marked.

Поняття «сільський зелений туризм» близьке за сутністю проведення дозвілля до поняття «екологічний туризм». Обидві форми організації дозвілля відповідають критеріям «сталого» туризму і спрямовані на збереження природного середовища, розвиток традиційної етнокультури, сприяння традиційним формам агрогосподарювання й ремеслам місцевих громад. Власне, в староосвоєних країнах (до яких відносимо й Україну) у межах природоохоронних територій сільський туризм виступає основною організаційною базою розвитку планового екологічного туризму. Так, наприклад, у селах Карпатського регіону господарі агроосель традиційно організують для своїх гостей екотуристичні програми (як невідемну складову туристичних послуг) пішохідних та кінних екскурсій прознакованими екостежками у заповідних територіях, зокрема у національних і регіональних природних парках. Особливо поширеною формою відпочинок з можливістю довільного збирання ягід та грибів у лісах.

Для означення такого багатоцільового туризму нещодавно з'явилося нове поняття «екоагротуризм». Цей різновид туризму передбачає і використання гостьових будиночків без господарів, або агроосель. Переважно вони розташовані у межах чи поблизу територій біосферних заповідників і національних природних парків. Поряд із заняттями екологічним сільським господарством, вони пропонують широкий спектр екологічних і спортивно-туристичних занять та послуг.

Історично, у розвитку сільського зеленого туризму в Карпатському регіоні прийнято виділяти 3 основні етапи:

- „Літницький етап”, або становлення сільського туризму (середина 19 – сер. 20 ст.).

Відпочинок у сільській місцевості в Карпатському регіоні у цей період дістав назву „літницько”. Він передбачав перебування міських мешканців у сільських оселях на тривалий період (кілька тижнів, місяць), переважно влітку. На час літницьк селяни забезпечували відпочиваючих харчуванням, нічлігом, надавали допомогу в організації відпочинку.

- Етап розбудови приватного квартирного сектора у рекреаційних зонах (60-80 ті рр. 20 ст.).

У пікові сезони – літній та зимовий – у рекреаційних районах Карпат має місце переважання нічліжної та оздоровчої бази наявної туристичної інфраструктури. Тому у ці періоди частина рекреантів з 1980-х. рр. традиційно обирає для себе сільську оселю, яка виступає як доповнюючий елемент інфраструктури рекреаційних зон.

- Етап становлення сільського зеленого туризму як самостійної галузі.

Цей етап розпочався з другої половини 1990-х рр. і пов'язаний з його організаційним становленням як виду туристичної діяльності на селі. Зокрема, у 1996 р. в Києві відбулася установча конференція, на якій було засновано Всеукраїнську неприбуткову громадську організацію „Спілку сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні”, головною метою якої є популяризація відпочинку в українському селі, сприяння розвитку сільської інфраструктури, самозайнятості сільського населення тощо. В Закарпатті діє обласний центр сприяння розвитку сільського зеленого туризму, а також районні осередки спілки сприяння розвитку сільського туризму у 12 районах області: Великоберезнянському, Рахівському, Ужгородському, Іршавському, Перечинському, Міжгірському, Виноградівському, Хустському, Воловецькому, Тячівському, Мукачівському та Берегівському районах.

Найвні специфічні ознаки, якими повинен володіти агротуристичний регіон, для успішного розвитку сільського зеленого туризму. До таких, зокрема, зараховуємо такі:

1. Чисте природне середовище.

Закарпаття належить до екологічно найсприятливіших областей України, хоча на рівні окремо взятих населених пунктів екологічна ситуація аж ніяк не сприяє туристичному іміджу території.

2. Низький рівень урбанізації (у Закарпатті проживає 63% сільського і 37% міського населення. Найвні 579 сільських населених пунктів.) та індустріалізації (на території області майже немає великих промислових підприємств), для якого характерні:

- низька щільність населення (середня по області – 98 чол/км. кв., у сільській місцевості – 60 чол/км. кв., а у Великоберезнянському, Воловецькому, Перечинському – 25 – 30 чол/км. кв.);
- мала задіяність працюючого населення у несільськогосподарських професіях.

3. Найвність господарств середньої величини, що є реальністю особливо для гірських сіл через дефіцит земель, призначених для сільськогосподарського використання.

4. Привабливий агрокультурний ландшафт.

5. Невеликі доходи людей.

6. Вільні (невикористані) ресурси помешкань.

Крім наведених вище ознак, Закарпаття вигідно вирізняється і розгалуженою мережею річок і водотоків, яких у області налічується 9429, у т. ч. 147 річок довжиною понад 10 км; лісами, що вкривають близько 52% території області, а також найвищими в Україні гірськими масивами. Закарпаття охоплює тепліші пд.-зх. схили Карпат, на яких рослинний покрив у післяльодовиковий період формувався дещо по іншому, ніж на холодніших,

південно-східних, схилах. На низовині ростуть дубово-грабові ліси, у передгір'ях – дубові і дубово-букові, у горах на висоті від 800-1000 м. над рівнем моря – букові, на висоті до 1300-1500 м. – хвойні. Винчають гірський ландшафт субальпійські та альпійські луки – полонини.

Загалом в області нараховується 415 об'єктів природно-заповідного фонду сумарною площею 1,54 тис. км. кв. Серед них: Ужанський національний природний парк який є складовою частиною міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», Карпатський біосферний резерват, НПП „Синевир”, 38 заказників державного та місцевого значення, 349 пам'яток природи, 22 пам'ятки садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища тощо [2].

Особливістю розвитку сільського зеленого туризму у Закарпатті є його прив'язка до населених пунктів, які розміщені поряд з гірськолижними витягами, яких в області налічується 63, довжиною від 150 до 2100 метрів, а також джерел мінеральних вод. Їх в області налічується понад 360 джерел 30 типів різних за хімічним складом і лікувальними властивостями. Таким чином, найбільш динамічно сільський екотуризм розвивається у традиційних туристичних зонах: Рахівщині (сmt. Ясіня, с. Кваси), Великоберезнянщині (с. Вишка, с. Ужок.), Міжгірщині (с. Пилипець), Свалявщині, Берегівщині [4].

Наразі, у Закарпатті спостерігається позитивна динаміка розвитку сільського зеленого туризму. На території області діє понад 500 сільських садиб. Це на 30% більше за аналогічний показник 2006 року.

Сучасний рівень розвитку сільського зеленого туризму у Карпатському регіоні в цілому, і у Закарпатській області зокрема, найповніше відображають матеріали моніторингу, який науковці географічного факультету спільно з кафедрою туризму Львівського національного університету імені Івана Франка з 1995 р. проводять на базі модельних районів усіх адміністративних областей Карпатського регіону [1]. Зведені результати цих моніторингових досліджень відображає таблиця.

Таблиця 1

Забезпеченість агрооселями та обсяги обслуговування туристів у модельних агротуристичних районах Карпатського регіону (за матеріалами моніторингу регіональних осередків).

2	Яремчанська міськрада Івано-Франківської обл.	214	25	200—300	150—250	500—3500
3	Рахівський район Закарпатської обл.	85	6	150—200	50—100	200—2500
			діяльності	зимовий сезон	літній сезон	рік, дол.
1	Сколівський район Львівської обл.	108	11	500—700	50—150	300—2500

Дослідження функціонування агроосель у Карпатському регіоні показують, що лише 10 % з них працюють як суб'єкти підприємницької діяльності. На прикладі модельних районів у трьох областях — Сколівському у Львівській області, Яремчанській міськраді в Івано-Франківській та Рахівському на Закарпатті — встановлено, що кількість підприємців у галузі сільського туризму не перевищує кількох десятків осіб. Розрахункова кількість туристів, які відпочивали в цих районах, складає від 150 до 700 осіб на день у зимовий період та від 50 до 250 — у літній.

Експертні оцінки організаторів сільського туризму в Карпатському регіоні показують, що розрахунковий прибуток на одну агрооселю за рік складає від 200 до 3500 доларів США.

Таким чином, сьогодні сільський зелений туризм визначений як один з пріоритетних напрямків туристичної індустрії України в цілому і Закарпаття зокрема, який динамічно розвивається. Однак залишається невирішеною проблема законодавчого забезпечення цього виду туристичної діяльності. На даний час ведеться активна робота по створенню „Закону про сільський та сільський зелений туризм” і його узгодження з діючим законом України „Про туризм”.

Взагалі, планування розвитку сільського зеленого туризму має відбуватися з врахуванням концепції сталого розвитку, тобто він має задовольняти всі наявні потреби, але при цьому розвиватися таким чином, щоб забезпечити аналогічними можливостями майбутні покоління.

Для Закарпатської області зокрема і України загалом розвиток сільського зеленого туризму є однією з передумов соціально-економічного відродження села, народних промислів, традицій і побуту українського народу. Хоч процеси динамічного зростання цього виду туризму значною мірою торкнулися і української туристичної індустрії – до перетворення сільського туризму у високоприбуткову її ланку, як це має місце у країнах західної Європи, потрібно пройти ще довгий і багатоетапний шлях, який, насамперед, передбачає виокремлення сільського зеленого туризму у самостійну ланку туристичної індустрії, підготовка і підвищення кваліфікації власників агросадіб і агроготелів, законодавче забезпечення сільського зеленого туризму, розробка і запровадження норм сертифікації і стандартизації послуг, маркування туристичних маршрутів тощо.

Важливим фактором розвитку сільського зеленого туризму є вихід його на зовнішній ринок, що досягається, зокрема, через поширення інформації про українські туристичні ресурси за кордоном, а також шляхом міжнародного співробітництва у зазначеній сфері, що у середньостроковій перспективі має привести до об'єднання європейського і українського ринків сільського туристичного продукту і стати одним з етапів майбутньої євроінтеграції України.

1. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Навчальний посібник – Сільський туризм. // Київ, «Знання» 2006. - 263 с.
2. Поп С.С. Природні ресурси Закарпаття. // Ужгород, 2002, ТОВ «Спектр» - 296 с.
3. Закарпатська обласна державна адміністрація, центр українсько-угорського регіонального розвитку. «Нові можливості розвитку туризму в Карпатському сврорегіоні». //Міжнародна конференція. Ужгород, «Ліра», 2007. – 86 с.
4. Молнар О.С., Марченко О.І. «Оцінка наявного туристично-рекреаційного потенціалу рекреаційних зон Закарпаття.» // Вісник УжНУ, серія економіка 21 випуск, - 10 с.
5. «Закон України про туризм». від 18 листопада 2003 року N 1282-IV.

УДК 332.12:379.85:574(23)

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ЕКОТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГОРАХ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ПОТЕНЦІЙНО ЗАГРОЗЛИВИХ ДЛЯ ДОВКІЛЛЯ ВИДІВ БІЗНЕСУ

Ю.І. Стадницький, О.М. Капітанець

Університет економіки та підприємництва, Хмельницький, Україна

Stadnytskyi Yu.I., Kapitanets O.M. Problems of management of ekoturistichnoy activity in mountains in the conditions of development potentially of threatenings for an environment types of business

Tourism on the whole and ekoturizm, in particular, not guilty to become in Carpathians by the unique type of economic activity. A clean environment in Carpathians is an attractive factor for placing in the region of productions with rigorisms to the cleanness of environment, and also enterprises which gravitate in liking for the markets of sale. Both productions for placing of which attractive are regions with high quality of environment and productions which gravitate to the users, will create a threat the activity for ekoturizmu in the region of Carpathians. By the guarantee of steady development of ekoturizmu in Carpathians must was become and dividing by the areas of their territory after the criterion of possibility of development of the proper sector of economy.

Туризм у цілому, а екотуризм, зокрема, вважається безальтернативним напрямком сталого розвитку у Карпатах. Однак, задля припинення відпливу населення з гірських районів та знелюднення гір економіка там має бути диверсифікована. Одностороння спеціалізація в індустрії туризму не приваблює молодь, що отримала хорошу освіту. Ми вважаємо, що у межах гірських територій є перспективними два типи виробництв – ті, що потребують чистого довкілля, та ті, що тяжіють у розташуванні до ринків збуту.

У наш час, коли природа вичерпала свій асиміляційний потенціал, для організації цілої низки виробництв надзвичайно привабливим є місцевості з низьким рівнем забруднення довкілля. Забруднене довкілля перешкоджає розвитку багатьох галузей промисловості, зокрема, приладобудівної, оптичної, авіаційної, фармацевтичної тощо [1, с. 27-28]. У світі вартість продукції з елементами нанотехнологій, які передбачають молекулярний рівень виробництва, досягла мільярдів доларів, а біологія й фармацевтика вважаються сьогодні найприбутковішими галузями бізнесу після видобутку й реалізації нафти. Підприємства таких галузей змушені витратити значні кошти для створення в цехах штучного середовища підвищеної якості, але ефект цих заходів доволі обмежений. Наприклад, у старих районах розвитку металургії у Німеччині було не вигідно, а інколи й неможливо, розвивати виробництво електронних компонентів через сильне забруднення атмосфери [1, с. 27].

Про зростаюче значення в сучасних умовах чинника чистоти довкілля свідчить і такий приклад. Компанія "Союз-Віктан" вирішила побудувати новий завод з випуску горілки і у зв'язку з цим здійснювала пошук підходящого місця його розташування. Однак компанія відійшла від класичної процедури вибору місця розташування горілочних заводів, яка передбачала орієнтацію на пункти споживання продукції, а як перспективні для розміщення оцінювала екологічно чисті райони України, де джерела води мають гарантовану якість [2]. З цього ж приводу звертає на себе увагу рекламний проспект горілки "Старий друже" за назвою "добра вода - фундамент якісної горілки" [3], у якому зазначається, що добрі природні якості води дозволяють уникнути додаткового втручання в її природний склад на етапі водопідготовки. За кордоном воду дистилують – вона стає чистою, але смак горілки стає "мертвим", а сам продукт позбавляють "душі". Природний смак - у цьому основна перевага горілок, виготовлених на базі чистої доброї води.

Таким чином, чисте довкілля у Карпатах є привабливим чинником для розміщення у регіоні традиційних для нього і нетрадиційних видів бізнесу з високими вимогами до чистоти довкілля. Окрім того, Карпатський регіон, як зрештою і кожен інший з певним рівнем попиту на продукцію та послуги, є привабливим для розміщення підприємств, що тяжіють у розташуванні до ринків збуту. Подібне тяжіння відбувається передусім у тому випадку, коли готовий продукт утруднено перевозити на великі відстані (хлібобулочні вироби, борошно, деякі кондитерські вироби, молочні продукти, а також сірчана кислота, енергія ТЕЦ). Так, головний санітарний лікар Київської області видав розпорядження, яке було продиктоване санітарно-гігієнічними нормами, про обмеження транспортування від місця виробництва кремової продукції, оскільки вона швидко псується, радіусом 30 кілометрів [4].

На близькість до споживача орієнтуються виробництва, що випускають продукцію, яка може швидко вийти з моди. Тривалість життя багатьох продуктів постійно знижується, іноді до кількох місяців. Тому велику партію "довгограючого" товару для ринку ЄС, наприклад, у електронній галузі варто виробляти в Азії, а "гостромодні" (теж у певному розумінні "швидкокопсувні") товари – у близькій до європейських споживачів Польщі та Прибалтиці. І західноєвропейські клієнти за такі товари готові платити більше, ніж за китайський ширпотреб. Про це свідчить той факт, що до розширення ЄС на частку східноєвропейських країн припадало майже 20% імпортованого ЄС одягу [5]. Проте є випадки, коли виробники електронної продукції теж повинні орієнтуватися на споживачів. Компанія Daikin Europe, яка є виробником кондиціонерів, пропонує широкий вибір устаткування. Але попит на кондиціонери змінюється, і достатньо важко робити точні прогнози, - тому гнучка своєчасна доставка кондиціонерів споживачу необхідна, щоб відповісти вимогам сучасного ринку. Ринок побутових кондиціонерів швидко розвивається, особливо у Франції, Італії і Іспанії, завдяки активній ціновій політиці і жаркій погоді. Проте велика кількість кондиціонерів проданих на Європейському ринку була вироблена на Азіатських заводах Daikin. Оскільки термін виконання замовлення (поставки кондиціонерів з Азії) складав до трьох тижнів, було ухвалено рішення побудувати другий завод Daikin в Європі – у місті Пльзень, що у Чехії [6]. Місце для нового заводу саме в Чехії було вибрано не випадково. Завод знаходиться всього в 40 км від границі з Німеччиною, забезпечуючи, таким чином, швидкий доступ до мережі автомагістралей, яка обслуговує південну Європу.

Групу виробництв, які тяжіють до пунктів споживання, доповнюють галузі, вага (об'єм) готової продукції яких значно перевищує вагу (об'єм) основної сировини. Так є тоді, коли для отримання готової продукції до основної сировини додають компоненти, що вільно доступні в будь-якому місці території – воду та повітря. Тому горілчана промисловість, пивоваріння, виробництво охолоджувальних напоїв із концентратів (наприклад, кока-кола) тощо, відчутною компонентою яких є вода, мають яскраво виражену споживчу орієнтацію. Подібно є з теплоізоляційними будівельними матеріалами, які виробляються шляхом обробки гарячим повітрям основної сировини (як правило, глини).

Чітко виражену споживчу орієнтацію мають підприємства з випуску продукції територіальна диференціація витрат на виробництво якої є незначною. Це пояснюється намаганням заощадити на витратах щодо транспортування готової продукції до споживачів в умовах неможливості заощадити на витратах на виробництво продукції. Будівельні матеріали є, як правило, малотранспортабельними, а територіальна диференціація витрат на їх випуск – порівняно незначною. Тому підприємства з випуску будівельних

матеріалів орієнтуються при розміщенні на споживачів. Тому кількість таких підприємств є значною: наприклад у Німеччині приблизно 100 заводів випускають сухі будівельні суміші. В Україні під Харковом почав працювати завод, побудований німецькою компанією Henkel Bautechnik [7]. Ця фірма буде виготовляти на балаклєєвському заводі продукцію для будівельної галузі: цементуючі матеріали, клеї, системи теплоізоляції та т.п. У компанії вже є один завод - під Києвом у місті Вишгород. Більше 35% продукції, виробленої на вишгородському заводі реалізується на сході України, тому місцем будівлі нового заводу була обрана саме Харківська область, пояснюють в Henkel Bautechnik. Продукція нового заводу буде поширюватися в цьому регіоні, Криму та на півдні Росії.

На споживача орієнтуються й виробництва, де важливим є чинник культурної близькості з клієнтом. Тому, навіть у випадку компаній, які не потребують наближеності до споживача з точки зору транспортних витрат, відбувається орієнтація при розміщенні на споживачів з причини необхідності забезпечити культурну близькість. Так, компанії, які займаються в ЄС роздрібною торгівлею за допомогою телефону чи Інтернету, розміщуються в Угорщині та Болгарії, де витрати на ведення відповідного бізнесу будуть більшими, ніж, наприклад, в Індії, але не виникатимуть проблеми суттєвої відмінності у менталітеті між працівниками та клієнтами.

Традиційно на споживачів орієнтуються підприємства сфери обслуговування (готелі, магазини, ресторани тощо), послуги яких не можуть бути надані через Інтернет. Хоча і в цьому випадку проблема розміщення має свої нюанси. Так, туристичні готелі або мотелі споруджують на околиці міста, неподалік аеропорту чи автомагістралі; курортний готель має бути неподалік рекреаційного чинника (моря, річки, джерела мінеральної води тощо); діловий готель повинен розміщуватися в центральній частині міста; якщо готель клубний або з приставкою "арт", він розміщується в історичній частині міста [8]. У табл. 1 наведена зведена інформація про виробництва, які при розміщенні орієнтуються на споживачів.

Таблиця 1

Виробництва, які при розміщенні орієнтуються на споживачів

Підприємства з випуску продукції:
1. Яку утруднено перевозити на велику відстань
2. Територіальна диференціація витрат на випуск якої є незначною
3. Яка може швидко вийти з моди
4. Де важливим є чинник культурної близькості з споживачами
5. Вага (об'єм) якої значно перевищує вагу (об'єм) основної сировини
6. У вигляді послуг, які не можуть бути надані через Інтернет

Як виробництва для розміщення яких привабливими є регіони з високою якістю довкілля, так і виробництва, що тяжіють до споживачів,

створюватимуть загрозу своєю діяльністю для екотуризму у Карпатському регіоні. Тому до їх спорудження та функціонування повинні ставитися доволі високі вимоги з погляду охорони навколишнього природного середовища. З іншого боку, бізнесу з високими вимогами до чистоти довкілля теж зацікавлений у жорсткому дотриманні вимог охорони навколишнього природного середовища, оскільки це важливий чинник його успішного функціонування. Таким чином, з трьох економічних секторів Карпатського регіону (екотуризм, інший бізнес з високими вимогами до чистоти довкілля та бізнес, що тяжіє до ринків збуту) два (екотуризм, інший бізнес з високими вимогами до чистоти довкілля) зацікавлені у збереженні високої якості навколишнього природного середовища, а один (бізнес, що тяжіє до ринків збуту) безпосередньої зацікавленості у цьому не має. Це означає, що власне цей третій сектор, тобто бізнес, що тяжіє до ринків збуту, має бути під посиленним контролем щодо дотримання вимог охорони навколишнього природного середовища.

Гарантією сталого розвитку екотуризму в Карпатах мало б стати і зонування їх території за критерієм можливості розвитку відповідного сектора економіки. При цьому, варто було б передбачити можливість розвитку екотуристичної діяльності в усьому Карпатському регіоні з виділенням зон ексклюзивних (лише для екотуризму), спільних з економічним сектором два та спільних з економічними секторами два та три.

Дотримання наведеної схеми гарантуватиме ефективний розвиток усіх секторів економіки Карпатського регіону, а, передусім, сектору екотуризму. Варто також звернути увагу на можливість того, що об'єктами екотуризму можуть стати функціонуючі безпечно для довкілля підприємства сектора бізнесу з високими вимогами до чистоти довкілля, а навіть і сектору бізнесу, що тяжіє до ринків збуту.

1. Стадницький Ю.І. Економічні основи управління оздоровленням довкілля (методологія і практика). – Львів: Львівська політехніка, 1999. – 260 с.
2. Косач Н. Горілки ще додасться // Дзеркало тижня. - 2003. - № 50 (27 грудня). - С. 12.
3. Добра вода - фундамент якісної горілки // <http://www.druzhe.com/technology.html>
4. Вареник Н. «Солодке» свято з гірким присмаком... Кондитерська галузь потрапила в смугу потрясінь // <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/587/52756/>
5. Сташевський С. Ринок праці Східної Європи: між Африкою та Азією // <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/581/52358/>
6. Официальное открытие завода Daikin в Чехии // <http://daikin-cg.ru/daikinczech.shtml>
7. Henkel відкриває новий завод в Україні // http://radinvest.com.ua/news/ukraine/2004/08/19/henkel_vidkrivae_nov_423.html
8. Захарін С. Чому готель будувати не вигідно // <http://www.zn.kiev.ua/nn/show/614/54506/>

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК ФАКТОР СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

Л.В. Степанова, Г.П. Сав'юк

Педагогічний інститут Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

Stepanova L.V., Savyuk G.P. The ecological culture of personality as the factor of strategy of sustainable development of mountain regions

The problems of stabile development of regions may be decided only with the investigation of social educational aspects, particularly by formation of ecological culture of personality, beginning from young school age.

Бурхливий науково-технічний прогрес, хижацьке ставлення до природних багатств і нераціональне їх використання веде до порушення екологічної рівноваги. Проблема гармонізації відносин людини з навколишнім природним середовищем набуває статусу глобальної, оскільки від успішного її вирішення залежить існування людства, прогрес цивілізації. Можливість виходу з кризового становища напряду пов'язана з потребою зміни ціннісних орієнтацій суспільства. А це актуалізує необхідність створення і здійснення могутньої системи виховних впливів, спрямованих на гармонізацію мислення сучасної людини, формування екологічної свідомості, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до світу. Таким чином, розроблюючи стратегію сталого розвитку регіонів, не можна випускати з виду їх соціально-освітні чинники.

“Формування екологічної культури, гармонійних відносин людини і природи посідає в Україні особливе місце, - стверджується у Концепції національного виховання. – Це викликано багатьма причинами і, насамперед, наслідками чорнобильської катастрофи, високим рівнем радіаційної, хімічної забрудненості навколишнього середовища. Нашим дітям украй необхідні відчуття відповідальності за природу як національну і загальнолюдську цінність, основу життя на землі, господарські, гуманні принципи природокористування” [1, С. 6].

В Україні проблему екологічного виховання та освіти всіх категорій населення, особливо молоді, почали серйозно розробляти з 1989 р. При Міністерстві освіти була створена спеціальна рада, до якої увійшли провідні вчені – педагоги, екологи. Було визнано, що формування екологічної свідомості не може відбуватися стихійно. У вирішенні цих важливих завдань

пріоритетна роль належить школі. Свій значимий вклад у цю справу покликані вносити і вчителі початкових класів.

З огляду на те, що молодший шкільний вік – сенситивний період інтелектуального і соціального розвитку особистості, а молодшим школярам властиві підвищена емоційна чутливість, допитливість і активно-дійове ставлення до дійсності, – початкова школа стає важливою ланкою в системі безперервної екологічної освіти молоді.

Незважаючи на те, що за останні роки накопичено багатий теоретичний матеріал та практичний досвід у царині екологічного виховання, бажаної ефективності не досягнуто. Дослідження, проведені в школах гірського регіону Українських Карпат [2], показали, що учні початкових шкіл мають далеко неповну уяву про екологічні проблеми свого регіону, недостатньо сформовані у них уміння здійснювати господарську діяльність з урахуванням природоохоронних факторів. Отже актуальною є проблема формування екологічної культури учнів – такої інтегрованої якості особистості школяра, складовими якої виступають мотиви природоохоронної діяльності, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи, екологічні знання, уміння і, нарешті, екологічна активність.

Вирішення цієї проблеми нерозривно пов'язане з потребою формування екологічної свідомості як складової світогляду особистості. Вона включає у себе екологічні знання, уявлення про взаємовідносини і взаємозв'язки у навколишньому середовищі. Її компонентами є естетичні почуття та почуття відповідальності, які спонукають людину до бережного ставлення у стосунках з природою. Використання ресурсів навколишнього середовища вимагає розвинутих здібностей особливого технологічного мислення, яке дозволяє застосовувати набуті екологічні знання у процесі творчої трудової діяльності для запобігання і усунення негативних наслідків виробництва. Складовою екологічної свідомості є також вольові зусилля, прагнення людини, спрямовані на активну діяльність в галузі охорони природи, боротьби з порушниками.

Екологічна свідомість – це поліфункціональний феномен. Просвітницька її функція забезпечує усвідомлення дітьми природи як єдиного живого організму, для існування якого потрібна рівновага. Розвиваюча функція реалізується завдяки формуванню екологічного мислення, усвідомлення зв'язків і залежностей навколишнього середовища. Виховна функція полягає у формуванні моральних та естетичних взаємин з природою, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до неї у процесі життєдіяльності, збагачення патріотичних почуттів. Організаторська функція забезпечує активну природоохоронну діяльність дітей. Прогностична функція полягає у розвитку в школярів уміння передбачити можливі наслідки тих чи інших дій людини в природі. Ефективна реалізація функцій

екологічної свідомості веде до формування у школярів екологічної культури.

Методика екологічної освіти ґрунтується на поєднанні інтелектуального та емоційного компонентів сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю школярів. Досліджуючи найбільш раціональні шляхи екологічного виховання дітей молодшого шкільного віку, ми здійснили аналіз можливостей варіативних програм предметів, що складають ядро освітніх галузей “Людина і світ” та “Технології”, діючих стандартів початкової ланки освіти для цілеспрямованого формування екологічної культури учнів I – IV класів. На основі проведення аналітичної роботи було виявлено, що унікальними в цьому плані можливостями володіють уроки трудового навчання, де діти практично ознайомлюються з різноманітними видами перетворюючої діяльності. Для реалізації цих можливостей екологічна проблематика повинна наскрізь пронизувати навчальні предмети, теми, формуючи в учнів уявлення про природу як коликсу людства, яке несе відповідальність за її охорону і раціональне використання. Конкретизуючи ці загальні завдання, потрібно включати дітей у розгляд техніко-технологічних питань, формувати у школярів культуру природокористування у процесі конструювання та виготовлення найпростіших виробів. Інтеграція у навчально-виховний процес елементів екологічної підготовки сприяє підвищенню значення технологічної освіти. Використання в роботі відходів виробництва, покидових матеріалів сприяє окрім усього вирішенню проблем матеріального забезпечення, залученню дітей до виконання творчих проектних завдань.

Передовий педагогічний досвід прикарпатських класоводів засвідчує, що дійовими засобами екологічного виховання молодших школярів є надбання народної педагогіки: загадки, прислів'я, приказки, казки, народні ігри та обряди, легенди тощо.

Щоб запобігти розриву зв'язків між поколіннями, використати багатовіковий досвід народу у формування дбайливого ставлення до навколишнього середовища, класоводами у навчально-виховній роботі були апробовані такі народні легенди, як “Звідки взялися Карпати”, “Дністер”, “Говерла”, “Близиці”, “Синевирське озеро” та інші [3].

Проведена робота переконує, що завдяки використанню місцевих народних легенд у педагогів є можливість учити дітей бачити прекрасне у звичних явищах природи, красу її форм, барв, формувати розуміння нерозривності і взаємозв'язків природних явищ і процесів, прищеплювати елементарні навички спілкування і органічного співжиття зі світом, що нас оточує.

У результаті теоретичного дослідження проблем формування екологічної свідомості учнів у навчально-виховному процесі початкової школи, узагальнення передового досвіду педагогів, здійснення елементів

експериментальної роботи доведено, що ефективність виховання екологічної культури учнів молодших класів значно підвищиться, якщо зміст екологічного виховання відповідатиме програмним можливостям навчальних предметів, враховуватиме особливості і проблеми місцевого регіону та етнопедагогічні надбання природоохоронних традицій українського народу. При цьому організація діяльності школярів у об'єднаннях за місцем проживання повинна ґрунтуватися на застосуванні у комплексі адекватних молодшому шкільному віку форм, методів і засобів екологічного виховання.

1. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня. 12 с.
2. Гірська школа Українських Карпат // Науковий журнал. – 2007.-№1.
3. Сокіл В. Писана керниця. Топонімічні легенди та перекази українців Карпат. – Л., Інститут народознавства НАН України. -1994.-208с.

УДК 630*907,32:379.85:574.004

ЛІСИ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА І ЕКОТУРИЗМ

Д.Д. Сухарюк, М.І. Волошук, І.М. Данів, М.В. Кабаль, П.С. Папарига

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Sukharyuk D.D., Voloshchuk M.I., Daniv I.M., Kabal M.V., Paparyha P.S. Forests of the Carpathian Biosphere Reserve and ecotourism

The paper deals with the recreation and ecotourism issues within CBR with a special regard to the ecotourism activity and measures for balance ensuring in forest ecosystems.

Добре відомо, що в рослинному покриві Землі лісам належить провідна роль. Лісові екосистеми включають переважну кількість біотопів, наземних видів рослин і тварин. Вони забезпечують функціонування біосфери та підтримку її екологічної рівноваги. Неоцінима роль лісів у розвитку духовності людини, оздоровленні, відпочинку, екотуризмі тощо.

Ліси Українських Карпат займають площу 1465,3 тис. га. Впродовж останніх декількох століть ліси регіону зазнали суттєвого антропогенного впливу. Тут залишилось всього біля 20% лісів природного походження і розміщені вони в основному на територіях природно-заповідного фонду.

Карпатський біосферний заповідник (КБЗ) займає площу 53 630 га. В рослинному покриві КБЗ домінують ліси (рис.1). Площа лісових угруповань складає 44,1 тис. га, або 82,3% території заповідника.

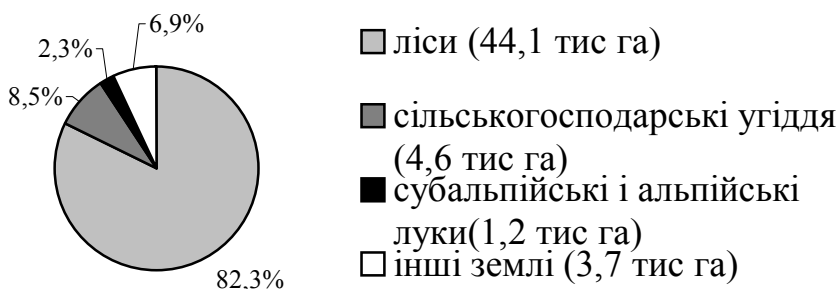

Рисунок 1. Основні категорії земель КБЗ

Кластерний тип території КБЗ, висока біогеографічна і ландшафтна репрезентативність в регіоні Українських Карпат обумовлює наявність широкого спектру лісових габітетів.

В межах КБЗ представлений увесь висотний діапазон карпатських лісових екосистем – від лісів передгір'я до субальпійського криволісся. Багатий і різноманітний рослинний і тваринний світ заповідника. Флора КБЗ нараховує понад 2,5 тис. видів. В лісах заповідника зростає 48 деревних порід, з яких лісотворними є 22 породи, в тому числі 6 шпилькових та 16 листяних. Як видно з таблиці 1 на території заповідника переважають листяні ліси, які поширені на площі 24,7 тис. га (56%). Насадження шпилькових порід охоплюють територію площею 19,4 тис. га. (44%).

Букові і ялинові ліси разом займають площу 43,0 тис.га, тобто 97,5% від загальної площі лісів КБЗ.

Таблиця 1

Розподіл лісів за переважаючими породами

Назва породи	Площа лісів, тис. га.	% від загальної площі лісів
Ялина європейська - <i>Picea abies</i> (L.) Karst.	17,82	40,41
Ялиця біла - <i>Abies alba</i> Mill.	0,93	2,11
Сосна гірська - <i>Pinus mugo</i> Turra	0,63	1,43
Інші шпилькові породи (3)	0,02	0,05
Разом лісів шпилькових порід	19,4	44,0
Бук лісовий - <i>Fagus sylvatica</i> L.	22,60	51,24
Дуб скельний - <i>Quercus petraea</i> Liebl.	0,66	1,50
Душекія зелена - <i>Duschekia viridis</i> (Chaix) Opiz	0,56	1,27
Дуб черешчатий - <i>Quercus robur</i> L.	0,36	0,82
Граб звичайний - <i>Carpinus betulus</i> L.	0,22	0,50

Назва породи	Площа лісів, тис. га.	% від загальної площі лісів
Явір - <i>Acer pseudoplatanus L.</i>	0,10	0,22
Ясен звичайний - <i>Fraxinus excelsior L.</i>	0,10	0,22
Інші листяні породи (9)	0,10	0,23
Разом лісів листяних порід	24,7	56,0
Всього:	44,1	100,0

Дані таблиці 2 показують, що букові деревостани віком понад 140 років займають 14,5 тис. га, або 64,3 % від загальної площі букових лісів. Хвойних лісів цієї вікової категорії значно менше, відповідно 3,8 тис.га і 21,3 %.

Таблиця 2

Розподіл площ і загальних запасів деревини букових і ялинових насаджень в розрізі вікових груп

Вікові групи, роки	Площа, тис га	% від загальної площі насаджень	Запас, тис. м ³	% від загального запасу насаджень
Букові насадження				
до 20	0,6	2,6	23,2	0,3
21-40	0,4	1,8	49,8	0,6
41-140	7,1	31,4	2408,1	27,5
141-200	10,4	46,2	4241,8	48,5
200 і вище	4,1	18,1	2024,8	23,1
Разом	22,6	100,0	8747,7	100,0
Ялинові насадження				
до 20	1,4	7,9	49,2	0,7
21-40	2,5	14,0	609,0	9,0
41-140	10,1	56,8	4468,4	66,3
141-200	2,3	12,9	965,8	14,3
200 і вище	1,5	8,4	650,0	9,7
Разом	17,8	100,0	6742,6	100,0
Всього	40,4	—	15490,3	—

На території КБЗ описано 33 типи лісу і 216 лісових асоціацій.

Однією з найбільших природних унікальностей КБЗ є його праліси. Крім наукового значення вони відіграють виключно важливу роль в розвитку екотуризму. Площа пралісових ділянок КБЗ складає понад 14,6 тис. га, з яких 11,3 тис. га - букові праліси, 2,3 тис. га - смерекові і біля 1 тис. га - гірськососнові, ялицеві, скельнодубові та інші праліси.

Букові праліси КБЗ є найбільшим за площею осередком на Європейському континенті.

Впродовж тривалого часу науковці КБЗ спільно з словацькими колегами готували матеріали номінації "Букові праліси Карпат", яку в січні 2006 року було подано до ЮНЕСКО [1]. В червні 2007 року 31-а сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО ухвалила рішення про включення до Списку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО українсько-словацьку номінацію "Букові праліси Карпат".

Праліси, за словами проф. С.М. Стойка, є "золотим ценофондом" планети [3]. В пралісах зосереджена цінна екологічна інформація про історико-географічний розвиток лісової рослинності регіону, що важливо для наукової і природоохоронної діяльності.

Однією з важливих особливостей природних лісів і пралісів є їх ценотична стійкість і здатність до саморегуляції, самовідновлення та підтримання фітоценотичного процесу. Натуральні ліси можуть надійно використовуватись як екологічні моделі для відновлення природних лісів та проведення моніторингових досліджень впливу потепління клімату на рослинний покрив. Неоцінимо є значення пралісів для лісівничої науки і практики.

Природні лісові екосистеми заповідника збагачують генетичним природним потенціалом прилеглі господарські ліси. В пралісах КБЗ зберігається понад 50 видів рослин, які занесені до Червоної книги України. Тут охороняються 65 рідкісних лісових фітоценозів, які увійшли до Зеленої книги України.

Праліси КБЗ мають виняткове екоосвітнє, рекреаційне і естетичне значення. Вони вражають своєю могутністю, величчю і древністю.

Біологічне та ландшафтне різноманіття, краса дикої природи з її дрімучими первісними лісами є надзвичайно привабливими для екотуризму [2,3,4,5,6]. В заповіднику облаштовано 18 екотуристичних маршрутів, 17 з яких проходять в основному через лісові масиви. Екотуристична діяльність на території КБЗ організована з урахуванням його функціонального зонування. Вона здійснюється лише в буферній зоні, в зоні антропогенних ландшафтів і регульованої заповідності.

Екологічний туризм в КБЗ направлений на збалансоване використання природних рекреаційних ресурсів, як важливого принципу сталого розвитку регіону. Екотуристична діяльність КБЗ базується на трьох взаємодоповнюваних складових сталого розвитку - економічній, соціальній та екологічній. В КБЗ вдало реалізується філософська проблема - проблема суперечностей між збереженням природного розмаїття та його рекреаційним використанням [6]. В заповіднику налагоджена відповідна інформаційна інфраструктура екотуристичної діяльності (Музей екології гір, видання журналу "Зелені Карпати", розвиток готельної справи, випуск буклетів, співпраця із ЗМІ, влаштування інформаційних стендів тощо). Враховуючи

динамічний розвиток екотуризму та з метою мінімізації негативного впливу на природне середовище, довготривалого збереження природних та культурних ресурсів необхідно:

- запровадити моніторинг за станом довкілля в межах кожного екотуристичного маршруту, в т.ч. на прилеглих територіях;
- провести комплексні дослідження з метою розробки розрахунків допустимих рекреаційних навантажень для основних екосистем в усіх масивах КБЗ, де ведеться або проектується екотуристична діяльність;
- провести оптимальний благоустрій територій з проляганням екотуристичних маршрутів;
- налагодити роботу з регулювання кількості відвідувачів в супроводі екскурсіводів;
- прискорити роботу щодо суттєвого розширення території КБЗ за рахунок цінних природних територій;
- розробити в КБЗ комплекс заходів щодо проведення у 2008 році - Року туризму і курортів в Україні.

1. Гамор Ф.Д., Довганич Я.О., Зиман С.М., Парчук Г.В., Покинсьчереда В.Ф., Сухарюк Д.Д. Букові праліси Карпатського біосферного заповідника, як складова частина Українсько-Словацької номінації для включення до списку всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО // Матеріали міжн. наук.-практ. конф. „Наукові основи ведення сталого лісового господарства”. Івано-Франківськ, 2005. – С.95-99.
2. Дроздов А.В. Основы экологического туризма. Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2005.– 271 с.
3. Стойко С.М. Пралісові екосистеми України, їх багатогранне значення та охорона. Наукові праці Лісівничої академії наук України. - Львів, 2002. – Вип.1. – С.27-31
4. Сухарюк Д.Д. Природні ліси і праліси Карпатського біосферного заповідника та їх функціональне значення. Матеріали наук.-практ. конф. до 20 річчя Шацького національного природного парку: наукові дослідження 1994-2004 рр. (Світязь, 17-19 травня 2004 року). – Луцьк, 2004. – С. 156-157.
5. Сухарюк Д.Д. Щодо перспективного плану дій Карпатського біосферного заповідника. Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2004. – т.20. – С.93-98.
6. Шабан Н.В. Роль Карпатського біосферного заповідника в розвитку екотуризму. Наукові записки Державного природознавчого музею. –Львів, 2004. – т.20. – С.99-106.

**ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ БЛАГОДІЙНОЇ
ФУНДАЦІЇ «ХАЙФЕР ПРОДЖЕКТ ІНТЕРНЕШЕНЛ»
ТА РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО І СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ
В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ**

В.М. Терес¹, С. М. Висоцька¹, М.А. Петришин¹, Я.В. Сорокопуд¹,
Й.І. Книжицький¹, В.В. Карпенко¹, В.П. Васильєв², Н.В. Васильєва²

¹ Міжнародна Благодійна Фондація «Хайфер Проджект Інтернешенл»

² Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні,
Київ, Україна

*Teres V.M., Vysotska S.M., Petryshyn M.A., Sorokopud Y.V., Knyzhytskyi Y.I.,
Karpenko V.V., Vasyliiev V.P., Vasyliieva N.V. Implementation of projects of
international charitable foundation “Heifer project international” and development of
eco and rural tourism in ukrainian Carpatians*

International Charitable Foundation “Heifer Project International” implements five projects, aimed at material support of rural communities, improving project participants’ knowledge and business skills in the field of ecological and rural green tourism in Kosiv raion, Ivano-Frankivsk oblast and Rakhiv raion, Zakarpattia oblast. The activity of Heifer-Ukraine contributed to development of horse tourism in above mentioned regions, improved agricultural production and popularization of rural tourism.

Хайфер Інтернешенл – це неприбуткова благодійна організація, віддана справі подолання голоду і бідності у світі та турботи про Землю, шляхом надання допомоги у вигляді тварин, рослин, знань, навичок, а також інших ресурсів бідним сім’ям для того, щоб вони здобули впевненість в своїх силах.

З часу заснування в 1944 році, програма Хайфер Інтернешенл підтримала близько 5 мільйонів сімей у 128 країнах світу, допомагаючи людям піднятися з бідності та голоду до рівня самозабезпечення.

Штаб-квартира Хайфер Інтернешенл знаходиться в Сполучених Штатах в місті Літл Рок штату Арканзас та працює в Азії, Африці, Латинській та Північній Америці, Центральній та Східній Європі. Хайфер Інтернешенл працює у країнах Центральної та Східної Європи з 1992 року. В цьому регіоні Хайфер має свої програми у 15 країнах, в тому числі в Україні.

Українська програма Хайфер Інтернешенл розпочала свою діяльність у 1994 році з впровадження пілотного проекту в Дрогобицькому районі Львівської області». Цей проект крім надання підтримки селянським родинам мав на меті проведення дослідження наявного потенціалу для розвитку

партнерства та визначення потреби у наданні допомоги в сільській місцевості України.

13 березня 2000 року Міжнародна Благодійна Фундація „Хайфер Проджект Інтернешнл” (МБФ „ХПІ”) була зареєстрована в Міністерстві юстиції України як міжнародна благодійна організація. На даний час Фундація шляхом реалізації проектів активно впроваджує в Україні модель соціально-економічного розвитку, розроблену більше ніж 60 років тому. Завдяки плануванню розвитку та впровадженню сільськогосподарських проектів, громади-учасники стають економічно самостійнішими, соціально життєздатнішими та краще організованими.

Вперше питання розвитку екологічного та сільського туризму були поставлені в проекті «Відродження зникаючих порід тварин на Гуцульщині», який було відкрито 27-28 жовтня 2001 року в селах Соколівка Косівського району Івано-Франківської області та Кваси Рахівського району закарпатської області. Основне завдання проекту – збереження генфонду гуцульської породи коней, бурокарпатської худоби, українських гірськокарпатських овець, покращення добробуту селянських родин за рахунок розвитку індивідуальних господарств, збільшення грошових надходжень використання коней на сільськогосподарських роботах та в кінному туризмі, реалізації продукції тваринництва та виробів з овечої вовни.

В рамках цього проекту допомогу отримали 126 селянських родин. Їм було надано безкоштовно 49 кобил, 37 нетелей та 115 овець, корми, мінеральні добрива, насіння багаторічних трав, ветеринарні препарати, 4 ткацьких верстати, проведено ряд тренінгів.

Наступний проект «Агроекологічна ініціатива: відродження гуцульської породи коней» мав чітке спрямування на розвиток кінного туризму. За кошти цього проекту крім трьох племінних жеребців гуцульської породи, імпортованих з Польщі, було закуплено 20 сідел та вуздечок (по 10 для кожної громади в Косівському та Рахівському районі, три брички (дві в Косові та одна в Рахові), спільно з Національним природним парком «Гуцульщина» 6-7 листопада 2004 року проведено міжнародну конференцію «Розведення та використання гуцульської породи коней на Україні».

Спільний з Фондом Євразія проект під назвою «Демонстраційна модель сталого розвитку в Українських Карпатах» впроваджувався протягом 2004-2005 рр. та був спрямований на підвищення рівня знань та формування навиків приватного підприємництва в галузі сільського туризму серед одержувачів допомоги від Фундації “Хайфер Проджект Інтернешнл” в Косівському та Рахівському районах.. Передбачені напрямки підприємницької діяльності для учасників проекту: надання послуг в агротуристичних оселях, обслуговування кінного туристичного маршруту, забезпечення відпочиваючих високоякісною продукцією тваринництва.

Екологічний аспект проекту – формування навиків раціонального використання природних ресурсів, збереження оточуючого середовища, організації місць відпочинку з дотриманням екологічних та санітарно-гігієнічних норм.

В рамках цього проекту для фокусних громад було проведено 12 тренінгів та 20 виїзних консультацій з таких питань: соціальний розвиток громад, практика приватного підприємництва, сільський туризм, конярство та кінний туризм, виробництво продукції тваринництва, основи екології, раціональне використання природних ресурсів для розвитку агротуризму. Загальна кількість учасників тренінгів – 193 особи.

Для фокусних регіонів у співавторстві з місцевими партнерами було розроблено 10 кінних туристичних маршрутів, різної тривалості та складності, які розраховані на туристів з різним рівнем підготовки і навиками верхової їзди.

В рамках проекту написано та видано тиражем 500 примірників посібник по кінному туризму «В Карпати на конях».

Важливе значення для пропаганди кінного туризму мали кінноспортивні змагання «Гуцульська стежка», які збирали велику глядацьку аудиторію. В селі Кваси «Гуцульська стежка» була проведена 6 червня 2004 року під час святкування 320-ї річниці села, в Косові – 6 листопада 2004 року під час проведення міжнародної конференції.

Позитивним моментом, який свідчить про зацікавлення таким видом підприємницької діяльності як кінний туризм, можна розглядати той факт, що з 5 бричок, що використовуються для надання послуг лише 3 подаровані Фондацією. Дві брички учасники проекту виготовили самостійно та активно використовуються одна в м.Косові, інша – в смт. Ясіня Рахівського району.

Проект впроваджувався в партнерстві з місцевими організаціями, зацікавленими в розвитку сільського та еко- туризму – в Косівському районі – районна туристична асоціація «Гуцулія», в Рахівському – Рахівська агенція агро-екотуризму та відділ туризму і рекреації Рахівської РДА. В результаті такої спільної діяльності чисельність сільських садиб, які приймали відпочиваючих на кінець реалізації проекту у фокусних регіонах зросла на 50-60%, а кількість клієнтів цих садиб – на 70-80 %. Зросла і якість послуг – четверо учасників проекту з Косівського району отримали сертифікати та знаки «Зелена садиба» від Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

З 2005 року Фондація впроваджує «Карпатський проект» спрямований на відновлення біорозмаїття та створення ефективної системи господарювання, базованої на раціональному використанні місцевих природних ресурсів, що сприятиме подоланню бідності та утвердженню сталого розвитку сільських громад у високогірних районах Українських

Карпат - Косівському районі Івано-Франківської (с. Бабин, Березів, Вербоivecь, Космач) та Рахівському районі Закарпатської областей (с. Білин, Кваси, Ясиня).

В рамках цього проекту крім традиційної для Фондації діяльності в галузі тваринництва (надання нетелів, овець, бджолопакетів) надається допомога, спрямована на розвиток ягідництва, що дасть можливість зменшити навантаження на природні екосистеми за рахунок вирощування ягідних культур на присадибних ділянках, переробку (інфрачервоне сушіння) ягід, плодоовочевої продукції, лікарських трав, грибів, створення мережі молокоприймальних пунктів у Рахівському районі. Все це сприятиме розвитку інфраструктури туристичної галузі за рахунок збільшення виробництва високоякісних продуктів харчування і, одночасно, підвищенню продуктивності селянських господарств.

Проект „Міжнародна співпраця для збереження і сталого розвитку Карпат” фінансується за ініціативою ЄК INTERREG IIB CADSES: Екологічна Програма, та затверджений в травні 2006 року. Цей проект розроблено у 2005 р. силами UNEP-Відень - Тимчасового Секретаріату Карпатської Конвенції та RTI Polska разом із іншими сторонами, що підписали Карпатську Конвенцію, а також широким консорціумом з 19 партнерів від 11 країн. Проект побудовано на міждержавній кооперативній платформі Карпатської Конвенції.

Мета і завдання проекту – в рамках міжнародної співпраці та використання успішного досвіду зберегти природну та культурну спадщину Українських Карпат, сприяти досягненню сталого розвитку та підвищення соціально-економічного статусу місцевих громад.

Проектом передбачається проведення ґрунтового вивчення потреб, ресурсного потенціалу та проблемних питань розвитку Карпатського регіону в Україні. Буде проаналізовано проблемні питання, зумовлені специфікою гірського регіону, в умовах перехідної економіки та Європейської інтеграції, проведено пілотні акції, спрямовані на підтримку малого і середнього підприємництва, розроблено стратегічні напрямки розвитку, базовані на раціональному використанні місцевих ресурсів та європейського досвіду, у поєднанні зі збереженням природної та культурної спадщини.

До участі в реалізації проекту залучено 19 державних та недержавних організацій Австрії, Греції, Італії, Німеччини, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини, України та Чехії.

В Україні діяльність по виконанню Карпатського проекту здійснює Міжнародна Благодійна Фондація «Хайфер Проджект Інтернешенл» в партнерстві із Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

В партнерстві з міжнародними організаціями буде розроблено веб-сторінку та інтернет-портал, проведено ряд досліджень по вивченню культурної спадщини, соціально-економічного розвитку, ресурсного потенціалу та розробці національної стратегії розвитку Карпатського регіону.

Окремий блок діяльності – пілотні акції, спрямовані на підтримку малого і середнього підприємництва, а також особистих селянських господарств, які надають послуги в сфері сільського туризму. Буде виконуватися у Косівському районі Івано-Франківської та Рахівському районі Закарпатської областей. Міжнародний партнер - префектура Drama - Kavala – Xanthi (Греція). Мета – використання позитивного досвіду розвитку сільського туризму в Родобах та специфічних ноу-хау в умовах Українських Карпат. Крім цього, будуть проведені соціологічні та маркетингові дослідження в галузі сільського туризму, ряд тренінгів та консультацій, науково-практична конференція, створена туристична мережа, видано посібник по сільському туризму.

З другої половини 2007 року в Карпатському регіоні починають впроваджуватися ще п'ять нових проектів Фондації, з яких два - в Закарпатській області (Міжгірський та Хустський район), два - у Львівській (Сколівський та Турківський район), один – у Чернівецькій (Сторожинецький район).

УДК 574:57.017.64:379.85:574

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ. ЕКОТУРИЗМ ЯК ПЕРСПЕКТИВНА СКЛАДОВА СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

В.В. Триліс

Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, Київ, Україна.

Trylis V.V. Ecological aspects of steady development of rural locality. Ecotourism as a perspective constituent of rural tourism

Article is devoted to ecologically oriented kinds of tourism in countryside, their importance for sustainable development of villages. More detailed are ecotourism, angling tourism, bird watching and photo tourism.

На сьогоднішній день не викликає сумнівів, що туризм є одним з найбільш перспективних напрямків сталого розвитку сільської місцевості, який дозволяє ефективно вирішувати цілий ряд проблем, характерних для

сучасного українського села. Успішність розвитку туристичної галузі значною мірою залежить від наявності у даній місцевості туристичних ресурсів та ефективності їх використання. У цій статті ми розглянемо один з найбільш популярних та розповсюджених туристичних ресурсів – природничий, тобто довкілля та окремі його складові, які мають туристичну цінність.

Довкілля належить до категорії відновлюваних ресурсів, і це є запорукою успішності його використання для сталого розвитку. Але за умов неналежної експлуатації природничі об'єкти зазнають деградації, яка на певній стадії може стати незворотною. Тому туристичне використання природничих об'єктів потребує певної кваліфікації організаторів, а також певного контролю з боку громадськості та державних органів.

Для сільського туризму природнича складова є найбільш органічною, бо саме сільський туризм в уяві клієнтів асоціюється з відпочинком на природі – недарма його ще називають зеленим. Та й господар садиби є найбільш зацікавленою стороною у раціональному використанні та збереженні довкілля, бо це є його багатство та спадок його нащадків. Саме в сільському туризмі, більше, ніж в будь-яких інших видах діяльності, фінансовий успіх безпосередньо залежить від стану та привабливості довкілля. Таким чином, саме господарі агротуристичних садиб найбільше потребують інформації як про ефективне використання довкілля для туристичної діяльності, так і про засоби і механізми його збереження та охорони.

Очевидно, що різні види природничих ресурсів потребують дещо різного менеджменту. Розглянемо детальніше найбільш поширені з них.

Екотуризмом називають відвідання природних об'єктів та територій, які мають спеціальний природоохоронний статус. Сюди належать заповідники, національні парки, ландшафтні парки, заказники, окремі об'єкти природно-заповідного фонду, пам'ятки природи та ін. Охоронний статус кожного такого об'єкта передбачає певні обмеження в режимі його експлуатації, про які можна довідатись у відповідних державних органах, зокрема в обласних управліннях Державної екоінспекції. Такі об'єкти є одними з найбільш привабливих для туристів, тому господарям садиб варто мати перелік доступних в даній місцевості об'єктів екотуризму та їх детальний опис. З метою ефективного розвитку туристичної інфраструктури та привабливості місцевості, такий перелік варто підготувати та видати централізовано, силами державної влади та/або зацікавлених громадських організацій. Слід також передбачити механізми його розповсюдження серед суб'єктів туристичної діяльності, зокрема серед господарів агротуристичних садиб. Доцільно провести для господарів навчання по засобах та методах

ефективного використання місцевих природоохоронних об'єктів в туристичних цілях.

Господарі агротуристичних садиб для приваблення туристів можуть не лише використовувати заповідні природні об'єкти даної місцевості, а й створювати нові. Це може бути мальовниче урочище, ділянка річки, джерело, окрема скеля чи навіть дерево. Надання природоохоронного статусу не лише приваблює до таких об'єктів туристів, а й запобігає їх приватизації, руйнації та знищенню. Механізм надання заповідного статусу пам'яткам природи наведений в одному з наших методичних посібників (1).

Невід'ємною складовою ефективного використання природних об'єктів в туристичних цілях є їх реклама та пропаганда серед туристів. Вона може (і повинна) здійснюватись органами державної влади, громадськими організаціями, а також безпосередньо власниками агросадиб як на регіональному, так і на державному та міжнародному рівнях. Засоби та методи туристичної «розкрутки» природних об'єктів також можуть бути темою спеціального навчання для господарів садиб та інших суб'єктів туристичної діяльності в регіоні.

Очевидно, що при використанні довкілля у комерційно-туристичних цілях, відповідальність за його збереження та благоустрій у першу чергу стає справою тих, хто цей ресурс використовує. Сюди входять і дотримання правил охорони і використання довкілля, і боротьба з браконьєрством, і пряме фінансування природоохоронної діяльності, і громадська природоохоронна діяльність, і відповідний тиск на органи влади та місцевого самоврядування.

Крім екотуризму, ще одним поширеним видом туризму, який базується на використанні природничих ресурсів є риболовний туризм. Він надзвичайно популярний у багатьох закордонних країнах та швидко набирає популярності в Україні. Відпочинок з вудкою може бути як невеликою додатковою складовою послуг сільського туризму, так і основною туристичною принадою даної місцевості, або навіть окремого господаря. У світі накопичений чималий досвід у галузі риболовного туризму та обслуговування рибалок. Вивчення цього досвіду, а також потреб та вимог українських рибалок, може стати запорукою успішного туристичного бізнесу у багатьох регіонах України. Звичайно, риболовний сервіс повинен базуватись на наявності поблизу водойми, привабливої для рибалок. Це може бути природні річки або озера, або приватні водойми, спеціально зариблені для рибалок-любителів. В останньому випадку ефективною може виявитись співпраця з власником водойми. Риболовно-туристичні послуги, що базуються на природних водоймах мають меншу собівартість, але вимагають від організатора значно кращої обізнаності та спеціальної підготовки. Рекламу таких послуг варто орієнтувати на цільову аудиторію і розміщувати

у спеціалізованих риболовних журналах, на виставках риболовного спорядження та на змаганнях рибалок.

Успішність риболовного туризму, особливо в природних водоймах, напряму залежить від кількості там риби. Таким чином, дотримання правил рибалки, боротьба з браконьєрством та охорона водойм стають важливими чинниками матеріального добробуту місцевих жителів, причому не лише тих, хто безпосередньо приймає рибалок, а й багатьох інших, хто тим чи іншим чином приймає участь у обслуговуванні туристів. Це робить риболовний туризм ефективною складовою сталого розвитку сільської місцевості.

Це один перспективний вид екологічно спрямованого туризму – це є спостереження за дикими тваринами у їх природному середовищі. За кордоном найбільш поширена така його галузь, як спостереження за птахами (“bird watching”). Україна має сприятливі природні умови для розвитку цього виду туризму, і сільський туризм є найбільш сприятливим для надання таких послуг. Умовами, що забезпечують ефективність такого бізнесу, є наявність поблизу садиби місць існувань рідкісних птахів або звірів, обізнаність господаря з умовами їх життя та звичками, суворе дотримання правил охорони довкілля. Люди, згодні платити чималі гроші за можливість спостерігати дику тварину, як правило є ентузіастами природоохоронного руху, і зневажливе ставлення до довкілля з боку господаря може викликати у них вкрай негативну реакцію.

До спостереження за тваринами дуже подібною є порівняно молода, але швидко зростаюча така галузь, як фототуризм. Його об'єктами можуть бути не лише тварини, але також рослини, краєвиди, історично-архітектурні пам'ятки, народні обряди і звичаї. Очевидно, що цікаві для фототуристів об'єкти можна знайти в кожній місцевості, справа лише за відповідною їх рекламою і пропагандою. Проте, обслуговування фототуристів також вимагає від господаря певних спеціальних знань та навичок як у галузі фотосправи, так і щодо об'єктів фотографування.

До екологічно спрямованих видів туризму відносять також кінні прогулянки верхи, збір лікарських трав, грибів та ягід, та ін. Спільним для всіх цих видів туристичної діяльності є використання довкілля як туристичного ресурсу і надзвичайно велика залежність від його стану та якості. Господарі агротуристичних садиб, котрі спрямовують свою діяльність на надання екологічно-орієнтованих послуг, можуть обирати один зі згаданих напрямків, або на певний їх комплекс. Для більш ефективного залучення туристів, їм варто акцентувати увагу потенційних клієнтів на екологічній спрямованості своєї діяльності. Одним з найбільш поширених та успішних маркетингових засобів у цьому напрямку є екологічне маркування садиб. В Україні таке маркування запроваджене Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму – це програма «Зелена садиба», про її вимоги та

механізми можна дізнатися на Інтернет-сайті www.greentour.com.ua та у деяких друкованих виданнях Спілки (1,2).

Накопичений досвід розвитку екологічно-спрямованого туризму у сільських місцевостях України свідчить про його перспективність як для вирішення цілого ряду соціальних та економічних проблем, так і для покращення стану довкілля. Відновлюваність довкілля є необхідною складовою сталого економічного розвитку місцевості, побудованого на туризмі, а фінансова зацікавленість місцевих жителів є головним механізмом його забезпечення.

1. Васильєв В.П., Триліс В.В., Щербак С.Д. та ін.: Сільський зелений туризм, або як зберегти довкілля і залучити туристів. Поради початківцям. Випуск № 2., 2006, 56 стр.
2. Триліс В.В.: Програма «Зелена садиба». Туризм сільський зелений № 4, 2004, с. 4-9.

УДК 630*272(477.41):379.85

ЛІСОПАРКОВІ ЛАНДШАФТИ М. КИЄВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ

Н.П. Турло

Інститут туризму Федерації профспілок України, Київ, Україна

Turlo N.P. Forest-park landscapes of Kyiv and their influence on development of tourism

In the article is viewed the modern condition of Forest-park landscape of capital and is shown the necessity of its improvement with the aim to rise up of recreational potential of the forests of a green zone of city and their influence on development of tourism.

За даними обліку земельного фонду загальна площа м. Києва складає 83,6 тис. га [1]. У відповідності з функціональним призначенням територія столиці поділяється на три зони:

- житлова (міська та сільська забудова);
- промислова;
- рекреаційна (лісові масиви, парки, сквери, зелені насадження загального використання, об'єкти природоохоронного фонду, водойми).

Кожна з функціональних зон має свої особливості, розрізняється за призначенням і впливом на навколишнє середовище. Житлова зона використовується для проживання населення та характеризується висотною

забудовою у центральній правобережній частині міста, на нових масивах – Оболонь, Виноградар та ін., на лівобережжі – масиви Тросщина, Харківський, а також приватною забудовою сільського типу, яка розташована переважно на околиці міста за його периметром.

Промислова зона складається з промислових та автотранспортних підприємств. У межах київської міської агломерації вони сгруповані у промислові вузли та зони: Подільсько-Оболонський, Шулявка, Нижньолибідський, Дарницький, Тельбінський. Негативний вплив цієї зони на природне середовище оцінюється як значний.

Рекреаційна зона представлена умовно природними ландшафтами (ліси, луки, озера, річки), які зберіглися у межах міста та на його околицях, а також штучними зеленими насадженнями (парками, лісозахисними смугами тощо).

Територіальне розміщення зеленої зони охоплює північний Лісостеп та Південне Полісся. Ліси майже суцільним кільцем оточили столицю. Так, на півночі, північному заході та заході (зона мішаних лісів) розташовані хвойні та широколистяні, у лісостеповій зоні – широколистяні ліси. У межах міста знаходяться значні природні та штучні лісопарки та парки. Такі особливості розташування зеленої зони столиці можуть створювати різноманітні умови для лісової рекреації та формувати лісопаркові ландшафти з різними декоративно-естетичними якостями та мікрокліматом.

Сприятливі природні умови м. Києва зумовили формування та розвиток двох кліматичних курортів загальнодержавного значення – Пуща-Водиця та Конча-Заспа, й двох курортів місцевого значення – Ворзель та Ірпінь. На 01.01.2006 р. на території міста функціонувало 53 санаторно-курортних заклади на 9098 ліжок [2, с. 117-118]. В основному це пансіонати, бази відпочинку, санаторії, санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні та оздоровчі комплекси, в яких у 2005 р. відпочило 64018 чол. [2, с. 119].

Важливе значення для відпочинку мають оздоровчі заклади одноденного перебування. Це пояснюється двома причинами. По-перше, діє фактор зниження платоспроможності населення, по-друге, збільшення ділової активності призводить до того, що ділові люди не можуть надовго відволікатися від своїх справ. Але таких закладів на території міста практично немає і тільки ДП «Конча-Заспа» поєднує тривалий термін перебування з 1-2 денним. Крім збільшення кількості таких закладів, завдання полягає в диференціації та збільшенні послуг, які будуть ними надаватися.

У межах міста сформовано 41 об'єкт природно-заповідного фонду, у т. ч. 14 – державного значення. Серед них Ботанічний сад ім. академіка О. В. Фоміна, Центральний республіканський ботанічний сад АН України, Сирецький дендропарк, зоопарк та 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

У 2005 р. рішенням Київради затверджена «Програма розвитку зеленої зони м. Києва до 2010 р.» та «Концепція формування зелених насаджень у центральній частині міста» (№ 806/3381 від 19 липня 2005 р.). Але вже в 2006 р. міською адміністрацією було прийнято 13, а в 2007 р. – вже 20 рішень, які переглядали цю програму, виключали окремі ділянки зі списку зелених зон і віддавали їх під забудову [1]. Столична земля роздається направо-наліво, всюди, де тільки можливо: у заповідниках, на місці дитячих площадок, біля озер та парків, впритул до житлових будинків – при цьому безжалістно вирубуються гаї та лісопосадки. За інформацією «Київзеленбуду» у 2006 р. загальна площа лісів у місті зменшилася на 38,8 га [1]. Вже на сьогодні забудовано 22 зелені зони загального використання. Серед них урочище Наталка на Оболоні, Смородинський узвіз, Солом'янський парк, південна частина Жукова острова та ряд інших. Це призвело до того, що частка зелених насаджень на одного мешканця столиці менша, ніж передбачено українськими та європейськими нормами. Так, якщо на одного українця повинно припадати 20 кв. м зелених зон загального користування, а на одного європейця – 25 кв. м, то сучасному киянину доводиться задовольнятися 16,5 кв. м. До того ж зелені насадження доволі нерівномірно розподілені за районами столиці. Так, у Подільському районі цей показник становить 12 кв. м, у Деснянському – 10 кв. м, в Оболонському – 8,7 кв. м, у Солом'янському – 8,3 кв. м, у Святошинському – 6,7 кв. м, а в Дарницькому – лише 6,0 кв. м [3].

З метою виправлення ситуації, що склалася у місті щодо зменшення площ зеленої зони, Київрада прийняла рішення щодо переведення частини території приміських лісів Києва до категорії «буферних парків». Т. т. вибрані ділянки лісу будуть перетворені у зони неорганізованого відпочинку. Але проведений Токаревою О.В. аналіз лісівничо-таксаційних та ландшафтних показників цих територій свідчить про необхідність підвищення їхнього рекреаційного потенціалу. Нині 30,0 % площі лісопаркових господарств потребує ландшафтних рубань, 25,0 % – створення ландшафтних посадок, 40,0 % – проведення протипожежних заходів, 16,0 % – застосування заходів боротьби зі шкідниками та хворобами лісу, 85,0 % площі зон масового відпочинку – здійснення благоустрою [4]. З огляду на це ліси зеленої зони м. Києва не відповідають сучасним потребам лісової рекреації і не користуються особливою популярністю серед населення.

Виходячи з того, що парки столиці не в змозі задовольнити потреби населення в активному та повноцінному відпочинку у повному обсязі (їх одночасна ємність становить 550,5 тис. чол., а для майже 3-мільйонного населення столиці (не враховуючи туристів і мешканців передмість) цього недостатньо), необхідно сформувані стійкі до рекреаційного навантаження естетично привабливі лісостани. Це дасть можливість місту одночасно

приймає на їх території 446,6 тис. чол. відпочиваючих. Спираючись на ДБН 360 – 92** від 19.04.2002 р. (табл. 1), обчислимо можливу ємність лісової частини зеленої зони міста.

Таблиця 1
Рекреаційне навантаження на ландшафт, осіб / га [5, с. 26]

Ландшафт	Темно-хвойні ліси	Світло-хвойні ліси	Змішані ліси	Широко-листяні ліси	Дрібно-листяні ліси	Заплавні лісолуки
Ліс зеленої зони	0,7	1,0	1,5	2,3	3,5	5,0
Рекреаційний ліс	2,5	3,0	3,6	4,5	6,0	8,0
Лісопарк	7,0	8,0	9,0	10,0	12,0	15,0
Парк зони короткострокового відпочинку	13,0	15,0	17,0	19,0	22,0	26,0

Враховуючи рекреаційне навантаження на ландшафт (табл. 1) та загальну площу, зайняту лісами у місті (2081,0 га), розрахуємо можливу кількість одночасних відвідувачів:

- темнохвойний ліс – 48,3 тис. чол.;
- світлохвойний ліс – 56,2 тис. чол. ;
- мішані ліси – 64,7 тис. чол.;
- широколистяний ліс – 74,5 тис. чол.;
- дрібнолистяний ліс – 90,5 тис. чол.;
- заплавні лісолуки – 112,4 тис. чол.

На період до 2020 р. потреба в лісопаркових територіях і рекреаційних лісах буде задовольнитися за рахунок ресурсів як міста, так і приміської зони. Площа лісопаркових насаджень («міських лісів») буде скорочуватися у зв'язку з відведенням території для прокладання транспортних та інженерних комунікацій і споруд, що проектуються, а також переведення частини лісопаркових насаджень та упоряджених зон відпочинку у буферні парки на ділянках активного рекреаційного використання поблизу житлових масивів. Площа лісопарків і рекреаційних лісів (без буферних парків) складе на розрахунковий строк 31,7 тис. га. У проектних межах м. Києва площа цих територій зросте до 45,7 тис. га за рахунок приєднання земель Вишеньківського лісництва Бориспільського ДЛГ (4,31 тис. га), більшої частини Козинського лісництва Київського ДЛГ (3,38 тис. га) та Старопетрівської ЛДС (6,1 тис. га), частини Старосільського лісництва Вище-Дубечанського ДЛГ (0,20 тис. га). Забезпеченість лісопарковими територіями на 2020 р. становитиме 184,5 кв. м/чол. проти 133,2 кв. м/чол на 2001 р. Можливе збільшення території лісопарків на 549,0 га за рахунок лісів, повернутих у користування.

Проектні рішення щодо розвитку мережі озелених територій наведені в таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка озелених територій та об'єктів природно-заповідного фонду м. Києва [6, с. 39]

Назва	2001 р.	2010 р.	Приріст	2020 р.	Приріст
Насадження загального користування, га	5289,4	5992,9	+ 703,5	7608,0	+ 1615,1
з них на нових сельбищних майданчиках, га	-	-	-	738,1	+ 738,1
Паркові території, створені на базі лісопарків (буферні парки), га	-	1243,5	+ 1243,5	3172,6	+ 1929,1
Ландшафтна реконструкція, га	-	1006,6	-	2517,4	-
Лісопаркові території, тис. га	34,9	34,9	-	48,9	+ 14,0
Озеленені території загального користування на 1 мешканця, кв. м/чол.	20,3	23,0	-	28,7	-
Лісопаркові території на 1 мешканця, кв. м/чол.	133,2	133,2	-	184,5	-
Площа об'єктів природно-заповідного фонду, тис. га	10,6	13,1	-	17,1	-

Площа луків і лугопарків збільшиться на 1,3 тис. га за рахунок Козинського ландшафтного заказника (750,0 га), ур. Кильнище (260,0 га) та резервних територій ботанічного заказника «Лісники» (297 га) і складе на перспективу 3,18 тис. га.

Підставою для розвитку і трансформації мережі природно-заповідних територій є вимоги організації рекреаційного середовища, а також проведення класифікації і природоохоронного режиму територій у відповідність до положення Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

На базі Конча-Заспівської рекреаційної зони передбачено створення (в 2002р. – I черга) Національного природного парку «Голосіїв» на площі 11066,0 га (з них існуючі заповідні території в його проектних межах 8075,9га).

Загальна площа території парків і лісопарків, що резервуються для розвитку мережі об'єктів природно-заповідного фонду, складає 6487,5 га.

В проектних межах м. Києва значна частка попиту у сфері відпочинку може бути задоволена в зонах спеціалізованого відпочинку та на курортах міста. Так, перспективи якісних змін курортних територій визначені виходячи з ролі та значення курортів міста в загальнодержавній і міжнародній регіональній мережі, розрахунків граничної ємності рекреаційних закладів, рішення загально курортних зон відпочинку

одночасно як місце масового відпочинку населення Києва у вихідні дні (табл. 3).

Таблиця 3
Сучасна та проектна ємність курортів м. Києва [6, с. 40]

Показники	Назва	
	Пуща-Водиця	Конча-Заспа
Загальна площа, га	2130,0	1587,0
У т. ч. зона закладів курортного лікування та відпочинку, га	239,1	380,0
Проектна ємність зони закладів курортного лікування та відпочинку, тис. осіб	13,3	14,7
у т. ч. на період до 2020 р.	10,0	9,4
Проектна ємність загальнокурортної зони відпочинку, тис. осіб	50,7	37,6
у т. ч. на період до 2020 р.	34,4	24,6

В цілому проектна ємність територій масового відпочинку в межах м. Києва складе 885,0 тис. осіб. Рівень забезпеченості територіями відпочинку щоденного циклу в середньому по місту зросте з 78 % до 95 %.

Виконання заходів трансформації рекреаційної сфери передбачається за рахунок коштів державного бюджету (виходячи з фінансових можливостей держави), місцевого бюджету, а також коштів зацікавлених підприємств.

Для оцінки економічної ефективності змін у рекреаційній сфері м. Києва, як узагальнюючий показник, автором був обраний обсяг реалізації туристичних послуг, оскільки дослідження його динаміки дозволяє кількісно оцінити і дати прогноз його розвитку на найближчі роки. Отримані результати свідчать про те, що в середньому щомісячно рівень обсягу наданих турпослуг у столиці збільшується на 0,8837 млн. грн., за середнього його рівня за останні три роки 66,36 млн. грн.

Зростання обсягу турпослуг в свою чергу позначиться на збільшенні частки турпродукту у ВВП України. Упродовж 2006-2010 рр. вона (частка) стабілізується на рівні 0,32-0,33 %, що позитивно вплине на розвиток туристичної сфери України, забезпечить їй вихід на рівень розвинутих світових держав.

Зростання обсягу доходів від туристичної діяльності обумовить збільшення надходжень до бюджету. Їх загальна сума за рахунок ПДВ, податків на прибуток, інших податкових зобов'язань становитиме 570,1 млн. грн.

Перспективний розвиток сфери туризму м. Києва (за умови зростання кількості туристичних підприємств, збільшення обсягів надання туристичних послуг) суттєво вплине на зайнятість населення. Щорічний приріст робочих місць складатиме 10,4 %.

1. Офіційний сайт журналу «Главред» – www.glavred.info
2. Статистичний збірник «Туризм в Україні». – К., 2006. – 184 с.
3. Незалежний український портал REALT.UA – <http://realt.ua>
4. Токарева О.В. Біоекологічні основи формування лісопаркових ландшафтів (на прикладі лісів зеленої зони м. Києва): Автореф. дис. канд. сільськогосп. наук: спеціальність 06.03.03 – лісознавство і лісівництво / Національний аграрний університет. – К., 2005. – 19 с.
5. Планування і забудова міських і сільських поселень: ДБН 360 – 92** від 19.04.2002 р. – К.: Держбуд України, 2002. – 113 с.
6. Генеральний план м. Києва на період до 2020 р. Основні положення. – К., 2002. – 70 с.

UDC 379.85(498)

TURNING DORNA BASIN'S (ROMANIA) ANTHROPIC TOURISM POTENTIAL INTO ACCOUNT, BY INTENSIFYING THE AGRI-TOURISM ACTIVITIES IN THE AREA

Ungureanu D.

Training and Innovation Center for Development in the Carpathians – CEFIDEC,
Vatra Dornei, Romania

Унгуряну Д. Використання туристичного потенціалу культурних ландшафтів долини р. Дорна для розвитку агро-туризму в регіоні

Туризм в долині р. Дорна стає все більш і більш активним через її унікальність на національному та навіть світовому рівнях. Ця низовина лежить в карпатському міжгір'ї, де ще в середньовіччі склалася самобутня соціально-економічна структура. Культурно-історичні туристичні принади з'явилися тут завдяки довготривалому проживанню місцевих жителів в цьому регіоні, де створювані ними матеріальні блага органічно поєднуються з неповторною природою.

Introduction

As time goes by, agri-tourism has more and more followers: on one hand there are the people who want to spend their vacations in nature and on the other there are the people (investors or simply farmers) who offer agri-tourism services.

Exceptional landscapes, traditions and customs that are still preserved in the mountain villages, the crafts that are waiting to be passed on to the new generations, together with the Romanian hospitality, the traditional cuisine and the farm's natural products, all these are strong points that attract tourists and generate sustainable development of the rural areas.

Material and method

The investigations covered Dorna Basin. The alternatives for social-economical development of the area will take the possibilities to perform agri-tourism in as many farms as possible into account, developing traditions, crafts and culture.

Data has been gathered in the field and based on polls filled in by farmers, decision-makers and specialists from Dorna Basin, when they attended the training courses organized by CEFIDEC Vatra Dornei; from the statistical data existing at Suceava County Division for Statistics, Tourism Information Center, the museum of nature sciences and the museum of ethnography, Vatra Dornei.

Results and discussions

The oldest evidence showing Dorna depression's inhabiting date from the age of unpolished stone, later, the territory being owned by daco-georgi. The evolution, with continuous economical and social relationships, with a permanent exchange of values and governed by many influences from various nations (Romans, tatars and later Austrians) that we got in touch with led to edification, during the next centuries, of a characteristic complex material culture, represented by vestiges that synthesize the interference, as well as by a social-economical life of an ancestral dacic traditionalism that can even be noticed today, in traditional crafts.

The social-cultural objectives of tourism interest can be grouped, by their specificity, in: architectural monuments, historical objectives, centers of folklore and popular art, museums and memorial houses.

Among the *architectural monuments* one can notice *the churches and the monasteries*. Worth noticing are the churches made of wood that represent the quintessence of the long evolution of wood civilization, characteristic of the Carpathian regions. Such churches can be found in Iacobeni and Gheorghioeni villages, the latter dating from the XVIIIth century.

Other famous churches, due to their age and architecture, are: „Sfantul Nicolae” church in Broeteni, built during the reign of Petru Echiopul (1586); „Adormirea Maicii Domnului” church in Rarru, built in the XIXth century by Bale family; Cvrlibaba church; Piatra Triturii small and secluded convent, Panaci commune.

The most important religious tourism objectives in Vatra Dornei are the Catholic church, built in 1908; „Adormirea Maicii Domnului” church built in 1678; the Jewish Temple built in 1908 and, more recently, „Sfânta Treime” Cathedral built in 1991.

Most of the *historical objectives* are concentrated in Vatra Dornei. Downtown there is the City Hall’s Florentine building - „the Communal Palace” - built between 1896 and 1897. Nearby there’s the monument dedicated to the Romanian heroes who died in the first World War (1914-1918), built out of white marble. Here, there is also a cross built out of black marble, a tribute to the heroes who died in December 1989.

In the city’s park there is the Casino’s building, designed by an architect from the Royal Court in Vienna and built in 1885 (today, it is being refurbished), the building at the water spring, the “Sentinel”, the Park Villa. The park is filled with statues of: Mihai Eminescu, I.L. Caragiale, Mihail Sadoveanu, Ciprian Porumbescu, George Enescu, Alecu Russo.

Not far from these statues there is the new spa building. The Baroque style give these buildings a special look. Close to the city’s park there are some newer hotels: Bradul, Crlimani, Intus, with all the facilities: pool, gymnastics room, etc.

Other buildings in Vatra Dornei are: the Postal Office; the railway station, built in 1910; headquarters of the Mining Enterprise, „Vasile Lixou” high school, „Lrpueneanu” Inn, Belvedere Villa, Cembra Villa (1985), „G.T. Kirileanu” library, built in 1901.

Other important historical monuments can be found in Cvrlibaba - „Bogdan Vodr’s Obelisk” that shows the place where, in 1359, Bogdan Voda, coming from Maramures, got off the horse to rest. On the left bank of Bistrita river, at the bottom of Barnarel mountain, there are the ruins of Chilia Inn, built during the reign of Alexandru Lrpueneanu.

All these monuments are harmoniously combined with monuments of modern architecture representing cultural and social institutions organically integrated into the old urban centers.

Rural material and spiritual cultures.

The dominant economic profile left a mark on the look of the rural settlements whose farms are the reflections of the functions, by their physiognomy, the construction material used, the farm’s components and the way the farms are grouped together.

The rural mountain settlements used the wood as dominant construction material, as well as other materials, such as stone and later bricks.

The rural activities have a influence on the development of a certain type of farm whose components have a precise destination and functionality and their size, shape and location within the farm generate many local variants.

In this context, one can notice the typically pastoral farms, with all the elements grouped on the four sides: dwelling, outbuildings, stables and spaces to keep the fodder.

Within the farm, the dwelling, built in a specific Bucovinean architectural style, stands out. Being located in a mountain area, many of the dwellings are built of wood, some of them have two floors, many rooms, with beautiful decorations on the outside, harmoniously combined. Sometimes, these decorations go all around the house just like a girdle (this is the case of the houses in Ciocrneeti, Dorna Candrenilor).

The wooden houses, most of them having beautiful balconies with gorgeous decorations, have the walls painted in white (Argestru village).

The ornaments mentioned above, applied on the snow-white walls, generate an almost perfect harmony with the delightful surrounding environment. The local craftsmen who make these wonderful works of popular art get their inspiration from the sewing that can be found on the embroidered peasant shirts and skirts. The carpets in Ciocanesti present beautiful pastoral scenes and the area's animals, especially deer and stags. The predominant colors, uniquely combined, are light brown, black or green and sometimes blue, yellow or pink.

Processing the textiles (wool, flax, hemp) and leather, to get clothes (Dorna Candrenilor, Caru Dornei, Ciocrneeti, Cojoci) as well as *wood processing* are characteristic occupations, spread in the entire Dorna Country (Dorna Arini, Iacobeni, Panaci, Caru Dornei etc.)

The folklore and ethnographical centers are numerous in this depression, from popular songs and dances to the clothes, type of house and farm, house appliances and ancient customs. All these are represented miniaturally in the museum of ethnography, Vatra Dornei.

The permanent ethnographical exhibition set up in the great building of the City Hall gives a complex and convincing picture on the richness of the traditional Bucovina mountain civilization in general and the richness of Dorna area in particular. The attraction point is represented by the three traditional interiors, set up in such a manner as to look beautiful but still to respect the area's ethnographical reality.

The architecture is represented by the scale model of a traditional house specific to Dorna area, dating from the XIXth century. The model has been brought from Cosna village. The scale model is supported by a few authentic architectural elements: poles and verandah small gates, wooden bolts for fixing the wooden tile on the roof.

Ceramics is very good represented through objects specific to 2 major centers: Rrdrui and Marginea, and to a less known center - Prltinoasa.

Interior fabrics – carpets, rugs, towels made out of wool, hemp and cotton, offer a very refined chromatic show. In this sector both more than a hundred years old and newer creations are exhibited.

Wood art is very good represented because in the mountain area most of the men know how to handle a hatchet and other tools specific to this craft. Thus, here we can find many tools brought from villages such as Neagra-Carului, Panaci, Dorna Candrenilor, Coena, Poiana Stampei, Ciocrneeti, Cvrlibaba.

The popular costumes are classified by the four ethnographical areas: Dorna, Cvrmpulung-Moldovenesc, Gura Humorului and Rrdruioi. Being an interference area, in Dorna area one can notice influences from Ardeal, Maramuree, Harghita and Neamro area.

The wedding traditions are represented by the wool headkerchief worn by the people who go from door to door and invite everybody to attend the wedding. Also, we can mention the bride's coronet, made from natural flowers.

The winter customs still have their authenticity..

Traditional interiors. This part of the exhibition reproduces the way in which a peasant room is organized in Dorna. The oven has been reproduced at natural scale and so has been the holiday table (used for weddings, christening, dedication day), bottom drawer or the dish shelf.

The pine tree's road is a thematic exhibition that pays tribute to Dorna's raftsmen. All the phases are reproduced, from woodcutting to rafting.

Scale models have been made, starting from the oldest type of rafts – with wood tie bands and to the newest one.

Grazing. In this exhibition the items are carefully selected, representing various stages: sheep hair-cutting, going up the mountain and so on. Most of the items are original. In a corner, one can watch a natural scale fire place with a hook on which a cast-iron kettle for making soft cow cheese is hanging.

The new creation Here one can find woven materials, costumes, wooden items, all actual. Turning the raw traditional material into account (wool, cotton, wood) this creation bears the mark of the new. Thus, women and men's shirts do not use vivid colors, instead they use colors that are more sober. As far as the ornaments are concerned, nowadays the floral motives replace the geometrical ones.

The natural environment that inspired the creations of the people living in Dorna depression is represented at *the Museum of Natural Sciences*, in Vatra Dornei. This museum has been established in 1957. Here, two aspects are presented: the area's richness of flora and fauna and the cynegetics. Also, issues regarding the environment protection are displayed.

All these objectives (architectural and historical monuments, museums, memorial houses) represent unique tourism attractions. But, besides all these objectives, very appealing are festivals organized in various periods of the year. In

February there is the Snow's Festival and many popular and folk groups are invited to perform on stage. In June we have the music festival for children and teenagers - Muzritm. In September there is the traditional „Crsuoa din poveei” festival of puppets and in October „Ion Luca” national festival of popular theatre. Between 25 and 38 December we have the festival of winter customs called „Porniioi plugul feioi-frumoei”.

Conclusion

The concentration of elements of material popular culture in some of the settlements located in well inhabited geographical areas, as well as the growing importance for tourism of the anthropic tourism fund, which attracts wider and wider categories of persons and especially foreign tourists, raise the question of organizing the tourism village. This type of village would have an important role in the preservation and protection of the anthropic tourism fund.

Maintaining the population with specific rural economical preoccupations contributes to preserving the fund already built and to passing on the traditions from generation to generation. Thus, a contribution is made to the preservation of ethno-folkloric ambiance. An important role in keeping and preserving the cultural and historical values is to be played by the museums, which, at their turn, become cultural and educational objectives. Through them we can get in touch with the patrimony of some geographical regions with a great folkloric, ethnographic and historical potential.

1. Ciurea, I.V. et colab., 1995 – Organizarea activitroilor economico-sociale on sistem agroturistic a localitroilor montane de pe Valea Oituzului, juderoul Bacru, Lucrri tiinioifice, seria Agronomie, nr. 38, USAMV Iaci.
2. Ungureanu, D., 2004 – Agroturism on ruralul montan, Brocurr CEFIDEC Vatra-Dornei.
3. Ungureanu, D., 2004 – Analiza potentialului turistic si agroturistic al Bazinului Dornelor – Referat USAMV Iasi

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ У ВНЗ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКОЛОГО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ НА ЕКОТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТАХ

О.О. Фастовець

Інститут туризму Федерації профспілок України, Київ, Україна

Fastovets O.O. Improving the training of managers of tourist industry in higher educational establishments for implementing ecological education on ecotouristic routes

The author of the article examines the main and training future managers of tourist industry at high schools of III-IV accreditation level. They are standardization and diversification of educational process in the current climate of Ukraine's integration into European community. Vocational subjects are considered in the context of sustainable tourist industry from the point of ecology. The use of ecological excursions and ecopaths is offered for ecological education on ecotouristic routes.

Постановка проблеми. Після прийняття «Порядку денного XXI ст.» (Саміт в Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) стратегія сталого розвитку набуває статусу моделі цивілізаційного розвитку. На всесвітньому Саміті зі сталого розвитку (Йоханесбург, 2002) було визначено про перехід до освіти для сталого розвитку. Як відмічає Л.Б. Лук'янова «Модель освітньої системи XXI ст. повинна переорієнтуватися на модель сталого розвитку суспільства, набуваючи за таких умов нових глобальних функцій» [1, 34].

Перехід індустрії туризму України на засади сталого розвитку та приєднання до умов Болонського процесу, виявили необхідність вдосконалення підготовки кадрів для сфери туристичної діяльності та формування моделі освіти фахівця здатного забезпечити сталий розвиток туристичної галузі. Необхідність підготовки кадрів для сталого розвитку туристичної галузі обумовлена тим, що вплив туристичної індустрії проявляється в кількох напрямках: природному, соціально-економічному та культурному середовищі. Реалізація моделі сталого розвитку передбачає перехід від парадигми захисту (охорони) природи до парадигми підпорядкування економічного розвитку екологічному імперативу взаємодії суспільства та природи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема підготовки фахівців для галузі туризму набула розгляду в публікаціях дослідників С. Грибанової, О. Дмитрука, І. Зязюна, О. Любіцевої, Г. Михайліченко, С.

Мельниченко, Н. Нічкало, С. Поповича, Л. Сакун, Т. Ткаченко, В. Федорченка, Н. Фоменко, Г. Цехмістрової.

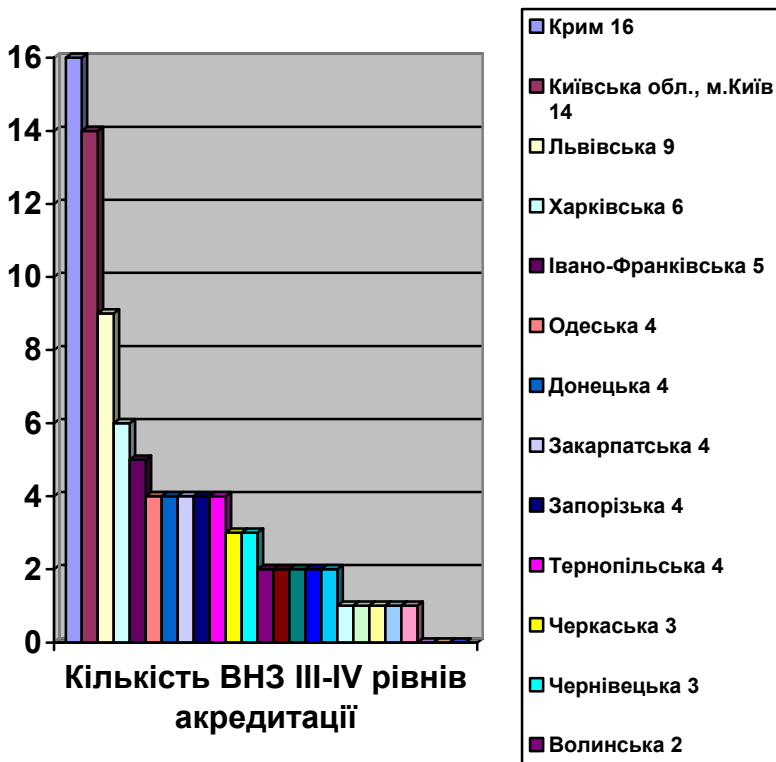
Питання екологічної підготовки студентів у ВНЗ та особливостей еколого-освітньої роботи висвітлювали в своїх працях сучасні філософи (М. Кисельов, В. Крисаченко, О. Салтовський) та спеціалістів з педагогіки (Т. Вайда, В.Вербицький, В. Гетьман, М. Дробноход, Л. Лук'янова, Г. Пустовіт, С. Совгіра, Г. Тарасенко, О. Тімець, А. Червонецький, М. Швед) та ін. Узагальнюючи дослідження цих авторів, ми дійшли висновку, що ґрунтовних досліджень з проблематики екологічної підготовки майбутніх менеджерів туристичного індустрії не проводилось. Разом з тим необхідно зазначити, що до початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні взагалі не існувало і спеціалізованих закладів вищої освіти для підготовки фахівців у галузі туризму.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що підготовка фахівців вищого рівнів (як управління та виконавчого) для сфери туризму у ВНЗ України здійснювалась з кінця 70-х рр. на географічних факультетах Київського державного університету імені Тараса Шевченка та Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Програма підготовки географа-краєзнавця (методиста туристичної справи) містила загальну екологічну складову, що входила до програми підготовки майбутніх географів.

Інтеграція у світовий освітянський простір сприяла запровадженню в 1994 р. напрямку підготовки фахівців з вищою освітою «Менеджмент» на базі Київського торговельно-економічного інституту (зараз Київський національний торговельно-економічний університет), Інституту туризму Федерації профспілок України, Донецького інституту туристичного бізнесу.

За період 1994-2006 рр. сформувалась уніфікована спеціальність за напрямом 6.050200 «Менеджмент організацій». В її межах розвиваються спеціалізації, за якими здійснюється підготовка фахівців для певних сегментів індустрії туризму. Паралельно з цим, з 2004 р. започатковано підготовку фахівців для сфери туризму за напрямом 0504 «Туризм»: спеціальності «Туризм», «Готельне господарство», «Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах». Також підготовку менеджерів для галузі туризму здійснюють в межах спеціальності «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» (спеціалізація готельне господарство і туризм). Проводять підготовку фахівців для туристичної діяльності в педагогічних вузах (спеціальність географія та історія (краєзнавчо-туристична робота), фізична культура (туристична робота).

За нашими підрахунками близько 90 ВНЗ здійснюють підготовку майбутніх менеджерів для туристичної галузі на рівні бакалавр або магістр за спеціальностями «Менеджмент організацій» та «Туризм», «Готельне господарство» (див. мал. 1)

Мал.1 Розподіл ВНЗ по областям України

Більше 50 % ВНЗ III-IV рівнів акредитації сконцентровано: АР Крим (16), що становить 17% від загальної кількості; м. Київ (14), що відповідає 15%; Львівська обл. (9), що складає 9 %; Харківська обл.(6), що дорівнює 6%; Івано-Франківська (5), що відповідає 5%.

Програми підготовки формуються на різних підходах і на основі різних галузей знань базової освіти. Тому, після приєднання України до Болонського процесу набуває особливого значення наукове обґрунтування та методичне забезпечення підготовки фахівців для певних сегментів туристичної індустрії (готельна індустрія, туристичний бізнес, ресторанне господарство, дозвілля та ін.) .

Як свідчать дослідження Т.Ткаченко міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО) передбачено як мінімум два напрями, за якими можлива підготовка фахівців для сфери туризму: «Бізнес і управління» (у тому числі «Менеджмент», п.34 МСКО) та «Сфера обслуговування»

(зокрема, «Готельне обслуговування і сфера харчування» і «Подорожі та туризм», п.81 МСКО) [3, 400].

В Україні наприкінці 2006 р. (Постанова Кабінету Міністрів України за №1719 від 13 грудня 2006) було введено в дію перелік напрямів підготовки фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр, що включає три напрями підготовки фахівців: Менеджмент (код 6.030601), Туризм (код 6.010207), Готельно-ресторанна справа (код 6.140101).

Також постає проблема диференціації діяльності навчальних закладів, щоб забезпечити здійснення неперервної підготовки фахівців для туристичної галузі. Ми поділяємо думку Б.Олійника, О.Любіцевої [2, 7] що університети (IV рівень) мають спеціалізуватися на підготовці кадрів для власне туристичної галузі – туризмознавців, тобто фахівців, здатних проводити моніторинг туристичного ринку, розробляти регіональну, державну стратегію розвитку туризму, проводити наукові дослідження, здійснювати підготовку кадрів вищої кваліфікації (кандидати наук). Галузевим інститутам (III рівень), які володіють матеріально-технічною базою технологічно пристосованою для підготовки фахівців готельно-ресторанного бізнесу, туроператорської та турагентської діяльності, організації дозвілля в сфері туризму, доцільно спеціалізуватися на підготовці фахівців індустрії туризму, готельно-ресторанного бізнесу. Технікуми, коледжи, училища забезпечать систему підготовки фахівців виконавської ланки та робочих спеціальностей.

На думку експертів світової організації туризму для сучасного стану розвитку туристичної галузі притаманні дві основними тенденції: глобальне розповсюдження високотехнологічних стандартизованих туристичних послуг та диверсифікація туристичного попиту, що сприяє активному розвитку нового напрямку - екологічного туризму. В основі розвитку екотуризму закладено три основних принципи: частка доходів від обслуговування туристів спрямовується на охорону природи; відбувається дотримання вимог охорони природи, туристична поїздка має пізнавальну мету. Найбільшої популярності отримали тури для спостереження птахів або тварин, в ході яких можливе залучення туристів до і до природоохоронних заходів.

Тому на нашу думку здійснення екологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму доцільно проводити за кількома напрямками:

- зберегти базовий модуль «Основи екології»;
- здійснити екологізацію змісту фахово-орієнтованих навчальних модулів туристичного спрямування,
- включати до варіативної частини навчального плану Вузу нові учбові модулі безпосередньо пов'язані із розвитком спеціалізованих видів туризму, а саме екологічного туризму.

Наприклад, при здійсненні екологізації курсу «Організація транспортних подорожей та перевезень туристів» доцільним є розгляд наступних проблем: стратегія сталого розвитку туризму та транспортних подорожей як фактор оптимізації взаємодії суспільство-довкілля; вплив транспорту на довкілля; політика екологічної безпеки транспорту; екологічні проблеми водного транспорту; екологічні проблеми залізничного транспорту; екологічні проблеми авіатранспорту; екологічні проблеми автотранспорту; інформування про стан екологічного забруднення території під час маршруту; включення елементів екотуризму в програми турів, впровадження в програми турів екологічних екскурсій, екостежок.

Ми вважаємо, що використання екскурсійного методу сприятиме формуванню екологічної свідомості майбутніх менеджерів із туризму. Екскурсійний метод відноситься до комплексних методів, що дають можливість зосередити увагу не на окремих елементах знання, а на явищах, взятих в процесі розвитку. Використання екскурсійного методу вимагає: виявлення внутрішніх природних зв'язків між окремими сторонами предмету або явища; вибору в об'єктах, що спостерігаються найбільш важливого та зосередження навколо нього всього матеріалу; зв'язок нового матеріалу, що вивчається з досвідом та знаннями екскурсантів. Екскурсійний метод є засобом повідомлення знань в основі якого знаходяться: наочність; обов'язкове поєднання показу та розповіді; рух за певним маршрутом.

Методика проведення екскурсії представляє собою сукупність методичних прийомів показу та розповіді про ці об'єкти, що забезпечують найбільшу ефективність передачі знань студентам і орієнтована на активну участь у сприйнятті різних органів чуттів. Екскурсії поділяються за тематикою, серед них для підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії найширше використовуються комплексні – краєзнавчі та спеціалізовані – екологічні екскурсії. У комплексній краєзнавчій екскурсії, присутні обов'язкові, але невеликі за обсягами екологічні компоненти. Під час маршруту екскурсії відбувається поєднання інтелектуального, емоційного мислення та краєзнавчого пізнання, що сприяє розумінню „малой батьківщини”, активізує пізнавальну діяльність. В ході спеціалізованих екологічних екскурсій увага приділяється безпосередньо екологічним проблемам. Джерелом знань виступає безпосередньо об'єкт природи, що знаходиться у взаємозв'язку з явищами природи і окремі об'єкти або групи об'єктів природи, розглядаються у природному комплексі. Під час екскурсії студенти здійснюють вивчення об'єктів безпосередньо на місцях їх виникнення та розвитку. На особливості проведення екскурсії певним чином впливає пора року. Тому, при розробці маршруту враховують особливості проведення екскурсії в певні періоди року. Також потрібно зазначити, що існують екскурсійні об'єкти, які може спостерігати лише в певному місці в

певний період часу (явища природи - схід або захід сонця, місяця, шторм, туман, веселка, північне сяйво, дія гейзерів, вулканів тощо), життя тварин, птахів у природному середовищі.

Як правило, при проведенні екологічних екскурсій враховують особливості показу певних видів об'єктів. Так, при показі загального виду природного комплексу, обирають найбільш високу точку. Ліс як єдиний екскурсійний об'єкт, розглядають на певній відстані, під кутом зору 18-20 градусів. З окремими породами дерев знайомлять як із самостійними об'єктами. Для їх показу обирають відстань у два-два з половиною рази більше ніж висота дерева, тобто кут зору повинен складати 45 градусів.

В Україні існує досвід створення більш ніж 200 навчальних, навчально-пізнавальних та загальноосвітніх екологічних стежок, що були розроблені станціями дитячого та юнацького туризму, Центральним еколого-натуралістичним центром, аматорами-краєзнавцями, фахівцями національних парків (наприклад, Євростежка Карпатського нацпарку).

За напрямом спеціалізації стежки можна виділити: наукові, що мають типові або унікальні об'єкти досліджень і використовуються з метою відпрацювання методичних питань для науковців; навчальні, що призначені для проведення занять в дошкільних закладах, для учнів загальноосвітніх шкіл, студентів; рекреаційні, що створюються для типових природних об'єктів, що мають високий рекреаційний потенціал; лікувально-оздоровчі.

Найбільш широко в освітній діяльності на екотуристичних маршрутах використовуються навчальні екологічні стежки, що призначені для формування у студентів екологічної свідомості, виховання дбайливого ставлення до природи, розширення знань з природознавчих дисциплін. Основними вимогами до стежок цього типу є розгляд елементів природи, що були включені в навчальні програми та розкривають взаємозв'язки природних компонентів в екосистемах. Надзвичайно ефективним з точки зору регулювання навантаження на природні комплекси та здійснення екологічного виховання та освіти є створення мережі стежок. Вони поєднують найцікавіші в науковому, природоохоронному та естетичному аспектах природні об'єкти і характеризуються значною інформативністю. Особливо перспективними є комплексні екологічні стежки та маршрути, що об'єднують функції декількох спеціалізованих.

Дослідником О.Ю. Дмитруком запропоновано алгоритм розробки та організації екологічної стежки, що передбачає: аналіз ландшафтно-екологічної структури; визначення репрезентативності, еталонності, типовості унікальності природного комплексу; визначення категорій об'єктів (для наукових, освітньо-пізнавальних, оздоровчих, лікувальних); встановлення припустимих навантажень на об'єкти; створення проектів кроків маршруту для різних категорій об'єктів; прив'язка та позиціонування

(кілометраж, хронометраж, визначення базових точок тощо) кроків на місцевості; розробка екоекскурсій за системою та за тематичним спрямуванням; розробка системи маркувальних знаків, вказівників; розробка системи додаткових послуг; апробація маршруту та його відкриття; контроль за реалізацією маршруту (моніторинг екологічного стану, контроль за якістю екотуристських послуг). [4;120]

Методика розробки екологічної стежки за своєю дидактичною конструкцією є інтегративною. Певні вимоги до екостежок запропонували дослідники В.П. Чижова, А.В. Добров, А.Н. Захлебный: атрактивність, доступність, інформативність. [5; 25]

1. Атрактивність (цікавість) стежок для відвідувачів, складається з трьох компонентів - мальовничість пейзажів або об'єктів, їх своєрідності (відмінність від інших) та різноманітності (тропам не повинні бути монотонною). Всі три вищезначені складові поняття атрактивність, як у фокусі повинні сходиться в місцях, де обладнують оглядові майданчики. При виборі таких точок поряд з інформаційними відомостями географічного, біологічного, екологічного плану, увага повинна приділятися панорамі місцевості, сезонній зміні аспектів, форм, фарб та органолептичних якостей оточуючої рослинної спільноти, а також акустичним явищам (наприклад ехо гроту). Критерієм вибору траси маршруту стежки також є наявність об'єктів, що поєднують в собі природну та історичну цінність: вікові дерева, валуни, печери, з якими пов'язані певні традиції та обряди.

2. Доступність для відвідувачів проявляється втому, щоб навчальна тропа розпочиналась з місця, яке має зручний транспортний зв'язок. Також необхідно враховувати, щоб відвідувачі не відчували фізичної та нервової втоми на момент початку маршруту, а сама траса не повинна бути занадто складною для проходження. Фізична втома не повинна заважати сприймати інформацію, милуватися ландшафтом.

3. Інформативність, т.б. здатність задовольняти потребу людини в інформації. Розвиток здатності та потреби до пізнання природи на стежці здійснюється за допомогою буклетів, плакатів, інформаційних дощок, розповіді екскурсвода. Природні ландшафти мають цілий ряд специфічних властивостей, що мають велике значення при виборі траси навчальної стежки.

Під час відвідання екостежки студенти спостерігають, як неконтрольована діяльність людини, в т.ч. і туристична, впливає на естетичні якості ландшафтів. Поширеним проявом такого впливу є сміттям, що залишається туристам уздовж доріг та туристичних стоянок. Як приклад, наведемо терміни розкладу матеріалів у природних умовах : апельсинова шкірка – півроку; пакет від молока – 5 років; залишки цигарок – 12 років; металева бляшанка – 100 років; скло – мільйон років; пластикова тара –

практично не розкладається. Нажаль, від туристів залишається велика кількість сміття. Більше десяти років під час посвячення в студенти першокурсники Інституту туризму Федерації профспілок України, проводили акцію зі збору та транспортування „знахідок” вниз до спеціально обладнаних контейнерів.

Також потрібно зауважити, що за результатами моніторингу стану екологічних стежок важливою проблемою в національних парках, є візуальне забруднення. Візуальне забруднення має багато форм від написів і малюнків на валунах або скелях, що лежать по краях дороги до забудови туристичних центрів, що не відповідають стилю архітектури, характерному певній місцевості.

Майбутні менеджери туризму повинні чітко усвідомити, чим більш унікальна та мальовнича місцевість, тим більше знайдеться бажаючих її відвідати, тому крім проблеми забруднення виникне проблема перенавантаження території. Вирішення цієї проблема повинна розглядатися як на фізичному так і психологічному рівнях. По-перше фізичне навантаження на об'єкт контролюється за допомогою мережі екостежок, розробки варіантів маршрутів здатних зменшувати навантаження. Майбутні менеджери із туризму повинні розуміти, що фізичне навантаження на об'єкт повинно ретельно контролюватися, бо національні парки, заповідники, сільська місцевість, пляжі, видатні пам'ятки архітектури надзвичайно чутливі до перенавантаження. Вони мають певну норму кількості туристів, яких здатні прийняти, без порушення балансу. По-друге, психологічна місткість, під якою ми розуміємо рівень навантаження, після якого об'єкт починає втрачати свою “атрактивність” (цікавість для туристів). Уперше спробу виміру психологічної місткості пляжу було здійснено на початку 70-х рр. Опитування засвідчило, що пляж не вважався переповненим відвідувачами, якщо були присутні 1000 осіб на га (десять квадратних метрів на людину). Проте, ділянка “дикої природи” може містити лише 10 осіб на кв. км, щоб не виникало візуального ефекту перенавантаження.

В умовах кредитно-модульної системи навчання певні вимоги висуваються до комплексу методичного забезпечення навчальних курсів, що включають навчальну програму з курсу, підручник з глосарієм, посібник для самостійної роботи з тематичним оглядом літератури, вправами для закріплення матеріалу, тестами для самоперевірки знань тощо. Прикладом комплексу методичного забезпечення курсу є розроблений автором посібник «Організація транспортних подорожей та перевезень туристів» (2003) та методичні рекомендації «Екологічна складова змісту курсу «Організація транспортних подорожей та перевезень туристів» (2007).[6]

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, враховуючи характер сталого розвитку освіти основними напрямки вдосконалення екологічної підготовки майбутніх менеджерів туризму повинні стати:

- стандартизація та диверсифікація системи підготовки майбутніх фахівців для туристичної індустрії у ВНЗ різних рівнів акредитації;
- екологізація фахово-орієнтованих модулів, що озброює майбутніх фахівців відповідним інструментарієм управління підприємством на принципах сталого розвитку;
- використання при підготовці студентів методу екскурсій, забезпечує ефективність передачі знань і орієнтовано на активну участь у сприйнятті інформації різних органів чуття, є комплексним і дає можливість зосередити увагу на явищах, взятих в процесі розвитку; використання екскурсійного методу дозволяє поєднати показ і розповідь, наочність, рух за певним маршрутом;
- при здійсненні підготовки менеджерів до еколого-освітньої діяльності на маршрутах доцільно використовувати мережі екостежок, що та сприяє формуванню екоцентричної свідомості ;
- організація навчання та зміст дидактичного матеріалу повинні враховувати особливості цільової аудиторії (майбутніх менеджерів) і викладатися із застосуванням сучасних активних і інтерактивних форм і методів, педагогічно-інноваційних технологій, використанням прикладних комп'ютерних програм, електронних підручників.

1. Лук'янова Л.Б. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти Монографія. – К.: Мілленіум, 2006. – С. 34.
2. Олійник Я.Б., Любіцева О.О. Кадрова політика в туризмі // Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола, 2006.– Вип.2. – С. 7.
3. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 400.
4. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу. - К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
5. Чижова В.П., Добров А.В, Захлебный А.Н. Учебные тропы природы. – М.: Агропромиздат, 1989. – 159 с.
6. Фастовець О.О.Екологічна складова змісту навчального курсу «Організація транспортних подорожей та перевезень туристів»: методичні рекомендації для викладачів та студентів вищих навчальних закладів туристичного профілю. – К, Вид-во ФПУ, 2007. – 92 с.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГІРСЬКОГО КОНЯРСТВА В ЕКОТУРИЗМІ

М.Д. Федорюк, М.Й. Головач, М.М. Головач

Закарпатський інститут агропромислового виробництва УААН,
В. Бакта, Україна

Fedoryuk M.D., Holovach M.Yo., Holovach M.M. Economic efficiency and perspectives of developing of mountain horse-husbandry in ecotourism

It has been analyzed economic efficiency of horse-husbandry developing in private sector in mountain zone of Zakarpattya with using worker-horses in individual husbandries and in touristy branch. It has been grounded necessity of saving and improving of genefond of Hucul Bridge to obtain additional incomes from ecotourism in Carpathian region.

Донедавна здавалося, що конярство як галузь назавжди відійшло в минуле. Про неухильне падіння поголів'я промовисто свідчила статистика. Лише після 1991 року внаслідок реформування аграрного сектора виникли фактори, які призвели до зростання попиту на коней. Конярство завжди було галуззю загальнодержавного значення, використання якого змінювалося в залежності від стану суспільно-економічних відносин аграрного та інших секторів економіки. На сьогоднішній день роль коней в народному господарстві регіону має комплексне значення. Так, племінне поголів'я коней використовується для покращення існуючих та створення нових порід і типів, які відповідають вимогам внутрішнього і зовнішнього ринків, а також для проведення змагань у класичних видах кінного спорту, як тяглова сила в сільськогосподарських підприємствах різних форм власності.

Основним стратегічним напрямком розвитку конярства є популяризація використання коней не тільки на сільськогосподарських і лісозаготівельних роботах, а й в гірському й зеленому туризмі, гіпотерапії.

У Закарпатській області основу племінного і загально-користувального конярства становила гуцульська порода коней і її гібриди з іншими породами. Під час експедиційного обстеження конярства в Закарпатській області, проведеного Українською науково-дослідною станцією конярства в 1946 році, було встановлено, що найбільша кількість коней гуцульської породи припадає на Закарпатську область, де облік був проведений більш точно. На основі державних даних в 1949 році був виданий перший том Державної племінної книги гуцульської породи коней (ДПК).

Гуцульське конярство – традиційна галузь тваринництва Карпатського регіону, розвиток якої дає можливість ефективно використовувати дешеві кормові ресурси гірських регіонів. Гуцульська – справжня гірська порода коней. У порівнянні з іншими породами коней, гуцульський кінь має значні переваги. Він добре пристосований до суворого гірського клімату, витривалий у роботі, невибагливий до кормів та умов утримання. Відомо що під в'юком вагою 100 –150 кг. гуцульський кінь може пройти вузькими кам'янистими стежками до 100 км. за день. Гуцульські коні і їх помісі в порівнянні із іншими популяціями характеризуються найбільшою різноманітністю мастей. Виведені у невибагливих і суворих умовах Буковинських Карпат, «гуцули» спочатку мали всі характерні риси диких коней. Їх сотнями розводили в горах у дуже суворих природних умовах. Ізольована від інших, порода розвинулася на стійких і сильних коней. Гуцульські – коні для верхової їзди і драйвінгу (верхово-запряжні). Прикметні риси цієї породи – надійний характер, незворушна натура, навіть коли стикаються з недосвідченими вершниками, спокій і врівноваженість, правильний тип, міцна конституція, невибагливість в утриманні й догляді.

Гуцульських коней часто використовують як робочих у лісах, а також як верхових та в'ючних на гірських стежках. Бо цей невеликий кінь дуже сильний, несприйнятливий до хвороб і може жити просто неба цілісінький рік. Він незамінний у горах, бо дуже стійкий і здатен зберігати високу швидкість на схилах та небезпечних гірських стежках.

Особливе значення гуцульські коні мають у розвитку екологічних туристичних господарств, які набувають щораз більшої популярності. Сьогодні ця порода досить широко використовується у фермерських, лісових екологічних та індивідуальних селянських господарствах. Завдяки невеликому зросту та спокійному норову, цих тварин можна з успіхом використовувати у масовому туризмі, кінному спорті (особливо для молодих підростаючих спортсменів). Незамінними вони виявилися у гіпотерапії (лікування людей верховою їздою). Невисокий зріст коня є зручним для можливості проведення лікувальних вправ.

Зараз гуцульських коней розводять переважно в Буковинському регіоні в Румунії, а також в Угорщині, Словаччині, Польщі та в Україні. Останніми роками ці коні стали популярними навіть в Англії.

Гуцульські коні сьогодні – незалежна й унікальна порода. З 1979 року їхній генофонд підлягає захисту як рідкісна місцева порода. З цією метою 1994 року було сформовано Інтернаціональну Федерацію гуцульських коней, яка має на меті забезпечити єдину методику розведення цієї унікальної породи на території, де вона поширена. Долучилася до цієї справи й Міжнародна благодійна фундація, яка з 1994-го, допомагає селянам у західних областях України розвивати свої господарства. Проект

«Відродження порід тварин, що зникають на Гуцульщині» спрямований саме на збереження генофонду цих коней. За цей час сільським родинам Косівського району Івано-Франківщини уже подаровано тридцять кобил. А ті, в свою чергу, перший приплід жіночої статі, виростивши його до встановленого громадою віку, передають іншій селянській родині та діляться з нею знаннями й досвідом із утримання й розведення. Словом, хоч завдяки закордонним благодійникам коні повертаються в господарства українських селян, які завжди були ознакою добробуту й хазяйновитості.

В останні роки поголів'я коней в Україні необґрунтовано скорочується, якість їх зростає повільно. За цих обставин племінна робота в конярстві набуває великої значимості.

Для вирішення питань збереження та вдосконалення генофонду малочисельних і зникаючих порід, до яких відноситься і гуцульська порода коней, на Закарпатті створено Науково-виробничу асоціацію “Племконецентр”, із племрепродуктором та селекційним центром гуцульської породи коней в Карпатському регіоні України, де створено необхідні умови для вирощування, випробування і використання коней. Науково-виробнича асоціація “Племконецентр” здійснює також наукову і консультативну роботу для племрепродукторів ФГ “Золота підкова”, ФГ “Полонинське господарство”, ФГ „Барвінок” Закарпатської області, ТзОВ „Варто” Івано-Франківської області, ПП „Козак 2006” Львівської області та інших племінних і товарних підприємств різних форм власності західного регіону України.

Станом на 1 січня 2007 року чисельність поголів'я племінних коней в Закарпатській області становить 121 гол. В структурі чисельності племінного поголів'я 44,6% становлять конематки, 9,9 % - жеребці-плідники, молодняк до 3-років і старше становить 9,1%, який є поповненням основного стада.

Незважаючи на високий рівень механізації сільськогосподарського виробництва, коней використовують як тяглову силу в колективних, приватних і фермерських господарствах для перевезення вантажів на невеликі відстані, заготівлі кормів, обслуговування тваринницьких ферм і потреб населення, роз'їздів, особливо під час весняної та осінньої негоди. Це і ряд інших причин обумовлюють потребу в інтенсифікації розвитку конярства. У другій половині ХХ ст. у світі значно зросла популярність верхової їзди, кінного спорту, туризму “в сідлі”, кінних ігор. Коні стали засобом фізичної культури, активного відпочинку, розваг людей. Основним завданням господарств України на найближчі роки є збільшення поголів'я до оптимальних розмірів та якісне поліпшення насамперед робочих коней.

Поголів'я коней в області у всіх категоріях господарств порівняно з 1991 роком зменшилося на 5,7%, у гірській зоні зросло на 2,3%, тобто протягом останніх п'ятнадцяти років поголів'я було стабільним. У

сільськогосподарських підприємствах воно зменшилось на 93,4%, в гірській зоні на 84,5%, а в населення - збільшилось у 5,8 рази по області та у 6,8 рази – в гірській зоні Закарпаття (табл. 1).

Таблиця 1
Поголів'я коней по категоріях господарств у Закарпатській області, гол.

	1991	1996	2000	2006	2006 у % до 1991
Всі категорії господарств	12845	12797	14693	12112	94,3
в тому числі гірська зона	4022	3769	4474	4114	102,3
Сільськогосподарські підприємства	10901	6738	4112	724	6,6
в тому числі гірська зона	3450	2063	1038	192	5,5
Господарства населення	1944	6059	10581	11388	5,8 рази
в тому числі гірська зона	572	1706	3436	3922	6,8 рази

В гірській зоні Закарпаття станом на 1 січня 2007 року 99,2% (110,3 тис.га) сільськогосподарських угідь знаходяться в особистих господарствах населення, що порівняно з 1991 роком у 6,6 рази більше (табл. 2).

Таблиця 2
Площі сільськогосподарських угідь по категоріях господарств у Закарпатській області, тис. га

	1991	1996	2004	2005	2006	2006 у % до 1991
Всі категорії господарств	414,7	448,5	420,3	416,5	454,3	109,5
в тому числі гірська зона	110,4	124,5	113,9	111,3	111,2	100,7
Сільськогосподарські підприємства	357,2	231,0	81,3	70,7	54,6	15,2
в тому числі гірська зона	93,7	46,7	4,4	2,6	0,9	1,0
Господарства населення	57,5	217,5	339,0	345,8	359,3	6,2 р.
в тому числі гірська зона	16,7	77,8	109,5	108,7	110,3	6,6 р.

У сільськогосподарських підприємствах площі сільськогосподарських угідь зменшилися в 6,5 разів. Якщо у 1991 році у сільськогосподарських підприємствах було 357,2 тис. га сільськогосподарських угідь, а у населення – 57,5 тис.га, у гірській зоні відповідно 93,7 тис.га та 16,7 га, і обробіток землі проводився технікою, якої в той час було достатньо, то таку кількість землі, яка є у населення на даний час, обробляти цим поголів'ям коней просто неможливо, так як у населення недостатньо техніки для обробітку землі, а коні в основному використовуються на недоступних для техніки полях, через це значна кількість сільськогосподарських угідь використовується як пасовища.

На сьогоднішній день у гірській зоні Закарпаття, на територіях, де на відповідному рівні розвинений зелений туризм коней використовують у цій галузі для прогулянок гірськими дорогами на бричках, гірськими стежками – верхом, а в санаторіях (“Квітка полонини”, “Кришталеве джерело”) – для гіпотерапії.

Для визначення економічної ефективності розвитку галузі конярства в області, через відсутність статистичних даних, нами проведено обстеження по спеціально розроблених Інститутом аграрної економіки УААН анкетах для опитування власників господарств.

Методика вказаного дослідження і форма анкети були взяті нами за основу при розробці методичних підходів та уточненні форми анкети для визначення економічної ефективності розвитку галузі конярства у гірській зоні Закарпаття в особистих господарствах населення та приватних підприємствах по використанню коней в зеленому туризмі з урахуванням особливостей регіону.

На основі анкети, розробленої спільно із співробітниками Інституту аграрної економіки УААН нами проведено обстеження у 5 приватних підприємствах, які займаються зеленим туризмом з використанням коней та в 32 особистих господарствах населення, які мають в наявності поголів'я 1-2 робочих коней і використовують їх на сільськогосподарських та транспортних роботах, зеленому туризмі, що є основним видом їх діяльності.

Аналіз витрат та доходності в цілому по обстежених господарствах і по кожному окремо свідчить про те, що використання коней є рентабельним і на сільськогосподарських роботах, і в зеленому туризмі гірської зони Закарпаття.

Найбільша частка витрат на утримання племінного коня у приватному підприємстві для надання послуг з гіпотерапії припадає на оплату праці із нарахуваннями інструктору і становить 54,1% (табл. 3).

Таблиця 3

Структура витрат на утримання одного племінного коня на рік у приватних підприємствах гірської зони Карпат (надання послуг гіпотерапії)

№ п/п	Статті витрат	Сума, тис.грн.	%
1	Корми	6,1	20,1
2	Догляд (оплата праці конюха)	1,0	3,3
3	Заробітна плата інструктору	12,0	39,6
4	Нарахування на заробітну плату	4,4	14,5
5	Ветеринарне обслуговування	0,5	1,7
6	Осіменіння	0,5	1,7
7	Електроенергія	0,2	0,7
8	Матеріали та інвентар	2,8	9,2
9	Амортизація	0,6	1,9
10	Накладні видатки	2,2	7,3
	Разом	30,3	100

Згідно розрахунків, проведених на основі обстеження, дохід від використання одного племінного коня за рік становить 42,0 тис. грн., в тому числі від гіпотерапії 39,2 тис. грн. із врахуванням державної дотації.

Економічна ефективність використання коней в цій галузі складає від 38 до 50%, прибуток на 1 конедень становить 41,78 грн. (таблиця 4).

Таблиця 4

Економічна ефективність використання коней у приватних підприємствах гірської зони Карпат (надання послуг гіпотерапії)

№ п/п	Показники	Сума, тис. грн. (1 гол.)
1	Витрати на утримання	30,3
2	Всього доходів	42,0
3	Прибуток	11,7
4	Рентабельність, %	38,6
5	Прибуток на 1 конедень	41,78 грн.

Дослідженнями встановлено, що у 6 із 32 обстежених особистих господарств горян, утримується по 1 голові робочих коней, або 20%, у 26 господарствах по два робочі коні, лошата реалізуються у піврічному віці. У тих господарствах, де гуцульські коні використовуються на сільськогосподарських роботах, для власних потреб і зеленого туризму в

структурі витрат на утримання двох робочих коней найбільшу питому вагу займають витрати на корми – 49,1%, оплата праці господаря – 32,1%, яка є доходом селянина (таблиця 5)

Таблиця 5

Структура витрат на утримання двох робочих коней на рік у особистих господарствах населення гірської зони Карпат

№ п/п	Статті витрат	Сума, тис.грн.	%
1	Корми	5,5	49,1
2	Догляд (оплата праці господаря)	3,6	32,1
3	Ветеринарне обслуговування	0,5	4,5
4	Осіменіння	0,1	0,9
5	Електроенергія	0,2	1,8
6	Матеріали та інвентар	1,0	8,9
7	Накладні видатки	0,3	2,7
	Разом	11,2	100

За даними обстеження особистих господарств населення гірської зони Закарпаття встановлено, що рентабельність використання робочих коней складає 45-58%, дохід на 1 конедень становить 28,16 грн., що на 32,8% менше, ніж в приватних підприємствах, які займаються тільки зеленим туризмом (таблиця 6).

Таблиця 6

Економічна ефективність використання двох коней у особистих господарствах населення гірської зони Карпат

№ п/п	Показники	Сума, тис. грн. (1 гол.)
1	Витрати на утримання	11,2
2	Всього доходів	19,4
3	Прибуток	6,2
4	Рентабельність, %	55,2
5	Чистий дохід	11,8
6	Дохід на 1 конедень	28,16 грн.

Внаслідок проведених обстежень встановлено, що коні, зайняті в зеленому туризмі на приватних підприємствах працюють 280 днів у році, прибуток на 1 конедень складає 41,78 грн. (включаючи державну дотацію 7,14 грн.), а в особистих господарствах населення робочі коні

використовуються в середньому 210 робочих днів, дохід на 1 конедень становить 28,16 грн.

Отже, економічна ефективність використання племінних коней для гірського туризму значно вища, ніж робочих коней на сільськогосподарських та транспортних роботах. Послугами зеленого туризму користуються багаті відпочиваючі, а сільськогосподарськими - прості малозабезпечені горяни.

В зв'язку з невеликою кількістю племінного поголів'я, яке можна використовувати в гірському туризмі і гіпотерапії, та відсутністю коштів на його придбання, власники особистих селянських господарств використовують гуцульських коней в галузі сільського господарства, а у вільний від сільськогосподарських робіт час у гірському туризмі (прогулянки гірськими дорогами, стежками).

На сьогоднішній день не викликає сумніву розвиток кінного туризму в гірській зоні Закарпаття. Затвердження програми розвитку туризму на Україні в цілому та в Закарпатській області зокрема, повинно стати одним із найефективніших засобів виходу, особливо гірських районів, з важкого економічного стану. Неабияка роль відводиться кінному туризму, який може бути прогулянковим, маршрутно-пізнавальним та спортивно-оздоровчим і буде сприяти покращенню здоров'я та добробуту людей. Окрім того, кінь виховує в людині доброту, щирість та розважливість. Вченими доказано, що коні мають прекрасну біоенергетику - вони донори. Гіпотерапія - лікування на конях, дає позитивні результати при захворюваннях хребта, відновлює діяльність вестибулярного та опорно-рухового апаратів, стимулює функції всіх внутрішніх органів, створює прекрасний вібраційний і масажний ефект, а також сприяє психологічному розвантаженню. Туризмові належить одне із провідних місць у відродженні гірського конярства, тому ефективність використання коней в туристичній галузі має поєднуватися з правильним веденням селекційно-племінної роботи.

1. Державна племінна книга коней гуцульської породи. – Київ-Харків, 1949. Том I. – С.5-29.
2. Головач М.Й., Ганинець П.П., Головач М.М. Перспективи збереження та покращення генофонду коней гуцульської породи і їх помісей Mat.IV Symp.Ukraine – Osterreich. Сільське господарство: наука і практика. – 2002. – С.122, 85-86.
3. М.Головач, В.Алейніков, М.Головач. За племінною цінністю і породними перевагами необхідно вдосконалювати генофонд коней, передусім створених в Україні порід. Тваринництво України 2006 р. №10 С.27-28.
4. Князь С.П. Урусов. Книга о лошади. Том I. – Санкт-Петербург, 1911. – С. 745, 174
5. Закон України “Про племінну справу у тваринництві”. – Київ, 2001. – С.12-17.
6. Geschäftsordnung. – Stand Fruhjar, 1998. - С.2-10
7. Holländer M. Koñhuculski. – Warszawa, 1938. - С.4-22.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В ГІРСЬКІЙ ЗОНІ ЗАКАРПАТТЯ

М.Д. Федорюк, Л.В. Левандовська, У.Ф. Ковач

Закарпатський інститут агропромислового виробництва УААН,
В. Бакта, Україна

Fedoryuk M.D., Levandovska L.V., Kovach U.F. Ecological-economic valuation of natural resources in the mountain zone of Zakarpattia

It has been analyzed incomes from laying on and realization of nature presents. The economic efficiency of developing of this activity and its influence to improving of social-economical and ecological state in the mountain zone of Zakarpattia has been determined. It has been proposed directs of incomes increasing of mountain population by the State side.

Соціальний розвиток села є одним з найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення. Проте, глибока затяжна державна криза, що супроводжується небаченою руйнацією продуктивних сил села, у поєднанні з негативними тенденціями його соціально-економічного розвитку, зумовленими тривалим ігноруванням потреб і інтересів сільського населення, поставили під загрозу не лише добробут, а й виживання селян. Гірське село потерпає від масового безробіття. Нинішніх масштабів безробіття гірське село ще не знало, хоча неповна зайнятість селян завжди мала місце. В гірській зоні проживає майже 70% сільського населення. Після реформування колективних господарств їхні працівники поповнили лаву безробітних.

В сучасних складних економічних умовах та при відсутності вільних робочих місць важливою сферою прикладання праці і джерелом доходів для більшості сільських сімей горян стали особисті господарства громадян. Нині ці господарства стали основними виробниками сільськогосподарської продукції в гірській зоні Карпат. Проте, доходів від реалізації сільськогосподарської продукції не вистачає для забезпечення відтворення виробництва і потреб сім'ї. Тому селяни знайшли інше джерело доходів – вони займаються збиранням ягід, грибів та лікарських рослин (цих продуктів в цьому регіоні більш як достатньо). При реалізації ягід та грибів міському населенню та приватним заготівельникам селяни отримують додаткові доходи, які допомагають забезпечити сім'ю всім необхідним.

Дослідження, проведене науковцями Ужгородського відділення Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України спільно з

спеціалістами державного управління екологічної безпеки в Закарпатській області та управління лісового господарства засвідчило, що на території держлісфонду і природно-заповідного фонду, підпорядкованих названому управлінню, зосереджені значні ресурси харчової продукції недеревного рослинного походження. Зокрема, площа рентонесучих лісових угідь із їстівними грибами складає 28,8 тис. га, а їх експлуатаційний запас – 2,1 тис. тонн, з них: 10,6 тис. га і 330 тонн – білі гриби; 2,1 тис. га і 148 тонн підосичники і підберезники, решта – інші види грибів.

Площа рентонесучих лісових угідь з найбільш розповсюдженими видами ягід складає 22,2 тис. га з експлуатаційним запасом у середньоврожайні роки понад 3 тис. тонн, з них 61,8% площ ожинників, 29,4% - малинників, 8,8% - чорниць.

Період масового збирання ягід, грибів та лікарських рослин за часом співпадає з важливими сільськогосподарськими роботами, на яких зайнята основна частина сільського населення, тому збиранням дарів лісу займаються пенсіонери, діти та студенти.

Організація заготівлі на науковому рівні потребує забезпечення заготівельників та збирачів необхідними рекомендаційними посібниками.

Закарпатська область в силу своїх природнокліматичних умов є багатим регіоном як по видовому, так і по запасах сировини дикоростучих лікарських рослин. Промислові заготівлі дикоростучої лікарської рослинної сировини і культура лікарських рослин ведуться на Україні вже біля 300 років (з часів Петра I). В наш час Карпати є одним з основних регіонів збору лікарської рослинної сировини, що дає змогу селянам заготовляти велику кількість таких лікарських рослин як липа, чебрець, бузина, звіробій, калина, глід, шипшина, горобина та ін. Багато видів сировини, що заготовляють в нашому регіоні, користуються необмеженим попитом на світовому ринку. Лікарські рослини містять велику кількість органічних і неорганічних речовин із широким спектром дії. До них входять такі фармакологічно активні речовини, як алкалоїди, глікозиди, ефірні олії, органічні кислоти, мікро- та макроелементи. Ці речовини приймають участь в окислювально-відновних процесах людського організму. Майже всі лікарські рослини містять вітаміни, причому в багатьох з них є ще невідомі сполуки і не тільки вітаміни, оскільки склад багатьох рослин до сьогодні ще недостатньо вивчений. Лікарські рослини активують захисні сили організму, мають антимікробні властивості. Населення гірської зони Карпат заготовляє лікарські рослини в основному для власних потреб, так як ринок збуту досить обмежений. Оскільки в наш час ціни на медикаменти досить високі, то горяни користуються народними засобами лікування, що значно заощаджує їх сімейний бюджет. При масовій заготівлі лікарських рослин фармацевтичними компаніями, вони можуть стати для гірського населення

Карпат не тільки засобами народної медицини, а й джерелом додаткового доходу. Якщо враховувати, що приватні заготівельники закуповують чорницю по 10 грн. за 1 кг., а одна людина в день може назбирати 10-12 кг цих ягід, то за сезон одна людина може заробити приблизно 1,8-2,0 тис.грн./ період збирання чорниць 20 днів/. Закупівельна ціна малини – 5,0 грн. за 1 кг, за день людина може назбирати 8-10 кг малини, період збирання продовжується до 2-х тижнів. Досить велику кількість малини гірське населення використовує для власних потреб (33%). В кожній сім'ї, як мінімум, дві працездатні особи, тоді виходить, що сім'я може мати 1,5-2,0 тис. грн. додаткового доходу.

Останнім часом практики сільськогосподарського виробництва виявляють підвищену зацікавленість до вирощування лікарських рослин. Наукові дослідження, проведені в Гірсько-Карпатській дослідній станції, та досвід багатьох господарств зони Карпат свідчать про те, що лікарські рослини можуть бути одним із стабільних джерел доброти горян. Лікарські рослини, в основному, не вимогливі до ґрунтових умов зростання, ростуть на ґрунтах, де традиційні кормові культури не дають очікуваних результатів. Багаторічні лікарські культури ростуть на одному місці 3-5 і навіть 10-12 років, завдяки чому зменшуються витрати на їх вирощування і в значній мірі запобігають утворенню водної ерозії. Перспективним для умов гірської зони Карпат є вирощування таких лікарських культур як: ехінацея пурпурова, нагідки лікарські, головатень, подорожник великий та деякі інші. Вирощування лікарських рослин економічно вигідна справа. Чистий прибуток з 1 га становить 1,1-4,7 тис.грн.

В літній період селяни також заготовляють велику кількість грибів. Так як період досягання цієї сировини різна, це дає змогу населенню отримувати додаткові доходи до заробітної плати від основної діяльності майже цілий сезон. Щодо грибів, то реалізаційна ціна свіжих білих грибів – 15 грн. за 1 кг., свіжих опеньок – 2 грн. за 1 кг.

Необхідною умовою заготівлі грибів є їх досконале знання збирачами. При належному використанні грибних ресурсів населення одержує цінний продукт харчування, багатий на білки, вітаміни, вуглеводи, мінеральні солі, мікроелементи, жири, екстрактивні й ароматичні речовини. Для населення гірської зони Карпат гриби є важливим продуктом харчування, особливо в період релігійних постів, оскільки ціни на рибу не завжди доступні. Крім того, численні види їстівних, а подекуди й неїстівних грибів відомі як джерело цінних лікарських речовин, багато з них містять антибіотичні, деякі – онкостатичні речовини. Деякі види грибів можна використовувати як органічні добрива, наприклад печерицю звичайну.

Періодичність плодоношення білого гриба порушується окремими грозовими дощами, які в жарке літо сприяють хоча б короточасній появі

плодових тіл гриба. В гірській зоні Карпат період плодоношення білих грибів буває в кінці червня. Він не має значення для промислової заготівлі: гриби дуже швидко пошкоджуються личинками комах, слимаками та іншими шкідниками. Другий період плодоношення білого гриба - у серпні. Він вважається найпродуктивнішим. В урожайні роки в цей період гриби ростуть повсюдно. При сприятливій погоді після грозових дощів і теплих нічних туманів, розвиток грибів триває до 2-х тижнів і поступово згасає, а інколи переходить в осінній. В цей час збирачі, знаючи грибні місця, можуть заготовити до 2-3 сотень білих грибів за день, а інколи й більше. Зібрані в цей період гриби сушать, маринують і частково продають приватним заготівельникам та міському населенню. В урожайний рік при середній вазі заготовленого свіжого гриба 100 г та ціні 15 грн. за 1 кг одна сім'я може отримати 3,0-3,5 тис.грн. Це можливо при правильній організації заготівлі грибів державою.

Осінній період плодоношення білого гриба (у вересні) при сприятливій погоді також буває дуже тривалим (10-15 днів) і ясным. В окремі роки (з безсніжними і морозними зимами, при відсутності або надлишку дощів влітку) плодови тіла білих грибів не з'являються. Тому, збагатитися населенню за рахунок заготівлі білих грибів вдається рідко. Переважно цих грибів вистачає для задоволення потреб сім'ї.

Опеньком справжнім уражуються майже всі деревні, чагарникові та більшість трав'яних рослин. Збирання та заготівля опенька є одним з основних засобів боротьби з ним, заходом охорони лісу. На Україні опеньок плодоносить щорічно в 2-3 чітко обмежених періоди. В Карпатах він плодоносить дуже ясно. Опеньки заготовляють для споживання, а також для реалізації. Закупівельні ціни на опеньки дуже низькі, тому сім'я від продажу цих грибів за період може отримати 1,0-1,2 тис.грн.

На підставі досліджень заготівлі особистими господарствами населення ягід та грибів, виконаних науковими співробітниками Гірсько-Карпатської дослідної станції Закарпатського інституту агропромислового виробництва шляхом анкетного обстеження у 2006 році, зроблено розрахунки економічної ефективності цього виду зайнятості гірського населення. Результати обстеження свідчать про те, що витрати на заготівлю та реалізацію дарів природи складаються із особистої праці, транспортних витрат та матеріалів (табл. 1).

Затрати праці обчислювались з урахуванням середньої оплати за людино-годину роботи 3,06 грн. (2,45 грн. + 25% гірські), транспортні і матеріальні (тара, інвентар і одяг) затрати – згідно фактичних даних обстеження.

Таблиця 1

Затрати на заготівлю та реалізацію дарів природи
в обстежених господарствах населення

Показники	Всього	в тому числі				
		чорниця	малина	білі гриби	ін. види грибів	опеньки
Затрати праці, люд/год.	1169	400	225	180	134	230
Оплата праці, грн.	3266,54	912,0	688,50	550,80	410,04	699,20
Матеріали, грн.	150,00	52,00	29,25	23,40	17,42	27,93
Транспорт, грн.	485,00	165,60	93,15	74,52	55,47	96,26
Разом	3901,54	1135,60	810,90	648,72	482,93	823,39

Від реалізації усіх видів заготовленої продукції селяни отримують прибуток. Рівень рентабельності чорниць дорівнює 217,0%, малини – 33,2%, білих грибів – 454,9%, інші види грибів (підосичники та підберезники) – 107,1% та опеньок – 55,4% (табл.2).

Таблиця 2

Економічна ефективність заготівлі дарів природи особистими господарствами населення гірської зони Карпат, (в розрахунку на одну сім'ю)

Показники	Всього	в тому числі				
		Чорниця	малина	білі гриби	ін. види грибів	Опеньки
Ціна за 1кг, грн.		12,00	6,00	15,00	5,00	2,00
Валовий збір, кг		300	180	240	200	640
Валовий дохід, грн.	10560,0	3600,0	1080,0	3600,00	1000,00	12800,0
В тому числі:						
споживання:						
кількість, кг		30	50	60	20	40
сума, грн.	1740,0	360,00	300,00	900,00	100,00	80,00
реалізація:						
кількість, кг		270	130	180	180	600
сума, грн.	8820,0	3240,0	780,0	2700,00	900,00	1200,0
Виробничі затрати, грн.	3901,54	1135,60	810,90	648,72	482,93	823,39
Собівартість реалізованої продукції, грн.	3300,77	1022,03	585,65	486,54	434,63	771,92
Прибуток, грн.	5519,23	2217,97	194,35	2213,46	465,97	428,08
Рівень рентабельності, %	167,2	217,0	33,2	454,9	107,1	55,4
Рівень доходності, %	270,7	317,0	133,1	554,9	207,1	155,4

Середній дохід від заготівлі дарів природи у розрахунку на одну сім'ю за сезон становить 6,5-7,0 тис.грн. за мінусом оплати праці, а враховуючи оплату праці до 10,0 тис.грн. Крім того, підвищується зайнятість населення в

гірській зоні. Одна сім'я на заготівлі грибів і ягід зайнята 167 днів на рік (1169 люд/год : 7 = 167 днів).

З проведеного аналізу бачимо, що сільське населення має досить великі можливості підвищити свої доходи за рахунок заготівлі і реалізації дарів природи. Але при цьому, зрозуміло, необхідно створювати державні або приватні заготівельні організації на місцях, які будуть приймати продукцію по стабільних, встановлених цінах. В даний час населення гірської зони реалізує заготовлену продукцію приватним особам за договірними цінами для подальшого перепродажу. Це є одним із додаткових способів виживання гірського населення. Для багатьох сімей заготівля та реалізація дарів природи в гірських зонах зараз є основним джерелом формування доходів і продовольчих ресурсів. Це за умов безробіття допомагає підвищити життєвий рівень селян.

Заготівля грибів, ягід та лікарських рослин є не тільки джерелом додаткових доходів, а й підвищує зайнятість селян, що значно підвищує соціальний статус села. Через це, з боку держави необхідно створювати заготівельні організації в регіоні, слідкувати за екологічною безпекою та стимулювати селян через встановлення і контроль цін на заготовлену продукцію.

Таким чином, при правильному розподілі свого особистого часу, доброму знанні біологічних властивостей рослин та грибів, середньостатистична сім'я гірських жителів за сезон може заробити на заготівлі ягід, грибів та лікарських рослин близько 4,0-5,5 тис.грн.

1. Гуцуляк Г.Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону. – Львів: Видавництво “Світ”, - 1991.
2. Ганич О.М., Білас Б.М. Екологія. Природне харчування. Здоров'я. – Ужгород: “Патент”, - 2000.
3. Лендел М.А. Аграрні відносини на Закарпатті: уроки минулого і сучасність. – Ужгород: “Патент”, - 1999.
4. Зерова М.Я., Єлін Ю.Я., Козяков С.М. Гриби (їстівні, умовно їстівні, неїстівні, отруйні). – Київ: “Урожай”, - 1979.
5. Івашин Д.С., Катина З.Ф., Рыбачук И.З. Справочник по заготовкам лекарственных растений. – Киев: “Урожай”, - 1983.
6. Матеріали регіональної науково-практичної конференції: “Сучасний стан, напрями відновлення та перспективи розвитку харчової і переробної промисловості Закарпаття”. – Ужгород “Патент”, - 1998.

ТУРИСТИЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ КОСІВЩИНИ

М.М. Фокшей¹, О.М. Довгун²

¹ Інститут управління природними ресурсами, Коломия, Україна

² Косівський інформаційно-туристичний Візит-Центр "Гуцулія",
Косів, Україна

Fokshey M.M., Dovhun O.M. Touring Development of Today's Kosivshchyna

The article touches on the question of the attraction of rest and spiritual enrichment in the picturesque Carpathians, throws light upon the ways of touring industry and infrastructure in Kosivshchyna.

Українські Карпати здавна манять мандрівників своїми чарівними краєвидами, чистим гірським повітрям та різноманітними можливостями для відпочинку. Особливо привабливою для прихильників гірських мандрівок, кінного та водного туризму, зимових видів спорту є Івано-Франківщина. Сільський зелений туризм – на винятковому місці в стратегії розвитку області. Саме такому дозвіллю - відпочинку у приватній господі віддавали перевагу Іван Франко, Леся Українка, Михайло Грушевський, Михайло Коцюбинський, Андрій Шептицький, Василь Стефаник [6].

Кожен мандрівник, який приїхав в Карпати на відпочинок, доторкається своєю присутністю до цих благотворних джерел, насолоджується красою природних ландшафтів, багатством рослинного і тваринного світу, рідкісними реліктовими видами флори і фауни.

Частину гірського краю, розташовану між річками Прут і Черемош та у верхів'ях Тиси, називають Гуцульщиною. Тут споконвіку живуть гуцули - одна з етнічних гілок українців. Вони розмовляють особливою говіркою української мови, виробили власну дерев'яну архітектуру, славляться як неперевершені майстри - будівельники. Гуцули зберегли звичаї та обряди, що мають коріння у сивій давнині. Горяни славляться своїми улюбленими стравами, які відзначаються високою поживністю, екологічною чистотою, корисністю для здоров'я (наприклад, кулеша та бануш з кукурудзяної муки, квашене особливим способом молоко-гуслянка, солоний сир-бринза, страви з дикорослих грибів) [2,4,7].

Перлиною Гуцульського краю є Косівщина. Вікова історія засвідчує, що тут з прадавніх часів живуть талановиті люди, рукотворні вироби яких зачаровують світ. Майстри пензля і різця, глини і металу, ліжникарства і ткацтва ніжним доторком рук створюють шедеври мистецтва енергія яких

возвеличує сутність буття, наближує людину до природи.

Ще на початку ХХ століття Косів був популярним курортним містечком, куди приїздили на відпочинок гості з усієї Європи. Гостей полоняють запашині ліси, шовкові трави, сріблясті водоспади, гірське повітря.

На території Косівщини розташовано 13 туристично-оздоровчих закладів, любителів зимового відпочинку приймають три гірськолижні бази, понад 100 сільських газдів радо зустрічають відпочивальників у власних садибах. До послуг туристів є 17 музеїв, 12 туристично-екскурсійних маршрутів, 4 готелі, 1 кемпінг, 3 санаторії, 37 пам'яток природи.

Для туристів відкривається можливість власного пізнання навколишнього і духовного світу через щорічні міжнародні фестивалі етнічної музики та ленд-арту у Шешорах, "Великдень у Космачі", з'їзди писанкарів; зустрічі у майстернях народних умільців (тут дають можливість туристам власними руками виготовити художній виріб чи його фрагмент) та у виставкових залах; участь у різдвяних колядках, святі Меланки, посвячення паски на Великдень; звук трембіт, цимбалів, скрипки, сопілки, дрімби на гуцульському весіллі. Незабутні враження залишають купання в чистих гірських річках з каскадами водоспадів, екскурсійні піші та кінні подорожі в найекзотичніші місця Карпат та сходження на найвищу вершину Українських Карпат - гору Говерлу (висота 2061м); опанування азів початківця-скалолаза; огляд краєвидів краю з висоти пташиного польоту на спортивному літаку ЯК-52; зачарування веселкових барв Косівського ринку.

На Косівщині втілюється проект будівництва садиби Святого Миколая в с. Черганівка. Тут буде зведено в стилі гуцульської дерев'яної архітектури (без жодного цвяха) церковця, де щоденно правитимуться Божі служби, діятиме недільна школа, відділення зв'язку (пошта Святого Миколая), збудовано маленьку залізницю, інші туристичні об'єкти, де відбуватимуться міжнародні духовні заходи.

З метою ширшого залучення туристів розроблено сім інвестиційних пропозицій, визначено перспективні території для розбудови туристичної інфраструктури на 500 гектарах, готові до послуг шість нових туристично-пізнавальних маршрутів.

Ця чарівність Гуцульщини створює потужний плацдарм для широкого розвитку туристичної галузі в цьому регіоні України.

Всього за три останні роки силами бізнесменів та інвесторів докорінно змінилося обличчя туристичного бізнесу на Гуцульщині. Появилися прекрасні готелі середнього та найвищого класу, розвинулася мережа послуг, різко зросла конкурентність в сервісному обслуговуванні туристів.

Спрямовуючою силою по розширенню інформаційного простору туристичної індустрії Косівщини стало створення Косівської районної туристичної Асоціації та туристичного Візит-Центру „Гуцулія”.

Основні напрямки діяльності Асоціації включають: надання консультацій та практичних порад представникам туристичного бізнесу району щодо підготовки туристичного продукту; опрацювання та видання інформаційних матеріалів (в т.ч. буклетів, брошур, бюлетенів, путівників тощо) про можливості відпочинку в нашому Карпатському краї; участь в спеціалізованих міжнародних виставках та ярмарках з метою представлення нашого туризму, вивчення зацікавлення потенційних партнерів до Карпатського регіону та Косівщини зокрема; організація ознайомчих візитів для тур-операторів та оглядачів.

На базі сервісного центру Асоціації проводяться тренінги та координаційні зустрічі з власниками садиб, представників готелів, пансіонатів, ресторанів щодо підготовки та стандартизації надання послуг проживання та харчування.

Комп'ютеризована інформаційна база даних Асоціації та Візит-Центру складається з фотографій та текстів, які дають можливість ознайомитися з зеленим туризмом в регіоні, туристичними маршрутами, цікавими історичними місцями, культурою побуту, мистецтвом майстрів Гуцульщини.

Ця інформація надається всім зацікавленим особам в електронному варіанті для розповсюдження. Асоціацією підготовлена Web сторінка в Інтернеті. За допомогою електронної пошти проводиться більша частина спілкування з зацікавленими організаціями та особами.

Розгорнута широка рекламна діяльність. Завдяки наполегливій праці туристичної Асоціації та Візит-Центру „Гуцулія” Косівщину щороку відвідують тисячі туристів з різних областей України, а також Франції, Польщі, Канади, США та інших країн світу.

Люди відчули, що туризм - це прибутково, тому кожен житель старається допомогти його розвитку. Цьому сприяє співпраця з молодіжними організаціями, центром ділових жінок Косівщини.

Кожному клієнту пропонується широкий вибір готелів - від найдешевших до найдорожчих. Невисокі ціни на проживання та харчування в приватних садибах з усіма зручностями (від 55 до 75 грн. влітку та 70-100грн. взимку за добу на одну особу) відчиняють двері туристам з середніми доходами.

Екзотичним орнаментом в цьому бізнесі виявився сільський зелений туризм. Простота, доступність такого підприємництва стала вигідною і туристу, і господарю підприємцю. Господарі приватних осель організують екотуристичні програми пішохідних та кінних подорожей прознакованими екостежками у заповідниках, національних та ландшафтних парках [3,5].

На жаль, багато газдів бояться легалізації через незахищеність туристичного бізнесу від податкового тиску та небажання стати заручником паперової біганини. Господар прагне одного - своєю працею чесно заробити

на прожиття і дати можливість туристу насолоджуватись відпочинком в його оселі, відчутти себе краплинкою його всесвіту.

Добитися успіху в туристичній галузі спираючись тільки на власні сили неможливо. Ось чому тісна співпраця з туристичними фірмами Карпатського регіону сприяє не тільки координації взаємодії туристичних організацій, але розвитку й реалізації інвестиційних можливостей. Саме тому налагоджуються тісні контакти з усіма потужними операторами туристичного бізнесу як нашої столиці так і великих міст [1,8].

Ініціативу тісної співпраці в туристичній діяльності з Візит-Центром "Гуцулія" проявив Інститут управління природними ресурсами (м. Коломия) на базі якого акредитовано туристичний центр. Тут проводиться підготовка робітників по професії „Агент по організації туризму" та здійснюється туристична діяльність за напрямками: організація іноземного туризму; туристична внутрішнього туризму; екскурсійна діяльність.

Туристичний центр інституту напроцьовує добрі взаємозв'язки з представниками туристичної індустрії Косівщини та Верховини, Яремче, Львівщини та Закарпаття. Така співпраця дає можливість координувати взаємодію туристичної організації, розширити регіональну базу даних туристичних ресурсів, сприяти аналізу та дослідженню туристичного ринку, збагатити туриста необхідною інформацією і зацікавити його вибрати для відпочинку саме регіон Гуцульщини.

Планувати свій відпочинок в мальовничих Карпатах - це розвивати добробут України, сприяти зміцненню здоров'я нації, формувати духовний та внутрішній світ людини в чистоті і святості.

1. Івано-Франківщина. Кн., Коломия, 1998.- 26с.
2. Косівщина. Туристичний довідник. В-во: КП „Колір-графіка", Чернівці, 2001.-19с.
3. Марія Лаврук. Гуцулі українських Карпат (етнографічне дослідження). Львів. Видавничий центр ЛНУ ім.І.Франка, 2005.- 287с.
4. М.Лаврук, А.Мельник, І.Ковальчук. Природні умови і ресурси Гуцульщини. В кн. М.Домашевський, Н.Библюк „Історія Гуцульщини", Львів „Логос", 1999. - с.77-88.
5. Павлюк Сергій. Про сільський зелений туризм та досвід Прикарпаття. Всеукр. турист, ж-л: "Карпати.Туризм.Відпочинок", №5 (11), 2006.-С.70-71.
6. Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Сільський туризм: Навч. посіб.-К.: Знання, 2006.- 271с.
7. Сільське зелене Прикарпаття. - Ж-л.: Міжнародний туризм, №3(39), 2001.- с.67-69.
8. Туристичними стежками Косівщини (частина1). Туристичний довідник. В-во: КП „Колір-графіка", Чернівці, 2001.- 40с.
9. М.Шкрібляк. Приїжджайте в Прикарпаття. - Ж-л.: Міжнародний туризм, №2(38),2001.-с.64-67.

ВІДНОВЛЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ ГІРНИЧО-ВИДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А.Г. Шапар, В.О. Півень, О.О. Скрипник, В.Н. Романенко

Інститут проблем природокористування та екології НАН України,
Дніпропетровськ, Україна

Shapar A.G., Piven V.O., Skrypnik O.O., Romanenko V.N. Rehabilitation of mining industry disturbed lands recreation potential

Methods of recreation potential rehabilitation has been proposed. Results of introduced methods at the protection territories has been offered. Possibility of technogenic territories usage for ecological net connection elements building has been reviewed.

Рекреація являє собою багаторівневу систему. Без сумніву, регіони мають різний рекреаційно-туристичний потенціал, але кожна людина має право на задоволення рекреаційних потреб як на місті свого проживання, так і на спеціально пристосованих для цього територіях. Люди різні за своїми прибутками, віком, положенням в суспільстві повинні мати можливість вибирати місце та спосіб відпочинку. Рекреаційні об'єкти місцевого, регіонального та національного значення мають розвиватися паралельно та виконувати кожний свої функції. Однаково потрібно розвивати гірськолижні бази в Карпатах і парки відпочинку в містах техногенно навантажених регіонів.

На стадії формування наукового напрямку і організації цілеспрямованих досліджень з управління станом геосистем, рекреаційно-туристичним потенціалом важливим є обґрунтування загальних принципів такого управління. Це дозволяє намітити першочергові завдання з теоретичного обґрунтування різноманітних ефектів, почати розробки методів впливу.

Аналіз спрямування комплексів управління станом геосистем порушених земель показує, що реалізація будь-якого з них забезпечує відновлення. Однак, комплекс рекультивациі, який став уже традиційним, вимагає великих фінансових та матеріальних витрат. На окремих стадіях рекультивациі спостерігаються деградаційні явища (водна і вітрова ерозія ґрунтів, загибель рослин, тощо). Вимоги терасування та доведення природних кутів стрімкості до 18° потребує додаткового залучення родючих земель під тверді відходи виробництва. Таким чином, технологія рекультивациі має достатньо екологічних вад.

Ще більше проблем виникає при здійсненні комплексу меліорації. За потужністю, витратністю та масштабами впливу на навколишнє середовище він переважає рекультивацию. Меліоративні роботи часто залишають після себе засолені та солонцюваті ґрунти, пересушені торфовища, підтоплені землі. Меліорація може суттєво впливати на режим підґрунтових та поверхневих вод, порушувати екологічний баланс.

Відмова від здійснення масштабного втручання, необхідність зменшення техногенного впливу, збільшення природної складової методів відновлення виводять на передній край комплекс природного самовідновлення. Він базується на нових підходах і орієнтований на екологічні результати впливу.

Геосистеми являють собою багаторівневі складні системи, вплив на які не може вичерпуватись окремим рівнем. Екологоорієнтовані методи відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу формують багаторівневі комплекси, які забезпечують функціонування геосистем, відновлення природних ресурсів.

Принципово всі перспективні методи відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу можна звести до 4 основних груп:

- 1) активізація самовідновлення геосистем порушених земель;
- 2) направленої формування вторинних екосистем;
- 3) створення об'єктів, що охороняються для збереження біорізноманіття, природних процесів відновлення;
- 4) інтегрування порушених земель до територіально-функціональної системи екологічної мережі.

Розробка та впровадження методів активізації відновлення геосистем як основи рекреаційно-туристичного потенціалу порушених земель гірничовидобувних підприємств Кривбасу. Проведені вегетаційні досліді [1] для вивчення впливу органічного добрива "Риверм" (zareєстрований в Україні як рідке органічне добриво 16.08.02 р. за № 1104) на розвиток ґрунтової мікрофлори дозволили одержати позитивні результати. У субстраті, обробленому "Ривермом", спостерігалось на 20-100 %, за різних режимах експонування, більше мікроорганізмів, ніж у контролі.

В умовах польового досліді вивчався вплив обробки порід органічною речовиною госппобутових вод з внесенням насіння перспективних видів.

Найбільш ефективними методами активізації відновлення ґрунтів екосистем є обробка вихідних порід органічними речовинами твердих і рідких відходів сільського, комунального, лісового господарства.

В процесі впровадження були застосовані кілька прийомів:

1. Здійснювалось внесення невеликих об'ємів стічних вод ($0,5 \text{ дм}^3$) в лунки під час посадки в них насінин деревних та чагарникових видів. Таке дискретне внесення органічної речовини в нормах (150 мг/дм^2) не вимагає

наявності великих обсягів відходів (до $5\text{ м}^3/\text{га}$). Застосування такого прийому дозволило стимулювати проростання насіння дуба звичайного. Такий прийом важко застосовувати на схилі відкосу відвалу, де стрімкість схилу може сягати 45° . Будь яке пересування на такому схилі людей і механізмів пов'язане з загрозою безпеці праці.

2. Внесення на поверхню ґрунту суміші насіння та госппобутових стічних вод в нормах $1\ 000\ \text{м}^3/\text{га}$. Після внесення восени органічна речовина встигає проникнути в ґрунт, перепріти, та навесні почати свою дію по збільшенню елементів живлення, агрегування ґрунтів, накопиченню вологи. Для знезаражування комунальних стічних вод необхідно застосовувати 10% розчин аміаку. У результаті такого знезаражування ґрунт додатково збагачується формами мінерального азоту, що легко засвоюються рослинами. Використання таких об'ємів стічних вод одночасно вирішує проблему їх утилізації. Сьогодні, коли зрошувальні системи, що застосовували стічні води м. Кривого Рогу, практично припинили свою діяльність, таким чином можна вирішити ще одну екологічну проблему. Внесення госппобутових стічних вод дозволило значно збільшити родючість ґрунтів геосистем, що знайшло своє відображення в збільшенні продуктивності фітоценозу.

3. Сьогодні державне підприємство «Кривбасводоканал» накопичило понад 150 тис. м^3 осадів стічних вод, отриманих за різними технологіями. Більшість осадів вже пройшла знезараження в процесі переробки в аеротанках та метантанках. За хімічним складом вони можуть включати до 80% органічної речовини. Осади застосовуються внесенням в нормах $100\ \text{м}^3/\text{га}$ з покриттям рослинною мульчою. Внесення осадів стічних вод комунальних підприємств для активізації відновлення екосистем є найбільш перспективним напрямком їх утилізації. При застосуванні такого прийому зменшуються транспортні витрати, спрощуються процедура знезараження, зростає інтенсивність активізації.

4. Внесення органічної речовини відходів сільського господарства може здійснюватись сьогодні лише в невеликих обсягах через значне падіння обсягів сільськогосподарського виробництва. На порушених землях гірничовидобувних підприємств застосування відходів треба супроводжувати перемішуванням з ґрунтом, що дуже складно зробити, зважаючи на його великоуламковий гранулометричний склад.

Направлене формування вторинних екосистем порушених земель для відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу. Формування вторинних екосистем здійснювалось шляхом прешочергового утворення рослинного покриву.

Розвиток останнього стримується дефіцитом запасів діаспор (насіння). Управління станом фітоценозу здійснювалось за рахунок внесення насіння

деревних та чагарникових видів. У перший рік після здійснення технологічних дій були отримані сходи деревних та чагарникових видів

Розвиток кореневої системи, можливість як насінного, так і вегетативного засобу розмноження рослин обумовлюють перспективи стабілізації екосистем, що формуються.

Аналіз морфометричних показників свідчить про те, що кращу життєвість поки демонструють маслинка вузьколиста, абрикос звичайний, горіх волоський.

Порівняльний аналіз стану рослинності свідчить про позитивний вплив на показники продуктивності та морфометричні показники дерев та чагарників обробки розкритих порід органічної речовиною. Морфометричні показники рослин, які розвиваються на оброблених органічною речовиною ґрунтах, перевищують контрольні за середньою висотою на 29%, за середнім приростом на 5,9%, за середнім діаметром кореневої шийки на 22%.

Порівняння середніх показників стану рослинних об'єктів після обробки органічною речовиною і контрольних свідчить про наступне:

- 1) зростає життєвість трав'янистих та деревних видів;
- 2) збільшується загальне проективне покриття та середня висота рослин;
- 3) збільшується біорізноманіття та загальна фітомаса колоній;
- 4) активізується проростання насіння.

Прискорення відновлення екосистем виникає в процесі інтродукції рослин та тварин. Інтродукція дозволяє зразу значно збільшити різноманіття, забезпечити біологічну складову розвитку ґрунтів, стабілізувати структуру компонентів екосистем. Інтродукція рослин, в тому числі, і реінтродукція, передбачає вселення рідкісних видів за допомогою органів вегетативного розмноження цибулин, дернин, саджанців. Інтродукція тварин передбачає завезення рачків, молюсків в водойми для забезпечення розвитку кормової бази риб. Це дає позитивні результати в напрямку збільшення різноманітності та кількості популяцій риб.

Взагалі інтродукція дуже витратний метод, його неможливо здійснювати в великих обсягах, спостерігається дефіцит інтродукційного матеріалу. Для забезпечення позитивного результату застосування методу необхідно забезпечити інформаційне, наукове обґрунтування.

Для відновлення рослинності порушених земель застосовувалось насіннєве відновлення деревних, чагарникових та трав'янистих видів.

Внесення насіння перспективних видів рослин виконувалось методами, які імітують природні процеси поширення насіння: врозкид насіння, що розповсюджується вітром (крилатки, зерновки); внесенням із запасом органічних речовин, розповсюджуваних тваринами (жолудь, кістянка, горіх).

Нами були застосовані прийоми відповідні особливостям перспективних видів рослин.

В першу чергу, застосовувались види, екологія яких відповідає «гірським» умовам відвалу. Каменистість протогрунтів відвалу, насиченість субстратів карбонатами кальцію, слабка вивітрілість порід створює умови для зростання гірських видів (горіх волоський, горіх манчжурський, горіх чорний, абрикос звичайний, персик звичайний, горобина звичайна, горобина арія). Непогане відновлення демонстрував і горіх волоський, але схожість насіння його була низькою.

Дослідження показали перспективність відновлення на відвалі співтовариств за участю дуба звичайного. Дуб звичайний, як представник аборигенної флори, вид, який утворював більшість природних лісів території, становить особливий інтерес у розрізі використання земель в рекреаційно-туристичній діяльності, збереженні природного біорізноманіття. На відвалах дуб звичайний формує особливу життєву форму чагарника. Дуб у перші роки розвитку створює потужну і розгалужену кореневу систему, тільки після цього збільшує надземну частину.

Біорізноманіття біологічного роду дуб створює можливості використання для відновлення екосистем дуба червоного, дуба скельного. Поряд із широким екологічним діапазоном дуби мають високу декоративність, що особливо важливо для відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу.

Гарні показники росту і розвитку демонструють при відновленні екосистем рослини-оліготрофи. Дається ознаки дефіцит поживних речовин, особливо, у відсутності обробки органічною речовиною. Відмінно проявляє себе при проростанні з насіння маслинка вузьколиста. Вона має найбільші морфометричні показники (річний приріст, діаметр кореневої шийки). Погано проростає з насіння обліпиха крушиновидна, розпочато спроби її вегетативного поновлення.

Добре відновляється на порушених землях і акація біла. Вона може застосовуватися в штучних лісових насадженнях техногенних парків. Вона достатньо декоративна, щоб активно сприяти відновленню рекреаційно-туристичного потенціалу територій.

Для відновлення екосистем з успіхом використовувалися клен ясенелистий, клен татарський, що володіють можливостями швидкого захоплення порушених земель і нарощування вегетативної маси. Перший здатен давати до 10000 сходів/га порушених земель, другий добре розвивається на пісках як алювіальних, так і прадавніх, які виходять на поверхню на піщаних кар'єрах та відвалах.

Нагромадженню живильних речовин сприяв й опад піонерних співтовариств, що формуються на відвалі. Опад рослинних співтовариств,

розкладаючись, не тільки сприяв нагромадженню живильних речовин, але і захищав поверхню ґрунтів від водяної та вітрової ерозії, сприяв утворенню структури.

Створення техногенних ландшафтних заказників для відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу

В техногенно навантажених степових регіонах України спостерігається загальний дефіцит земель рекреаційного, туристичного, природоохоронного призначення. Це пов'язане перш за все з надмірною господарською освоєністю території. Розширити можливості рекреаційно-туристичного використання територій, збільшити площу відповідних земель сьогодні можливо через застосування поліфункціональності землекористування.

Порушені землі в результаті техногенного впливу втратили всі компоненти екосистем. Однак, вони, перебуваючи впродовж кількох років в незайманому стані, стали середовищем утворення вторинних екосистем. Вторинні екосистеми мають природний характер і відповідають природним умовам.

Заростання порушених земель часто супроводжується “вибухом” біологічного різноманіття. Дослідження залізорудних відвалів Кривбаса свідчать про наявність у піонерних співтовариствах червонокнижних видів рослин. Практично розмаїтість умов забезпечує біорізноманіття території протягом декількох десятиріч.

Одним з напрямків формування нових поліфункціональних територіальних елементів може бути створення техногенних ландшафтних заказників [2, 3].

Техногенний ландшафтний заказник – це нова форма поліфункціонального використання земель. Відпрацьовані землі зі сховищ твердих, рідких відходів гірничопромислової діяльності після консервації стають об'єктами, де забезпечується відновлення екосистем, після якої вони використовуються для рекреаційно-туристичної діяльності.

Техногенний ландшафтний заказник – це техногенна територія, що призначена для створення умов відновлення біогеоценозів, деградованих ґрунтів і збереження біорізноманіття з використанням їх у рекреаційній, просвітницькій і природоохоронній діяльності.

Яскравим прикладом використання порушених земель для рекреаційно-туристичної діяльності є заказник “Візирка”. В системі природоохоронних об'єктів він отримав статус ландшафтного *заказника* місцевого значення (рішення Дніпропетровської обласної Ради від 28 грудня 2001 року № 502-19/XXIII.). В територіально-функціональній системі екологічної мережі він відноситься до відновлюваних територій. На ньому продовжується природне відновлення геосистем порушених земель.

Флора території, що охороняється складається з 120 видів [4]. Тут зустрічаються рідкісні види, які належать до Червоної Книги України (ковила волосиста (*Stipa capillata* L), ковила Лесінга (*S. Lessingiana* L), цибуля подольська (*Allium podolicum*), що входить до списку рідкісних видів Дніпропетровської області.

Південь Дніпропетровської області – місце розташування 7 Запорізьких січей сьогодні викликає великий інтерес у туристів всього світу. Однак, тут бракує туристичної інфраструктури, центру, навколо якого би формувалась рекреаційно-туристична діяльність. Таким центром може стати туристичний комплекс, створений на базі заказника «Богданівський», який має значний рекреаційно-туристичний потенціал.

Ландшафтний заказник загальнодержавного значення було створено у 1998 році (Указ Президента України № 1341/98 від 09.12.98).

В результаті проведення штучних розкритих робіт на території заказника створився характерний техногенний рель'єф, який породжує ландшафтне різноманіття.

На території можна виділити прирічну, найменше змінену частину з прибережно-водними, водними і луговими геосистемами, ділянки лісової рекультивациі і сплановані і не сплановані відпрацьовані землі на місці кар'єрів.

На даний час на території відмічено 152 видів судинних рослин, в тому числі, 11 видів деревних і чагарникових, що входять до складу лісонасаджень.

На вказаній території утворилася різноманітна палітра екосистем: водно-болотні (модифіковані руслові, водосховища, техногенні озера на глибоких ділянках кар'єру), залишкові і модифіковані лучні системи, рекультивовані агроценози, сплановані рівнинні ділянки на відвальних породах, пагорбиста частина відвальних порід, що нагадують сопкові, екосистеми на погорбистій частині відвальних порід; ліси (акацієві, соснові насадження і спонтанно сформованих на спланованих і не спланованих ділянках лохові асоціації різного віку) і екосистеми байрачного типу з високими урвищними спадами на місцях виїмки порід в прикордонних ділянках.

Утворений ландшафт і екосистеми створили вигідні екологічні умови для формування різноманітного фауністичного комплексу [5]. Прискорений і позитивний процес формування фауністичних комплексів був зумовлений появою значних кормових угідь, відповідних умов для репродукції і захисних умов. Це привело до створення більш значної фауністичної різноманітності, ніж у початкових польових і агроценозних системах.

Зазначені території в результаті впровадження методів відновлення екосистем надбали оригінальний рекреаційно-туристичний потенціал і

використовуються для організації відпочинку місцевого населення та зарубіжних туристів.

Екологічна мережа як передумова збереження та відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу

Одним з перспективних інструментів формування збереження та відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу території є екологічна мережа, єдина територіально-функціональна система, що сприяє рішенню екологічних проблем

Екологічна мережа створює безперервний природний простір, прокладає шляхи для переміщення речовини, енергії, живих організмів. Цим простором можуть скористатися не лише рослини і тварини, а і люди, для задоволення своїх рекреаційно-туристичних потреб.

Екологічна мережа здатна мобілізувати відновлювальний потенціал ландшафту, самої біосфери. Вона може проводити розповсюдження насіння рослин, розселення тварин, сприяти проникненню гірських видів, на відвали гірничих підприємств. Формування екологічної мережі – це метод відновлення природної складової рекреаційно-туристичного потенціалу території.

Практично реалізуючи розроблені принципи [6], відповідно до проекту регіональної екологічної мережі області основним елементом коридору повинна бути визнана - долина р. Інгулець. Долина річки сильно змінена діяльністю гірничодобувних підприємств. На відпрацьованих відвалах і кар'єрах склалися оригінальні для рівнин ландшафти, почалося формування піонерних ґрунтів і рослинних співтовариств. Багато хто з них по показниках проективного покриття, висоти травостою, біологічної продуктивності не уступають природним аналогам. Дешифрування космічного знімку за кольором дозволяє виділити ділянки техногенних територій перспективних для використання як відновлювані елементи екологічної мережі. Такі об'єкти можуть служити притулком біорізноманіття, забезпечувати міграції і розселення живих організмів, обмін генетичним матеріалом, у кінцевому рахунку, забезпечувати цілісність екологічного коридору [7].

1. Шапарь А.Г., Скрипник О.А., Палеха В.Н., Романенко В.Н. Активизация самовосстановления биогеоценозов деградированных земель Ингулецкого ГОКа. // Труды Міжнар. конф. „Проблеми природокористування, сталого розвитку та техногенної безпеки регіонів”. - Дні-ськ. - 2005. І С. 147-148
2. Шапар А.Г. Скрипник О.О., Техногенний парк – елемент екологічної мережі. // Зб.наук.пр. ІППЕ. “Екологія і природокористування”. Випуск 4. Дніпропетровськ.- 2002.-С.106-111.
3. Булахов В.Л., Романенко В.Н., Тарасов В.В. Організація заповідно-охоронних територій у вторинних екосистемах – шлях до відновлення в умовах індустріальних регіонів // Зб. Наук. праць „Екологія і природокористування”.-

- вип. 2, ШПЕ, Дніпропетровськ: 2000.- С.161-171.
4. Тарасов В.В., Романенко В.Н. „Биолого-экологический анализ флоры растительного Покрова заказника местного значения „Визирка” в нарушенных горнами работами землях ОАО „Ингулецкий ГОК”// Зб.наук. праць „Екологія і природокористування”, вип.8, ШПЕ, Дніпропетровськ.- 2005. – С.227-237.
  5. Тарасов В.В., Романенко В.Н., Лебединец Н.П., Новожилов С.М. Закономерности самозарастания техногенных территорий горнорудных предприятий.// Вісник Дніпропетровського державного університету - № 2, - Дніпропетровськ. - 2003. - С.31-35.
  6. Шапарь А.Г. Скрипник О.А., Ландшафтно-гидрогеографические подходы к созданию экологической сети // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. - 2002. -№5-6. С.67-71.
  7. Шапарь А.Г., Скрипник О.А., Романенко В.Н. Обеспечение целостности Ингулецкого коридора региональной экологической сети при помощи вторичных экосистем нарушенных земель горнодобывающих предприятий Кривбасса // Екологія та ноосферологія. – том 17. – 2006. – С. 5-11.

УДК 630*288.81(477-924.52):379.85

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ПРАЛІСІВ КАРПАТ ЗА КОСМІЧНИМИ ЗНІМКАМИ ЯК ОСНОВА ПЛАНУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ю.С. Шпарик¹, О.І. Сахацький², Ю.Ю. Беркела³

- 1 – Український НДІ гірського лісівництва, Івано-Франківськ, Україна,
- 2 – Центр аерокосмічних досліджень Землі НАН України, Київ, Україна,
- 3 – Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Shparyk Yu.S., Sakhatskyi O.I., Berkela Yu.Yu. Virgin forests identification according satellite images as base of tourism activity planning

A method of forest mosaic structure taking into consideration was used for virgin forests identification on satellite images. Such structure becomes apparent as follows: there are many gaps of the young stand among a virgin forest; gap size varies from scores to hundreds square meters; species compositions of young and old stands are mainly the same. Territories of virgin forests were identified in Carpathians Biosphere Reserve too.

Наявність пралісів в Українських Карпатах є великою цінністю для лісознавчої науки. Поняття "пралісу" трактується багатьма дослідниками у європейській літературі по-різному. Черняк [1] дає таке визначення цього терміну: "Під пралісом я розумію такий ліс, який ще повністю знаходиться у тому стані, який він отримав від природи і де було відсутнє будь-яке людське

втручання". Лейбундгут [1] визначив праліс як "недоторкану людиною систему з велетенськими деревами, гігантськими деревними запасами, де є багато підросту та підліску, та де багато стоячої і лежачої мертвої деревини". Рубнер [2] під поняттям праліс розуміє "такі лісові угруповання та рослинність, а також склад видів, структуру та ріст, які з'явилися як кліматично-обумовлений заключний ланцюжок поколінь". Корпель [3] під пралісом розуміє "лісове угруповання, склад якого, структура, ріст та інші життєві процеси обумовлені особливостями довкілля, передусім кліматом". Екологічно стабільні та тривалі взаємостосунки в лісових угрупованнях Браун-Бланке характеризує як "клімаксовий ліс, адже ж клімаксові угруповання втілюють в собі динамічні рівноваги між кліматом, геоморфологією, ґрунтом і рослинністю". До пралісів [4, 5] відносять також лісові екосистеми, філоценогенез (історичний розвиток) яких проходив у незмінному природному середовищі, в якому функціональні взаємозв'язки між автотрофним, гетеротрофним та педосферним блоками не порушені, ценотична структура яких не зазнала антропогенного впливу (за винятком можливого глобального забруднення), склад деревних видів, їх структура обумовлені виключно природними факторами довкілля та умовами місцезростання. В нашому розумінні [6] найбільш простим є таке визначення: "праліси – це ліси, в яких втручання людини зведене до мінімуму і не лімітує природні сукцесії період часу, який є більшим за вік природної стиглості домінуючої лісотвірної породи". Пізнання закономірностей структури та особливостей функціонування таких природних різновікових лісів дасть можливість розробити моделі сталого розвитку деревостанів відповідного породного складу. Особливо актуальні ці питання для гірських умов Карпат, де ліс виконує суттєві екологічні функції, зокрема рекреаційні, і тому існує потреба в постійному вкритті лісом гірських схилів.

Ідентифікація та картування пралісів має бути обов'язковою умовою при складанні проектів туристичного освоєння будь-якої території в Карпатах, що обумовлено специфікою ведення лісового господарства в таких умовах. Роботи цього плану ведуться з 1999 року [7, 8, 9]. Зараз в Українських Карпатах, за нашими оцінками, біля 25 тис. га реально пралісових екосистем різного видового складу. Однак, більш точне визначення їх площі є дуже проблематичним через ряд причин:

- критерії визначення пралісових екосистем в значній мірі суб'єктивні і не є загальноприйнятими (офіційно затвердженими);
- при ідентифікації пралісів в природі існують проблеми з проведенням належних замірів та визначень;
- методика ідентифікації пралісів різних породних складів має свої відмінності.

Ідентифікація пралісів та класифікація космічних знімків виконувались за допомогою програми ERDAS IMAGINE. При цьому, пікселі зображення в межах значної кількості виділів тестових ділянок опитувались програмою. В результаті були отримані середні значення та статистичні параметри розподілу спектральної яскравості різних рослинних угруповань для кожного каналу багатозонального космічного знімка Landsat 7, а також побудовані гістограми розподілу спектральної яскравості для порівняльного аналізу (тобто отримані середні параметри космічних знімків для різних рослинних угруповань у межах тестових ділянок). Таким чином, були отримані спектральні характеристики для окремих видів лісової рослинності та різних ландшафтів (табл. 1).

Таблиця 1

Типові характеристики спектральної яскравості*
для різних типів ландшафтів за спектральними діапазонами
(знімок Landsat 7 від 02.05.2000)

Назва ландшафту	Спектральні діапазони (в чисельнику – середнє значення, в знаменнику – стандартне відхилення), нм						
	450 – 520	520 – 600	630 – 690	760 – 900	1550 – 1740	10400 - 12500	2080 – 2350
Букові ліси	63.8 1.8	62.1 2.5	39.9 2.8	141.3 8.1	95.1 6.1	118.7 2.5	43.8 5.1
Букові праліси	66.9 2.5	59.7 4.6	43.5 3.7	94.1 15.4	72.5 10.9	114.1 2.2	37.3 4.9
Хвойні ліси (Ялина)	60.1 1.8	42.1 2.4	31.6 2.5	48.2 7.3	38.3 7.4	111.9 2.6	22.1 3.9
Полонини, луки	70.3 2.8	61.0 3.6	52.2 6.75	106.9 13.0	105.3 12.9	139.4 6.2	58.0 10.0
Водна поверхня	67.9 1.9	47.6 2.0	35.1 1.9	17.6 0.9	15.7 1.2	130.7 1.0	13.3 1.8

* Примітка: спектральні яскравості дано в умовних одиницях в градаціях від 0 до 255.

Результати проведеної класифікації типів ландшафту за космічними знімками в межах району досліджень представлені на рис. 1. В гірських лісах найбільш вдало визначаються листяні ліси з перевагою бука, хвойні ліси надійно відокремлюються від листяних (більше 80% випадків), легко ідентифікується рослинність на луках та вирубки різного віку, а також населені пункти, техногенні об'єкти в межах населених пунктів, хмари (100%

випадків). Досить добре виділились букові праліси – на рисунку чітко видно їх мозаїчну структуру. Певні проблеми виникають при виділенні хвойних лісів. Їх наявність була ідентифікована за знімком, але не підтверджена в натурі. На нашу думку, це обумовлено наявністю великої кількості контрастних схилів – в залежності від їх крутизни та експозиції яскравість схилів на незначній відстані може різко змінюватися. Це утруднює класифікацію знімків. Тобто, на даному етапі в межах району досліджень виділені ділянки хвойних лісів потребують ще додаткової перевірки.

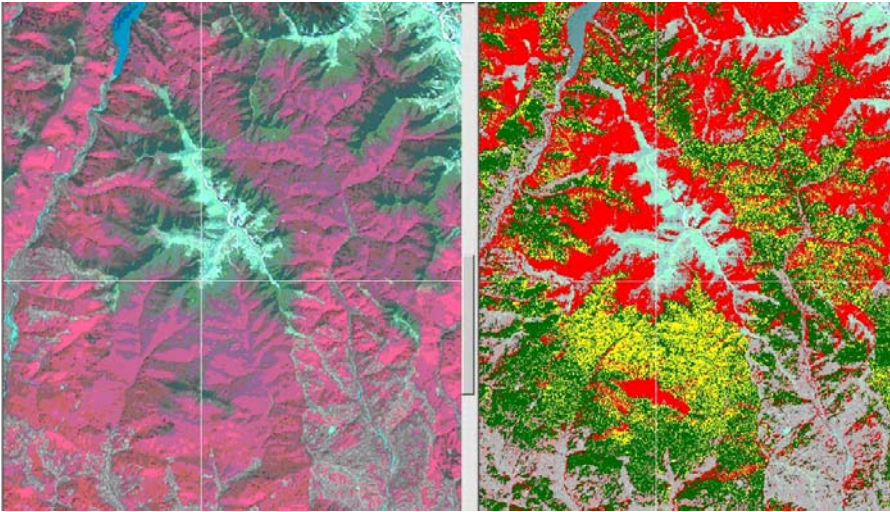

Рис. 1 Результати класифікації гірських лісів Українських Карпат за знімком Landsat-7 від 02.05.2000:

- А - вигляд фрагменту космічного знімка Landsat-7/ETM;
- Б - фрагмент класифікованого знімка (жовтий колір – букові праліси з чітко ідентифікованою мозаїчною структурою).

Висновки

Попередня класифікація знімку Landsat-7 з метою виділення букових пралісів дозволила отримати середні параметри космічних знімків для різних рослинних угруповань у межах тестових ділянок. Найбільш вдало було ідентифіковано букові праліси та листяні ліси з перевагою бука.

Ідентифікація пралісів за космічними знімками є одним з найбільш сучасних і найменш суб'єктивних методів вирішення проблеми обліку пралісових екосистем.

Певні проблеми виникають при відділенні листяних від хвойних лісів в умовах значної крутизни схилів і тому на даному етапі досліджень виділені ділянки хвойних лісів потребують додаткової перевірки.

1. Leibundgut, H., 1978: Über Zweck und Probleme der Urwaldforschung. Allgemeine Forstzeitschrift 24: 683-684.
2. Rubner, K., 1960: Die pflanzengeographischen Grundlagen des Waldbaues. Ed.5. Radebeul, Neumann. 620 pp.
3. Korpel', Š., 1995: Die Urwälder der Westkarpaten. Stuttgart / Vena / New York, Gustav Fischer. – 253 pp.
4. Парпан В.І. Структура, динаміка і екологічні принципи раціонального використання букових лісів Карпатського регіону. Автореф. дис. ... доктора біол. наук, Дніпропетровськ, 1994. – 42 с.
5. Парпан В.І., Стойко С.М. Букові праліси Українських Карпат: захист і ценотична структура. // 36. Праці Інституту Фольклору НАНУ, №4, 1999. – С. 81 – 86.
6. Шпарик Ю.С., Вітер Р.М., А. Vuergi, В. Commarmot, А. Zingg, Беркела Ю.Ю. Структура, ріст та ГІС букового пралісу Українських Карпат. / 36. "Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість". - Львів, 2004, №29. – С. 17 – 27.
7. Лялько В.І., Сахацький О.І., Азімов О.Т. Сибірцева О.М., Ходоровський А.Я., Шпортюк З.М., Бідна С.М. Використання багатозональних космічних знімків з метою вивчення рослинності зони відчуження ЧАЕС // Матеріали науково-технічного семінару «Нові методи в аерокосмічному землезнавстві», 27-28 травня 1999 року м. Київ, С. 105 – 113.
8. Лялько В.И, Сахацкий О.И., Ходоровский А.Я. и др. Комплексование многозональных космических снимков различного пространственного разрешения для повышения эффективности исследований лесных массивов (на примере зоны отчуждения ЧАЭС и районов Сибири) // Космична наука і технологія Т.8. – N 2/3. 2002. – С. 239 – 246.
9. Lyalko V.I., Sakhatsky A.I., Hodorovsky A.Ya., Zholobak G.M., Apostolov A.A., Shparyk Y.S. Monitoring of forests structure in North and West of Ukraine in connection with problems of ecology and estimation of carbon cycle using multispectral space images. Proc. 31 ISPRS, St. Peterburg, 20 – 24 June 2005.

ПІДХОДИ ДО ВЛАШТУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПІЗНАВАЛЬНИХ МАРШРУТІВ У БІЛООЗЕРСЬКОМУ ЛІСНИЦТВІ РІВНЕНСЬКОГО ПЗ

І.В. Шукель,¹ В.А. Бачук²

¹ Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

² Рівненський природний заповідник, Сарни, Україна

Shukel I.V., Bachuk V.A. Going near arranging of ecological and cognitive routes in Biloozersk forest district of Rivne natural preserve

Going near arranging of ecological and cognitive routes is based on the observance of requirements of nature protection legislation, implementation of ecological and elucidative works and satisfaction of necessities of man a preserve in cognition of native nature. Three ecological routes are offered.

Територія Білоозерського лісництва Рівненського ПЗ площею 8051 га розташована у Володимирецькому районі Рівненської області та за своїм характером є комплексною. На ній представлені всі типи боліт, лісова, водна та прибережно-водна рослинність. Клімат території сприятливий для організації відпочинку та розвитку різних видів літнього і зимового видів туризму, але заповідність території накладає обмеження на більшість форм господарювання, в т.ч. рекреації. Озеро Біле - озеро карстового походження і єдине в Україні з підвищеним вмістом гліцерину у воді, має надзвичайні цілющі властивості, володіє високою атрактивністю, береги здавна освоєні рекреантами. Навколо озера з території заповідника виділено рекреаційну зону шириною 50 м по суші та 50 м по воді. На цій площі рекреаційне навантаження перевищує природну рекреаційну ємність території більше ніж у 32 рази, викликає значні рекреаційні дигресії в компонентах рослинних угруповань, а в деяких випадках і їх незворотну деградацію. Загалом, рекреаційне природокористування в прибережній смузі озера Біле носить деструктивний характер і проявляється в спрощенні структури лісових екосистем, старінню та відмиранню заповідних та унікальних для Західного Полісся екосистем [1]. Найбільші площі займає болотна рослинність, що переважає на прилеглому до озера болотному масиві Козина Березина, який займає реліктову долину річки Березини. Тут протікали льодовикові води. Нині виявлена майже вся гамма болотних угруповань Західного Полісся від осоково-гіпнових і до осоково-сфагнових. Підвищені елементи рельєфу займають соснові ліси зелено-мохові та чорничні, вищі - лишайникові,

понижені форми рельєфу заболочені з багном болотним та молінією. Є острівці угруповань ялини європейської, рідкісні для Українського Полісся і занесені до Зеленої книги України.

Розвиток у Рівненському ПЗ еколого-просвітницької діяльності відбувається в т. ч. і з використанням еколого-пізнавальних маршрутів - спеціально влаштованих для екологічної освіти і природоохоронної пропаганди стежок [1, 2, 3, 4]. Враховуючи ті обставини, що еколого-пізнавальний маршрут створюють з різною метою і для різних категорій відвідувачів, зокрема: від підлітків – та для людей літнього віку; різного ступеня освіченості: від школярів до науковців в галузі природознавства, нами пропонується три еколого-пізнавальних маршрути, що наведені на Рис.

Маршрут №1 має еколого-просвітницький напрям. Виходячи з того, що маршрут може бути привабливим при проходженні якщо тривалість перебування на ньому не перевищує 2,5 – 3 год., ми пропонуємо його для не підготовлених людей в лісі. Проходження маршрутом дасть можливість ознайомитись з різними типами рослинних угруповань, а також із проявами негативного антропогенного впливу на компоненти ландшафту.

Початок маршруту знаходиться біля контори Білоозерського лісництва. Туди зручно добиратися як громадським, так і власним транспортом, оскільки біля лісництва є достатньо місця для розміщення автотранспорту.

Маршрут проходить через прекрасні краєвиди насичені поліським колоритом. Піщані дюни вкриває сосновий бір. У низовинах на зеленому моховому килимі рясніє чорниця, стеляться відстовбурчені пагони вічнозеленого плауна, під ажурним листям папороті пломеніють красиві, але отруйні ягідки веснівки дволистої. На схилах пагорбів виблискують шкірястими восковими листочками куртини мучниці, ведмежого вушка, сріблясті плями лишайників, ліловіють подушки чебрецю.

Неподалік від контори лісництва по маршруту є постійна пробна площа у кв. 64, вид. 2, з середньовіковим деревостаном *Querceto-Pinetum franguloso-myrtillosum*. Далі вздовж маршруту можна зустріти згубний прояв антропогенного впливу – згарище у лісі сільськогосподарського підприємства, що поряд із виділом 16 кв. 64, яке переходить у величні і неповторні різновікові сосняки, що займають площі у вид. 4 і 14 кв. 64. Проходячи далі можна побачити вздовж високовольної лінії молоді сосни, які немов вистроїлись в ряд на сріблястому килимі лишайників. А при переході до виділу 27 у кв. 63, потрапляємо у ялинник, що на Поліссі зустрічається лише невеликими острівцями. Тут можна побачити ялини віком від 30 до 90 р. і висотою до 25 м. Ці острівці ялини мають великий науковий інтерес. Із ялинника потрапляємо у заболочену вільшину, а у виділі 18 кв. 63 можна познайомитися з старою вільшиною віком до 80 р. Перейшовши через запроєктований місток, потрапляємо у зміну просторів, де чергуються ліси і

Стежка проходить вздовж озера Біле, яке відоме своєю мальовничістю і неповторністю. Вода чиста і прозора, дно вкрите піском і вапняковим камінням. Ця територія відведена під рекреаційну зону, тут найкращі місця для відпочинку. Вздовж берега пропонується зробити дві зупинки для відпочинку з купанням в озері, де створено спеціальні сприятливі умови.

Рух за маршрутом в одному напрямку. Маршрут розпочинається від контори лісництва з приходом у вихідну точку. Розрахункова швидкість туристів 3-4 км/год., а час сприятливої зміни вражень складає 5-10 хв. Тривалість ходу за маршрутом з поясненнями екскурсовода або ж провідника займає 2,5-3 год., довжина маршруту 4,6 км. Мальовничими краєвидами по лісових дорогах ми повертаємося до контори лісництва.

Еколого-пізнавальний маршрут №2 довжиною 14,5 км, призначений для спеціалістів природознавців і розрахований на проходження протягом 3-3,5 год. Маршрут розпочинається від контори Білоозерського лісництва в напрямку до озера Біле, далі по рекреаційній зоні навколо озера, розпочинається і закінчується біля контори лісництва. Озеро, лісові та болотні масиви утворюють єдиний ландшафтний та гідрологічний комплекс. Співвідношення соснових лісів, лісових і рідколісних боліт, великого і живописного озера роблять територію дуже цінною як для наукових досліджень, так і для рекреації. Проходження даним маршрутом поряд з можливістю ознайомлення з різними типами рослинних угруповань, фауною та флорою Білоозерського лісництва дасть ознайомитись з впливом рекреаційного використання території на природні комплекси.

Еколого-пізнавальний маршрут №3 призначений для спеціалістів природознавців і розрахований на проходження протягом світлового дня. Маршрут пролягає як по заповідним територіям так і по рекреаційній зоні, розпочинається і закінчується біля контори Білоозерського лісництва. Проходження даним маршрутом дасть можливість ознайомитись з різними типами рослинних угруповань, фауною та флорою Білоозерського лісництва.

Для кращого розкриття особливостей ландшафту, структури і взаємозв'язку окремих частин, територія, яка прилягає для створення екологічного маршруту підлягає певній реконструкції. Для цього маршрут розбиваємо на окремі ділянки, границями яких є заповідник та рекреаційна зона на березі озера Біле. В заповіднику не допускається розчищати захарашені ділянки, видаляти повалені дерева та вилучати їх з території.

В рекреаційній зоні облаштовуються місця для вогнищ, встановлюють альтанки, контейнери для сміття, аншлаги. При цьому ці об'єкти встановлюють таким чином, щоб вони не спотворювали оточуючий ландшафт. Вибір того чи іншого заходу робимо з точки зору доцільності його реалізації на певних ділянках маршруту.

Звертаючи увагу на те, що площа Білоозерського лісництва доволі велика, а територія володіє значною кількістю цікавих з наукової точки зору як природних, так і антропогенних об'єктів (на території лісництва 14 хуторів з віковим поліським укладом життя) та значною атрактивністю території, в лісництві проробляються рекомендації з влаштування ще декількох науково-пізнавальних маршрутів.

Така форма природоохоронної освіти на наш погляд є надзвичайно ефективною. Вона відбувається не в процесі обов'язкового заходу, приуроченого до конкретної дати, місця або часу, а при безпосередньому спілкуванні з природою. Завдяки емоційному сприйняттю людиною природи, її впливові на органи чуття, формується позитивна емоційна сфера у людей, які цікавляться природою і мають особливий потяг до спілкування з нею.

1. Шукель І.В., Шукель О.Б., Бачук В.А. Стан та перспективи вдосконалення екологічного туризму в умовах Рівненського природного заповідника. - Наукові дослідження на об'єктах природно-заповідного фонду Карпат та стан збереження природних екосистем в контексті сталого розвитку. - Мат. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю Карпатського НПП. – Яремче: КЗПП, 2005. - с. 242-247.
2. Концептуальні засади еколого-освітньої діяльності в природно-заповідних установах України. - Затверджені Наказом Державної служби заповідної справи № 1-ДС від 04.01.2005 р.
3. Шпильчак М.Б., Чернявський М.В., Шукель І.В. Еколого-пізнавальні маршрути в природних заповідниках. – В кн.: Концепція розвитку типології в Україні в контексті лісової освіти і підвищення продуктивності лісових насаджень. – Харків: ХДАУ, 2000. – с. 210-212.
4. Экологическое образование в охраняемых природных территориях. Сост. Чижова В.П. - М.: Экоцентр “Заповедники”, 1998. - 30 с.

СТАН РОСЛИННОГО ПОКРИВУ КОМПЛЕКСНОЇ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ “СКЕЛІ ДОВБУША” (СКОЛІВСЬКІ БЕСКИДИ) У ЗВ'ЯЗКУ З РЕКРЕАЦІЙНИМ НАВАНТАЖЕННЯМ

Н.В. Шумська

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Shums'ka N.V. The state of the plant cover of the Complex Natural Monument “Skeli Dovbusha” (Skolivski Beskydy) in connection with recreational pressing

Results of study on the plant cover state of the Complex Natural Monument “Skeli Dovbusha” under circumstances of recreational pressing are presented. Floristic and coenotical diversity of the Natural Monument was studied. In general, the plant cover is variety. Result of the accumulation of large number of tourists near rocky complex is degradation of the plant cover.

Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення “Скелі Довбуша” розміщена в західній частині Івано-Франківської області, на землях Полянницького лісництва Болахівського держлісгоспу, в урочищі “Бубнище”, яке знаходиться на лівобережжі ріки Сукіль – лівої притоки р. Свічі. Згідно фізико-географічного районування ця територія припадає на район Сколівських Бескид [3].

Пам'ятка природи загальною площею 100 га включає пісковиковий скельний комплекс зі штучними печерами чітких геометричних форм посеред стиглого букового лісу, а також природний осередок реліктової сосни звичайної на пісковикових скелях. Ця природно-заповідна територія є однією з найпопулярніших серед українських і зарубіжних туристів пам'яток природи та історії в Українських Карпатах [4].

Масові відвідування пам'ятки природи досить суттєво впливають на її екологічний стан. Навколо урочища “Бубнище” та на його території розміщуються туристичні палатки, до “Скель Довбуша” щоденно здійснюються масові екскурсії. В останні роки для послуг туристів використовують коней для верхової їзди навколо скельного комплексу. Це спричиняє досить помітний вплив на ґрунтовий покрив та рослинність урочища безпосередньо біля скель, на лісових дорогах та в деяких місцях лісових угруповань.

Однією з найбільш інформативних ознак стану природного комплексу є склад його рослинності та флористична структура. У зв'язку з цим, протягом

2002-2006 років нами здійснено дослідження ценотичного й видового різноманіття рослинного покриву пам'ятки природи з метою оцінки екологічного стану цієї природно-заповідної території.

Назви видів рослин приймали за [2]. Класифікація рослинності здійснювалась за домінантним принципом [5].

У складі флори урочища “Бубнище” виявлено 183 види судинних рослин, які належать до 4 відділів, 5 класів, 51 родини, 146 родів. Переважна більшість виявлених видів (91,3 %) відноситься до відділу *Magnoliophyta*. З них 138 видів або 82,6 % відноситься до класу *Magnoliopsida*, а 29 видів або 17,4 % – до класу *Liliopsida*. До відділу *Equisetophyta* належить 3 види, до *Polypodiophyta* – 9 і до *Pinophyta* – 4 види.

Найбільші за кількістю видів родини флори урочища “Бубнище” представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Провідні родини у флорі пам'ятки природи “Скелі Довбуша”

№ пп	Родина	Кількість родів		Кількість видів	
		абс.ч.	%	абс.ч.	%
1.	<i>Asteraceae</i>	19	13,0	23	12,6
2.	<i>Poaceae</i>	10	7,0	13	7,1
3.	<i>Rosaceae</i>	8	5,5	10	5,5
4.	<i>Lamiaceae</i>	9	6,2	9	4,9
5.	<i>Caryophyllaceae</i>	8	5,5	9	4,9
6.	<i>Apiaceae</i>	6	4,1	6	3,3
7.	<i>Scrophulariaceae</i>	5	3,4	6	3,3
8.	<i>Brassicaceae</i>	5	3,4	6	3,3
9.	<i>Ranunculaceae</i>	5	3,4	6	3,3
10.	<i>Fabaceae</i>	4	2,7	6	3,3

До провідних 10 родин належать 79 родів та 94 види, що становить 51,4% всього видового складу флори урочища “Бубнище”. Родина *Liliaceae* налічує 5 видів, родини *Dryopteridaceae*, *Primulaceae*, *Caprifoliaceae*, *Boraginaceae* та *Syperaceae* – по чотири. По три види налічують 9 родин; у складі інших родин виявлено по 1-2 види.

У складі флори пам'ятки природи представлені види з євразійським (22,4 %), європейським (19,7 %), бореальним (14,1 %), середньоєвропейським (12,6 %), голарктичним (7,7 %), європейсько-сибірським (6,6 %) та іншими типами ареалів.

За класифікацією життєвих форм К. Раункієра у флорі пам'ятки природи більше половини видів складають гемікриптофіти, досить суттєвими є також частки геофітів та фанерофітів (табл. 2).

Таблиця 2

Структура флори пам'ятки природи “Скелі Довбуша”
за життєвими формами (за К. Раункієром)

Життєві форми	Кільк. видів		Життєві форми	Кільк. видів	
	абс. ч.	%		абс. ч.	%
Фанерофіти	21	11,5	Гемікриптофіти	104	56,8
Нанофанерофіти	3	1,6	Геофіти	27	14,7
Хамефіти	15	8,2	Терофіти	13	7,1

За відношенням до узагальненого вмісту мінеральних солей в ґрунті у складі флори пам'ятки природи переважають евтрофи та мезотрофи (відповідно, 49,7 і 46,4 %). Виявлені 7 видів оліготрофів приурочені переважно до угруповання *Pinus sylvestris* L.

За вимогами до режиму освітлення розподіл видів між екологічними групами більш рівномірний – до групи сціофітів належить 61 вид (33,3 %), до геліофітів – 51 вид (27,8 %), до сціогеліофітів і геліосціофітів, відповідно, – 45 і 26 видів (24,6 і 14, 2 %).

За відношенням до режиму зволоження переважають мезофіти (153 види або 83,6 %), частка мезогігрофітів складає 4,4 %, а гігрофітів і ксеромезофітів – по 3,3 %.

Більшу частину урочища “Бубнище” займає стиглий буковий ліс формації *Fagetea sylvaticaе*, представлений субформацією чистих букових лісів *Fageta sylvaticaе*.

Біля скельного комплексу, на території, що зазнає постійного витоптування, відмічено асоціацію *Fagetum luzulosum luzuloidis*. Деревостан однарусний, утворений *Fagus sylvatica* L., підлісок та чагарниковий ярус відсутні, зрідка трапляється *Sorbus aucuparia* L. Трав'яний покрив розвинутий слабо. Тут домінує *Luzula luzuloides* (Lam.) Dandy et Wilmott, іноді трапляються *Anemone nemorosa* L., *Dentaria glandulosa* Waldst. et Kit. та *D. bulbifera* L., *Vaccinium myrtillus* L.

На схилах найбільше поширення мають угруповання ценозів *Fagetum myrtillosum*, *Fagetum dentariosum* та *Fagetum athyriosum*.

Угруповання асоціації *Fagetum myrtillosum* характеризуються однарусним деревостаном, утвореним *Fagus sylvatica*, іноді трапляється *Abies alba* Mill. Підлісок відсутній. У трав'яному покриві переважає

Vaccinium myrtillus з покриттям до 40 %, зрідка трапляються *Rhodococcum vitis-idaea* (L.) Avror, папороті, *Dentaria glandulosa*, *Luzula luzuloides*.

До більш пологих схилів приурочена асоціація *Fagetum dentariosum*. До *Fagus sylvatica* іноді домішується *Acer platanoides* L., *Acer pseudoplatanus* L. Підлісок відсутній. Трав'яний покрив весною суцільний, а влітку розріджений. Весняну синузію утворюють *Dentaria bulbifera*, *Leucosium vernum* L., рідше *Dentaria glandulosa*. Тут трапляються також *Galium odoratum* (L.) Scop., *Athyrium filix-femina* (L.) Roth, *Platanthera bifolia* (L.) Rich.

Нижні частини схилів займає асоціація *Fagetum athyriosum*. Деревний ярус утворений *Fagus sylvatica*, зрідка трапляються *Quercus robur* L. та *Acer pseudoplatanus*. В другому ярусі – *Abies alba*. В підліску зрідка зустрічаються *Frangula alnus* Mill., *Sambucus nigra* L., *Coryllus avellana* L. Трав'яний покрив утворюють *Athyrium filix-femina*, *Phegopteris connectilis* (Michx.) Watt, *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott., *Gymnocarpium dryopteris* (L.) Newm., *Oxalis acetosella* L., *Majanthemum bifolium* (L.) F.W. Schmidt, *Dentaria glandulosa*, *Galium odoratum*, *Vaccinium myrtillus*.

На схилах, біля лісової дороги розповсюджена асоціація *Fagetum rubosum*. Деревний ярус, що утворений *Fagus sylvatica*, пошкоджений вітровалом. В другому ярусі зустрічаються *Abies alba*, *Sorbus aucuparia*. Підлісок утворюють *Viburnum opulus* L., *Sambucus nigra*. В трав'янисто-чагарничковому ярусі переважають *Rubus hirtus* Waldst. et Kit., *R. idaeus* L., які утворюють густе покриття. Поодинокі зустрічаються також *Prenanthes purpurea* L., *Vaccinium myrtillus*, *Rhodococcum vitis-idaea*, *Campanula trachelium* L., *Athyrium filix-femina*, *Dryopteris filix-mas*, *D. carthusiana* (Vill.) H. Fuchs., *Phegopteris connectilis*.

Зліва від скельного комплексу розміщене лісове угруповання асоціації *Pinetum pteridoso-myrtillosum*. Деревний ярус утворює *Pinus sylvestris* з домішкою *Picea abies* (L.) Karst. та *Abies alba*. Трав'яний покрив утворений *Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn з високим проєктивним покриттям (до 60 %). В трав'яному ярусі трапляються *Vaccinium myrtillus*, *Calluna vulgaris* (L.) Hull, *Trientalis europaea* L., *Oxalis acetosella*. Осередок *Pinus sylvestris* в урочищі “Бубнище” має важливе природоохоронне значення [1], але в останній час трав'янистий покрив угруповання пошкоджений, тут прокладена мережа стежок.

На лучній ділянці перед скельним комплексом виділено асоціації *Agrostidetum (tenuis) phleosum (pratensis)* та *Elytrigietum (repentis) trifoliosum (repentis)*. Угруповання першої асоціації розміщуються ближче до узлісся, другого – біля дороги і на галявині перед скелями. В складі лучних угруповань виявлено кілька видів злаків – *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Dactylis glomerata* L., *Phleum pratense* L., *Poa pratensis* L., *Agrostis tenuis* Sibth.. В

другому ярусі зростають *Centaurea jacea* L., *Achillea millefolium* L. та інші. Третій ярус складається з *Trifolium repens* L., *Medicago lupulina* L., *Thymus serpyllum* L., *Polygonum aviculare* L., *Plantago lanceolata* L. Досить помітною є частка рудерально-сегетальної флори (43 види).

В лісовій частині пам'ятки природи виявлено 7 видів рослин, занесених до Червоної книги України [6] – *Astrantia major* L., *Lunaria rediviva* L., *Lilium martagon* L., *Leucojum vernum*, *Platanthera bifolia*, *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Epipactis heleborine* (L.) Crantz., кілька регіонально рідкісних видів.

Таким чином, флора й рослинність пам'ятки природи, в цілому, досить різноманітні. Проте стан збереженості рослинного покриву вкрай нерівномірний.

Постійне зосередження значної кількості рекреантів біля скельного комплексу призвело до локальної деградації рослинного покриву. Безпосередньо біля скель рослинність повністю відсутня. Територія навколо скель в радіусі кількох десятків метрів майже повністю втратила трав'янисто-чагарничкове вкриття, а в сосновому лісі воно досить помітно пошкоджене.

Лучна рослинність на галявині перед скельним комплексом має значну домішку витривалих до витоптування видів рослин. Досить помітною є частка рудерально-сегетальної флори. Рисами синантропізації відзначається також рослинний покрив вздовж лісових доріг та стежок.

Рослинність лісових територій, віддалених від скельного комплексу, виявилась краще збереженою, у зв'язку з меншою інтенсивністю рекреаційного тиску.

1. Мілкіна Л.І. Ботанічні резервати і пам'ятки природи Івано-Франківської області // Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 142-193.
2. Определитель высших растений Украины. – К.: Наук. думка, 1987. – 548с.
3. Природа Івано – Франківської області / під ред. Геренчука К.І. – Львів: Вища школа, 1973. – 160 с.
4. Природно – заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ: Таля, 2000. – 272 с.
5. Продромус растительности Украины / Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дидух Я.П., Дубына Д.В. и др. – К.: Наук. думка, 1991. – 272 с.
6. Червона книга України. Рослинний світ.- К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996. – 608 с.

**THE TRANSNATIONAL HIKING TRAIL VIA CARPATICA -
A CONCEPT FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE CARPATHIANS**

J. Jaudas

Institut für sozialwissenschaftliche Forschung – ISF, München, Germany

Јудас Й. Міжнародний туристичний маршрут «Через Карпати» - концепція для сталого розвитку Карпат

Проект «Через Карпати» (Via Carpatica) поєднає сім європейських країн та виступатиме як модель сталого гірського туризму. Проект надасть можливість створити нові робочі місця, сприятиме розвитку ландшафтів та інфраструктури. Крім того, проект надасть можливість організувати різноманітні види діяльності дозвілля, зустрічі людей з різних країн світу, захистити навколишнє середовище, а також підтримувати та збагачувати культурну спадщину регіону.

A traversal on the transnational hiking trail of the Carpathian bend, "via carpatica", is certainly a vision today. Although single sections of the Carpathian mountain bend are more or less well developed, a continuous route with paths and huts along the mountain bend is still lacking. For this reason, the creation of a transnational hiking trail, which runs through the seven European countries of this mountain region, is of far reaching importance. The merging idea behind this transnational hiking trail *via carpatica*, consists in developing and promoting this European mountain region with a sustainable social and ecologically compatible tourist concept, the core of which is hiking tourism.

The current investigations of the Carpathian project presently taking place, in which partners from all the Carpathian countries are involved, refer to very different and disparate regional developments in a variety of areas. In attempt to intensify transregional developments, another important result shows that it still remains difficult to cross national borders. With progressive European integration it can be expected that the borders will be more permeable in the future, primarily between the EU member states Poland, the Czech Republic, Slovakia and Romania. Whether it actually succeeds in getting the transnational exchange to occur and to thus create the bases for transnational regional development will, however, be decisive. For the fulfilment of this aim *via carpatica* can represent a central instrument.

At present, our investigations in the Carpathians project show that there is a strong need for further development in sustainable tourism, in particular for hiking

tourism in the individual countries of the Carpathian bend. We therefore, first, want to outline the current state of important areas in regard to sustainable hiking tourism. Following this, the expected effects of the sustainable development of the tourism sector will then be introduced. In conclusion, we want to outline the first steps for implementing such a corresponding concept. In doing so, we refer to experiences from our current work in the Carpathian project.

Current state of sustainable tourism in the Carpathian arch

The present conditions for hiking tourism are characterised by an exceptionally heterogeneous situation between and within the countries of the Carpathian bend as well as by a high demand for development. This shall be represented briefly for the most important areas.

We have different conditions of mountain hiking traditions:

- Regions with long traditions in hiking, for ex. in Poland with his PTTK, in High Tatra, and in the Romanian Carpathians with the Siebenbürgischer Karpatenverein
- Then we have regions without a remarkable mountain hiking tradition.
- We have different stages of infrastructure development:
- The path maintenance is regulated differently in every country
- There are only national or single mountain massif related path systems; transnational systems of hiking-trails are completely lacking til now
- The quality of accommodations is very different
- Concerning Mountain guides: There are also considerable differences between the Carpathian countries and even inside of the countries (one problem is the accreditation of guides on national level).
- Very useful for a bottom-up-approach is the fact, that there are many local active groups with a high readiness to co-operate and to take over certain tasks
- In the same time, there is considerable scepticism among some local protagonists towards ‘foreign ideas’ and an offensive know-how transfer from other European regions.

The results and consequences of the development of the *via carpatica*

(1) Economic and employment results:

Traditional economic sectors in the mountain regions, particularly agriculture (including sheep farming) are frequently, despite the high quality of their products, no longer able to compete. As long as there are no new work perspectives or ways to earn an income, the consequence is the migration of the residents from the Carpathians.

New qualification concepts and the development of new employment fields for those concerned are therefore absolutely necessary.

The impact will be:

- Strengthening of the local economy without dependence on foreign capital, because the concept is based on available local structures and expands these as required, thus generating:
- Employment impacts in the region,
- Work and training prospects for the local population,
- Avoiding forced Labour migration and even return of immigrants to their home regions.

(2) Development of the region and the regional culture:

A sustainable form of tourism leads to a revaluation of the rural space because with this, not only are new employment opportunities in the service sector being created, which are attributed directly to tourism, but also other activities are being activated or reactivated. The development of *via carpatica* requires the ideas and imagination of the regional stakeholders, as well as the co- design and co- development. The consequences:

- A rediscovery of the region by the local population because the residents themselves must get to know their region anew before they can make it approachable for strangers.
- Further development of traditions
- And – finally - a reflexive modernisation. That means the "shaping" of a society by its members in a reflected, willful, deliberate, sensible and active way (as opposed to a mimetic, automatic, unreflected, forceful, passive way).

(3) Nature design and nature experience

A person can only develop his understanding of nature when he is confronted with it, when he feels it by being one with it. The result is: Understanding nature by experiencing nature

(4) Last but not least, we have the **impact of networking.**

Despite of the Carpathian Convention as an agreement for international cooperation, the Carpathian countries are still rather isolated. Limits are the borders, visas, but also language and tradition. So the international, national and regional **networking** is very important in order to reach our goals.

Proceeding in the construction of a *via carpatica*

Based on the present work in the Carpathian project, it can clearly be shown

that the wide interest in transnational hiking trails is evident and is a basic prerequisite for the success of the future *via carpatica* project. Transnational hikers from the respective rim and aligning states and from other countries, primarily from CZ, PL, DE, FR will traverse the developed regions of the Carpathian bend. Since the interest in transnational hiking trails is steadily growing, a specific information policy for the transnational hikers, active in large numbers in other regions (European transnational hiking trails, Jacob paths, routes through the Alps) could also orientate them towards the Carpathians.

With the construction of *via carpatica*, the paths and huts as well as the partners in the regions concerned should be completely reliant on the structures available in accordance with sustainable development. Available structures will be further developed and new necessities will be adapted (bottom-up-approach):

Some Examples:

- Marking existing paths, perhaps improving them;
- Renovating existing huts, raising their ecological quality (supply, disposal);
- Supporting existing organisations and initiatives in their ideas and networking, including voluntary work.

These procedures create identification with *via carpatica* and they bring a contribution to the protection of local and regional stakeholders against the presumptions of foreign investors' large-scale projects.

The *via carpatica* will emerge bit by bit. Numerous sections will be created with individual institutions which will become responsible.

Besides this, central planning and control units will become meaningful: A proximity to the Carpathian Convention or the secretary's office may be recommended.

1. Bätzing, Werner: Die Alpen. Geschichte und Zukunft einer europäischen Kulturlandschaft. München (Beck) 2003.
2. CIPRA-International (Hrsg.): Alpenreport 1. Daten, Fakte, Probleme, Lösungsansätze. Bern (Haupt) 1998.
3. Enzensberger, Hans Magnus: Eine Theorie des Tourismus. In: Einzelheiten I + II. Spiegel-Verlag Hamburg 2006/7 (=Spiegel Edition 24), S. 177 – 204.
4. Jaudas, Joachim: Wandern in unbekanntem Bergen. Seetalpen, Transsylvanische Alpen, Hohe Tatra. Aus: Sektion Bayerland des Deutschen Alpenvereins: (Hrsg.): Der Bayerländer. 77. Heft. München 2005. S. 161 - 172.
5. Jungk, Robert: Wie viele Touristen pro Hektar Strand? Plädoyer für ein sanftes Reisen. GEO 1980, Heft 10, S. 154-156.
6. Krippendorf, Jost: Die Ferienmenschen. Für eine neues Verhältnis von Freizeit und Reisen. München (dtv) 1986. (= dtv 1080)

СПИСОК АВТОРІВ

1. Андрик Є.Й., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
2. Андріюк В.П., Національний природний парк «Гуцульщина», вул. Дружби, 84, м. Косів, Івано-Франківська обл., 78600, e-mail: kosiv_npp@email.su; park@email.su
3. Антал А.Ю., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
4. Антосяк Т.М., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
5. Антюфеев В.В., Нікітський ботанічний сад – Національний науковий центр, відділ агроекології, смт. Нікіта, м. Ялта, АР Крим, 98648, e-mail: nbs1812@ukr.net, oleo2004@mail.ru
6. Бачук В.А., Рівненський природний заповідник, “Дубки – Розвилка”, м. Сарни, Рівненська обл., 34500, e-mail: rpz@sowa.com.ua
7. Безусько А.Г., Національний університет „Кієво-Могилянська академія”, вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070, e-mail: bezusko@ukma.kiev.ua
8. Беркела Ю.Ю., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: yugi@rakhiv.ukrtel.net
9. Божук Т.І., Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В.Чорновола, вул. Тарнавського 52, кв. 9, м. Львів, 79017, e-mail: t_bozhuk@yahoo.com
10. Бондаренко В.Д., Національний лісотехнічний університет України, вул. О. Кобилянської, 1, м. Львів, 79005, e-mail: bond_v@ua.fm
11. Борщук Є.М., Львівська комерційна академія, вул. Скрипника, 1/5, м. Львів, 79049, e-mail: tborshuk@yahoo.com
12. Брусак В.П., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, кімн. 39, м. Львів, 79000, e-mail: brusak_vitaliy@ukr.net
13. Будніков Г.Б., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
14. Бундзяк В.В., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
15. Бундзяк Й.Й., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
16. Бучко Ж.І., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, e-mail: janna@unicom.cv.ua
17. Васильєв В.П., Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, а/с 4, м. Київ, 04209, e-mail: vgt@i.com.ua

18. Васильєва Н.В., Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, а/с 4, м. Київ, 04209, e-mail: reclama_dsg@ukrpost.ua
19. Веклок А.В., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
20. Висоцька С.М., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешенл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040, e-mail: svitlana.vysotska@heifer.org.ua
21. Волошина Н.М., Швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства Закарпаття FORZA, вул. Підгірна, 35, м. Ужгород, 88000
22. Волощук М.І., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
23. Гамор А.Ф., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: hamor@online.ua
24. Гамор Ф.Д., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
25. Гетьман В.І., Державна служба заповідної справи Мінприроди України, вул. Урицького, 35, м. Київ, 03035, e-mail: parks@menvr.gov.ua
26. Гілецький Й.Р., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. 24 серпня, 9, кв. 98, м. Івано-Франківськ, 76006, e-mail: gylezki@yandex.ru
27. Гнатів П.С., Інститут екології Карпат НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026, e-mail: pshnativ@ukr.net
28. Годованець Б.Й., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
29. Головач М.Й., Закарпатський інститут агропромислового виробництва, пр. Свободи, 17, с. Велика Бакта, Берегівський р-н, Закарпатська обл., 90252
30. Головач М.М., Закарпатський інститут агропромислового виробництва, пр. Свободи, 17, с. Велика Бакта, Берегівський р-н, Закарпатська обл., 90252
31. Гота Т.М., Карпатський інститут підприємництва, вул. Незалежності, 103, с. Горінчево, Хустський р-н, 90430
32. Гребенюк Н.І., Карпатський інститут підприємництва, вул. Жайворонкова, 38-г, м. Хуст, Закарпатська обл., 90400
33. Губська О.П., Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, вул. Радянська, 5/14, м. Луганськ, 91021
34. Гутстра М., Європейський центр агро-екотуризму, а/с 10899, м. Амстердам, Нідерланди, 1001, e-mail: m.houtstra@eceat.nl
35. Данів І.М., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net

36. Дем'янова О.В., Національний природний парк «Подільські Товтри», пл. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32301
37. Дзядик Б.М., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, кімн. 39, м. Львів, 79000
38. Довганич Я.О., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
39. Довгун О.М., Інформаційно-туристичний візит-центр «Гуцулія», м. Косів, 78600
40. Довженко В.І., Національний університет «Львівська політехніка», вул. Бандери 12, IV н.к., 402 к., м. Львів, 79013, e-mail: vodol@litech.lviv.ua
41. Дутчак М.В., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
42. Дутчак С.В., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012
43. Загорський В.С., Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., 08401
44. Запоточний М.М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, e-mail: ker@pu.if.ua
45. Зима Олександр Григорович, Харківський національний економічний університет, пр. Леніна, 9-а, м. Харків, 61001, e-mail: profkom@ksue.edu.ua
46. Зима Ольга Григорівна, Харківський національний економічний університет, пр. Леніна, 9-а, м. Харків, 61001, e-mail: profkom@ksue.edu.ua
47. Зиман С.М. Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України, вул. Терещенківська, 2, м. Київ, 01601, e-mail: ziman@ukrpost.net
48. Зінько Ю.В., Громадська організація «Еколого-географічний фонд», вул. Дорошенка, 41, кімн. 40, м. Львів, 79000, e-mail: o_shevchuk@franko.lviv.ua
49. Іванега І.Ю., Ужанський національний природний парк, вул. Незалежності, 7, смт. Великий Березний, Закарпатська обл., 89000, e-mail: unpp@ukrpost.ua
50. Іго Тот С., Естергазі Каролі Університетський Коледж, Егер Естгерازی, 1, 3300, Угорщина, e-mail: igozs@ektf.hu
51. Кабаль М.В., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net

52. Калуцький І.Ф., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, e-mail: ker@pu.if.ua
53. Капітанець О.М., Університет економіки і підприємництва, вул. Полуднева, 1, м. Львів, 79067, e-mail: stadnytskyj@ukr.net
54. Карпенко В.В., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешенл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040
55. Кічура А.В., Карпатська лісова науково-дослідна станція, вул. Духновича, 105, м. Мукачєво, Закарпатська обл., 89600
56. Кічура В.П., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
57. Кіш Р.Я., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
58. Книжицький Й.І., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешенл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040
59. Коберніченко Т.О., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000
60. Ковач У.Ф., Закарпатський інститут агропромислового виробництва, пр. Свободи, 17, с. Велика Бакта, Берегівський р-н, Закарпатська обл., 90252, e-mail: insbakta@bereg.net.ua
61. Койнова І.Б., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000
62. Комендар В.І., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
63. Коржик В.П., Національний природний парк «Вижницький», вул. Центральна, 27а, смт. Берегомет, Вижницький р-н, Чернівецька обл., 59233
64. Король О.Д., Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, e-mail: clg-geog@chnu.edu.ua
65. Кошак М., Маркетингова Асоціація маршрутів по природній та культурній спадщині Доленської та Білої Країни, м. Нове Місто, 8001, Словенія
66. Кризь О.П., Карпатський інститут підприємництва, вул. Жайворонкова, 38-г, м. Хуст, Закарпатська обл., 90400
67. Кризь П.О., Карпатський інститут підприємництва, вул. Жайворонкова, 38-г, м. Хуст, Закарпатська обл., 90400
68. Крок Б.О., Інститут екології Карпат НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026
69. Крч Х.Л., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000

70. Кузьменко Е.Д., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, e-mail: gbg@nung.edu.ua
71. Кучинська О.П., Національний природний парк «Подільські Товтри», пл. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32301
72. Левандовська Л.В., Закарпатський інститут агропромислового виробництва, пр. Свободи, 17, с. Велика Бакта, Берегівський р-н, Закарпатська обл., 90252
73. Лушенко А.М., Дніпропетровський факультет менеджменту і бізнесу Київського університету культури, вул. Дніпрова 55-а, смт. Аули, Криничанський р-н, Дніпропетровська обл., 52310, e-mail: ledyalina@ua.fm
74. Любіцева О.О., Київський національний університет імені Тараса Шевченка, просп. акад. Глушкова, 21, кв.11, м. Київ, 03187, e-mail: lyubitseva_olga@univ.kiev.ua, krtourism@univ.kiev.ua
75. Маломуж В.М., Ічнянський національний природний парк, вул. Леніна, 23, м. Ічня, Чернігівська обл., 16703, e-mail: ichn_park@cg.ukrtel.net
76. Манівчук Ю.В., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
77. Марченко О.І., Головне управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Закарпатської ОДА, пл. Народна, 4, м. Ужгород, 88008
78. Мателешко О.Ю., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
79. Мигаль А.В., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: mihaly@ua.fm
80. Михайлюк С.Я., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Богуна, 40/29, м. Коломия, Івано-Франківська обл., 78200
81. Мицкан Б.М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Коновальця, 124/43, м. Івано-Франківськ, 76014, e-mail: ktmlks@pu.if.ua
82. Мицкан В.М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Коновальця, 124/43, м. Івано-Франківськ, 76014
83. Мовчан Я.І., Національний університет „Києво-Могилянська академія”, вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070, e-mail: iar@i.com.ua
84. Моспан Г.М., Закарпатський інститут АПВ (гірський підрозділ), вул. Народна 11/1, с. Нижні Ворота, Воловецький р-н, Закарпатська обл., 89130

85. Моспан С.С., Закарпатський інститут АПВ (гірський підрозділ), вул. Народна 11/1, с. Нижні Ворота, Воловецький р-н, Закарпатська обл., 89130
86. Музиченко-Козловська О.В., Національний університет «Львівська політехніка», в/м Липники, 6, кв.42, Пустомитівський р-н, Львівська обл., 81134, oksana0809@yandex.ru
87. Одукалець І.О., Національний природний парк «Подільські Товтри», пл. Польський ринок, 6, м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл., 32301
88. Папарига П.С., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
89. Пахля А.І., Державна служба туризму і курортів, вул. Ярославів Вал, 36, м. Київ, 01034
90. Петришин М.А., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешнл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040, e-mail: myron.petryshyn@heifer.org.ua
91. Півень В.О., Інститут проблем природокористування та екології НАН України, вул. Московська, 6, м. Дніпропетровськ, 49600
92. Піпаш Л.І., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
93. Піхлерова М., Зволеньський технічний університет, вул. Т. Масарика, 24, м. Зволен, 96053, Словаччина, e-mail: pichlerova@is.tuzvo.sk, mpichler@vsld.tuzvo.sk
94. Подвиженко Ю.В., Дніпропетровський факультет менеджменту і бізнесу Київського університету культури, вул. Пальохи, 23, м. Верхньодніпровськ, Дніпропетровська обл., 51600, e-mail: Svitanok_@i.ua
95. Покин'єчерда В.Ф., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
96. Полив'яна Г.В., Інститут екології Карпат НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026
97. Поп С.С., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: dergeo@univ.uzhgorod.ua
98. Ревть Ю.І., Карпатський інститут підприємництва, вул. Жайворонкова, 38-г, м. Хуст, Закарпатська обл., 90400, e-mail: yul4ik.r@gmail.com
99. Різун Е.М., Національний лісотехнічний університет України, вул. О.Кобилянської, 1, м. Львів, 79005, e-mail: rizun@museum.lviv.net
100. Рожко І.М., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000
101. Романенко В.Н., Інститут проблем природокористування та екології НАН України, вул. Московська, 6, м. Дніпропетровськ, 49600

102. Сав'юк Г.П., Педагогічний інститут Прикарпатського університету імені В. Стефаника, вул. Мазепи, 10, м. Івано-Франківськ, 76025
103. Санісло Я.П., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
104. Сахацький О.І., Центр аерокосмічних досліджень Землі НАН України, вул. О. Гончара, 55-Б, м. Київ, 01601, e-mail: sakhatsky@casre.kiev.ua
105. Сиротнюк М.І., Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000
106. Скрипник О.О., Інститут проблем природокористування та екології НАН України, вул. Московська, 6, м. Дніпропетровськ, 49600
107. Славік Р.В., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
108. Славік Ю.В., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000
109. Сорокопуд Я.В., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешнл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040, e-mail: yaroslava.sorokopud@heifer.org.ua
110. Стадницький Ю.І., Університет економіки і підприємництва, вул. Полуднева, 1, м. Львів, 79067, e-mail: stadnytskyj@ukr.net
111. Степанова Л.В., Педагогічний інститут Прикарпатського університету імені В. Стефаника, вул. Мазепи, 10, м. Івано-Франківськ, 76025
112. Сухарюк Д.Д., Карпатський біосферний заповідник, вул. Красне Плесо, 77, м. Рахів, Закарпатська обл., 90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
113. Татолі І. О., Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011
114. Терес В.М., Міжнародна благодійна фундація «Хайфер проджект інтернешнл», вул. Васильківська, 14, офіс 720, м. Київ, 03040, e-mail: viktor.teres@heifer.org.ua
115. Триліс В.В., Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, вул. Яроми, 6/8, кв.90, м. Київ, 03055, e-mail: trylis@rambler.ru
116. Турло Н.П., Інститут туризму Федерації Професійних спілок України, кафедра економіки та менеджменту, вул. Вишгородська, 12, м. Київ, 04074, e-mail: instur@gu.kiev.ua
117. Унгуряну Д., Тренінговий та інноваційний центр розвитку в Карпатах SEFIDEC, вул. Рунк, 23, м. Ватра Дорней, р-н Сучава, 725700, Румунія, e-mail: Danut_u@yahoo.com
118. Фастовець О.О., Інститут туризму Федерації Професійних спілок України, вул. Вишгородська, 12, м. Київ, 04074, e-mail: spectour@instur.ln.ua

119. Федорюк М.Д., Закарпатський інститут агропромислового виробництва, пр. Свободи, 17, с. Велика Бакта, Берегівський р-н, Закарпатська обл., 90252, e-mail: insbakta@bereg.net.ua
120. Фокшей М.М., Інститут управління природними ресурсами, вул. Коцюбинського 5, м. Коломия, Івано-Франківська обл., 78200, e-mail: nvuikpr@yes.net.ua
121. Фотуйма О.Я., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Коновальця, 124/43, м. Івано-Франківськ, 76014
122. Чепур С.С., Закарпатський інститут (гірський підрозділ) НПВ, вул. Народна 11/1, с. Нижні Ворота, Воловецький р-н, Закарпатська обл., 89130
123. Чепурний І.В., Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська 15, м. Івано-Франківськ, 76019, e-mail: gbg@nung.edu.ua
124. Шапар А.Г., Інститут проблем природокористування та екології НАН України, вул. Московська, 6, м. Дніпропетровськ, 49600
125. Шароді В.В., Ужгородський національний університет, вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: dergeo@univ.uzhgorod.ua
126. Шпарик Ю.С., Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва, вул. Грушевського, 31, УкрНДІгірліс, м. Івано-Франківськ, 76018, e-mail: shparyk@il.if.ua
127. Шукель І.В., Національний лісотехнічний університет України, вул. Кобилянської, 1, м. Львів, 79005, e-mail: igorshukel@gmail.com
128. Шумська Н.В., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Пулюя, 3/69, м. Івано-Франківськ, 76019, e-mail: klz@pu.if.ua
129. Яудас Й., Мюнхенський інститут соціальних досліджень, вул. Якоб-Клар, 9, м. Мюнхен, 80796, Німеччина, e-mail: Joachim.jaudas@isf-muenchen.de

LIST OF AUTHORS

1. Andriyuk V.P. National Nature Park “Hutsulschyna”, Druzhby str. 84, Kosiv, Ivano-Frankivsk reg., UA-78600, e-mail: park@email.su, Kosiv_npp@email.su
2. Andryk Ye.Y., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
3. Antal A.Yu., Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Kotsyubynskoho str. 2, Chernivtsi, UA-58012
4. Antosiak T.M., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
5. Antyufyev V.V., Nikitinskyi botanic garden – the National Scientific Center, agro-ecology department, Nikita, Yalta, Crimea, UA-98648, e-mail: nbs1812@ukr.net, oleo2004@mail.ru
6. Bachuk V.A., Rivne Nature Reserve, “Dubky – Rozvyłka”, Sarny, Rivne reg., UA-34500, e-mail: rpz@sowa.com.ua
7. Berkela Yu.Yu., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: yuri@rakhiv.ukrtel.net
8. Bezusko A.H., National University “Kyevo-Mohylyanska Academy”, Skovorody str. 2, Kyiv, UA-04070, e-mail: bezusko@ukma.kiev.ua
9. Bondarenko V.D., Ukrainian National University of Forestry and Technology, O. Kobylanskoyi str. 1, Lviv, UA-79005, e-mail: bond_v@ua.fm
10. Borshchuk Ye.M., Commercial Academy of Lviv, Skrypnyka str. 1/5, Lviv UA-79049, e-mail: tborshuk@yahoo.com
11. Bozhuk T.I., V. Chornovol Advanced Technologies and Management State Institute of Lviv, Tarnavskoho str. 52/9, Lviv, UA-79017, e-mail: t_bozhuk@yahoo.com
12. Brusak V.P., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41/39, Lviv, UA-79000, e-mail: brusak_vitaliy@ukr.net
13. Buchko Zh.I., Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Komarova Str. 40/124, Chernivtsi, UA-58013, e-mail: janna@unicom.cv.ua
14. Budnikov H.B., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
15. Bundziak V.V., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
16. Bundziak Yo.Yo., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
17. Chepur S.S., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production (mountain division), Narodna str. 11/1, Nyzhni Vorota, Volovets distr., Transcarpathian reg., UA-89130

18. Chepurnyi I.V., Oil and Gas Ivano-Frankivsk National Technical University, Karpatska str. 15, Ivano-Frankivsk, UA-76019, e-mail: gbg@nung.edu.ua
19. Daniv I.M., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
20. Demyanova O.V., National Nature Park “Podilski Tovtry”, Polskyi Rynok sqr. 6, Kamyanets-Podilskyi, Khmelnytskyi reg., UA-32301
21. Dovhanych Ya.O., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
22. Dovhun O.M., Tourist Information Visit-Center “Hutsuliya”, Kosiv, Ivano-Frankivsk reg., UA-78600
23. Dovzhenko V.I., National University “Lviv Polytechnics”, Bandery str. 12, Lviv, UA-79013, e-mail: vodol@litech.lviv.ua
24. Dutchak M.V., Yuriy Fedkovich National University of Chernivtsi, Kotsyubynskoho str. 2, Chernivtsi, UA-58012
25. Dutchak S.V., Yuriy Fedkovich National University of Chernivtsi, Kotsyubynskoho str. 2, Chernivtsi, UA-58012
26. Dzyadyk B.M., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41/39, Lviv, UA-79000
27. Fastovets O.O., Institute of Tourism of Federation of trade unions of Ukraine, Vyshhorodska str. 12, Kyiv, UA-04074, e-mail: spectour@instur.ln.ua
28. Fedoryuk M.D., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production, Svobody str. 17, Velyka Bakta, Berehovo distr., Transcarpathian reg., UA-90252, e-mail: insbakta@bereg.net.ua
29. Fokshey M.M., Institute of natural resources management, Kotsyubynskoho str. 5, Kolomiya, Ivano-Frankivsk reg., UA-78200, e-mail: nvuikpr@yes.net.ua
30. Fotuyma O.Ya., V. Stefanyk Precarpathian National University, Konovaltsya str. 124/43, Ivano-Frankivsk, UA-76014
31. Hamor A.F., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000, e-mail: hamor@online.ua
32. Hamor F.D., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
33. Hetman V.I., State agency for protected areas, Urytskoho str. 35, Kyiv, UA-03035, e-mail: parks@menr.gov.ua
34. Hiletskyi Yo.R., V. Stefanyk Precarpathian National University, 24th of August str. 9/98, Ivano-Frankivsk, UA-76006, e-mail: gylezki@yandex.ru
35. Hnativ P.S., Institute of Ecology of the Carpathians of NASU, Kozelnytska str. 4, Lviv, UA-79026, e-mail: pshnativ@ukr.net
36. Hodovanets B.Yo., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net

37. Holovach M.M., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production, Svobody str. 17, Velyka Bakta, Berehovo distr., Transcarpathian reg., UA-90252
38. Holovach M.Yo., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production, Svobody str. 17, Velyka Bakta, Berehovo distr., Transcarpathian reg., UA-90252
39. Hota T.M., Carpathian Institute of Business, Nezalezhnosti str. 103, Horinchevo, Khust distr., Transcarpathian reg., UA-90430
40. Houtstra M., European Centre for Eco Agro Tourism, P.O. box 10899, EW Amsterdam, NL-1001, e-mail: m.houtstra@eceat.nl
41. Hrebenyuk N.I. Carpathian Institute of Business, Zhayvoronkova str. 38, Khust, Transcarpathian reg., UA-90400
42. Hubska O.P., T. Shevchenko National Pedagogical University of Luhansk, Radyanska Str. 5/14, Luhansk, UA-91021
43. Igó Tóth Z., Eszterhazy Karoly University College, Eger Eszterházy tér 1. Hungary, H-3300, e-mail: igozs@ektf.hu
44. Ivaneha I.Yu., Uzhanskyi National Nature Park, Nezalezhnosti str. 7, Velykyi Bereznyi, Transcarpathian reg., UA-89000, e-mail: unpp@ukrpost.ua
45. Jaudas J., Institut fur sozialwissenschaftliche Forschung, Jakob-Klar str. 9, Muenchen, Germany, D-80796, e-mail: Joachim.jaudas@isf-muenchen.de
46. Kabal M.V., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
47. Kalutskyi I.F V. Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka str. 57, Ivano-Frankivsk, UA-76018, e-mail: ker@pu.if.ua
48. Kapitanets O.M., University of Economics and Commerce, Poludneva str. 1, Lviv, UA-79067, e-mail: stadnytskyj@ukr.net
49. Karpenko V.V., International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasylykivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040
50. Kichura A.V., Carpathian forest research station, Dukhnovycha str. 105, Mukachevo, Transcarpathian reg., UA-89600
51. Kichura V.P., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
52. Kish R.Ya., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
53. Knyzhytskyi Yo.I. International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasylykivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040
54. Kobernichenko T.O., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41, Lviv, UA-79000
55. Komendar V.I., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000

56. Korol O.D., Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi, Kotsyubynskoho str. 2, Chernivtsi, UA-58012, e-mail: clg-geog@chnu.edu.ua
57. Korzhyk V.P., National Nature Park “Vyzhnytskyi”, Tsentralna str. 27a, Berehomet, Vyzhnytsya distr., Chernivtsi reg., UA-59233
58. Koscak M., Dolenjska and Bela krajina Heritage Trails Marketing Association, p.p.11, Novo mesto, Slovenija, SL-8001
59. Kovach U.F., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production, Svobody str. 17, Velyka Bakta, Berehovo distr., Transcarpathian reg., UA-90252, e-mail: insbakta@bereg.net.ua
60. Koynova I.B., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41, Lviv, UA-79000
61. Krch Kh.L., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
62. Krok B.O., Institute of Ecology of the Carpathians of NASU, Kozelnytska str. 4, Lviv, UA-79026
63. Krys O.P., Carpathian Institute of Business, Zhayvoronkova str. 38, Khust, Transcarpathian reg., UA-90400
64. Krys P.O., Carpathian Institute of Business, Zhayvoronkova str. 38, Khust, Transcarpathian reg., UA-90400
65. Kuchynska O.P., National Nature Park “Podilski Tovtry”, Polskyi Rynok sqr. 6, Kamyanets-Podilskyi, Khmelnytskyi reg., UA-32301
66. Kuzmenko E.D., Oil and Gas Ivano-Frankivsk National Technical University, Karpatska str. 15, Ivano-Frankivsk, UA-76019, e-mail: gbg@nung.edu.ua
67. Levandovska L.V., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production, Svobody str. 17, Velyka Bakta, Berehovo distr., Transcarpathian reg., UA-90252
68. Lushchenko A.M., Dnipropetrovsk Faculty of Management and Business of the Kyiv University of Culture, Dniprova str. 55-a, Auly, Dnipropetrovsk reg., UA-52310, e-mail: ledyalina@ua.fm
69. Lyubitseva O.O., T. Shevchenko National University of Kyiv, Ac. Hlushkov str. 21/11, Kyiv, UA-03187, e-mail: Lyubitseva_olga@univ.kiev.ua, krtourism@univ.kiev.ua
70. Malomuzh V.M., Ichnyanskyi National Nature Park, Lenina str. 21/11, Ichnya, Chernihiv reg., UA-16703, e-mail: ichn_park@cg.ukrtel.net
71. Manivchuk Yu.V., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
72. Marchenko O.I., Department for European integration, tourism and resorts of the Transcarpathian regional state administration, Narodna sqr. 4, Uzhgorod, UA-88008
73. Mateleshko O.Yu., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000

74. Mospan H.M., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production (mountain division), Narodna str. 11/1, Nyzhni Vorota, Volovets distr., Transcarpathian reg., UA-89130
75. Mospan S.S., Transcarpathian Institute of Agroindustrial Production (mountain division), Narodna str. 11/1, Nyzhni Vorota, Volovets distr., Transcarpathian reg., UA-89130
76. Movchan Ya.I., Natioanl University "Kyevo-Mohylyanska Academy", Skovorody str. 2, Kyiv, UA-04070, e-mail: iar@i.com.ua
77. Muzychenko-Kozlovska O.V., National University "Lviv Polytechnics", Lypnyky 6/42, Pustomyty distr., Lviv reg., UA-81134, oksana0809@yandex.ru
78. Myhal A.V., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000, e-mail: mihaly@ua.fm
79. Mykhailyuk S.Ya., V. Stefanyk Precarpathian National University, Bohuna str. 40/29, Kolomiya, Ivano-Frankivsk reg., UA-78200
80. Mytskan B.M., V. Stefanyk Precarpathian National University, Konovaltsya str. 124/43, Ivano-Frankivsk, UA-76014, e-mail: ktmfks@pu.if.ua
81. Mytskan V.M., V. Stefanyk Precarpathian National University, Konovaltsya str. 124/43, Ivano-Frankivsk, UA-76014, e-mail: ktmfks@pu.if.ua
82. Odukalets I.O., National Nature Park "Podilski Tovtry", Polskyi Rynok sqr. 6, Kamyanets-Podilskyi, Khmelnytskyi reg., UA-32301
83. Pakhlya A.I., State Agency for Tourism and Resorts of Ukraine, Yaroslaviv Val str. 36, Kyiv, UA-01034
84. Paparyha P.S. Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
85. Petryshyn M.A., International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasylkivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040, e-mail: myron.petryshyn@heifer.org.ua
86. Pichlerová M., Faculty of Ecology and Environmental Science, Technical University Zvolen, Masaryk str. 24, Zvolen, Slovakia, SK-96053, e-mail: pichlerova@is.tuzvo.sk, mpichler@vsld.tuzvo.sk
87. Pipash L.I., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
88. Piven V.O., Institute of nature use problems and ecology of NASU, Moskovska str. 6, Dnipropetrovsk, UA-49600
89. Podvyzhenko Yu.V., Dnipropetrovsk Faculty of Management and Business of the Kyiv University of Culture, Palyokhy str. 23, Verkhnyodniprovsk, Dnipropetrovsk reg., UA-51600, e-mail: svitanok_@i.ua
90. Pokynchereda V.F., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net

91. Polyvyana H.V., Institute of Ecology of the Carpathians of NASU, Kozelnytska str. 4, Lviv, UA-79026
92. Pop S.S. Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000, e-mail: depgeo@univ.uzhgorod.ua
93. Revt Yu.I., Carpathian Institute of Business, Zhayvoronkova str. 38, Khust, Transcarpathian reg., UA-90400, e-mail: yul4ik.r@gmail.com
94. Rizun E.M., Ukrainian National University of Forestry and Technology, O. Kobylyanskoyi Str. 1, Lviv, UA-79005, e-mail: rizun@museum.lviv.net
95. Romanenko V.N., Institute of nature use problems and ecology of NASU, Moskovska str. 6, Dnipropetrovsk, UA-49600
96. Rozhko I.M., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41, Lviv, UA-79000
97. Sakhatskyi O.I., Center for Air-Space Investigation of Earth of NASU, Honchara str. 55-b, Kyiv, UA-01601, e-mail: sakhatsky@casre.kiev.ua
98. Sanislo Ya.P., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
99. Savyuk H.P., Pedagogic Institute of V. Stefanyk Precarpathian National University, Mazepy str. 10, Ivano-Frankivsk, UA-76025
100. Shapar A.H., Institute of nature use problems and ecology of NASU, Moskovska str. 6, Dnipropetrovsk, UA-49600
101. Sharodi V.V. Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000, e-mail: depgeo@univ.uzhgorod.ua
102. Shparyk Yu.S., Ukrainian research institute of mountain forestry, Hrushevskoho str. 13, Ivano-Frankivsk, UA-76018, e-mail: shparyk@il.if.ua
103. Shukel I.V., Ukrainian National University of Forestry and Technology, Kobylyanskoyi str. 1, Lviv, UA-79005, e-mail: igorshukel@gmail.com
104. Shumska N.V., V. Stefanyk Precarpathian National University, Pulyuya str. 3/69, Ivano-Frankivsk, UA-76019, e-mail: klz@pu.if.ua
105. Skrypnyk O.O., Institute of nature use problems and ecology of NASU, Moskovska str. 6, Dnipropetrovsk, UA-49600
106. Slavik R.V., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
107. Slavik Yu.V., Uzhgorod National University, Pidhirna str. 46, Uzhgorod, UA-88000
108. Sorokopud Ya.V., International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasylkivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040, e-mail: yaroslava.sorokopud@heifer.org.ua
109. Stadnytskyi Yu.I., University for Business and Commerce, Poludneva str. 1, Lviv, UA-79067, e-mail: stadnytskyj@ukr.net
110. Stepanova L.V., Pedagogic Institute of V. Stefanyk Precarpathian National University, Mazepy str. 10, Ivano-Frankivsk, UA-76025

111. Sukharyuk D.D., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
112. Syrotyuk M.I., Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenka str. 41, Lviv, UA-79000
113. Tatoli I.O., T. Shevchenko National Pedagogic University of Luhansk, Oboronna str. 2, Luhansk, UA-91011
114. Teres V.M., International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasytkivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040, e-mail: viktor.teres@heifer.org.ua
115. Trylis V.V., Union for the ecotourism development promotion in Ukraine, Yarmoly str. 6/8, Kyiv, UA-03055, e-mail: trylis@rambler.ru
116. Turlo N.P., Institute of Tourism of Federation of trade unions of Ukraine, Vyshhorodska str. 12, Kyiv, UA-04074, e-mail: instur@gu.kiev.ua
117. Ungureanu D., Training and innovation center for development in the Carpathians - C.E.F.I.D.E.C. Vatra Dornei-Romania, Street Runc 23, Vatra Dornei, Suceava county, Romania, RO-725700, e-mail: Danut_u@yahoo.com
118. Vasilyev V.P., Union for the ecotourism development promotion in Ukraine, P.O. 4, Kyiv, UA-04209, e-mail: vgt@i.com.ua
119. Vasilyeva N.V., Union for the ecotourism development promotion in Ukraine, P.O. 4, Kyiv, UA-04209, e-mail: reclama_dsg@ukrpost.ua
120. Veklyuk A.V., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
121. Voloschuk M.I., Carpathian Biosphere Reserve, Krasne Pleso str. 77, Rakhiv, Transcarpathian reg., UA-90600, e-mail: cbr@rakhiv.ukrtel.net
122. Voloshyna N.M., Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia FORZA, Pidhirna str. 35, Uzhgorod, UA-88000
123. Vysotska S.M., International Charitable Foundation «Hifer Project International», Vasytkivska str. 14, office 720, Kyiv, UA-03040, e-mail: svitlana.vysotska@heifer.org.ua
124. Zahorskyi V.S., Pereyaslav-Khmelnitskyi State Pedagogical University, Sukhomlynskohoho str. 30, Pereyaslav-Khmelnitskyi, Kyiv reg., UA-08401
125. Zapotochnyi M.M., V. Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka str. 57, Ivano-Frankivsk, UA-76018, e-mail: ker@pu.if.ua
126. Zima O.H., National Economic University of Kharkiv, Lenina pr. 9-a, Kharkiv, UA-61001, e-mail: profkom@ksue.edu.ua
127. Zima O.H., National Economic University of Kharkiv, Lenina pr. 9-a, Kharkiv, UA-61001, e-mail: profkom@ksue.edu.ua
128. Ziman S.M., M.G. Kholodny Institute of Botany of NASU, Tereshchenkivska str. 2, Kyiv, UA-01601, e-mail: ziman@ukrpack.net
129. Zinko Yu.V., NGO “Eco-Geographic Fund”, Doroshenka str. 41/40, Lviv, UA-79000, e-mail: o_shevchuk@franko.lviv.ua

ЗМІСТ

<i>Андріюк В.П.</i> Співробітництво природоохоронних організацій з владними структурами, освітніми закладами, громадськістю в сфері еколого-освітньої діяльності та значення цього процесу для розвитку екотуризму	5
<i>Антал А.Ю., Бучко Ж.І.</i> Екотуризм у Закарпатській області: тенденції, проблеми, перспективи	11
<i>Антюфесв В.В.</i> Кліматологічні підстави планування туризму і управління екосистемами на гірських територіях	15
<i>Божук Т.І.</i> Екотуризм на території Українського Мармарошу	20
<i>Бондаренко В.Д.</i> Туризм і загрози біорізноманіттю лісів Карпат	25
<i>Бундзяк В.В.</i> Еколого-освітня робота з учнівською молоддю як складова збереження біорізноманіття	27
<i>Бундзяк Й.Й.</i> Особливості розвитку екотуризму на природоохоронних територіях (на прикладі Карпатського біосферного заповідника)	32
<i>Волошина Н.М.</i> Екологічний туризм як шлях до покращення добробуту сільських громад	35
<i>Волощук М.І., Кабаль М.В., Антосяк Т.М., Сухарюк Д.Д.</i> Вивчення впливу рекреації на рослинність гори Піп Іван Мармароський	40
<i>Гамор А.Ф., Зиман С.М.</i> Рекреаційне навантаження і проблеми збереження „гарячих точок” рідкісних видів на території Карпатського біосферного заповідника	45

<i>Гамор Ф.Д.</i> Включення букових пралісів Карпат до переліку об'єктів світової природної спадщини ЮНЕСКО і менеджмент екотуристичної діяльності (на прикладі Карпатського біосферного заповідника)	49
<i>Гетьман В.І.</i> Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду	54
<i>Гілецький Й.Р.</i> Шляхи активізації розвитку пішохідного туризму в українських Карпатах	63
<i>Гнатів П.С., Крок Б.О., Полив'яна Г. В.</i> Значення лісів та відпочинкової інфраструктури для розвитку туризму в гірських районах Львівщини	67
<i>Годованець Б.Й.</i> Вплив екотуризму на збереження орнітофауни українських Карпат	72
<i>Гребенюк Н.І.</i> Закордонний досвід керування природоохоронною діяльністю	76
<i>Губська О.П., Татолі І.О.</i> Про еколого-освітній потенціал екотуризму	82
<i>Гутстра М.</i> Завдання та перспективи розвитку екотуризму та збереження біорізноманіття в Карпатському екорегіоні	85
<i>Дем'янова О.В., Кучинська О.П., Одукалець І.О.</i> Еколого-освітня робота як важлива складова екотуризму	91
<i>Довбенко В.І.</i> Умови формування еколого-економічного механізму регіонального розвитку	95
<i>Довганич Я.О., Покин'ячерда В.Ф.</i> Особливості планування розвитку екотуризму на природоохоронних територіях	100

<i>Дутчак С.В., Дутчак М.В.</i> «Екотуризм» з позиції організатора туристсько-рекреаційної діяльності	107
<i>Загорський В.С., Боришук Є.М.</i> Екологічна освіта в системі екотуризму	112
<i>Зима О.Г., Зима О.Г.</i> Розгляд відмінностей між екологічним та сільським туризмом	116
<i>Зінько Ю.В., Брусак В.П., Дзядик Б.М.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку сталого туризму в Ужанському НПП	122
<i>Іванега І.Ю.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку екотуризму в Ужанському НПП	128
<i>Ізо Том С.</i> Деякі аспекти сталого розвитку тематичного туризму	132
<i>Калуцький І.Ф., Запоточний М.М.</i> Значення лісів для розвитку рекреації та туризму	141
<i>Кічура В.П., Кічура А.В.</i> Лісовий фонд Закарпаття та його роль для розвитку туризму.	146
<i>Коберніченко Т.О., Сиротюк М.І.</i> Використання рекреаційного потенціалу гірських сільських територій для сільського туризму та екотуризму в контексті сталого розвитку	149
<i>Комендар В.І., Мигаль А.В., Андрик Є.Й., Кіш Р.Я., Гамор А.Ф., Санісло Я.П., Мателешко О.Ю., Будніков Г.Б., Крч Х.Л.</i> Природні цінності проєктованого НПП “Зачарований край”	152
<i>Коржук В.П.</i> Екологічний туризм: що це таке?	158
<i>Король О.Д.</i> Принципи та форми реалізації екологічного туризму	164

<i>Коцак М.</i> Маршрути по пам'яткам культурної та природної спадщини Доленська та Бела Крайна (Східна Словенія) на кордоні між Словенією та Хорватією	167
<i>Крись О.П., Крись П.О.</i> Сучасний стан флори і рослинності високогір'я Українських Карпат, охорона та раціональне використання	177
<i>Крись П.О.</i> Флора та рослинність приполонинських лісів Українських Карпат, охорона та раціональне використання	182
<i>Кузьменко Е.Д., Чепурний І.В.</i> Прогнозування зсувів з урахуванням лісового фактору в питаннях безпеки екотуризму	187
<i>Луценко А.М.</i> Екологічний туризм як шлях до досягнення балансу між збереженням природного середовища, раціональним використанням ресурсів і стабільності розвитку туризму	192
<i>Любіцева О.О.</i> Екологічний туризм як засіб збереження та підтримки знань і традицій місцевих громад	197
<i>Маломуж В.М.</i> Еколого-освітні аспекти екотуризму	201
<i>Манівчук Ю.В., Мателешко О.Г.</i> Інноваційні підходи до формування конкурентноздатності екотуристичних послуг в Карпатах	205
<i>Марченко О.І.</i> Стан і перспективи розвитку екотуризму на Закарпатті	210
<i>Михайлюк С.Я.</i> Принципи та перспективи розвитку екологічної етики як важливої складової еколого-освітньої роботи	214

Мицкан Б.М., Мицкан В.М., Фотуйма О.Я. Туристично-рекреаційна діяльність і стратегія збереження біологічного і ландшафтного різноманіття басейну Дністра	217
Мовчан Я.І., Безусько А.Г. Карпатська конвенція: розвиток екотуризму та збереження біорізноманіття Карпат	222
Моспан Г.М., Моспан С.С., Ченур С.С. Сільськогосподарські комплекси карпатського регіону в умовах інтеграції екотуризму в його соціально-економічний простір	226
Музиченко-Козловська О.В. Регулювання екотуристичної діяльності у горах	231
Папарига П.С., Пінаш Л.І., Сухарюк Д.Д. Рекреаційний потенціал підземних вод Чорногори	235
Папарига П.С., Пінаш Л.І., Сухарюк Д.Д., Веклюк А.В. Високігорні озера Чорногори: охорона, збереження та використання в екотуристичній діяльності	240
Пахля А.І. Проблеми та розвиток екологічного туризму в Україні	245
Піхлерова М. Розвиток наукового туризму в Словаччині	251
Подвиженко Ю.В. Екотуризм як вид туристсько- рекреаційної діяльності на ринку туристичних пропозицій: завдання менеджменту, стан пропозицій та перспективи їх розвитку	255
Поп С.С. Природно-ресурсний потенціал Закарпаття та його значення для розвитку екотуризму	260
Поп С.С., Шароді В.В. Оцінка привабливості адміністративних районів Закарпатської області для розвитку екологічного туризму	265

- Ревть Ю.І., Гота Т.М.** Значення територіальних громад у розвитку зеленого туризму Закарпатської області 269
- Різун Е.М.** Розвиток туризму в Українських Карпатах та його вплив на гніздове населення лісових птахів 273
- Рождко І.М., Койнова І.Б.** Актуальні питання розвитку активного туризму в українських Карпатах 278
- Славік Р.В., Славік Ю.В.** Становлення і розвиток сільського зеленого туризму у регіоні українських Карпат як різновиду екотуризму 284
- Стадницький Ю.І., Капітанець О.М.** Проблеми менеджменту екотуристичної діяльності у горах в умовах розвитку потенційно загрозливих для довкілля видів бізнесу 289
- Степанова Л.В., Сав'юк Г.П.** Екологічна культура особистості як фактор стратегії сталого розвитку гірських регіонів 294
- Сухарюк Д.Д., Волощук М.І., Данів І.М., Кабаль М.В., Папарига П.С.** Ліси Карпатського біосферного заповідника і екотуризм 297
- Терес В.М., Висоцька С. М., Петришин М.А., Сорокопуд Я.В., Книжицький Й.І., Карпенко В.В., Васильєв В.П., Васильєва Н.В.** Впровадження проектів міжнародної благодійної фундації «Хайфер проджект інтернешенл» та розвиток екологічного і сільського туризму в українських Карпатах 302
- Триліс В.В.** Екологічні аспекти сталого розвитку сільської місцевості. екотуризм як перспективна складова сільського туризму 306
- Турло Н.П.** Лісопаркові ландшафти м. Києва та їх вплив на розвиток туризму 310

<i>Унгурану Д.</i> Використання туристичного потенціалу культурних ландшафтів долини р. Дорна для розвитку агро-туризму в регіоні	316
<i>Фастовець О.О.</i> Вдосконалення підготовки менеджерів туристичної індустрії у ВНЗ для здійснення еколого-освітньої роботи на екотуристичних маршрутах	322
<i>Федорюк М.Д., Головач М.Й., Головач М.М.</i> Економічна ефективність та перспективи розвитку гірського конярства в екотуризмі	331
<i>Федорюк М.Д., Левандовська Л.В., Ковач У.Ф.</i> Еколого-економічна оцінка використання природних ресурсів в гірській зоні Закарпаття	339
<i>Фокей М.М., Довгун О.М.</i> Туристичний розвиток сучасної Косівщини	345
<i>Шапар А.Г., Півень В.О., Скрипник О.О., Романенко В.Н.</i> Відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу порушених земель гірничо-видобувних підприємств	349
<i>Шпарик Ю.С., Сахацький О.І., Беркела Ю.Ю.</i> Ідентифікація пралісів Карпат за космічними знімками як основа планування туристичної діяльності	357
<i>Шукель І.В., Бачук В.А.</i> Підходи до влаштування еколого-пізнавальних маршрутів у Білозерському лісництві Рівненського ПЗ	362
<i>Шумська Н.В.</i> Стан рослинного покриву комплексної пам'ятки природи "Скелі Довбуша" (Сколівські Бескиди) у зв'язку з рекреаційним навантаженням	367
<i>Яудас Й.</i> Міжнародний туристичний маршрут «Через Карпати» – концепція для сталого розвитку Карпат	372
Додаток: Список авторів	376

CONTENTS

<i>Andriyuk V.P.</i> Collaboration of nature protection organizations with power institutions, educational establishments, community in the sphere of ecology-educational work and sense this process for the ecotourism development	5
<i>Antal A.Yu, Buchko Zh.I.</i> Ecotourism in Transcarpathian region: tendencies, problems, perspectives	11
<i>Antyufeyev V.V.</i> Climatological reasons for planning the tourism and for managing ecosystems on mountainous territories	15
<i>Bozhuk T.I.</i> Ecotourism in the territory of Ukrainian Marmarosh	20
<i>Bondarenko V.D.</i> Tourism and threats to a biodiversity of Carpathians forests	25
<i>Bundziak V.V.</i> Ecological education for pupils as component part of conservation of biodiversity	27
<i>Bundziak Yo.Yo.</i> Features of development of ecotourism are on territories of nature protections (on the example of Carpathian biosphere reserve)	32
<i>Voloshyna N.M.</i> Ecotourism as a tool for local communities livelihood improvement (Concept of hiking trails network “Transcarpathian Hiking Trail”)	35
<i>Voloschuk M.I., Kabal M.V., Antosyak T.M., Sukhariuk D.D.</i> Investigation of recreation pressure upon the vegetation of Pip Ivan Marmoroskyi Mt.	40
<i>Hamor A.F., Ziman S.M.</i> Tourist loading and problems of saving „hot spots” of rare spices on territory of Carpathian biosphere reserve	45

<i>Hamor F.D.</i> Inclusion of beech primeval forests of the Carpathians to the UNESCO World Natural Heritage List and ecotourism management (based on the Carpathian Biosphere Reserve's example)	49
<i>Hetman V.I.</i> Ecotourism within the sites of the Nature Protected Fund of Ukraine	54
<i>Hiletskyi Y.R.</i> Ways of activation of development of foot tourism in the Ukrainian Carpathians	63
<i>Hnativ P.S., Krok B.O., Polyvyana H.V.</i> Value of forests and recreation infrastructure for development of tourism in Lviv mountain's districts	67
<i>Hodovanets B.Yo.</i> Influence of ecotourism on conservation of Ukrainian Carpathians ornitofauna	72
<i>Hrebenyuk N.I.</i> Foreign experience of nature protection activity management	76
<i>Hubska O.P., Tatoli I.O.</i> The ecological-educational potential of the ecological tourism	82
<i>Houtstra M.</i> Challenges and opportunities for ecotourism and biodiversity conservation in the Carpathian ecoregion	85
<i>Demyanova O.V., Kuchynska O.P., Odukalets I.O.</i> Ecology-educational work as a part of the ecotourism	91
<i>Dovbenko V.I.</i> Conditions of formation of the ecology-economical mechanism of regional development	95
<i>Dovhanych Ya.O., Pokynchereda V.F.</i> Characteristics of planning of ecotourism development on protected areas	100
<i>Dutchak S.V., Dutchak M.V.</i> «Ecotourism» from position of organizer of tourism and recreation activity	107

Zahorskyi V.S., Borschuk E.M. Ecological education in the system of ecotourism	112
Zima A.G., Zima O.G. Investigation of differences between ecological and country tourism	116
Zinko Yu., Brusak V., Dziadyk B. Actual condition of development of sustainable tourism in Uzhanskiy national park	122
Ivanaha I.Yu. Condition and state of ecotourism development in the Uzhansky NNP	128
Igó Tóth Z. Some aspects of sustainability in thematic tourism	132
Kalutskyi I.F., Zapotochnyi M.M. The meaning of forests for the development of recreation and tourism	141
Kichura V.P., Kichura A.V. The forest fund of Transcarpathia and its importance for the ecotourism development	146
Kobernichenko T.O., Syrotyuk M.I. Usage of the recreational potential of the mountain rural areas for the rural tourism and ecotourism in the frame of sustainable development	149
Komendar V., Mihaly A., Andrik E., Kish R., Hamor A., Sanislo Ya., Mateleshko O., Budnikov G., Krch H. Natural values designed National Nature Park “Zacharovanyi kray”	152
Korzhyk V.P. Ecological tourism: what is it?	158
Korol O.D. Principles and forms of ecological tourism’s realization	164

Košćak M. Heritage trails through Dolenjska and Bela Krajina in south-east Slovenia - bordering region between Slovenia and Croatia	167
Krys O.P., Krys P.O. The modern state of flora and the Ukrainian Carpathian Highlands vegetation, the protection and rational utility	177
Krys P.O. Flora and vegetation of sub-alpine forests of the Ukrainian Carpathians, their protection and rational use	182
Kuzmenko E.D., Chepurny I.V. Forecasting of landslides in view of the wood factor in safety issues ecotourism	187
Lushchenko A.M. Ecological tourism as a way of achievement of balance between keeping natural environment, rational using resources and stability of tourist development	192
Lyubitseva O.O. Ecological tourism, as mean of saving and support of knowledges and tradition of local societies	197
Malomuzh V.M. Ecological education aspects of the ecotourism	201
Manivchuk Yu.V., Mateleshko O.G. The innovation point of view in making proper competitive ecotourist services	205
Marchenko O.I. State and perspectives of ecotourism development in Transcarpathia	210
Mykhaylyuk S.Ya. Principles and prospects of development of ecological ethics as an important constituent of ecological educational work	214
Mytskan B.M., Mytskan V.M., Fotuyma O.Ya. The tourist – recreational activity and the saving strategy of the biological and landscape variety of the Dnister basin	217
Movchan Ya.I., Bezusko A.G. Carpathians Convention: development of the tourism in the Carpathians and biodiversity conservation	222

<i>Mospan A.M., Mospan S.S., Chepur S.S.</i> Agricultural complexes of Carpathian's region in the condition of the integrathion of ecotourism in it social's and economic's spase	226
<i>Muzychenko-Kozlovs'ka O.V.</i> Regulation of ecological tourist activity in mountains	231
<i>Paparyha P.S., Pipash L.I., Sukharyuk D.D.</i> Recreation potential of the Chornohora underground waters	235
<i>Paparyha P.S., Pipash L.I., Sukharyuk D.D., Veklyuk A.V.</i> Highland lakes of Chornohora: protection, conservation and their use with ecotourism purposes	240
<i>Pakhlya A.I.</i> Problems and development of eco-tourism in Ukraine	245
<i>Pichlerová M.</i> Scientific tourism development in the Slovak Carpathians	251
<i>Podvyzhenko Yu.V.</i> Ecological tourism as a kind of tourist recreational activity on market of tourist propositions: the tasks of management, the state of propositions and the perspectives of their development	255
<i>Pop S.S.</i> Natural resources potential and tourism development in Transcarpathia	260
<i>Pop S.S., Sharodi V.V.</i> Evaluation of Transcarpathian administrative districts' attractiveness for the eco-tourism development	265
<i>Revt Yu.I., Gota T.M.</i> Importance of territorial communities in to development of green tourism	269
<i>Rizun E.</i> Development of tourism in the Ukrainian Carpathian mountains and its influence on the nested population of wood birds	273

<i>Rozhko I.M., Koynova I.B.</i> Actual questions of development of active tourism in Ukrainian Carpathians	278
<i>Slavik R.V., Slavik Yu.V.</i> The status and development of rural green tourism as variety of ecotourism in region of Ukrainian Carpathians	284
<i>Stadnytskyi Yu.I., Kapitanets O.M.</i> Problems of management of ecotourist activity in mountains in the conditions of development potentially of threatenings for an environment types of business	289
<i>Stepanova L.V., Savyuk G.P.</i> The ecological culture of personality as the factor of strategy of sustainable development of mountain regions	294
<i>Sukharyuk D.D., Voloshchuk M.I., Daniv I.M., Kabal M.V., Paparyha P.S.</i> Forests of the Carpathian Biosphere Reserve and ecotourism	297
<i>Teres V.M., Vysotska S.M., Petryshyn M.A., Sorokopud Y.V., Knyzhytskyi Y.I., Karpenko V.V., Vasyliiev V.P., Vasyliieva N.V.</i> Implementation of projects of international charitable foundation “Heifer project international” and development of eco and rural tourism in Ukrainian Carpathians	302
<i>Trylis V.V.</i> Ecological aspects of steady development of rural locality. Ecotourism as a perspective constituent of rural tourism	306
<i>Turlo N.P.</i> Forest-park landscapes of Kyiv and their influence on development of tourism	310
<i>Ungureanu D.</i> Turning Dorna basin’s (Romania) anthropic tourism potential into account, by intensifying the agri-tourism activities in the area	316
<i>Fastovets O.O.</i> Improving the training of managers of tourist industry in higher educational establishments for implementing ecological education on ecotouristic routes	322

<i>Fedoryuk M.D., Holovach M.Yo., Holovach M.M.</i>	331
Economic efficiency and perspectives of developing of mountain horse-husbandry in ecotourism	
<i>Fedoryuk M.D., Levandovska L.V., Kovach U.F.</i>	339
Ecological-economic valuation of natural resources in the mountain zone of Zakarpattya	
<i>Fokshey M.M., Dovhun O.M.</i>	345
Touring Development of Today's Kosivshchyna	
<i>Shapar A.G., Piven V.O., Skrypnyk O.O., Romanenko V.N.</i>	349
Rehabilitation of mining industry disturbed lands recreation potential	
<i>Shparyk Yu.S., Sakhatskyi O.I., Berkela Yu.Yu.</i>	357
Virgin forests identification according satellite images as base of tourism activity planning	
<i>Shukel I.V., Bachuk V.A.</i>	362
Going near arranging of ecological and cognitive routes in Biloozersk forest district of Rivne natural preserve	
<i>Shums'ka N.V.</i>	367
The state of the plant cover of the Complex Natural Monument "Skeli Dovbusha" (Skolivski Beskydy) in connection with recreational pressing	
<i>Jaudas J.</i>	372
The transnational hiking trail Via Carpatica – a concept for the sustainable development of the Carpathians	
Annex: List of authors	376

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Federal Department of Foreign Affairs FDFA
Swiss Agency for Development and Cooperation SDC

Видання матеріалів конференції здійснено за фінансової підтримки Швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства в Закарпатті FORZA, Державної служби туризму і курортів України та екологічного клубу «Карпати».

Координаційний офіс проекту FORZA
вул. Підгірна, 35, м. Ужгород, 88000
Тел./факс: +38 (0312) 61 99 50
pcu@forza-ic.com.ua
www.forza.org.ua

The Volume of Proceedings have been published with the financial support of Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia FORZA, the Government service of tourism and resorts of Ukraine and ecological club “Carpathians”.

FORZA project coordination unit
Pidhirna str. 35, 88000 Uzhgorod, Ukraine
tel./fax +3 8 0312 61 99 50
pcu@forza-ic.com.ua
www.forza.org.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЕКОТУРИЗМ І СТАЛІЙ РОЗВИТОК У КАРПАТАХ

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Україна, Рахів, 10-12 жовтня 2007 року

Відповідальний редактор Гамор Ф.Д.

Комп'ютерний набір і верстка: Борик О.В.

SCIENCE EDITION

**ECOTOURISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT
IN THE CARPATHIANS**

Proceedings of the International Conference

Rakhiv, October 10-12, 2007

Managing editor Hamor F.D.

Type-setting and make-up done by Boryk O.V.